

TEORIJA IN PRAKSA

UDK 3 ISSN 0040-3598

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE
UNIVERZA V LJUBLJANI
LETNIK XXXII
9-10/1995

DRUŽBOSLOVNA REVILJA

TEORIJA IN PRAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIIJA

LET. XXXII št. 9-10

SEPTEMBER-OKTOBER 1995, UDK 3,ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET

Adolf Bibič, Marjan Brezovšek, Ljubica Jelušič, Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej Kirn, Zdravko Mlinar (predsednik), Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič, Niko Toš, France Vreg

UREDNIKI

Ivan Bernik, Anton Grizold, Marko Lah, Igor Lukšič, Breda Luthar, Vlado Miheljčak

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK

Igor Lukšič

SEKRETARKA REDAKCIJE

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC

Drago Hrvacki

UREDNIŠTVO IN UPRAVA

61000 Ljubljana, Kardeljeva pl.5, tel.: 341-589

NAROČNINA

za II. polletje 1995:

za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 3.500,00 SIT, za podjetja in ustanove 7.000,00 SIT, za tujino 8.000,00 SIT.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 1.000,00 SIT.

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK

DELO: Tiskarna Ljubljana, Dunajska 5

Poštnina plačana v gotovini.

UVODNIK (Igor Lukšič)	758
ČLANKI, RAZPRAVE	
FRANCE VREG: Komunikacijska (ne)moč jezika	759
ANDREJ ŠKERLEP: Maturana pred Luhmanom: kognicija, socialni sistemi in komunikacija	770
DARIJ ZADNIKAR: Filozofija zgodovine kot teorija evolucije	785
SONJA DROBNIČ: Nestandardne oblike zaposlovanja v Srednji in Vzhodni Evropi	796
FRANC MALI, JANEZ JUG: Scientometrija in analiza citatov	812
ALBIN IGLIČAR: Sodstvo v funkciji reševanja konfliktov in legitimnosti oblasti	821
NIKO TOŠ, BRINA MALNAR: Projekt Slovensko javno mnenje – primer infrastrukturne podatkovne baze slovenske sociologije	835
ZVONE VODOVNIK: Med invalidi in delodajalci	847
ANDREJ ANŽIČ: Združenje Sever – vojni veterani v slovenski policiji	859
BREDA OGORELEC: Urejanje prostora in varstvo okolja – v novih občinah	868
AKTUALNI INTERVJU	
DARKO BRATINA: Manjšine v multinacionalnem prostoru (Miran Komac)	878
POGLEDI, KOMENTARJI	
MIRAN KOMAC: Identitete nikar...	886
ŠTUDENTJE PREUČUJEJO	
MATEJ KOŠIR: Nekateri vidiki lokalne samouprave v izbranih državah	889
ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA	
BRANKO LOBNIKAR: Organizacija, informatika, kadri (posvetovanje organizatorjev dela, Portorož 1995)	904
PRIKAZI, RECENZIJE	
GIANFRANCO POGGI: Lo Stato, natura, sviluppo, prospettive (Tonči Kuzmanič)	907
R. J. CRAMPTON: Eastern Europe in the Twentieth Century (Mitja Velikonja)	911
MARJAN SVETLIČIČ: Teorije mednarodne proizvodnje (Marko Kos)	913
MILICA BERGANT: Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja (Alojzija Židan)	914
NOVE KNJIGE	
AVTORSKI SINOPSIS	916
	921

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

Letnik XXXII, št. 9–10, str. 757–927

Ljubljana, november–december 1995

Teorija in praksa je dobila nove urednike. In še pomladila se je. Ugledni in uveljavljeni kolegi, ki so reviji pomagali do njenih dvaintrideset let, bodo še naprej vključeni v delo revije preko sveta in seveda kot avtorji. Novo uredništvo je sestavljeno tako, da uredniki pokrivajo čim več smeri družboslovja: sociologijo, politologijo, komunikologijo in novinarstvo, obramboslovje, ekonomijo in psihologijo. Teorija in praksa bo tako nadaljevala uveljavljeno tradicijo široke družboslovne revije. Struktura kazala se ne bo bistveno spremenila. Nadaljevali bomo s formalnimi recenzijami za objavo tekstov, pri čemer bo recenzentski postopek usmerjen k poboljševanju člankov.

Na Slovenskem je težko izdajati zgolj znanstveno revijo s področja družboslovja, ker je premalo avtorjev, pa še ta peščica v glavnem objavlja v tujih revijah. Nedvomno pa slovensko družboslovje potrebuje splošno revijo, v kateri je možna komunikacija med različnimi strokami. Ne nazadnje tudi univerza rabi takšno revijo. Prav zato bo revija v skladu s tradicijo obravnavala tudi aktualno družbeno in politično življenje. Podpirala in spodbujala bo diskusijo o strokovnih vprašanih razvoja Slovenije in vprašanih, ki zadevajo Evropo in svet.

Med vprašanji, ki bodo v Teoriji in praksi najprej prišla na vrsto, naj omenim zapise ob trideseti obletici drugega vatikanskega koncila. Ta tema ima za Slovenijo še posebno težo v času priprav na papežev obisk in v času burnih razprav o konceptu ločitve cerkve in države. Potem je tu razprava o kritičnem družboslovju: ali se je z zasukom leta 1990 tudi družboslovje odpovedalo kritiki in se tako posredno prodalo dominirajočemu političnemu toku; kako misliti razmere, ko v družbi ni najti homogenega nosilca družbene kritike. Razmišljanja, razprave in eseje na to temo bomo začeli objavljati v prihodnji številki. Ljubljanska univerza poka po šivih: bo preživela kot enotna ustanova, ali bo razpadla na vsaj dve. Tudi o tem odpiramo razpravo na straneh Teorije in prakse.

Sicer pa bo revija še naprej prirejela okrogle mize, na katerih bo animirala k premišljanju pomembnih strokovnih problemov. Teorija in praksa bo vezala konce tudi med humanistiko, družboslovjem in naravoslovjem in vprašanih etike, metaforike, znanosti in vloge strokovnosti v družbi in politiki. Najbrž da je napočil čas, da se želje po interdisciplinarnosti ponovno premisli in operacionalizira na nov način.

Revija bo s prvo številko v letu 1996 zamenjala obleko in notranjo podobo. Upati je, da bo bolj mladostna in bolj ženska.

Zaenkrat bodi dovolj kratka predstavitev novega kolofona in nekaj obljub za na pot prve številke, ki jo je oblikovalo novopečeno uredništvo Teorije in prakse.

Igor Lukšič

FRANCE VREG*

Komunikacijska (ne)moč jezika

Etološki vidiki taktilnega komuniciranja

Komuniciranje je temeljni element socialnih procesov v družbi, je pogoj nastanka, obstanka in razvoja človeškega bitja na evolucijski (antropogeneza) in na socializacijski ravni (geneza subjekta).

V boju za preživetje so morala živa bitja razvijati tista čutila, ki so jim preživetje najbolj zagotavljala. Volk in iz njega izvirajoči pes sta morala razviti ostrino voha, spretnost zasledovanja divjadi, napada na žival, usmrtitve plena in prinašanja v brlog.

Človeški lovec je sprva razvijal iste spretnosti. Šele kasneje si je za zasledovanje vzgojil psa, za tovorjenje in potovanje pa druge živali. Milijone let pa je preteklo, da je sam razvil kulturo vizualnega (risbe) in akustičnega (glasba) sporočanja, neverbalne govorice (ples), taktilnega komuniciranja (tipanje), okušalne in drugih oblik komuniciranja. Med vsemi živimi bitji pa je samo človek razvil govorno komuniciranje, komunikacijsko moč jezika, ki je v zgodovini človeštva postala sredstvo simbolno posredovane interakcije med človeškimi bitji.

Komunikacijska moč jezika je nedvomno tisto, kar opredeljuje človeško sporazumevanje. Vse govorne komunikacije pa so vezane tudi na negovorne komunikacije (Merten, 1977:133). »Nema« govorica obraza, izrazov na obrazu, kretenj rok ali gibov telesa, dotikov niso le »spremljajoče« izrazno sredstvo govorca; lahko so tudi povsem samostojno pogovorno ali umetniško izrazno sredstvo.

Neverbalna sporočila so bila ritualni predmeti primitivnih narodov, simboli bogov, slikovita vojna oprema, ki je izražala moč in grožnje bojevnika, njegovo napadalnost in borbenost. Statusna sporočila so insignije knezov in kraljev, pečati in kovanci, insignije družbenih položajev, znamke avtomobilov in drugi statusni znaki.

Svet, ki nas obdaja, je poln neme govorice, signalov in sporočil. To so znaki, ki nas usmerjajo v prometu, to so strankini znaki, verski simboli, represivni znaki (vojaški, policijski), znaki zaporov, bolnic, psihiatričnih zavodov. To so zgodovinski spomeniki in reliefi, ki nam dajejo informacije iz preteklosti.

Multimodalno komuniciranje

Višje razvita bitja uporabljajo več različnih oblik komuniciranja, zato jih opredeljujemo kot živa bitja z *multimodalnim komuniciranjem*. V evoluciji živali zasledimo prvo obliko komuniciranja že pri algah in bakterijah, toda le s kemičnimi

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor ljubljanske univerze.

signali; kompleksnejša je pri žuželkah, najbolj multimodalna pa je pri sesalcih. Toda tudi pri sesalcih zasledimo diferenciran razvoj čutilnih receptorskih sposobnosti.

Rdeči trebuh ribe zet je znak, ki ga usmerja na tekmeča, kadar se bliža revirju. Hkrati pa je signal za samico, da priplava v revir. Tekmec in samica se odzivata na te signale strogo po naravnih pravilih. Signali so vzorci znakov, ki so sestavljeni po čvrstih pravilih. Podlaga teh pravil je informacijski vzorec v genih živali. Vodni »ples« zeta, s katerim usmerja samico h gnezdu, je kompleksen vzorec znakov, sestavljen iz optičnih znakov (rdeči trebuh in oblika trupa), dinamične sestavine (gibanje) ter usmerjevalne sestavine (ples). Zet s tem opozarja samico: »Tu je moje gnezdo!«

Tudi pri psu lahko razberemo podobne kompleksne znakovne vzorce (mimika obraza, izraz oči, gibi telesa, mahanje z repom, ovehavanje, dotikanje, glasovni register), ki nam z različnimi kombinacijami sporočajo želje, potrebe, namene, razpoloženja.

Nekateri sesalci imajo zelo razvito vidno komuniciranje. Pri spolnem komuniciranju samci zavzemajo vse mogoče drže telesa, da privabljajo samice, hkrati pa se grozeče postavijo proti tekmečem. Samica, denimo antilopa, pa s povešeno glavo kaže samcu svojo pripravljenost za parjenje. Vsi ti optični rituali, ki temelje na gibih telesa, včasih pa tudi na komuniciranju z barvo, so povezani tudi z akustičnimi signali (uho) in s kemičnimi signali (vohalo). Pri psu pa so povezani tudi z okušalom (jezikom). Nekateri signali so prevladujoči (dominantni), drugi pa spremljajoči (podrejeni).

Ljudje komunicirajo predvsem z akustičnimi in vidnimi znaki, ki imajo simbolno funkcijo; ta sporočila so v človeškem sporazumevanju prevladujoča. Pomembno vlogo pa igrajo tudi vonjska in taktilna sporočila: po navadi podcenjujemo vonjave ženske ali moškega, precej nerodni smo v komuniciranju z dotiki. To vrsto komuniciranja imamo za spremljajočo (podrejeno).

Ljubezensko taktilno občevanje zajema pri ljudeh zelo različne oblike; po navadi zajema celotno telo. Pri navadnem taktilnem komuniciranju med starši ali med materjo in otrokom obstajajo na telesu tabu cone (predvsem genitalije), ki niso predmet taktilnega komuniciranja, razen pri primitivnih plemenih.

Živalsko komuniciranje je specifično-multimodalno (večkanalsko). Grozeče renčanje psa in podobno grozeče biokomuniciranje drugih živali spremljajo optični signali (viher, zobje itd.). Prvi signal ima uvajalno funkcijo »prvega učinka«; naslednji, dodatni signali pa imajo že funkcijo sproščanja nagonskih kretenj. Vonjske sestavine biokomuniciranja mnogih sesalcev imajo funkcijo stopnjevanja učinkov (korak za korakom). Akustičnim signalom lahko slede optični in taktilni, ki postopno sporočajo pripravljenost za parjenje in skušajo sprožiti ustrezen odgovor partnerja. To stopnjevano komuniciranje spremlja redundanca, ki ima nalogo okrepiti sprejemno in odzivno pripravljenost partnerja. Hkrati pa ima tudi funkcijo varovati sporočilo pred napakami v kodu, pred ponarejanjem koda ali motenjem procesa kodiranja. Zato lahko govorimo o »zavarovanem kodu« biosporočila.

Taktilno komuniciranje – temeljna oblika komuniciranja

Taktilno komuniciranje je temeljna oblika komuniciranja, ker je koža največji čutilni organ in ima največ receptorskih živčnih končičev. Koža je največji vir senzoričnih stimulacij.

Koža je nekakšna antena, ki nas opozarja na nevarnost, hkrati pa je primarno

sredstvo za okušanje užitka. Tu ne mislimo samo na spolna vzdraženja, marveč tudi na objem, na božanje in druge oblike dotikanja.

Taktilni dražljaji omogočajo organizmu, ki je s kožo izpostavljen okolju, neposrednen stik z okoljem. Površina telesa žuželk je porasla s tipalnimi dlavicami. Na naši koži najdemo različne tipalne točke – zlasti številne so na občutljivih konicah prstov. Za vse sesalce je značilno, da z jezikom tudi otipavajo, da z njim oblizujejo, da se praskajo s tacami, da suvajo z gobcem. Medsebojno otipavanje, oblizovanje, lizanje in stiskanje drug k drugemu so značilna za socialni stik med živalskimi »starši« in mladiči, pa tudi med sovrstniki.

Pri psih in mačkah je značilno tipanje s tačkami, polaganje sprednje tace na sovrstnika ali človeka. Tipanje s tace, suvanje s smrčkom je neposredno komuniciranje živali z okoljem.

Funkcija taktilnih dražljajev

Funkcija taktilnih signalov je zlasti pomembna pri zaznavanju položaja telesa in njegovih organov, kar imenujemo *proprio-recepcija*. Ta omogoča orientacijo organizma v prostoru. Čutilne dlake na sklepah žuželk, »brki« na gobcu psa ali mačke, receptorji na sklepah človeka dajejo informacije o položaju telesa ali rok človeka, tace ali glave psa oziroma mačke.

Človek lahko s spreminjanjem položaja telesa, z gibanjem, s tipanjem prejme kar kakih 200 taktilnih signalov. Podobno to velja za psa in druge živali. Pomemben dodaten komunikacijski medij za ptiče in ribe so zračni tokovi in vodni valovi: ti omogočajo natančno orientacijo s pomočjo vodnih ali zračnih dražljajev sovrstnikov, pa tudi zbiranje v jate ter usklajeno delovanje.

Dotik – potreba živega bitja

Dotik je temeljna fiziološka in psihološka potreba človeka. Prvi stik zarodka z materjo je dotik v maternici. Če je okolje nosečnice mirno in stabilno, bo tudi komuniciranje zarodka z materjo pomirjujoče in spodbudno. Bodoči otrok se bo čudovito počutil v materinem telesu in šele porod, stik z zunanjim svetom bo zanj stres.

Dojenček se najbolj varnega počuti v stalnem dotiku z materjo, v njenem naročju. Otroci, ki so rasli doma v stiku s starši, so se razvili v čustveno stabilne osebnosti. Zapuščeni otroci pa imajo fiziološke in psihološke težave ter s težavo premagujejo depresivna stanja.

Podlaga teh procesov je značilni pojav, ki ga imenujemo fiziološka in psihična navezanost, povezanost med materjo in otrokom. To diadično razmerje je genetsko pogojeno in otrok v procesu socializacije stike čustvene in kognitivne vezi. Takšno interakcijsko komuniciranje se ne spleta le z dotiki telesa, božanjem in poljubljanjem, čiščenjem telesa, mazanjem in masiranjem, marveč tudi s pogledi oči, z nasmehom, s kretnjami in verbalnim komuniciranjem. Potreba po dotikanju naraste, kadar je živo bitje v depresiji ali ga je strah. Takrat še bolj čuti željo po dotiku ali objemu.

Raziskave s primati, zlasti s šimpanzi, so pokazale, da si mladiči instinktivno žele dotika za materjo. Če so zgubili mater, so v stiski in žalosti »kričali« in jokali

od obupa. Pomiril jih je šele dotik z nadomestno materjo (umetno materjo). Če te niso dobili, so zapadli v ravnodušnost.

Človeški dotik: simbol varstva, spolne privlačnosti, premoči in napadalnosti

Človek s taktilnim komuniciranjem izraža svojo moč simbolno, pa tudi fizično. Tu mislim na stiskanje roke močnejšega, ki tako kaže svojo premoč. Vsaka simbolna grožnja vsebuje tudi pomen dotikanja oziroma fizično premoč, grožnjo z roko, s telesom, celo z zobmi.

Moč dotika nam kaže tudi naša govorica. Cela vrsta jezikovnih izrazov vsebuje simbole dotikanja. Že navaden pogovor v vsakodnevnem komuniciranju med sporočevalcem in sprejemalcem se po navadi sklene s frazo: »Bodiva v stiku!«, kar v prvotnem pomenu izraža verbalni in neverbalni dotik dveh oseb. Prošnja »Želim tvojo pomoč in podporo!« prvotno pomeni, da si želimo fizične podpore (nudimo oporo ženi ali prijatelju). Kadar se spremo z nekom, sklenemo, da bomo prekinili vse stike (verbalne ali neverbalne).

Večina jezikovnih simbolov dotikanja ima pozitivno konotacijo. Včasih pa izraža tudi premoč, odbojnost in podobno. Take jezikovne pomene imajo sporočila: »Odrivaj me!«, »Potiskaj me stran!« Očitno je naš govor ohranil arhaične oblike prvotnega komuniciranja človeka pred tisočletji.

Dotiki so lahko slučajni, na primer na ulici, v avtobusu, v kinu, na prireditvah, v aktivni množici in drugje. Teh dotikov se le težko ubranimo, ker taktilno komuniciranje ni tako selektivno, kot so druge oblike komuniciranja. Naše telo se refleksno odzove na vsak dotik. Raziskave kažejo, da se pospeši utrip srca, če se nas nekdo nepričakovano dotakne ali nas nenadoma od zadaj potrepnja po rami. Tak dotik lahko vzbudi neprijetno počutje ali celo strah. Naš prvi odziv je izmakniti se dotiku. Dotik pa vzbudi prijetno počutje, če je povezan z izrazi prijateljstva, ljubezni ali spolnega vabila.

Dotik ima tudi zdravilne učinke. Polaganje rok na bolnika ima lahko zdravilne učinke, kar dokazuje pomirjujoče polaganje rok bolniških sester na bolnika. Dokazano je, da fizično dotikanje živali pomirjujoče vpliva na človeka. Pse uvajajo kot terapevtsko in psihološko sredstvo v invalidske domove, psihiatrične klinike in celo v kaznilnice. Znane so vzhodne metode uravnovešanja telesnih energetskih tokov s polaganjem rok.

Z jezikom se žival dotika raznih predmetov, jih otipa ali obliže. Gobec, smrček, jezik in taca ji omogočajo komuniciranje z mehničnimi signali.

Pasji mladič sveta ne »otipava« samo z vohom, ampak tudi z jezikom. Kar je v njegovi bližini, oblizne in otipa. To, kar je za dojenčka ali otroka roka, je za psa gobec. Ker mladiči nimajo »rok«, s tačkami pa si slabo pomagajo, je zanje gobček to, kar so za nas roke.

Kar mladiček ne more povohati, oblizati z jezikom in zgrabiti z gobčkom, zanj ne obstaja. Celu pri odraslem psu objekti sveta ne obstajajo, če jih ne more ovohati, oblizniti in prijeti z gobcem. Ne »obstajajo« niti tedaj, če jih sliši ali vidi.

Zato nas ne sme čuditi, če nam pes tako rad oblizne roko, jo otipa, vzame v gobec in rahlo stisne. Taktilni občutek tople roke njegovega gospodarja je zanj pravi užitek; to je kot stisk rok dveh prijateljev. Stisk z gobcem je oblika neverbalnega sporazumevanja, zaupanja drug v drugega, izraz prijateljstva in ljubezni.

Mnogi taktilni signali izvirajo iz odnosa mati-otrok oz. samica-mladič. Samica objema svojega mladiča in mu daje zavetje. Človeška mati stisne svojega človeškega »mladiča« na prsi in ga varuje celo pred strelji sovražnika.

Taktilni signali pomenijo tudi rang. Nižje rangirani šimpanzi pogosto iščejo stik z višje rangiranim tako, da iztegnejo tace in iščejo stik s tace partnerja. Jane van Lawick-Goodall je opazovala šimpanzino, ki si ni upala približati višje rangiranemu samcu, da bi si vzela banane. Najprej je iztegnila tace proti samcu in šele ko ji je samec stisnil ponujeno »roko«, je vzela banano. Samica s pravkar rojenim šimpanzom, ki še ni član krdela, se s strahom približa partnerju in stegne »roko« proti njemu. Če se jo partner dotakne, pomeni, da sprejme mladiča in mati je pomirjena.

Kultura dotika v raznih kulturah

»Lakota kože po dotiku« je v odvisnosti od kultur in civilizacij. Nekatere kulture imajo dotik za sestavni del komuniciranja, druge so glede tega bolj hladne in previdne. V družbah, v katerih poudarjajo svobodo izbiranja, ki vključuje tudi spolne odnose, in v katerih je promiskuiteta običajna, je dotik preizkus razpoloženja druge osebe.

Antropolog Edward Hall (1981) je razvil koncept narodov z visokim in nizkim kontekstom in z njim skušal pojasniti oblike komuniciranja:

Kulture visoke kontekstualnosti (Japonska, Koreja, Kitajska in Vietnam) skušajo razložiti akcijo druge osebe v okviru totalne situacije ali konteksta (kaj je bilo pred dejanjem, kaj je znanega o osebi, o socialnih okoliščinah itd.). Zato menijo, da je narava sporočil in osebnih odnosov predvsem povezana z okoljem, v katerem poteka komuniciranje.

Kulture nizke kontekstualnosti (Nemčija, Švica, ZDA in skandinavske države) pa presojajo predvsem pomen besed in sporočila. Američani in ljudje nizkih kultur se počutijo nelagodno, ker dvomijo o svoji sposobnosti, da lahko komunicirajo učinkovito z občutljivimi, kontekstualnimi pomenskimi odtenki. Sporočilo mora biti povsem konkretno, racionalno, uporabno za načrtovanje in pogajanja. To velja zlasti za Američane in Nemce, medtem ko Francozi bolj cenijo rafiniranost in taktičnost. Čutijo potrebo po dobrem poznavanju osebe, da bi lahko predvideli, kako se bo vedla v različnih situacijah. Zato je Hall opozoril, da je »eden velikih komunikacijskih izzivov v življenju, kako najti ustrezno stopnjo kontekstualizacije v vsaki posamični situaciji« (Hall in Hall, 1990:9).

S Hallovim konceptom kultur je ameriški komunikolog Stanley E. Jones (1994:16) skušal razložiti, zakaj Američani, ki visoko cenijo osebnost in neodvisnost, presojajo dotikanje kot možno grožnjo svoji neodvisnosti, zlasti če poteka v kontekstu komuniciranja nadrejene ali dominantne osebe. Ugotovil pa je tudi, da so med Američani tudi družine z »visokim dotikom«, vendar je to odvisno od kulture, ki ji pripadajo.

Dotik pa ima v neki kulturi (na primer slovenski) lahko tudi različne pomene za osebe istega ali drugega spola. Nekateri menijo, da je dotik osebe drugega spola že uvod v spolno osvajanje. Pri ljudeh, ki so plašni do drugih oseb (homo-phobia), pa lahko dotik pomeni pravo olajšanje. Pri nekaterih osebah »strah« pred dotikom naraste, če je z drugo osebo sam; takrat druga oseba dotik lahko presoja kot

spolno nadlegovanje. Dotik lahko nekdo razume kot ogrožanje neodvisnosti, če dominantna oseba ali predpostavljeni z dotikom kaže svojo nadrejenost.

Prepričevalna moč dotika

Fizični dotik se odvija v medosebnem komuniciranju: diadično, triadično ali v skupinah. Dogaja se občasno, v posebnih situacijah. Redkost dotika je izvor njegove moči. Če se dotikamo stalno, dotik izgubi svoj učinek. Vendar se večina ljudi dotika le redko, manj kot bi se lahko. Zato njihovo komuniciranje izgublja osebni vpliv in moč.

Dotik sodi med tiste oblike medosebnega komuniciranja, ki smo jih uvrstili v kategorijo medsebojnega vplivanja. Osebni vpliv je nosilec neformalnega komuniciranja, ki s svojo pristnostjo, odprtostjo in prožnostjo vliva zaupanje in dosega večjo prepričevalno moč. Osebni stik daje možnost empatičnega razgovora in prožnost dokazovanja; če se sprejemalec strinja s sporočilom, mu to vzbuja notranje zadovoljstvo.

Kadar je osebni stik okrepljen z dotikom, se komunikacijski učinek poveča. Dotik pomeni prijateljsko povezanost s sogovornikom, prodor v njegovo psihološko, kognitivno in čustveno sfero. Intimnost komuniciranja se stopnjuje.

Tudi vse izkušnje z živalmi mi govore, kako pomemben je telesni dotik tople roke. To je svojevrstno komuniciranje, ki je namenjeno spodbudi in pomiritvi psa pred delovno nalogo in je dopolnilo ustnemu komuniciranju.

To, kar žival samo vidi in sliši, pa ne more ovohati, okusiti, otipati, požvečiti in oblizati, je zanjo težko razumljivo ali pa sploh nepojmljivo. Pravi svet resničnosti za psa je svet vonja, okusa, tipanja; to zaznavanje sveta pa komplementarno dopolnjuje s slušnim in optičnim zaznavanjem.

Intimnost dotika

Dotik je naša najintimnejša oblika komuniciranja. Če se dotikamo, se čutimo bolj povezane, zavezane sogovorniku – bodisi v prijateljskih, poslovnih ali spolnih odnosih. Dotika ni mogoče zanikati oziroma ga preklicati. Nemogoče se je nekoga dotakniti in pri tem izjaviti, da z dotikom nisem nič mislil ali nameraval. Tudi če ob spogledovanju z damo ironiziraš dotik, bo namembnost jasna: skušaš se ji intimno približati.

Sproščen pogovor z občasnim toplim dotikom je prava pot za pristno komuniciranje. Če žensko osebo nemo držiš za roko – ne da bi spregovoril besedo, lahko to vzbudi močno intimno komuniciranje. Zdravniki so odkrili, da ima bolnik večje zaupanje, če ga držijo za roko, kar omogoči uspešnejši pogovor glede bolezni in zdravljenja.

Dotik vedno vzbudi odziv pri sogovorniku. Lahko je refleksni odziv, lahko je povratna zveza (verbalna ali neverbalna), lahko pa se vzpostavi pravo vzajemno taktilno komuniciranje. Pogosto sledi oblika zavrnitve. Oseba drugega spola lahko izjavi: »Ne dovolim, da se me dotikaš!«

Pomen dotika ne izhaja samo od tipa dotika samega, marveč od prefinjene kombinacije dotika in obdajajočega konteksta, ki spremlja vedenje posameznika, ter situacije, v kateri se dogodi dotik. Raziskovalci dotika menijo, da je »dvoumnost pomena inherentni element taktilnega komuniciranja« (Johnson in Edwards, 1991:43).

Nekoga lahko držimo, objemamo, poljubljamo, trepljamo ali preprosto vzpostavljamo stik. Vsi ti različni dotiki lahko imajo isti pomen. Če sta moški in ženska prijatelja, nista pa spolno intimna, in se srečata po daljšem obdobju, se bosta objela, poljubila, trepljala po hrbtu. Ti dotiki imajo pomen: »Pogrešal sem te, najino prijateljstvo je trdno!«

Nasprotno pa ima lahko isti dotik različne pomene. Na cesti srečaš prijatelja in ga potrepljaš po hrbtu z mislijo: »Vesel sem, da te vidim!« Čez čas srečaš istega prijatelja in ga potrepljaš po hrbtu v znak podpore. Dotik tokrat pomeni: »Vem, da je tvoja žena hudo bolna. Drži se!«

Različni pomeni dotika

Različni dotiki, ki se dogajajo v kontekstu socialne situacije in spremljajočega vedenja, lahko izražajo vsa temeljna simbolična sporočila.

Komunikolog Stanley Jones (1994: 20–21) je na temelju raziskav opredelil 18 različnih pomenov, ki jih izražamo z dotiki:

1. Štirje pomeni izražanja pozitivnega čustva do druge osebe in so dvoumni (podpora, spoštovanje, povezanost, čustvena naklonjenost).
2. Dotik, ki izraža spolno vpletenost, je po navadi pomensko jasen, medtem ko je dotik šarmiranja namensko dvoumen.
3. Trije tipi dotika moči imajo jasen pomen. Doseči žele: a) pozornost, b) privolitev in c) zahtevo po odgovoru, ki bo vseč sporočevalcu.
4. Dotiki pri prihodu ali odhodu so ritualni in nimajo močnih čustev.
5. Dotika igrive naklonjenosti in igrive napadalnosti sta dvoumna, ker ni povsem jasno, ali se sogovornik samo šali ali pa misli resno.
6. Hibridnost izražajo afektirani dotiki pri pozdravljanju ob prihodu ali odhodu, kar je lahko samo del pozdravnega rituala.
7. Zelo dvoumni so trije tipi poslovnega dotika: a) slučajni stik uradnikov, b) instrumentalni dotik, ko nekomu pomagaš obleči plašč, in c) referenca na zunanjost, ko se pohvalno dotikaš obleke, nakita in podobno.
8. Slučajen, bežen dotik je lahko dvoumen: dotik prsta lahko izraža željo po pozornosti ali namig osebi, da odide.

Raziskovalci dotika opozarjajo na temeljno pravilo dotika: ne sme biti napadalen niti manipulativen, ne sme psihično potreti druge osebnosti. Dotik je komunikacijska umetnost in vsebuje občutljivost do ljudi.

Različne pomene imajo tudi dotiki, ki jih izvajamo na psih ali mačkah. Nekateri izražajo čustva, drugi žele samo vzbuditi pozornost psa ali mačke. Pogosto so simbol premoči, pokroviteljstva ali celo napadalnosti. Nekateri objemi izražajo toplo, »starševsko« ljubezen do psa ali mačke.

Slepi človek se dotika psa, ker mu pes pomeni del njegovega varnega življenja. Invalid v dotiku vidi oporo in pomoč. Nekateri dotiki pa so ritualni, bežni, neintencionalni.

Taktilno komuniciranje je oblika izražanja čustev, je oblika čustvenega komuniciranja med višje razvitimi živalmi, zlasti med primati in med ljudmi.

Božanje, trepljanje, čohanje, polaganje rok ali tac na telo, objemanje, stiskanje mladiča k telesu matere so čustveni izrazi prijateljstva, ljubezni, pripadnosti, zvestobe, iskanja zavetja. Hkrati pa te oblike komuniciranja delujejo pomirjujoče in tolažeče.

Človek stisne otroka, ženo ali sočloveka k sebi, da ga tolaži v žalosti, da ga pomiri ob nevarnosti, da mu vlije zaupanje, da ga spodbudi k življenju. Polaganje roke na ramo pomeni sporočilo močnega, samozavestnega človeka, da bo partnerju dal zavetje in varnost. Šimpanz polaga roko na štiriletno samico v znak varstva. Podobno tudi človek z objemom žene izraža taktilni signal varovanja in zaupljivosti.

Dotik in samozavest

Raziskave so odkrile, da ljudje, ki imajo pozitiven odnos do komuniciranja z dotiki, tudi govore bolj sproščeno, nimajo strahu do pogovora z drugimi in razkrivajo več osebnih podatkov o samem sebi. Z drugimi besedami, ljudje, ki so bolj sprejemljivi za dotik, so bolj nagnjeni h komuniciranju na osebni ravni kot tisti, ki se izogibajo dotiku (Andersen, Andersen in Lustig, 1987).

Ljudje, ki imajo radi dotike drugih, pa niso le bolj komunikativni, marveč razvijajo tudi večjo samozavest. Nekatero raziskavo so pokazale, da ljudje s pozitivnim stališčem do dotikanja tudi višje ocenjujejo samega sebe. Ljudje z visoko kulturo dotika kažejo tudi večje zadovoljstvo do življenja in sebe ocenjujejo kot samozavestne, socialno sprejemljive ter se dejavno (ne pa pasivno) spopadajo s težavami.

Dotik odpira kanale komuniciranja

Ugotovitve raziskav potrjujejo predpostavko, da so ljudje, ki so učinkoviti pri taktilnem komuniciranju, učinkoviti tudi pri medosebnem komuniciranju. Samozavestni ljudje iščejo stik z drugimi osebami z različnimi oblikami komuniciranja, tudi z dotikanjem. Učinek je reverzibilen. Dotikanje odpira kanale komuniciranja in sproža vzajemnost komuniciranja. Sogovornik bo vzajemno razvil podobne kanale sproščenega komuniciranja. Ljudje, ki se veliko dotikajo, tudi prejmejo veliko dotikov.

To razvija pozitivno zaznavo predstave o telesu. Tako se izboljša predstavo o telesni podobi, okrepi se samovrednotenje in ego identiteta. Neposredna metoda izboljšave telesne podobe učinkuje ne glede na starost, spol, zdravje ali počutje. Taka metoda bo spodbujala tudi komunikacijskega partnerja, da bo izvajal dotike, ki jih želimo prejeti.

Predstave o telesu

Ljudje in živali si ustvarjajo svojo predstavo o telesu. Človek si nenehno ogleduje svoje telo in ga primerja s telesi soljudi. Predstava o telesu je naš vtis, komu je naše telo podobno, in kar je še pomembnejše, naše subjektivno občutje o tem, ali

smo zadovoljni s to predstavo. Fizične aktivnosti različne vrste, predvsem športne aktivnosti, nam pomagajo ustvariti samozavedanje telesa. Sprejemanje podobe o telesu pa se oblikuje predvsem na temelju odzivov drugi ljudi, zlasti tistih, ki so nam blizu. Ta proces učenja se začena v otroških letih in se nadaljuje do pozne starosti.

Taktilno komuniciranje je zelo razvito v športu predvsem zato, da podpre prizadevanja za zmago. To dosega na dva načina: a) igralce skuša razvneti in to »evforičnost« ohraniti do konca tekmovanja in b) moštvo tima se občuti bolj strnjeno in medsebojno usodno povezano.

Mnogi športniki, zlasti nogometaši trdijo, da je nenehno, stalno dotikanje bistveno za vsako moštvo. Dotikanje tudi izpolni močne individualne potrebe športnika. Taktilno izražanje veselja, hrabritve ali tolažbe od kolegov v moštvu je spodbudno in ublaži pogosto boleč stik z nasprotniki.

Vlogo dotikanja v športu lahko posplošimo z ugotovitvijo: Športni dotik pospešuje medsebojni stik. Čim več dotikanja zahteva določen šport, tem bolj raznolik in stalen je dotik v igri.

Komunikologi so opazili, da tudi gledanje nogometne igre po televiziji spodbuja razne oblike dotikanja. Ko domače moštvo doseže gol, se televizijski gledalci medsebojno trepljajo, objemajo in hrupno slave zmago.

Živali si prav tako kot ljudje skrbno ogledujejo svoje telo. Nenehno se ga dotikajo, pregledujejo in ugotavljajo, ali so vsi udi »na svojem mestu«. Ko opazujemo svojega psa, se mi zdi, da bolj zaskrbljeno kot ljudje »preiskuje« zdravje svojih organov in udov. To dela nagonsko, saj nima na razpolago raznih zdravstvenih priročnikov kot ljudje. Predvsem pa si skrbno liže vse dele telesa.

Negovanje telesa je prav tako oblika taktilnega komuniciranja. Pri živalih opazimo negovanje telesa kot vsakodnevno opravilo; pri nekaterih živalih, zlasti pri primatih, pa je razvito čedenje telesa sovrstnika. Socialno negovanje telesa opravljajo živali s taco ali z gobcem (lizanje, grizljanje, nežno trepljanje, iskanje mrčesa, božanje itd.). Mnogokrat so te oblike taktilnega komuniciranja predigra za spolno občevanje.

Vibracijski »dotiki«

Taktilnega komuniciranja ne sestavljajo le *taktilni dražljaji* (dotiki, otipavanje), marveč tudi *vibracijski dražljaji* (ritmične kontaktne vibracije), vibracije prek vode ali zraka).

Vibracijski signali omogočajo zelo natančno sporazumevanje za tiste živali, ki pretežno žive v svetu vibracijskih čutov; to so zlasti pajki, mnoge žuželke, pa tudi sesalci. Informacijski faktor tresljajev je frekvenca. Tresljaji oddajajo signale ritmično v amplitudah ali z »množičnim tokom«. Z amplitudami nakazujejo intenzivnost, s časovnimi intervali pa frekvenco. Zato moramo razlikovati med vibracijo in zvokom; vibracija je namenjena za komuniciranje na bližino, zvok pa za sporazumevanje na daljavo.

Ritmična kontaktna vibracija je tipalna »zvočna vibracija« mravelj in čebel; murni pa tako vibracijo uporabljajo za dvorjenje, za uvod v parjenje. Ritmično kontaktno vibracijo uporabljajo živali tudi za grozilne signale. Ritmično gibanje rib v vodi in ptic v zraku omogoča pošiljanje različnih informacij: od ženitvenih ponudb do SOS klicev v nevarnosti.

Nekatere vrste pajkov uporabljajo pajčevino samo za vibracijsko komunicira-

nje med samcem in samico ali za zaznavanje plena. Druge družine pajkov pa svojo pajčevino s tanko nitko povežejo z drugimi pajčevinami, da bi bili komunikacijsko povezani s sosedi. Tak komunikacijski splet pajčevin v socialno organizacijo lahko obsega tudi do 70 mrež, kar omogoča oddajanje svarilnih in drugih signalov vsem, ki so vključeni v omrežje. Tudi nekatere vodne žuželke, drsalci po vodi, uporabljajo vibracijske signale. Z valovanjem vode lahko zelo natančno identificirajo in lokalizirajo tekmeca ob parjenju; vodne vibracijske signale pa uporabljajo tudi za označevanje revirja.

Taktilne dražljaje in vibracijsko ritmično gibanje opazimo tudi pri psu. Pes pa ne uporablja taktilnih dražljajev samo za dobrikanje, marveč prav tako za izvajanje pritiska na človeka (odrivanje človeka z ležišča) ali pa psihični pritisk na drugega psa, ko se bočno postavi ob možnega tekmeca. Pri tem lahko uporabi še ritmično gibanje, ki je po navadi že nakazovanje grozilnega signala.

Taktilno in vibracijsko biokomuniciranje sta zato pomembno sredstvo sporazumevanja živali, pa tudi človeka – čeprav ju po navadi uporabljamo zelo skromno ali bolj podzavestno.

Dotik in egoidentiteta

Dotik je tesno povezan z oblikovanjem identitete osebnosti. Ta soodvisnost velja tudi pri primatih, še zlasti pri psih. Povezanost je zasidrana v dejstvu, da je koža vez med osebnostjo in svetom.

Ashley Montagu je to pojasnil takole:

»Zavest o sebi je v veliki meri zadeva taktilnega izkustva. Če se sprehajamo, stojimo, sedimo, ležimo, tečemo ali skačemo, prvo in najobširnejše sporočilo prejemamo od kože, pa čeprav nam mišice, sklepi in druga tkiva pošiljajo tudi druga sporočila. Precej prej, preden pade ali zraste telesna temperatura, koža že zazna spremembo in to potrebno sporočilo pošlje korteksu, da bi sprožil tisto vedenje, ki bo vodilo k ustreznemu odgovoru« (Montagu, 1971:286).

Komunikologi in psihologi so razvili različne modele, s katerimi so opozorili na proces oblikovanja ega in predstave o sebi. Otrok v starosti šestih mesecev začenja razvijati podobo o sebi, ko začne razlikovati sebe od okolja in drugih oseb. Pri tem so zelo pomembni dražljaji kože, ki opozarjajo na ločenost otroka od okolja in na njegovo individualnost.

Otrok kasneje razvije druge oblike zavedanja samega sebe, vendar dražljaji kože ostajajo element oblikovanja podobe. Obstajajo pa tudi subidentitete, različne vloge, ki jih igramo v različnih situacijah. Pomemben dejavnik samozavedanja je tudi samoocenjevanje. Pri tem prav tako vplivajo izkušnje dotikanja z drugimi: predstave o telesu, naše zaznave lastnih osebnostnih značilnosti, naša vloga v spolnosti, starost in druge.

Podobno imajo tudi visoko razvite živali obliko samozavedanja, ki nastaja iz zaznavanja sebe kot »osebnosti« in iz zaznavanja interakcije s svetom. Pes si gradi svoj notranji vir informacij, svojo kognitivno karto sveta tako, da v prikritem notranjem poskusu primerja sebe in svojo vlogo v krdelu oziroma v družini. Tako prepozna sebe in se skuša vživeti v vloge drugega (vodje krdela oziroma gospodarja).

Pes tako pri komuniciranju z gospodarjem izoblikuje »družbeni« jaz. V njegovem odzivanju prepozna sebe. Preprosto bi lahko dejali, da se pes vidi v zrcalu človeka. Podoživlja norme vedenja v skupini in jih sprejema.

Komunikologa John Deethardt in Debbie Hines (1983) sta z obširno raziskavo skušala dokazati, da je nagnjenje k dotikanju povezano z osebnostnimi značilnostmi. Merila sta stališča do dotika in na podlagi rezultatov anketirance razporedila v štiri tipe taktilnega komuniciranja, od »visokih dotikalcev« do nizkih dotikalcev«:

Taktilni tip 1: Nekonformistični visoki dotikalci. Ti visoko taktilni posamezniki so neodvisni in iniciativni, dominantni in samozavestni, entuziastični in energični. Zavračajo tradicionalne moralne standarde in norme vedenja. Težijo k temu, da bi posnemali vedenje radikalnih študentov in ustvarjalcev, kot so pisatelji in drugi umetniki.

Taktilni tip 2: Samozavestni visoki dotikalci. Ta skupina je po osebnostnih značilnostih podobna prvi skupini z izjemo, da sprejemajo tradicionalne moralne standarde in družbene vedenjske norme. Primer tega tipa so uspešni poslovni voditelji.

Taktilni tip 3: Konzervativni nizki dotikalci. So manj samostojni. Zanje so pomembni družbeni ugled in družbene vedenjske norme. To so vladni uradniki in podobni.

Taktilni tip 4: Nizki dotikalci. Ti so skrajno previdni, neizraziti v osebnem stilu. Skozi življenje gredo neopazno kot nižji uradniki, ki občasno kažejo izbruhe temperamenta ali depresije.

Če te ugotovitve prenesemo na naše komuniciranje z živalmi, lahko ugotovimo, da imamo tudi med živalmi različne taktilne tipe, ki v skladu s svojimi osebnostnimi značilnostmi uporabljajo različne oblike taktilnega komuniciranja.

LITERATURA:

- ANDERSEN, J., F., Andersen, P., A. in Lustig, M.W. (1987). Opposite sex touch avoidance: A national replication and extension. *Journal of Nonverbal Behavior*, 11, 89–109.
- DEETHARDT, J., F. in Hines, D. (1983). Tactile communication and personality differences. *Journal of Nonverbal Behavior*, 8, 143–156.
- HALL, E., T. (1981). *Beyond Culture*. Garden City, New Jersey: Anchor Books/Doubleday.
- HALL, E., T., in Hall, Mildred Reed. (1990). *Understanding Cultural Differences*, Yarmouth, Maine: Intercultural Press.
- JOHNSON, K., L. in Edwards, R. (1991). The effects of fender and type of romantic touch on perceptions of relational commitment. *Journal of Nonverbal Behavior*, 15, 43–55.
- JONES, S., E. (1994). *The Right Touch: Understanding and Using the Language of Physical Contact*, Cresskill, New Jersey: Hampton Press, Inc.
- MONTAGU, A. (1971). *Touching. The Human Significance of the Skin*. New York: Columbia University Press.
- VOGT, U. (1979). *Evolution und Kommunikation. Eine antropologische Begründung von Kommunikationsforschung*. Dunaj in Salzburg.
- VREG, F. (1994). Sodobna etologija in biokomuniciranje. *Teorija in praksa*, 5/6, 469–473. Ljubljana: FDV.
- VREG, F. (1995). *Political, National and Media Crises, v: Glasnost and After*, edited by D. Paletz, K. Jakubowicz and P. Novosel, str. 49–61. New York: Hampton Press.
- VREG, F. (1995). Istraživačko novinarstvo u funkciji razotkrivanja prikrivenoga. V: *Istraživačko novinarstvo. Novi modeli javnog komuniciranja*. 17–27. Zagreb: Nonacom. Hrvatsko komunikološko društvo.

Maturana pred Luhmannom: kognicija, socialni sistemi in komunikacija

Humberto Maturana¹, čilenski biolog in nevrolog, je razvil model t.i. avtopoietičnih sistemov, ki ga je kasneje kot prototip svoje teorije socialnih sistemov prevzel znameniti nemški sociolog Niklas Luhmann. V slovenski družboslovni javnosti je Luhmannova teorija naletela na širok odmev, še nič ni pa bilo napisano o Maturanovem izvirnem modelu. Primerjava med Maturanovo in Luhmannovo teorijo kaže, da se razhajata v pojmovanju avtopoiesisa in socialnih sistemov: Maturana je pojem avtopoiesisa razvil izključno kot model bioorganizmov, Luhmann (1984) pa ga je prenesel na področje socialnih sistemov. Manj znano pa je, da je Maturana razvil lastno koncepcijo socialnih sistemov in komunikacije ter eksplicitno zavrnil Luhmannovo interpretacijo socialnih sistemov kot avtopoietičnih sistemov.

Vendar pa Maturana ni zanimiv samo zato, ker je prevzel Luhmannov pojem avtopoiesisa. Svoj znameniti spis *Biologija kognicije* (Maturana 1985a) je napisal leta 1970, t.j. med svojim delovanjem v Biological Computer Laboratory, ki ga je na univerzi v Illinoisu vodil Heinz von Foerster, ena najbolj vplivnih osebnosti kibernetike. Von Foerster je v sedemdesetih letih tudi na podlagi Maturanovih odkritij razvil t.i. »second order cybernetics« (von Foerster 1979; 1984). Paradigmo, ki sta jo razvila Maturana in Heinz von Foerster, so kot svoj epistemološki temelj prevzeli predstavniki t.i. »radikalnega konstruktivizma«, ki se je kot interdisciplinarno usmerjeno teoretsko gibanje razvilo v osemdesetih letih in je danes vplivno predvsem v Nemčiji.²

Maturanov teoretski diskurz je mogoče brati na dveh ravneh: na prvi ravni Maturana razvija svojo verzijo splošne teorije sistemov, pri čemer razvija kategorije teorije sistemov, kot so npr. organizacija, struktura in informacija; na drugi ravni pa z vidika svoje sistemske teorije interpretira evolucijo organizmov, kognicijo, živalske in človeške skupnosti, jezik in komunikacijo. Na prvi ravni se umešča v tradicijo sistemske teorije³ in z njo tesno povezano tradicijo kibernetike znanosti⁴; na tej ravni je vpeljal pojem avtopoiesisa in naredil korak od modela odprtih

* Mag. Andrej Škerlep, asistent na Fakulteti za družbene vede.

¹ Med soavtorji Maturanovih spisov je vsekakor najpomembnejši Francesco Varela. Po obdobju sodelovanja v sedemdesetih letih je Varela leta 1979 objavil svoje poglede v delu *Principles of Biological Autonomy*, v zadnjem desetletju pa se je kljub občasnemu sodelovanju z Maturano preusmeril na proučevanje kognitivne znanosti – glej Varela, Thompson, Rosch 1992. Ker je Maturana nesporni avtor idej, ki jih podaja v spisih, katerih soavtor je Varela, v našem zapisu poenostavljeno označujemo te ideje kot Maturanove.

² Spisi v dveh najbolj znanih nemških zbornikih na temo radikalnega konstruktivizma, ki ju je uredil Siegfried Schmidt (1987; 1992), kažejo, da so temeljni pojmovni okvir tega gibanja prav Maturanove ideje, ki jih predstavljamo v tem zapisu. Za razhanja med radikalnim konstruktivizmom in Luhmannom v pojmovanju socialnih sistemov glej spis Petra Hejla (1987).

³ Splošna teorija sistemov se je razvila v petdesetih in šestdesetih letih kot t.i. »teorija odprtih sistemov«, ki je bila interdisciplinarno usmerjena. Družboslovno in ožje komunikološko relevantna dela so: Bertalanffy 1968; Buckley 1968; Mackay 1968; Ruben, Kim 1975. Maturana, ki je svoje osrednje spise napisal v sedemdesetih in osemdesetih letih, predstavlja naslednjo generacijo v razvoju sistemske teorije.

⁴ Interdisciplinarno usmerjeno kibernetiko gibanje je kot znanstveno disciplino o »komunikaciji in kontroli« sprožil s svojimi spisi Norbert Wiener (1954). Kibernetika je bila v petdesetih in šestdesetih letih tesno povezana s teorijo odprtih

sistemov k modelu zaprtih samoreferencialnih sistemov. Na drugi ravni pa je njegova sociobiologistično zasnovana teorija teorija kognicije, socialnih sistemov in komunikacije zanimiva tudi za družboslovje.

Avtopoiesis kot načelo živih sistemov

Maturana je kot načelo organizacije bioloških sistemov vpeljal pojem avtopoiesisa in kot avtopoietične sisteme opredelil tiste samoreferencialno zaprte sisteme, ki s produkcijo lastnih sestavin sami sebe reproducirajo. Maturana sicer artikulara pojem avtopoietičnih sistemov na abstraktni ravni obe teorije sistemov, vendar pa kot avtopoietične sisteme eksplicitno opredeljuje zgolj celice in organizme. Celice so avtopoietični sistemi prvega reda, organizmi, vključno s človeškimi bitji, pa so avtopoietični sistemi drugega reda, ker sestojijo iz množstva celic in tvorijo novo samoreferencialno celoto, ki je sklenjen avtopoietični sistem. Bistvena značilnost tako celic kot organizmov je, da na temelju materije in energije, ki jo dobijo iz okolja, avtonomno proizvajajo svoje sestavine, in to na samoreferencialno zaprt način, t.j. je tako, da so pri produkciji svojih sestavin determinirani izključno s svojo avtopoietično organizacijo in ne z inputi okolja. V tem smislu Maturana vse samoreferencialno zaprte sisteme opredeljuje kot »strukturno determinirane sisteme«.

Maturana v nekem intervjuju svoje »odkritje« avtopoiesisa pojasnjuje takole: »Beseda avtopoiesis je grška beseda, natančneje, nova grška beseda, ki sem jo sam izumil. Sestavljena je iz dveh pojmov – »autos« (tisto, kar se imenuje »samo«) in »poiein« (kar pomeni »proizvodnjo«). Beseda avtopoiesis označuje tiste sisteme, ki se izkazujejo s tem, da so mreže proizvajanja lastnih sestavin. Mreža je pri tem hkrati rezultat produkcije sestavin. S tega vidika je avtopoiesis organizacijska oblika sistemov, ki so mreže produkcije lastnih sestavin, pri čemer slednje vzpostavijo s svojo interakcijo mrežo, ki jih producira in pri tem določi mejo« (Rigeras, Vetter 1991, 35).

Sestavine avtopoietičnega sistema so dinamično relacionalne v mreži tekočih medsebojnih interakcij tako, da z rekurzivnimi operacijami producirajo hkrati sebe kot sestavine in mrežo organiziranih medsebojnih razmerij. Z drugimi besedami, sestavine avtopoietične organizacije niso statične, temveč dinamične sestavine, ki so vpete v mrežo medsebojnih interakcij, pri čemer se mreža vzpostavlja s samimi interakcijami, ki producirajo sestavine. Avtopoietični sistemi so cirkularni in samoreferencialni v tem smislu, da avtopoietična organizacija ni nekaj, kar bi bilo kot posebna entiteta ločeno od sestavin, temveč je organizacija sistema prisotna zgolj v načinu dinamičnega relacionaliranja sestavin, torej v sami mreži, ki je konstitutivna za proces dinamičnih interakcij. Cirkularnost je v tem, da so interakcije mogoče samo zato, ker obstaja mreža avtopoietične organizacije, avtopoietična organizacija pa je mogoča samo zato, ker obstajajo dinamične interakcije med sestavinami, ki uresničijo mrežo in producirajo sebe kot sestavine. Avtopoietični sistemi so interakcije sestavin, ki so orkestrirane z organizacijo sistema, pri čemer lahko celota obstaja samo v tekočih interakcijah sestavin, in obratno, sestavine lahko obstajajo samo v organizaciji. To je bistvo cirkularne oz. samoreferencialne organizacije avtopoietičnih sistemov, ki producirajo svoje lastne komponente,

sistemov prek pojmov, kot so npr. samoorganizacija, informacija in povratna zveza (feedback); glej Rose 1970. Krippendorff (1979, 1994) in von Foerster (1979, 1984) predstavljata drugo generacijo, ki se je že navezala na Maturanova odkritja.

hkrati organizirajo sami sebe in krmilijo lastne procese. Vzemimo kot primer cirkularnosti avtopoietične organizacije celico. Maturana opredeljuje kot mrežo procesa dinamičnih interakcij v celici kemične transformacije sestavin na molekularni ravni, ki uresničijo celični metabolizem. Samoreferenca avtopoietične organizacije celice se kaže v tem, da metabolizem producira sestavine, ki vzpostavljajo mrežo transformacij, ki jih je producirala. Nekatere sestavine oblikujejo mejo, t.j. celično membrano, ki zameji mrežo transformacij. Vendar pa membrana ni zgolj produkt mreže, temveč sama participira v mreži, ker mreža celičnih sestavin brez celične membrane sploh ni mogoča.

»Glede kemičnih transformacij v celici imamo edinstveno situacijo: na eni strani vidimo mrežo dinamičnih transformacij, ki producira svoje sestavine in ki je bistvena za mejo; na drugi strani pa je meja bistvena za operacijo mreže transformacij, ki je proizvedena kot celota. To niso sekvenčni procesi, temveč dva različna vidika enotnega pojava. Ne gre za to, da bi bila naprej meja, potem dinamika, potem meja in tako naprej. Opisujemo pojav, pri katerem je možnost za razlikovanje enega vidika od celote odvisna od integritete procesov, ki ga omogočajo. Če na neki točki prekinemo mrežo celičnega metabolizma, vidimo, da kmalu nimamo več nikakršne celice« (Maturana, Varela 1992, 46).

Avtopoietični sistemi proizvedejo prek svojih operacij, t.j. internih interakcij sestavin, svojo lastno cirkularno organizacijo, ki se kot temeljna entiteta trajno ohranja. Zaradi svoje cirkularne organizacije so živi sistemi po Maturani samoreferencialni homeostatični sistemi, ki delujejo zgolj prek tistih operacij, za katere se je v preteklosti izkazalo, da delujejo: »Živ sistem je na temelju svoje organizacije induktiven sistem in deluje na način, ki ga je moč napovedati; kar se je enkrat zgodilo, se spet ponovi. Njegova organizacija je konzervativna in ponavlja samo tisto, kar deluje. Zaradi istega razloga so živi sistemi zgodovinski sistemi. Relevance določenega tipa vedenja je vedno determinirana s preteklostjo« (Maturana 1985a, 52).

Za pojasnitev teh opredelitev moramo prikazati Maturanovo razločevanje med *organizacijo in strukturo*. »Organizacija označuje razmere, ki morajo obstajati med sestavinami sistema, da je sistem član specifičnega razreda. Struktura pa označuje sestavine in razmerja, ki dejansko konstituira partikularno enoto in na ta način uresničujejo organizacijo« (Maturana, Varela 1992, 47). Filogenetsko determinirana anatomsko organizacija določene živalske vrste uvršča vsak organizem v to vrsto, različni primerki tovrstnega živega organizma pa so v razmerjih med svojimi sestavinami (celicami, organi) različno strukturirani, ker je rezultat variacij v genetski zasnovi in ontogenetskem razvoju vsakega posameznega primerka. To pomeni, da so organizmi determinirani z avtopoietično organizacijo svoje vrste, ki se mora v svojih vitalnih značilnostih trajno ohranjati, ker drugače organizem premine, hkrati pa so posamezni primerki organizma »strukturno plastični« do tiste mere, preko katere bi strukturne spremembe ogrozile reprodukcijo njegove avtopoietične organizacije, s katero je posamezen primerek v temelju določen. Z drugimi besedami, v naravi obstaja množica različnih vrst rastlinskih in živalskih organizmov, ki jih je mogoče povsem jasno identificirati glede na temeljne značilnosti njihove avtopoietične organizacije, vendar konkretni primerki organizmov iste vrste nimajo nikdar povsem enake strukture, v kateri se vsakokrat uresniči avtopoietična organizacija vrste. Avtopoietična organizacija torej uvršča organizme v določeno vrsto, originalna struktura pa podeli posameznemu primerku njegovo individualno posebnost.

Na podlagi opredelitve razmerja med organizacijo in strukturo Maturana postavi tezo o »*strukturnem oz. evulucijskem drsenju*« (structural drift oz. evolu-

tionary drift): živi organizmi v svojem filogenetskem in ontogenetskem razvoju ohranjajo svojo avtopoietično organizacijo, vendar pa se tako v sosledju generacij kot v lastnem razvoju s »konzervacijo uspešnih adaptacij« strukturalno spreminjajo, ne da bi izgubili identiteto svoje avtopoietične organizacije. Avtopoietični sistemi so torej na ravni svoje avtopoietične organizacije homeostatični, na ravni svoje strukture pa morfogenetični. Iz tega izhaja, da lahko v sosledju generacij »evolucijsko drsenje« pripelje do transformacije »avtopoietične organizacije«, kar pomeni, da nastane nova vrsta organizma, ki jo identificiramo prek nove vrste avtopoietične organizacije.

Zapisi smo, da so po Maturani celice avtopoietični sistemi prvega reda, organizmi pa avtopoietični sistemi drugega reda. To pomeni, da so sestavine, ki tvorijo avtopoietično organizacijo organizma, sami sistemi (bodisi celice ali pa širši podsistemi, kot npr. živčni sistem). Razmerja med različnimi sistemi in podsistemi opredeljuje Maturana s pojmom »strukturalna uglasenost« (structural coupling). Po Maturani so namreč na vseh ravneh, kjer prihaja do ponavljajočih se interakcij med samoreferencialnimi sistemi, t.j. na ravni celic, organov oz. podsistemov organizma, kot tudi v interakcijah med organizmi razvije »strukturalna uglasenost«, to pomeni razvoj uglasenih (ne izomorfni, temveč kongruentni) struktur sistemov v interakciji. »O strukturalni uglasenosti govorimo takrat, kadar obstaja zgodovina ponavljajočih se interakcij, ki so pripeljale do kongruence med dvema ali več sistemi« (Maturana, Varela 1992, 75). Strukturalna uglasenost izhaja torej iz vzajemnega strukturalnega drsenja sistemov, ki so v ponavljajočih se interakcijah. Posamezna celica organizma je strukturalno uglasena s celicami, ki jo obkrožajo, delovanje organov organizma je medsebojno strukturalno kongruentno. Po Maturani je strukturalna uglasenost hkrati pogoj in rezultat interakcij med sestavinami ali organizmi.

Strukturalna uglasenost pa se kaže tudi v interakcijah organizma z elementi okolja. Ker je cirkularno tudi razmerje med organizmom in okoljem, Maturana nadomešča izraz okolje z izrazom »medij«: organizem svojo avtopoietično organizacijo uresniči v interakcijah z okoljem tako, da se strukturalno uglasuje z okoljem, pri čemer se spreminjata tako struktura organizma kot strukturiranost okolja. Ker se organizem prilagaja svojemu okolju in uspešne prilagoditve konzervira, govori Maturana o filogenetskem in ontogenetskem strukturalnem drsenju organizma, ki pripelje do strukturalne uglasitve med organizmi in okoljem. Ker organizem s svojim delovanjem okolje tudi spreminja, govori Maturana o okolju kot mediju, v katerem organizem uresniči svojo avtopoietično organizacijo. Organizacijska zaprtost živih sistemov na eni strani vzpostavlja njihovo avtonomnost nasproti okolju, na drugi strani pa njihova avtopoietična organizacija zahteva za preživetje določene pogoje. Pri tem specifična organizacija in struktura določene vrste organizma implicitno določata tisto področje v okolju, s katerim je sistem v interakciji – biološka organizacija organizma postavlja sokola v povsem drugačno okolje kot mravljo. Iz tega izhaja, da celotno fizično okolje nekega organizma ne spada v njegovo področje relevance: tisti del okolja, s katerim je organizem glede na svojo organizacijo v interakciji, imenuje Maturana »niša«. Čeprav lahko npr. mravlje, krti, zajci, ptiči in ljudje živijo v fizično istem prostoru, ima vsaka vrsta organizma v tem okolju svojo nišo, ki ji je filogenetsko prilagojena. Hkrati tudi vsak posamezen organizem prek zgodovine svojih interakcij z medijem na ravni svoje strukture ontogenetsko vzpostavi svojo lastno nišo.

Niša, ki je nastala prek filogenetske in ontogenetske zgodovine interakcij nekega organizma, je po Maturani popolna »kognitivna resničnost« le-tega oz. njegovo »kognitivno področje«. »Samoreferencialno cirkularna organizacija vsakega živega sistema specificira zaprto interakcijsko področje, ki predstavlja kognitivno področje živega sistema« (Maturana 1985a, 73). Ker so po Maturani organizmi samoreferencialno zaprti sistemi, sklepa, da potekajo kognitivne operacije znotraj organizma in ne v input-output operacijah. Maturana pravi, da so avtopoietični sistemi »informacijsko zaprti« in materialno/energetsko odprti. Organizmi z okoljem izmenjujejo materijo in energijo, vendar pa tisto, kar nastopa kot predmet kognicije (informacija), specificira sama organizacija in struktura organizma, natančneje, njegov kognitivni podsistem, t.j. živni sistem s centrom v možganih. Iz tega izhaja radikalna teza, da kognitivni podsistem organizma proizvede v operaciji opazovanja tisto, kar opazuje. V tem smislu so organizmi vedno opazovalci, katerih možgani proizvedejo informacijo⁵ na temelju zaznanih senzoričnih dražljajev. Tistega, kar je v kognitivnem procesu spoznano, ne determinirajo zaznani dražljaji, temveč kognitivni podsistem. Maturana torej zavrača behavioriste s tezo, da ni mogoče opazovati organizma in okolja kot dveh neodvisnih entitet v interakciji; ni mogoče identificirati dražljajev, ki naj bi obstajali neodvisno od organizma, in govoriti o odzivih organizma nanje. Organizacija in struktura organizma določata prostor (nišo oz. kognitivno področje), v katerem organizem obstaja. »Kognicija kot proces je konstitutivno povezana z organizacijo in strukturo tistega, ki spoznava, pri čemer so vsa stanja in interakcije, v katere lahko vstopi spoznavajoči, determinirane z njegovo organizacijo in strukturo. Iz tega izhaja, da je kognicija biološki pojav« (Maturana 1985d, 301). Za Maturano je življenje proces kognicije⁶, vsi živi sistemi pa so »kognitivni sistemi«. »Ta cirkularnost, ta povezava med delovanjem in izkustvom, ta neločljivost med določenim načinom bivanja in tem, kako se nam svet kaže, pove, da vsak akt vednosti vzpostavi svet. ... To lahko povzamemo z aforizmom – vse delovanje je vedenje in vse vedenje je delovanje« (Maturana, Varela 1992, 26).

V tem smislu opredeli Maturana živčni sistem »kot mrežo interagirajočih nevronov, ki proizvede pojavi svet; je v službi avtopoiesisa organizma, v katerega je vpet« (Maturana 1985b, 142). Kljub temu da živčni sistem vključuje »senzorične in motorične površine«, ki sestojijo iz množice senzonevronov in motonevronov, prek katerih je organizem v cirkularnih input-output razmerjih z okoljem, je po Maturani celoten živčni sistem zaprt samoreferencialen sistem, ki se odziva zgolj na spremembe v lastnih stanjih. »Živčni sistem je definiran kot sistem rezmerij, ki so konstituirane kot zaprta mreža povezanih nevronov na tak način, da vsaka sprememba stanja relativne aktivnosti ene skupine nevronov pelje k spremembi stanja relativne aktivnosti druge ali iste skupine nevronov: vsa stanja nevronske

⁵ Po našem mnenju je komunikološka uporaba Shannonove paradigme matematične teorije informacij (glej Ritchie 1991) zašla v slepo ulico, ne nazadnje zato, ker ni vključevala kognitivne razsežnosti. Krippendorff, ki je bil med najvidnejšimi zastopniki te paradigme, je v osemdesetih letih privzel konstruktivistično teorijo informacij, ki izhaja iz Maturanovih in von Foersterjevih odkritij (Krippendorff 1994). Ker pojem informacije še danes ni ustrezno opredeljen, so zanimive filozofske razprave na to temo – glej Hanson 1990, Delvin 1991.

⁶ Maturana je svojo teorijo kognicije razvil še pred velikim razcvetom kognitivne znanosti v osemdesetih letih (glej Gardner 1987), zato so nekatere njegove opredelitve danes že nekoliko neustrezne glede na hiter razvoj področja. Vendar nas v tem spisu zanima predvsem Maturanova opredelitev razmerja med kognitivnim subjektom, socialnimi sistemi in komunikacijo. Za aktualne opredelitve na področju kognitivne psihologije glej Andreson (1990), pregled filozofskih razprav o kogniciji pa dajeta Flanagan (1991) in Lycan (1990).

aktivnosti v živčnem sistemu vodijo k spremembam drugih stanj aktivnosti živčnega sistema« (Maturana 1985b, 142). Spremembe stanj relativne nevronske aktivnosti so po Maturani neodvisne od zunanjih dogodkov, ker so determinirane zgolj z lastno strukturo in »stanji relativne nevronske aktivnosti«, ki v internih operacijskih ciklikih zaradi samoreferencialne cirkularnosti sprožajo nova stanja. Nevronska mreža je strukturno uglašena z avtopoiesisom organizma, organizem pa je strukturno uglašen s svojim medijem (okoljem). Prek strukturne uglašenosti so kognitivni procesi v službi avtopoiesisa organizma, kar zameji področje relevance kognitivnih procesov. Zunanji dogodki so za organizem dražljaji, ki jih Maturana opredeli kot »motnje« (iritacije, perturbacije). Le-te nevronska mreža v svojih internih operacijah procesira kot reprezentacije, oz. kot pravi Maturana, kot »opise sveta« oz. kot »semantične deskripcije«. Teh opisov ne moremo razumeti kot zrcaljenja oz. odslikavanja objektivnega sveta, temveč kot avtonomen proizvod nevronske mreže, ki ni določen z inputom dražljajev, temveč z organizacijo in strukturo nevronske mreže. Z drugimi besedami, nevronska mreža na temelju čutno zaznanih dražljajev »samoreferencialno proizvede semantično deskripcijo pomembnega okolja, ki deluje kot kognicija. »Svet, kot se kaže v spreminjajočih se stanjih živčnega sistema, je izključno svet, kot se kaže v spreminjajočih se stanjih zaprte nevronske mreže« (Maturana 1985d, 304). Iz tega Maturana sklepa, da možgani ne morejo zaznati razlike med zunaj in znotraj, med tistim, kar sami proizvedejo, in tistim, kar je neodvisna zunanja realnost. To ga pripelje do radikalne trditve, da ni nobene razlike med zaznavo zunanjega sveta in halucinacijo: če sta tako zaznava kot halucinacija rezultat operacij nevronske mreže, možgani pa ne morejo razločiti med znotraj in zunaj, tako kot oko ne more videti samo sebe, je na ravni kognicije razlikovanje med halucinacijo in zaznavo nemogoče. Če nekdo, ki je pod vplivom halucinogene snovi, hoče preveriti, ali je neka njegova zaznava res zaznava sveta ali zgolj halucinacija, tega ne more preveriti drugače kot tako, da mu njegov aktualni kognitivni opis sveta potrdi ali ovrže neki zunanji opazovalec.

Ko problema percepcije ne gledamo več zgolj prek aspekta čutil, ampak vključimo še možgane, dobimo torej povsem drugačno sliko od tradicionalne. Percepcija se ne konča z zaznavo dražljaja v čutilih, temveč v orkestriranih samoreferencialnih operacijah različnih možganskih regij (oz. širše živčnega sistema). Zaradi kompleksnosti nevronske mreže (samo možgani sestojijo iz okrog 100 milijard nevronov) lahko možganske operacije proizvedejo skoraj neskončno število kombinacij, ki za kognitivni subjekt oblikujejo mentalne predstave. Ne vidimo zgolj z očmi, temveč z možgani oz. z orkestriranim delovanjem različnih skupin nevronov v nevronske mreži, npr. v retini, vizualnem korteksu, sedežu spomina itd. Kognitivni proces, v katerem zaznavamo in spoznavamo svet, je procesiranje notranje funkcionalno izdiferencirane nevronske mreže kot celote. Za Maturano možgani niso v svet odprti refleksi sistem, ki bi zgolj registriral dražljaje, kot je to razumela behavioristična tradicija, temveč funkcionalno izdiferenciran in samoreferencialno zaprt sistem, ki razume zgolj svoj lastni nevronske kod množice paralelnih, hipno potekajočih impulzov. Slednji so električni signali, ki potekajo prek hipno vzpostavljenih strukturnih konfiguracij sinaptičnih povezav. Impulzi vzpostavljajo v nevronske mreži kompleksna stanja, ki zaradi načela cirkularnosti sprožajo nova stanja, tako da možganske operacije potekajo kot množica hipnih in paralelnih internih ciklusov. Povezava s svetom poteka prek čutnih receptorjev, ki pod vplivi okolja spremenijo svoje električne lastnosti ter oddajajo električne impulze, kar za Maturano pomeni, da prevajajo dogodke, ki so živčnemu sistemu kot zaprtemu sistemu na sebi nedostopni, v kod nevronske operacij. Maturana ugo-

navaja, da je pri tem prevajanju »original« nepovratno izgubljen, in sklepa, da *nam je zunanji svet kot »objektivna resničnost« kognitivno nedostopen*. Živčni sistem je kot kognitivni sistem konstitutiven za spoznavanje sveta, iz česar izhaja, da je v opazovanje resničnosti vedno vključena sama operacija opazovanja, ki je determinirana s kognitivnim sistemom tistega, ki opazuje. Iz tega izhaja temeljna postavka konstruktivistične epistemologije: resničnosti ni mogoče opazovati neodvisno od operacije opazovanja, zato je resničnost na sebi nespoznavna. Tisto, kar je pozitivem opredeljeval kot objektivno resničnost, je pojem, ki izhaja iz napačne epistemologije.

Iz teze, da so spremembe v stanjih nevronske mreže določene zgolj samoreferencialno, ne izhaja, da se nevronska mreža strukturalno ne spreminja. Nasprotno, Maturana pojasni pojav učenja s tezo, da je nevronska mreža »*strukturalno plastična*«: v interakciji z dogodki v okolju nevronska mreža »*strukturalno drsi*« tako, da konzervira uspešne prilagoditve in s tem služi avtopoiesisu organizma; vendar pa je strukturalno drsenje nevronske mreže določeno z lastno strukturo, ki se je razvila v filogenetski in ontogenetski preteklosti. Vedenje organizma, ki je bilo v določeni situaciji uspešno, je konzervirano v kognitivnem podsistemu tako, da ga lahko organizem v podobni situaciji ponovi. Tudi pri procesiranju novih kognitivnih izkustev operirajo možgani induktivno na temelju prejšnjih izkustev, ki so v preteklosti strukturirala nevronska mrežo. Zato po Maturani možgani sploh ne morejo reprezentirati realnosti na sebi, temveč proizvedejo v svojih operacijah pojavni svet kot omejeno kognitivno področje organizma.

Na podlagi povedanega je vpeljal Maturana pojem opazovalca, ki je osrednjega pomena za njegovo epistemologijo. »Opazovalec je človek, živ sistem, ki lahko dela opise... Na rekurziven način lahko dela praktične in pojmovne razlike in deluje tako, kot da bi se gibal zunaj okoliščin, v katerih je. Vse, kar je rečeno, reče opazovalec drugemu opazovalcu, ki je lahko on sam« (Maturana 1985c, 240).

Zaznane »dražljaje« predelajo interne interakcije nevronske mreže tako, da proizvedejo interne reprezentacije sveta, ki jih Maturana opredeljuje kot opise. To so mentalne predstave, ki pa niso reprezentacije sveta v smislu zrcaljenja »objektivne resničnosti«, temveč produkt operacij nevronske mreže opazovalca. Bistvena je teza, na katero se navezuje tudi Luhmann (1984; 1990), da je operacija opazovanja proces razlikovanja (delanje razlik), ki tvori opise, ki za opazovalca oblikujejo realnost kot predmetni svet. Vse, kar je o svetu mogoče vedeti, je rezultat opazovanja, ki ga je opravil neki opazovalec. Ker deluje kognitivni podsistem kot samoreferencialno zaprta nevronska mreža, je pojavni svet omejen na kognitivno področje, ki ga vzpostavljata organizacija in struktura bioorganizma opazovalca. Zaradi drugačne organizacije in strukture bioorganizmov sta kognitivni področji muhe in človeka povsem različni. Z drugimi besedami, s svojo filogenetsko in ontogenetsko zgodovino determinirana organizacija in struktura kognitivnega podsistema organizma določata, kateri del sveta bo organizem prek opazovanja zaznaval in kaj bo v tej niši spoznaval. Vendar pa se Maturani uspe izogniti solipsizmu tako, da vpelje družbeni svet. Opazovanje okolja je opazovanje prvega reda, opazovanje opazovanja drugih partnerjev v interakciji pa je »opazovanje drugega reda«, v katerem se razvije konsenzualno področje, ki je temelj družbene-ga sveta.

Ker v svoji teoriji evolucije opredeljuje celice kot spajanje med sestavinami v avtopoietični sistem prvega reda, organizme pa kot spajanje v avtopoietični sistem drugega reda, govori o skupnosti organizmov kot o »sistemskem spajanju tretjega reda«. Ker se člani skupnosti v ponavljajočih se interakcijah spontano strukturalno uglašijo na kognitivni ravni, so socialni sistemi spontani (»naravni«) rezultat kongruence ontogenetskih drsenj svojih članov. To z drugimi besedami pomeni, da se socialni sistemi samoorganizirajo. Vendar Maturana socialnih sistemov ne opredeljuje kot avtopoietičnih sistemov, temveč zgolj kot samoreferencialno zaprte sisteme, v katerih spontano potekajo interakcije kognitivno strukturalno uglašeni organizmov. Socialni sistemi pomenijo na temelju cirkularne vzročnosti, ker je kognitivna strukturalna uglašenost članov hkrati prvi pogoj in rezultat usklajevanja delovanj. Te socialne sisteme samoreferencialno zapira pred tistimi organizmi, ki niso strukturalno uglašeni. Po Maturani imajo socialni sistemi kot skupnosti organizmov lastno kompleksnost in stabilnost, ki se je izdiferencirala v kombinaciji filogenetskega in ontogenetskega strukturalnega drsenja članov. Za našo analizo je torej bistvena razlika med avtopoietičnimi biološkimi sistemi in zgolj samoreferencialno zaprtimi in samoorganizirajočimi socialnimi sistemi, ki pa po Maturani niso avtopoietični.

Že nekatere živalske vrste razvijejo kompleksne družbene skupnosti, npr. mravljišča, čebelnjake in črede, v katerih se pojavljajo vloge, ki izhajajo iz spola in starosti, in celo nekatere funkcionalne vloge – npr. vodja ali stražarji. Spajanja v socialne sisteme so nujna za ohranjanje vrste, t.j. razplojevanje, skupno skrb za mladiče, varnost, lov itd. Interakcije med člani skupnosti lahko potekajo prek kemične, zvočne ali vizualne razsežnosti: žuželke so vezane predvsem na kemično obliko, vretenčarji z bolj razvitim živčnim sistemom pa že razvijejo kompleksne vizualne in zvočne interakcije. Pri primatih se pojavita hierarhija in večdimezionalna interakcija. V socialnem življenju posamezni organizem prek interakcij sodeluje v dejavnostih, ki delujejo kot *koordinacije vedenja* fiziološko sicer neodvisnih organizmov. Bistveno je, da lahko skupnost s kolektivno koordinacijo delovanja doseže več kot posamezni organizem – krdelo volkov lahko napade losa in ga ubije, posamezni volk pa ne. V skupnosti vsak organizem neprestano prilagaja svoj položaj v mreži interakcij, ki oblikujejo skupnost, in to glede na zgodovino svoje strukturalne uglašenosti s skupnostjo. »Socialne pojave imenujemo tiste pojave, ki izhajajo iz spontanega vzpostavljanja uglašenosti tretjega reda, socialne sisteme pa enote tretjega reda, ki se na ta način vzpostavijo. Značilnost socialnih pojavov in sistemov je, da se individualne ontogeneze vseh sodelujočih organizmov pojavljajo kot del mreže *koontogeneze*, ki nastane pri konstituiranju enote tretjega reda« (Maturana, Varela 1992, 193).

Skupnosti organizmov se vzpostavljajo kot skupnosti organizmov iste vrste, zato so na tej ravni filogenetsko določene. Vendar ista vrsta organizmov vzpostavi vse partikularnih skupnosti, zato je po Maturani za socialne sisteme odločilna kolektivna »koontogeneza« članov, natančneje, vzajemna ontogenetska strukturalna uglašenost. Organizmi so v svojih nišah v ponavljajočih se interakcijah z drugimi organizmi, pri čemer pride do vzajemno konzervacije adaptacije do delnega prekrivanja njihovih kognitivnih področij. V ontogenetskem razvoju se kot strukturalno plastičen kaže predvsem živčni sistem, ki krmili vedenje organizma. V koonotogenezi se v ponavljajočih se interakcijah organizmi uglašijo na ravni svojega kognitivnega podsistema, z drugimi besedami, vzpostavijo se deloma »kongru-

entne strukture« njihovih nevronske mreže. Področje uglašenosti med kognitivnimi področji strukturalno uglašenih organizmov označuje Maturana s pojmom »konsenzualno področje«. ⁷ Generiranje konsenzualnega področja je določeno vselej s filogenetsko (genetsko oz. prirojeno) in ontogenetsko (pridobljeno oz. naučno) zgodovino udeležencev interakcij. Maturana ponazarja načelo strukturalne uglašenosti med organizmi s parjenjem, ki se dogaja prek specifičnih med moškim in ženskim primerkom strukturalno uglašenih vzorcev vedenja. Pomembna je teza, da lahko organizmi zaradi samoreferencialne zaprtosti svojih operacij v interakcijah uspešno usklajujejo delovanja zgolj v okviru skupnega konsenzualnega področja.

»Kadar sta dva organizma ali več v rekurzivni interakciji kot strukturalno plastična sistema, . . . je rezultat obojestranska ontogenetska strukturalna uglašenost . . . Opazovalcu se področje interakcij, ki je specificirano prek takšne ontogenetske strukturalne uglašenosti, kaže kot mreža sekvenc vedenj, ki se medsebojno sprožajo in prekrivajo . . . Različni vzorci vedenja, ki so vključeni, so kontekstualni . . . in to zato ker je sodelovanje organizmov v uglašenih interakcijah definirano samo v odnosu na interakcije, ki konstituira to področje. To področje uglašenih vedenj imenujem . . . konsenzualno področje« (Maturana 1985c, 255).

Jezik, komunikacija in konstrukcija družbenega sveta

Tiste interakcije v konsenzualnem področju, s katerimi organizmom uspe kognitivno usklajevati njihovo vedenje, opredeljuje Maturana kot komunikacijo. »Komunikacijo opredeljujemo kot medsebojno sproženo koordinacijo vedenja med člani socialne enote. . . . Kot komunikativna opredeljujemo tista vedenja, ki se dogodijo v socialnih uglaševanjih, kot komunikacijo pa tisto koordinacijo vedenja, ki iz tega izhaja« (Maturana, Varela 1992, 193–195). Komunikacijo Maturana razume torej kot kognitivno usklajevanje delovanj samoreferencialno zaprtih organizmov, ki je mogoča le ob predpostavki strukturalne uglašenosti udeleženih organizmov v konsenzualnem področju. Pri tem ne gre za ločitev na prej in pozneje med vedenjem, ki usklajuje vedenja, in usklajenim vedenjem, temveč gre za cirkularno vzročnost – uspešno usklajevanje vedenja je že usklajeno vedenje.

Iz razlike med filogenetskim in ontogenetskim razvojem izpelje razliko med vrojenim, genetsko determiniranim instinktivnim vedenjem in pridobljenim, t.j. v individualnem razvoju znotraj skupnosti naučenim vedenjem. Razliki med instinktivnim in naučenim vedenjem ustreza v interakciji razlika med instinktivnimi in naučenimi »formami komunikacije«. Naučeno vedenje opredeljuje kot »kulturno vedenje«, ker izhaja iz koonotogenetskega razvoja partikularne skupnosti, v okviru katere se izdiferencira specifično konsenzualno področje, ki je distinktivno zaradi svojih lokalnih posebnosti. Kulturno vedenje opredeli kot »transgeneracijsko stabilnost vedenjskih vzorcev, ki so bili ontogenetsko pridobljeni v komunikativni dinamiki socialnega okolja. . . . Ime se nanaša na celo vrsto ontogenetsko pridobljenih komunikativnih interakcij, ki dajo zgodovini skupnosti določeno kontinuiteto, ki presega partikularno zgodovino sodelujočih posameznikov. Posnemanje in

⁷ Maturanov pojem konsenzualnega področja je vsebinsko zelo blizu pojmu »življenjskega sveta« (Lebenswelt), ki ga je razvila fenomenološka teorija družbe – glej Schutz 1970; Schutz, Luckmann 1974; Luckmann, Berger 1967. V tega vidika in z nekaterih drugih je Maturana blizu Habermasovi teoriji družbe (Habermas 1981), ki je veliki Luhmannov tekmeč za primat v nemškem družboslovju.

napredujoča selekcija vedenja znotraj skupnosti igrata pri tem ključno vlogo in se kaže v uglašenosti med mladimi in odraslimi« (Maturana, Varela 1992, 201).

Komunikativna interakcija organizmov tako ljudi kot živali je kombinacija vrojenga in naučenega. Maturana vpelje pojem *jezikovnega vedenja*, ki ga opredeli najprej kot naučeno komunikacijsko vedenje, natančneje, kot »ontogenetsko komunikacijsko vedenje, t.j. vedenje, ki izhaja iz ontogenetske strukturne uglašenosti« (Maturana, Varela 1992, 209). Jezikovno razsežnost konsenzualnega področja označuje z izrazom »*jezikovno področje*«. Tisto, kar se ljudem kaže kot »objektivna realnost«, ni nič drugega kot prek jezika izdiferencirano konsenzualno področje. »Jezikovno vedenje je vedenje v nekem konsenzualnem področju. Kadar se jezikovno vedenje dogaja na rekurziven način ... in sicer tako da so sestavine konsenzualnega vedenja na rekurziven način skombinirane v procesu proizvodnje novih sestavnih konsenzualnega področja, je proizveden jezik« (Maturana 1985c, 259).

Živali se le deloma jezikovno vedejo, zato pravi, da ontogenetsko pridobljeno komunikativno vedenje živali ni jezik v strogem pomenu. Ljudje se razlikujemo od živali v tem, da pri živalih prevladujejo vrojene instinktivne komunikacijske forme, pri ljudeh pa naučene forme, ki so pridobljene prek kulturne tradicije skupnosti. »Instinktivno komunikativno vedenje, katerega stabilnost je odvisna od genetske stabilnosti vrste in ne kulturne stabilnosti družbenega sistema, v okviru katerega se dogaja, ne konstituira jezikovnega področja. Instinktivnega komunikativnega vedenja ne sprožajo ontogenetsko generirana področja koordinacije komunikativnega vedenja. T.i. jezik čebel ni jezik, je mešanica instinktivnega in jezikovnega vedenja: gre za filogenetsko koordinacijo vedenja, ki pa ima nekatere skupinske variacije (dialekt), ki so ontogenetsko determinirane« (Maturana, Varela 1992, 208).

V človeških socialnih sistemih se razvijejo stabilni vzorci vedenja, ki izhajajo iz kolektivnih koontogenez v okviru skupnosti, t.j. iz socialnih strukturalnih uglašenosti. Ti vzorci se kot kulturna tradicija, ki konzervira adaptacijo, prenašajo iz generacije v generacijo. Sestavljajo elemente naučenih form komunikacije, ki so tako verbalne kot neverbalne narave. Osrednja sestavina človeških kulturnih vzorcev je jezik, ki nastane prek ponavljajoče se jezikovne koordinacije delovanj in vzpostavlja jezikovno razsežnost konsenzualnega področja. Maturana pravi, da se jezik razvije šele takrat, ko postane jezikovna koordinacija rekurzivna (oz. implicitno refleksivna) na tak način, da se konstituira tisto, kar govorci naivno doživljajo kot »predmetni svet« oz. kot »objektivno realnost«.» Ko človek postane del jezikovnega področja kot področja jezikovnih razlikovanj, dela vsa nadaljnja razlikovanja na način novih razlikovanj jezikovnih razlikovanj, čeprav ima napačen vtis, da na ta način zgolj označuje »objektivno realnost«.

»V ponavljajočih se družbenih interakcijah se jezik pojavi takrat, ko se operacije v jezikovnem področju kažejo v koordinaciji delovanj, in to delovanj, ki se nanašajo na samo jezikovno področje. Ko se pojavi jezik, se pojavijo predmeti kot jezikovna razlikovanja jezikovnih razlikovanj, ki zamegljijo delovanja, ki jih usklajujejo. Beseda »miza« usklajuje naša delovanja v odnosu na delovanja, ki jih izvajamo takrat, ko rokujemo z »mizo«, kar zamegljuje delovanja, ki (kot operacije razlikovanj) konstituirajo mizo tako, da jo vpeljejo. Z drugimi besedami, v jeziku smo oz. bolje »jezikamo« (we language) samo takrat, kadar prek refleksiv-

⁸ Z raziskovanjem kognitivnega vidika jezika se danes ukvarja t.i. kognitivna lingvistika – glej Lakoff 1987, Pinker 1994.

nega delovanja napravimo jezikovno razlikovanje jezikovnega razlikovanja. To pomeni, da je jezikovno delovanje operiranje na področju kongruentne, koontogenetske strukturalne uglašenosti« (Maturana, Varela 1992, 209).

Ljudje so individualni opazovalci, ki so samoreferencialno zaprti v svoje lastno kognitivno področje, hkrati pa so kot člani skupnosti, ki vzajemno usklajujejo svoja vedenja, del konsenzualnega področja skupnosti. To pomeni, da so na kognitivni ravni delno vzajemno strukturalno uglašeni oz. da se njihova kognitivna področja v okviru konsenzualnega področja, še posebno v okviru njegove jezikovne razsežnosti, sekajo. Maturana poudari, da se jezik ne razvije v razmerju med uporabnikom jezika in resničnostjo, natančneje, v razmerju med znakom in referentom kot označenim empiričnim pojavom, temveč v razmerju med uporabniki jezika, ki v verbalni (in neverbalni) razsežnosti konsenzualnega področja kognitivno usklajujejo svoja delovanja. Udeležencem komunikacije je resničnost dostopna zgolj kot jezikovno izdiferencirano konsenzualno področje kognitivne koordinacije delovanj. Z drugimi besedami, ker so ljudje kognitivno samoreferencialno zaprti sistemi, besede kot jezikovni znaki ne izražajo referenta kot objektivne realnosti, temveč zgodovino interakcij, v katerih je določena beseda za uporabnike pridobila določen pomen, s katerim označujejo tisti del realnosti, ki je relevanten za njihovo kognitivno koordinacijo. V tem smislu definira jezik kot »strukturalno uglašenost, v kateri so besede ontogenetsko konstituirane koordinacije vedenj« (Maturana, Varela 1992, 208).

Poglejmo podrobneje Maturanovo opredelitev komunikacijskega procesa z vidika interakcije opazovalcev, ki delajo prek jezikovnih razlikovanj drug za drugega opise. Bistvena je že navedena teza: »Vse, kar je rečeno, reče opazovalec drugemu opazovalcu.« Vprašanje pa je, kako lahko komunicirajo opazovalci, ki so samoreferencialno zaprti v svoje kognitivno področje. Opazovalec dela opise znotraj svojega kognitivnega področja, zato je za komunikatorja njegovo lastno sporočanje, kot pravi Maturana, denotativni opis prvega reda. Za recipienta, ki kot drugi opazovalec opazuje opisovanje prvega opazovalca (komunikatorja), je sporočanje konotativni opis drugega reda. To pomeni, da se smisel, ki ga je svojemu sporočanju dal komunikator, ne prenese neposredno na recipienta, temveč smisel zaznanega sporočanja za recipienta samoreferencialno proizvede njegov lastni kognitivni podsistem. Iz povedanega je razvidna Maturanova končna rešitev problema komuniciranja. Ker so opazovalci v ponavljajočih se interakcijah konsenzualnega področja kognitivno strukturalno uglašeni, se kljub svoji samoreferencialni zaprtosti lahko med seboj kognitivno usklajujejo tako, da z jezikovno artikularnimi semantičnimi opisi (sporočanjem) drug drugemu omogočijo orientacijo. Udeleženci komuniciranja ne morejo neposredno orientirati drug drugega, temveč se lahko orientira zgolj vsak sam na temelju svojih lastnih kognitivnih operacij. Opisi, ki jih delajo komunikacijski partnerji drug za drugega, so kot komunikacijski signali zgolj fizični dražljaji (zvočna in svetlobna valovanja), na podlagi katerih nevronska mreža vsakega udeleženca proizvede kognicijo, ki je zanj smiselno sporočilo ali informacija. Komunikatorjevo sporočilo je kot semantičen opis za recipienta vedno zgolj konotativni opis drugega reda, na temelju katerega njegov kognitivni podsistem v okviru njegovega lastnega kognitivnega področja vzpostavi njegov lastni, zanj denotativni opis prvega reda, ki zanj pomeni smisel razumljenega sporočila. Strukturalna uglašenost udeležencev komunikacije v konsenzualnem področju omogoči, da nevronska mreža vsakega udeleženca samoreferencialno proizvede kognicije na način, ki omogoča vzajemno kognitivno koordinacijo. »Temeljna funkcija jezika kot sistema orientacije vedenja ni prenos informacij ali

opis neodvisnega sveta, o katerem govorimo, temveč ustvarjanje konsenzualnega področja vedenja med jezikovnimi interaktivnimi sistemi na tak način, da se razvije kooperativna domena interakcij« (Maturana, 1985a: 73).

Iz povedanega Maturana izpelje dva radikalna sklepa. Prvič, jezik je po naravi konotativen in ne denotativen. Drugič, prenos informacije med dvema kognitivno samoreferencialno zaprtima sistemoma ni mogoč. »Dokler razumemo jezik kot denotativen, ga lahko razumemo zgolj kot sredstvo prenašanja informacij, kot da bi bilo nekaj preneseno od organizma do organizma in kot da bi moralo biti prek tega področje negotovosti recipienta reducirano glede na specifikacije komunikatorja. Če pa spoznamo, da je jezik konotativen in ne denotativen ter da je njegova funkcija orientirati tistega, ki se orientira v svojem kognitivnem področju, ... postane jasno, da prek jezika ne poteka nikakršen prenos informacij. Recipientu je prepuščeno, kako bo z lastnim internim delovanjem orientiral svoje kognitivno področje. Njegov izbor bo sicer povzročen prek sporočila, vendar pa je tako proizvedeno orientiranje neodvisno od tistega, kar to sporočilo pomeni za komunikatorja. Ne obstaja nikakršen prenos misli od govorca k njegovemu govornemu partnerju. Poslušalec proizvede informacijo tako, da omeji svojo negotovost z svojimi interakcijami v svojem kognitivnem področju. Konsenz nastane zgolj prek tistih kooperativnih interakcij, pri katerih je vedenje vsakega organizma namenjeno ohranjanju obeh organizmov« (Maturana 1985a, 57).

Ko govorimo o svetu, delujemo kot opazovalci, ki generirajo jezikovna razlikovanja na področju jezikovnih razlikovanj, ki tvori konsenzualno področje. Po Maturani je sporočanje jezikovno izražen semantični opis, ki ga naredi opazovalec za drugega opazovalca, pri čemer opis ni utemeljen v zunanji resničnosti, temveč v konsenzualnem področju razlikovanj, ki je skupno udeležencem komunikacije. Znotraj konsenzualnega področja se vsak opazovalec orientira samoreferencialno, pomembno je le, da mu pri tem uspe uskladiti se z drugimi. Lastnosti stvari, ki jih prepoznamo pri svojem opazovanju in jih opisujemo pri svojem sporočanju, obstajajo samo kot operacionalizirana razlikovanja v področju jezikovnih razlikovanj. Ker se prek kognitivne strukturalne uglašeni članov socialnega sistema vzpostavi jezikovna razsežnost konsenzualnega področja, imajo opazovalci vtis, da opazujejo in opisujejo objektivno realnost.

»Ljudje lahko govorijo o predmetih, ker predmete, o katerih govorijo, prav s tem proizvedejo ... proizvedejo jih s tem, da delajo razlikovanja, ki te predmete zamejijo v konsenzualnem področju, in govorjenje se dogaja, gledano operacionalno, v istem področju fenomenov, v katerem so predmeti opredeljeni kot razmerja relativnih nevronske aktivnosti v zaprti nevronske mreži. ... ljudje lahko govorijo samo o tistem, kar lahko zamejijo s svojimi operacijami razlikovanja, in kot strukturno opredeljenimi sistemi lahko delajo zgolj tista razlikovanja, ki so del njihove strukturalne uglašeni z medijem (vključno z drugimi organizmi)« (Maturana 1985c, 264).

Poglejmo zdaj še Maturanovo opredelitev geneze posameznika kot opazovalca, ki ima zavest o sebi. V tem pogledu izhaja iz splošne teze, da smo ljudje v temelju družbena bitja, kar pomeni, da nas vključenost v vzajemno kognitivno koordinacijo v okviru konsenzualnega področja konstituira kot ljudi. Maturana to tezo ponazarja z znanim primerom »volčjih deklacij«. Leta 1922 so v Indiji odkrili pet in osem let stari deklacij, ki so ju »vzgojili« volkovi. Njuno vedenje je bilo popolnoma volje. Čeprav sta bili obe povsem zdravi, je mlajša zaradi šoka takoj umrla, starejša pa je živela še deset let, vendar kljub delni prilagoditvi človeški skupnosti (naučila se je hoditi pokončno in deloma razvila sposobnost govora) ni

nikoli postala »normalen človek«, ampak je še posebno v stresnih situacijah kazala elemente volčjega vedenja (Maturana, Varela 1992: 128). Ta zgodba osvetljuje razmerje med filogenezo in ontogenezo: na eni strani kaže, kako močno vpliva kooontogenetski razvoj v skupnosti na konsitucijo posameznika kot osebe; na drugi strani pa kaže moč filogenetskega razvoja, saj sta se deklici prilagodili volčjemu krdelu, kasneje pa se je starejša vsaj delno spet prilagodila človeški družbi; udomačen volk se sicer lahko delno prilagodi človeku, vendar pa se ne more naučiti govoriti, ker mu tega ne omogoča njegova genetska zasnova (avtopoietična organizacija). Maturanova poanta je, da se kot ljudje razvijemo v strukturnem uglaševanju z drugimi člani skupnosti. Kljub svoji samoreferencialni kognitivni zaprtosti smo družbena bitja, ki obstajamo v jezikovni razsežnosti konsenzualnega področja socialnega sistema. Maturana z nevrološkimi odkritji dokazuje, da svojo človeško zavest razvijemo s koordinacijami v jezikovni razsežnosti konsenzualnega področja.

»V jeziku se razvije sebstvo (self), jaz, kot družbena singularnost, ki jo definira operativna intersekcija rekurzivnih jezikovnih razlikovanj v človeškem telesu, v katerih je jaz razlikovan. To nam pove, da v mreži jezikovnih interakcij, v katerih se gibljemo, ohranjamo kontinuirano opisno rekurzijo, ki jo imenujemo »jaz«. Omogoča nam konzervacijo naše operativne jezikovne koherence in adaptacijo na področje jezika« (Maturana, Varela 1992, 231).

Živčni sistem v procesu ponavljajočih se jezikovnih interakcij samoreferencialno proizvede zavest posameznika o sebi kot specifičnem individualiziranem bitju, ki je sposobno samokrmiljenja. Biološki temelj kognicije je v nevronske mreži, ki omogoča samokrmiljenje organizma, na drugi strani pa lahko kognicija individualnega organizma postane »človeška kognicija« samo v okviru izdiferencirane jezikovne razsežnosti v okviru skupnosti kot samoreferencialno zaprtega socialnega sistema. Maturanova šibka točka pa je, da genezo osebnosti pojasnjuje zgolj z biološkimi koreninami in s socialnim kontekstom, ne opredeli pa psihološke razsežnosti človeka. Na ta način se izogne tradicionalnemu filozofskemu in psihološkemu problemu razmerja med telesom in duhom.⁹

Epilog: Maturana proti Luhmanu

Bistveno je, da je v Maturanovi teoriji razmerje med sistemi prvega (celice), drugega (organizmi) in tretjega reda (družbena skupnost) *inkluzivno* – vsaka višja raven vključuje nižje ravni. Prav zato Maturana socialnih sistemov ne opredeljuje kot avtopoietičnih sistemov, temveč eksplicitno kot samoreferencialno zaprte sisteme, ki se spontano razvijajo (samoorganizirajo) v strukturnem drsenju kooontogenez svojih članov. Socialni sistemi so samoreferencialno zaprti zato, ker v njih sodelujejo le tisti, ki so med seboj vzajemno strukturno uglašeni, kar med njimi vzpostavi konsenzualno področje, ki je po načelu cirkularne vzročnosti hkrati predpogoj in rezultat njihovih interakcij. Ker so posamezniki, ki sami usmerjajo svoje delovanje v Maturanovem modelu temeljne sestavine socialnih sistemov, socialnih sistemov ne more opredeliti kot avtopoietičnih, ker socialni sistemi ne proizvajajo ljudi. V tem se Luhmannov model socialnih sistemov v temelju razlikuje od Maturanovega. *Da bi lahko opredelil socialne sisteme kot avtopoietične, mora Luhmann (1984, 1986, 1990) izključiti posameznike iz socialnih sistemov v okolje.*

⁹ Za najpomembnejše interpretacije t.i. »mind-body problem« v razvoju filozofije in psihologije glej Flanagan 1991.

V nasprotju z Maturano Luhmann opredeli razmerje med biosistemi, psihičnimi sistemi in socialnimi sistemi¹⁰ z načelom *ekskluzivnosti*, t.j. z načelom izključenosti teh treh tipov samoreferencialnih sistemov drug iz drugega. Po Luhmannu so socialni sistemi avtopoietični sistemi, ki prek čistih komunikacij proizvajajo delovanje posameznikov kot svoje sestavine, pri čemer posameznike izrecno opredeli kot pasivni material socialnih sistemov. V Luhmannovem modelu so torej delujoči posamezniki čisti epifenomen avtopoietičnih socialnih sistemov. Če uporabimo tradicionalni jezik teorije družbe, lahko zapišemo, da pri Luhmannu socialna struktura popolnoma določa delovanje posameznikov. Maturana se ne strinja s takšnim prenosom avtopoiesisa na socialne sisteme. »Če človek neki sistem opredeli kot avtopoietičen, mora biti to sistem, ki je opredeljen kot mreža proizvodnje lastnih sestavin... Toda družina je nekaj povsem drugega. Družina je sistem, v katerem osebnosti usklajujejo svoja delovanja v svojem skupnem življenju« (Rigeras, Vetter 1991, 38). Na izrecno vprašanje o Luhmannovi teoriji avtopoietičnih socialnih sistemov je Maturana odgovoril: »Z modelom avtopoiesisa ne morete opisati, kako ljudje usklajujejo svoja delovanja z jezikom. Obstaja mnogo vrst zaprtih sistemov, ki proizvajajo sebi ustrezna strukturalna stanja. Živčni sistem je npr. zaprt sistem, vendar ni avtopoietičen. ... Zame je Luhmannova največja napaka v tem, da izpusti ljudi. Izpusti dinamiko transformacije ljudi, ki izhaja iz usklajevanja delovanj... ta dinamika je izgubljena« (Rigeras, Vetter 1991, 39). Podrobnejša analiza Luhmannove teorije socialnih sistemov bi pokazala, da je ta Maturanova ocena točna. Luhmannovo uporabo avtopoiesisa zaznamuje temeljno protislovje, ki preči Luhmannovo teoretsko arhitektoniko na vseh ravneh. S tem sicer ne želimo razvrednotiti Luhmannovega sociološkega projekta, ki prinaša celo vrsto novih pogledov, po našem mnenju predvsem na ravni formalnih organizacij in globalnih družbenih podsistemov. Želimo le poudariti, da je njegova opredelitev socialnih sistemov kot avtopoietičnih v mnogočem nasprotujoča si in nezdržljiva z Maturanovo izvorno koncepcijo. Po našem mnenju se Maturanov model socialnih sistemov uvršča v tisto usmeritev sodobne teorije družbe, ki poskuša preseči nasprotje med paradigmo strukture in paradigmo dejavnih subjektov, katero po našem mnenju v tem aspektu na najbolj zanimiv način utelešata teoriji družbe, ki sta ju razvila Anthony Giddens (1985) in Pierre Bourdeiu (1979, 1980).

BIBLIOGRAFIJA:

- ANDERSON, J. (1990) *Cognitive Psychology and its Implications*. New York: Freeman.
- BENJAFIELD, J. (1992) *Cognition*. London: Prentice Hall.
- BERTALANFFY von, L. (1968) *General Systems Theory – A Critical Review*, v: Buckley 1968.
- BOURDIEU, P. (1979) *La distinction: critique social du jugement*. Paris: Minuit.
- BOURDIEU, P. (1980) *Le sens pratique*. Paris: Minuit.
- BUCKLEY, W., *Sociology and modern Systems Theory*, Prentice-Hall, Engelwood Cliffs, 1967.
- BUCKLEY, W., ur., *Modern Systems Research for Behavioral Scientist*, Aldine, Chicago 1968.
- BUCKLEY, W. (1968a) *Information, Communication and Meaning*, v: isti, ur., *Modern Systems Research for Behavioral Scientist*, Chicago: Aldine.
- CHERRY, C. (1978) *On Human Communication: A Review, a Survey and a Criticism*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- CROWLEY, D., Mitchell, D., ur. (1994) *Communication Theory Today*. Cambridge: Polity Press.
- DELVIN, K. (1991) *Logic and Information*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FLANAGAN, O. (1991) *The Science of the Mind*. (Second, revised edition). Cambridge Mass.: MIT Press.

¹⁰ Luhmann (1984) opredeljuje človeško eksistenco s tremi samoreferencialno zaprtimi sistemi – biosistemom, psihičnim sistemom in socialnimi sistemi; v primerjavi z Maturano vključi torej še psihično razsežnost človeka, ki pa jo takoj izključi iz socialnih sistemov.

- FOERSTER, H. von (1984) *Observing Systems*. Salinas: Intersystems Publications Foerster, H. von (1979) *Cybernetics of Cybernetics*, v: Krippendorff 1979.
- GARDNER, H. (1987) *The Minds New Science: A History of Cognitive Revolution*. New York: Basic Books.
- GIDDENS, A. (1985) *The Constitution of Society*, Oxford: Blackwell.
- GREGORY, R.L., ur. (1987) *Oxford Companion to the Mind*, Oxford University Press, Oxford.
- HABERMAS, J. (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns* – Bd. 1: Handlungsrationalietaet und gesellschaftliche Rationalisierung; Bd. 2: Zur kritik der funktionalistischen Vernunft. Frankfurt: Suhrkamp.
- HANSON, P., ur. (1990) *Information, Language and Cognition*. Oxford: Oxford University Press.
- HEJL, P. (1987) *Konstruktion der sozialen Konstruktion: Grundlinien einer konstruktivistischen Sozialtheorie*, v: Schmidt 1987.
- KRIPPENDORFF, K., ur. (1979) *Communication and Control in Society*. New York: Gordon and Breach Science Publishers.
- KRIPPENDORFF, K. (1994) *Recursive Theory of Communication*, v: Crowley, Mitchell 1994.
- LAKOFF, G. (1987) *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- LUCKMANN, T., Berger, P. (1967) *The Social Construction of Reality*, New York: Doubleday.
- LUHMANN, N. (1984) *Soziale Systeme: Grundria einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt: Suhrkamp.
- LUHMANN, N. (1987) *Oekologische Kommunikation: Kann die moderne Gesellschaft sich auf oekologische Gefaehrdungen einstellen?*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- LUHMANN, N. (1990) *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- LYCAN, W. C., ur. (1990) *Mind and Cognition: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- MACKEY, D. (1968) *The Informational Analysis of Questions and Commands*. v: W. Buckley, ur., *Modern Systems Research for Behavioral Scientist*. Chicago: Aldine, Maturana, H. (1985) *Erkennen: Die Organisation und Verkoerperung von Wirklichkeit – Ausgewaechte Arbeiten zur biologischen Epistemologie*, Autorisierte deutsche Fassung von W.F. Koeck, Braunschweig: Vieweg.
- MATURANA, H. (1985a) *Biologie der Kognition*. v: Maturana 1985.
- MATURANA, H. (1985b) *Die Organisation des Lebendigen: Eine Theorie der lebendigen Organisation*, v: Maturana 1985.
- MATURANA, H. (1985c) *Biologie der Sprache: die Epistemologie der Realitaet*, v: Maturana 1985.
- MATURANA, H. (1985d) *Kognitive strategien*, v: Maturana 1985.
- MATURANA, H, Varela, F. (1980) *Autopiesis and cognition: The Realization of the Living*. Dodrecht: Reidel Co.
- MATURANA, H., Varela, F. (1992) *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*, Shambala, Boston.
- PASK, G. (1970) *The meaning of cybernetics in the behavioural sciences: The cybernetics of behaviour and cognition – extending the meaning of goal*, v: Rose 1970.
- PINKER, S. (1994) *The Language Instinct: The New Science of Language and the Mind*. London: Allen Lane Press.
- RIGERAS, V., Vetter, C. (1991) *Gespraech mit Humberto Maturana*. v: Watzlawick, Krieg 1991.
- RITCHIE, D. (1991) *Information*, London, Sage.
- ROSE, J., ur. (1970) *Progress of Cybernetics*, vol. 1, London: Gordon and Breach Science Publishers.
- RUBEN, B., Kim, J., ur. (1975) *General Systems Theory and Human Communication*. Rochelle Park: Hyden Book Co.
- SCHMIDT, S., ur., (1987) *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*, Frankfurt: Suhrkamp.
- SCHMIDT, S. (1987a) *Der Radikale Konstruktivismus: Eine neues Paradigma im interdisziplinaren Diskurz*, v: Schmidt 1987.
- SCHMIDT, S, ur., (1992) *Kognition und Gesellschaft: Der Diskurz des Radikalen Konstruktivismus 2*, Frankfurt: Suhrkamp.
- SCHUTZ, A. (1970) *On Phenomenology and Social Relations*. (ur. H.R. Wagner), Chicago: University of Chicago Press, Schutz, A., Luckmann, T. (1974) *The Structures of the Life-Word*. London: Heineman.
- VARELA, F., Thompson, E., Rosch, E. (1992) *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- WATZLAWICK, P. von, Krieg, P., ur. (1991) *Das Auge des Betrachters – Beitrage zum Konstruktivismus*. Muenchen: Piper Verlag.
- Wiener, N. (1954) *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. New York: Free Press.
- WINOGRAD, T., Flores, F., *Understanding Computers and Cognition: A New Foundation for Design*, Addison-Wesley Publishing, Reading Mass. 1987.

Filozofija zgodovine kot teorija evolucije

Še ena od navezav dela Jürgena Habermasa z njegovimi »frankfurtskimi« predhodniki, pa tudi marksovsko tradicijo nasploh, je v tem, da njegove teorije racionalnosti ni mogoče ločiti od socialnofilozofskega konteksta. Zato je njegova teorija racionalnosti prej del *filozofije zgodovine* kot kakšne ontologije ali ontog-noseologije. Habermasova filozofija zgodovine pa je po zastavitvi problema in po vsebinskih izpeljavah, če že ne po motivih, zelo daleč od Heglove in Marxove dediščine. Njegova filozofija zgodovine je »zgolj« teorija evolucije, ki je v veliki meri poznanstvenjena ne le prek sociologije, temveč tudi prek psihologije, teorije jezika in drugih ved. Izhodišče Habermasove teorije evolucije je rekonstrukcija historičnega materializma oz. njegovo razčiščevanje z Marxom, ki pa ne poteka v podobi danes modnega konvertitstva. Habermas določene Marxove teoreme zavrača, določene ohranja, druge pa preoblikuje in se, vsaj kar zadeva tak pristop k zgodovinskemu besedilu, ne razlikuje posebej od samega Marxovega metodičnega pristopa k teoretskim predhodnikom. Gre za hermenevtiko, ki jo narekuje spreminjajoči se materialnozgodovinski kontekst, v katerem tiči bralec. V tej luči ni treba posebej poudarjati radikalne posebnosti naše znanstveno-tehnološke civilizacije, ki nas loči od Marxovega sveta.

Praktično-revolucionarni značaj je peljal Marxovo teorijo k analizi manifestacij družbene ne-umnosti in delovanju za njihovo odpravo. V tem smislu je Marxu imanenten razsvetljski apel k racionalnosti družbenih institucij (nikakor pa ne razsvetljska iluzija o praktični moči apela). Temeljna ločnica med Habermasom in Marxovim pojmom družbene racionalnosti poteka ob temeljni Marxovi predpostavki o paradigmatskem značaju materialne produkcije za razumevanje vseh družbenih manifestacij. Tako v *Nemški ideologiji*:

»Ljudje so takšni, kot izražajo svoje življenje. Kaj torej so sovpace z njihovo produkcijo, kakor s tem, kaj producirajo, tako tudi s tem, kako producirajo. Kaj individui torej so, je odvisno od materialnih pogojev njihove produkcije.«¹

S tem ni rečeno, da so individui zgolj to, kar narekuje njihova produkcija, pač pa le, da so odvisni od tega pomembnega segmenta, česar ne moremo zanikati tudi iz naše postindustrijske perspektive. Pri branju pa ne smemo zanemariti tudi izrazito antiidealističnega konteksta Marxovega pisanja, kakor je po drugi strani razumljiv Habermasov antidiamatski kontekst kritike produkcijske paradigme v marksizmu.

Zakroženost Habermasove teorije racionalnosti terja primerjave tudi s takšnimi teoretskimi viri, kot je Marx, ki pa iz svojega zgodovinskega konteksta ni imel potrebe po sistematični razlagi nečesa, kar bi spominjalo na teorijo racionalnosti. To v veliki večini velja za celoto Marxovega dela, ki odstopa od idealov pozitivne znanosti. Vtis fragmentarnosti in ambivalence ob njegovemu delu, ki jo poraja zahteva po znanstveni sistematiki, pa zbledi ob Marxovem pojmovanju razmerja med teorijo in prakso, ki se je oblikovalo v razmerju dobe revolucij in

* Dr. Darij Zadnikar, Pedagoška fakulteta Ljubljana

¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Deutsche Ideologie*, v: Karl Marx, Friedrich Engels, *Werke*, Band 3, Dietz, Berlin 1969, str. 21.

ostrih socialnih konfliktov. Marxov pojem družbene racionalnosti je mogoče osvoboditi njenega implicitnega značaja tudi zato, ker je njegova teorija sledila motivom emancipacije, ki so v osnovi razsvetljski. Zato Habermas tvega trditev, da je Marxovo teoretsko namero vodila namera »oznanjanja, v forme družbene reprodukcije ovitega potenciala uma«. ² Implicitni pojem družbene racionalnosti pa ostaja znotraj »produkcijske paradigme«, t.j.: družbene forme (vključno s filozofskimi problemi) so razložljive v kategorijah materialne reprodukcije oz. z gledišča materialnih možnosti družbenega življenja. Pri kritiki nemškega idealizma ima takšen »produkcijski« materializem povsem drugo naravo kot tedaj, ko se utrdi v ideološko doktrino. »Kraljestvo idej«, ki je strašilo po Heglovi smrti, je Marx omejil na *izraze* materialnih življenjskih procesov. Seveda pa pojma »izraz« ne gre zvesti na pasivno refleksijo. Če »izražanje« dojemamo kot aktivne izrazne forme življenjskih procesov pri komunikaciji in kot samorazumevanje, potem je Marxova »paradigma« še kako sodobna in je ni mogoče preprosto zavrniti v imenu novih ideoloških spon ali njihovih poenostavljenih, četudi psevdoznanstvenih »izrazov«. »Produkcijske paradigme« tudi ni mogoče reducirati na »ekonomizem«. Marxova kritika politične ekonomije je daleč od samostojne znanstvene discipline. Marxova teoretska namera ni bila, da bi omejil filozofske ideje na ekonomsko izrazje, temveč je razvezal znanstveno »nevtralno« ekonomsko izrazje v njihove ideološko bremenjene podpomenne. »Filozofske ideje« in »ekonomski zakoni« so po Marxu formalno skupnega izvora in v njegovi teoriji sploh ne gre za to, da prve omeji na slednje. Vmesnega prostora pa ni mogoče spregledati zgolj z analitično-teoretskim znanstvenim prizadevanjem, ampak je potrebna metateoretska pozicija (motivacija), specifična »zainteresiranost«, ki se ji znanstvena »objektivnost« poskusa izogniti, vzpostavlja pa tisti zorni kot, ki omogoča preglednost družbenih protislovij. Šele to gledišče, ki ga vzpostavlja revolucionarna praksa, definira »produkcijsko paradigmo« Marxove teorije. Zato danes ni zapuščenje »produkcijske paradigme« tisto, ki nas distancira od njegove teorije, ampak radikalna sprememba tistega, kar se je nekoč pojmovalo kot »revolucionarna praksa«. Način, kako ljudje prisvajajo svoje vsakdanje življenje, spremeni metateoretsko motivacijo – zlasti emancipacijsko – in njena gledišča, ki danes narekujejo multiperspektivistično razumevanje družbenih konfliktov in deviacij, ki izraščajo iz bistveno kompleksnejšega sveta. Marxov model razrednega boja ni napačen, ker bi bil preveč preprost, je zastarel v novih zgodovinskih razmerah, zato pa se vzpostavitev novih emancipacijskih modelov ne razlikuje bistveno od njegove historične metode. To velja tudi za Habermasov projekt, če predpostavimo, da je v osnovi Marxove kritike filozofije in politične ekonomije praktični angažma za demokratični socializem. Zgodovinski kontekst, ki zahteva različne perspektive za družbeno preglednost, ki je potrebna za uresničitev razsvetljsko-emancipacijskega projekta, vzpostavi tudi spremenjena teoretska razmerja.

S »produkcijsko paradigmo« je Marx presegal okove pojma racionalnosti, ki ga je vzpostavil nemški idealizem. V tem je njena zgodovinska vrednost, pa tudi omejitev. Kolikor je nemški idealizem stvar preteklosti in razen v primeru, da se tu in tam ne reinkarnira v novokomponiranem idealizmu, toliko je zamejena tudi »produkcijska paradigma«. Seveda, »paradigma« v smislu teoretske pozicije, ki omogoča celovit opis družbe. Sestavine Marxove teorije družbe v svoji »neparadigmatični« vlogi pa so lahko zelo koristne za razumevanje delov naše bistveno bolj kompleksne in netransparentne sodobnosti.

² »Replik auf Einwände«, v: *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, Frankfurt/M 1984, str. 479.

Hume in Rousseau sta napotila Kanta k reformulaciji načela racionalnosti kot tiste točke, v kateri se nemški idealizem razlikuje od razsvetljenstva, za katero je um nevprašljiva vrednota. Humov empirizem je spodkopal predstavo o izoliranem jastvu in racionalno mislečem subjektu. Rousseaujeva sodba o nesvobodi in odtujenosti družbenega življenja je sprožila dvom o možnosti zasnovanja družbe, ki bi temeljila na svobodi, racionalnosti in solidarnosti. Kantov kriticizem je zasnoval avtonomen in neodvisno delujoči subjekt (ta potrebuje le odločnost in pogum), ki ga ne bremenita tradicija in avtoriteta in ki zmore raziskovati in soditi z močjo in kriterijem uma. Skladno z idejo je bil tako zasnovan subjekt svoboden, kolikor je ravnal skladno z umnim sprevidom. Hegel je sicer prevzel to idejo umnosti kot svobode, vendar je kantovski moment individualizma (racionalne subjektivnosti) skušal dopolniti in posredovati z momentom občega (življenje v skupnosti). Kantov filozofski premik od primata teorije k primatu praktičnega nad teoretskim se je pri Heglu nadaljeval kot prehod od individualno-empirične k nadindividualni (rodovni ali transcendentalni) zavesti. Ker pa je nemški idealizem konkretno in praktično intersubjektivnost človeškega mišljenja, govorice in ravnanja zvedel na goli um, ki je hkrati nadindividualni subjekt, je s tem porodil vrsto filozofske nerazrešljivih problemov, ki so kulminirali v Heglovi politični filozofiji. Prav Marxova »produkcijska paradigma« ovrže ta notranji razcep subjekta kot predstavnika občega in nosilca izolirane, egoistične individualnosti. V teoriji odtujenega dela je razcep zgolj še izraz razkola med delavcem, njegovim produktom in soljudmi. Idealistično reducirano predstavo umne subjektivnosti zamenjajo konkretni družbeni individui. Heglovski nadindividualni subjekt, »Duh« ali »Substanca«, postane v *produkcijski paradigmi* »ensemble produkcijskih moči, kapitalij in družbenih form občevanja, na katere vsak individuum in vsaka generacija naletijo kot na nekaj danega«. Konkretni individui delajo lastno zgodovino v določenih, od njih neodvisnih in objektivnih zgodovinskih razmerah. Tudi ti individui kakor tudi pogoji, na katere so naleteli, so sami rezultat človeških ravnanj in razmer. Takšno dojetje »subjekta« kot družbenega, zgodovinskega, kulturnega in tudi naravnega bitja pa spremeni gledišče, ki določa koncipiranje avtonomnega, samorefleksivnega in svobodnega oz. umnega subjekta. Metafizični pojmi se spremenijo v zgodovinske možnosti, ki jih pogojuje mreža konkretnih omejitev. V tem kontekstu je mogoče izluščiti Marxov imanenten pojem družbene racionalnosti. Nasprotja med subjektom in objektom, individualnim in občim itd., ki jih metafizika povzdiguje v večne kategorije, pozitivizem pa poniža na raven jezikovne problematike, Marx dojame kot izraze družbenih razmer, ki jih je mogoče v določenih okoliščinah praktično preseči s solidarnim delovanjem individuov.

»Družbena racionalnost ni niti abstrakten *nad* zgodovinski um niti um v zgodovini, ki si ga posameznik lahko zagotovi z izjemnim naporom dialektične refleksije v procesu lastnega oblikovanja. Je zgolj zgodovinski um, ki je »utelešen« v delavskem gibanju, t.j. v tisti k praksi naravnani aktivnosti asociacij družbeno določenih (razrednih) posameznikov, ki povsem konkretno presegajo protislovja svoje neposredno materialne eksistence, da bi tako dali lastnemu življenju smisel (namesto tistega, na katerega so bili naleteli)«. ³

Pojem družbene racionalnosti je vsebovan v emancipacijski praksi oz. v zgodovinskem boju za preseganje družbenih omejitev. Če je že govor o umu, potem gre za *družbenozgodovinski um*, ki je odvisen od bojov in nasprotovanj, v katere se zapletejo ljudje v svojih emancipacijskih prizadevanjih.

³ Rick Roderick, *Habermas und das Problem der Rationalität*, Argument Vlg., Hamburg 1989, str.48.

Heglova dialektika zgodovinskega razvoja je omejena na okvir »napredovanja ideje o svobodi«, medtem ko Marx zavrne »idejo« kot načelo zgodovine in se omeji na raven dialektike dejanskih protislovij, »ideje« in druga načela pa analizira z vidika teorije ideologije. V tem smislu Marx uresniči program *konca filozofije*, zasnovan v obdobju predmarčne krize filozofije.⁴ Zgodovina svetovnega duha v njegovih podobah logičnega napredka, ki ga opisuje filozofija, se v antifilozofski »produkcijski paradigmi«, v besednjaku kritike politične ekonomije, opiše zdaj kot historični razvoj produkcijskih moči in odnosov, zdaj kot dinamika razrednega boja. Habermas zavrača »produkcijsko paradigmo« pri opisovanju zgodovinskega razvoja. To zavračanje pogojuje razlika med industrijsko kulturo devetnajstega stoletja in postindustrijsko, informacijsko kulturo konca tisočletja. Produkcijski kod ne zadošča več za zagotavljanje transparence opisa sodobnosti, potreben je nov kopernikanski obrat, ki bi iz novih družbenih razmer omogočil preprostejše samorazumevanje zgodovinskega razvoja. Habermas opravi to nalogo tako, da teorijo komunikativnega ravnanja razširi v *teorijo evolucije oz. filozofijo zgodovine* komunikativno teoretsko preoblikuje, ob tem pa ustvari nov kategorialni aparat (npr. svet življenja, interakcija) in preoblikuje klasično marksovskega (npr. delo).

Tudi Habermas je povsem v tradiciji razsvetljenstva in filozofije zgodovine, vendar brez predpostavke svetovnozgodovinskega subjekta (Narave, Uma, Duha, Rodu ipd.), ki bi se na koncu zgodovine povrnil vase in ki bi določal neki apriorni cilj zgodovinskega razvoja. Tako kot Marx dojema Habermas svetovno skupnost, njene družbe in kulture kot nastali rezultat. Evolucijsko teorijo zasnuje kot rekonstrukcijo razvojnozgodovinskih procesov s stališča moderne. Teorija evolucije torej ni nikakršna absolutna razlaga zgodovinskega razvoja, marveč zavestna samorefleksija pozicije moderne in optike, ki jo izdelala zahodna civilizacija. V tem okviru se zgodovinski razvoj razume kot načelno odprto polje možnosti, iz katerih je izšla varianta zahodne civilizacije kot tista, v kateri kulminira sposobnost kritične samorefleksije in umnosti in ki je za nas najpomembnejša. V tej opredelitvi ne manjka evrocentrizma, ki se pogosto očita Habermasu, vendar je evrocentrizem družbenozgodovinsko dejstvo, ki ga ne more zanikati romantični pogled na izginule civilizacije in osamela plemena. Proces racionalizacije, kot jih je opisal Weber, so, čeprav evropskega izvora, planetarno zagospodovali in jih v različni meri najdemo tako na Japonskem kot v Ameriki ali na Kitajskem. Evrocentričnost Habermasove teorije racionalnosti pa je treba soditi tudi po tem, da je ta teorija hkrati kritika kapitalizma oz. patologij moderne.

Družbena evolucija se s tega gledišča kaže kot proces racionalizacije sveta življenja in stopnjevanje kompleksnosti družbenih sistemov. Glede teh dveh sestavin družbenosti ostajata delo in interakcija neposredni ravni družbenega ravnanja in neogibni osnovi družbenega razvoja, kar mora upoštevati vsaka teorija družbene evolucije. Habermas se razlikuje od Marxa po tem, da ima pri rekonstrukciji družbene evolucije v ospredju predvsem vidik interakcije, tako da racionalno rekonstrukcijo razvoja opira na filozofijo jezika oz. komunikacije. Jezik je kot temeljna zmožnost človeške eksistence nasploh opremljen z »racionalno vezno strukturo« /Rationalen Binnenstruktur/, ki je nosilka razvojnega potenciala in je po svoji logiki usmerjena teleološko oz. sili k lastni izpolnitvi. To razvojno logiko Habermas interpretira prek govorne pragmatike, tako da se rekonstrukcija družbenega razvoja interpretira kot decentriranje strukturnih podob sveta /Weltbildstrukturen/. Svetovni subjekt nemškega idealizma nadomestita jezik in razvojna

⁴ Prim.: Karl Löwith, *Von Hegel zu Nietzsche*, W. Kohlhammer Vlg., Stuttgart 1950.

logika, ki je zasnovana v racionalni strukturi jezika. Razvojna logika jezika, kot smo jo opisali v univerzalni pragmatiki, vpliva na racionaliziranje *podob sveta*, kar generira družbeno evolucijo.⁵ Podobe sveta kot kulturni pomenski vzorci zamejijo svet življenja neke družbene skupine oz. se v njih utelešajo kognitivne, moralne, estetsko-ekspresivne zavestne forme, ki jih dosežejo posamezniki določenega sveta življenja. Racionalizacija podob sveta je vodila v *diferenciacijo vrednostnih sfer* (ekonomija, politika, erotika, umetnost, znanost), ki sledijo lastni logiki in poglobljajo nasprotje z vrednostno sfero par excellence, ki ju utelešata religija in etika. Na ravni sveta življenja izpolnjujejo podobe sveta dve funkciji: *interpretativno*, ki pojasnjuje kozmološki, družbeni itd. svetovni red, in *regulativno*, ki opravlja funkcionalne, sistemsko relevantne naloge kot sredstvo za premagovanje konfliktov ipd. Zato imajo podobe sveta moč, ki podpira poenotenje, pa tudi učinek podpiranja družbene identitete. V podobah sveta lahko odčitamo stopnjo razvoja racionalnosti neke družbe. Racionalnost podob sveta se ne meri po logičnih ali semantičnih kriterijih, ampak glede temeljnih pojmov, ki so na voljo ljudem za pojmovanje sveta. To pa je povezano s stopnjo decentriranja odnosov do sveta /Weltbezüge/ in s tem zmožnosti kritičnega preizpraševanja svetovnega reda v celoti.

Podobe sveta ne pripomorejo k družbeni evoluciji s svojo multifunkcionalnostjo in sintetizirajočim učinkom – v svoji prevladujoči podobi so konservativne – temveč zagotavljajo kognitivni presežek, ki postane operativen v trenutkih sistemskih kriz. Sistemski problemi zahtevajo utemeljevanje novega družbenega, učne in racionalne ravni, ki se zajame iz kognitivnega presežka podob sveta. Šele sistemski problemi dopuščajo možnost obravnave z novimi vzorci reševanja, ki temeljijo na višji ravni učenja. V tem smislu so takšne podobe sveta spodbujevalec in usmerjevalec /Schrittmacher/ evolucije. Habermas rešitev sistemskih problemov ne postavlja na raven razvoja produktivnih moči oz. tehnoloških inovacij, za vzorec reševanja vzame »kontrafaktični model *socialne* organizacije«, ki je že moral biti prisoten v podobah sveta. Da bi prišlo do reševanja sistemskih problemov na novi ravni (t.j. družbena evolucija), se morajo na ravni moralne in pravne zavesti že dogajati zadostni procesi učenja, izraženi v podobah sveta, ki presegajo dano raven družbene racionalnosti.

Odpira se vprašanje, kako pride do kognitivnega presežka podob sveta oz. kako lahko neka podoba sveta še uteleša strukture racionalnosti, ki se ne eksistirajo v sklopih družbenih ravnanj. Habermas se mora opreti na zunajzgodovinsko, transkulturno oz., kot pravi sam v svojih zgodnejših delih, kvazitranscendentalno raven. Če evolucija podob sveta ni odvisna od problemov okolja in reprodukcije, tako kot družbeni razvoj v ožjem smislu, potem to kaže na sposobnost individuov, da se vedno bolj razmejijo od objektivnega in socialnega sveta ter razvijejo vedno bolj formalne koncepte moralne in pravne zavesti. To zmožnost Habermas umesti v samo *razvojno logiko jezika*. Ta tudi omogoča oblikovanje kognitivnih presežkov, ki jih vsebujejo podobe sveta, in s tem novo raven socialnega učenja, vendar so sami proizvod *individualnih učnih procesov*. Teoretsko opiranje na razvojno logiko jezika omogoči, da se na družbene individue ne gleda zgolj kot na končni rezultat vsemogočnih strukturnih dejavnikov, temveč da se razumejo in razložijo tudi drugačnost, avtonomnost in izvornost posameznikov. Čiste strukturalistične razlage so namreč operativne zgolj na primeru mravljišč. Družbeni sistemi, ki naletijo na nerazrešljive probleme lastne strukturne samoohranitve, lahko s

⁵ Idejo, da podobe sveta spodbujajo evolucijo, je Habermas prevzel od Maxa Webra.

pomočjo podob sveta posežejo po kolektivno dostopnih učnih zmogljivostih, da bi jih porabili pri institucionaliziranju nove učne ravni.

Teorija racionalizacije podob sveta postavlja zmožnost reševanja sistemskih problemov na *normativno* področje in ne v okvir razvoja produktivnih moči, hkrati pa se zmožnost inventivnega preseganja pripise *posameznikom* s posebnimi učnimi zmogljivostmi. Nova načela družbene organizacije oz. nova učna raven, ki prispeva k preseganju obstoječega sistema, je rezultat prizadevanja elit in ne kolektivne družbene prakse. Novi vzorci interakcij so tako rekoč »iznajdbe« določenih nosilcev racionalizacij podob sveta. Podobe sveta kot vzorci družbene interpretacije po svoji temeljni formalni strukturi niso rezultat družbene prakse, temveč so pred njo. Hkrati pa proces racionalizacije ni prepuščen naključnim individualnim inovacijam, temveč je pripoznanje akcidenc zamejeno z razvojno logiko, ki je utemeljena v pragmatičnih strukturah jezika. Filogenetski potek decentriranja podob sveta je določen z ontogenetičnim razvojem. Razlago takšnega evolucijskega mehanizma Habermas opre na delo Jeana Piageta.

Filogenetski proces razvoja podob sveta je v korelaciji z ontogenetskim procesom decentriranja egocentričnega razumevanja sveta.⁶ Piaget je razvoj individualnih spoznavnih in jezikovnih sposobnosti ter sposobnosti ravnanja oz. razvoj jaza, ki ga lahko označimo kot ontogenezo, dojel kot stopnjevanje subjektive sposobnosti razmejevanja. Tako kot pri razvoju jaza se razvoj podob sveta dogaja po stopnjah, ki se začnejo z egocentrično (pri podobah sveta sociocentrično stopnjo) in prek objektivistične končajo z univerzalistično stopnjo. Oba vidika vodita k jasni kategorialni razmejitvi subjektivnosti notranje od objektivnosti zunanje narave oz. razmejitvi intersubjektivnosti jezikovne realnosti od družbene normativnosti. Razvoj jaza sledi učnim procesom, ki jih lahko razvojnologično rekonstruiramo. Ne gre toliko za nove učne vsebine kot za čedalje višje ravni učenja, kar je Piaget dokazal v svojih empiričnih raziskovanjih in zaokrožil v teoriji kognitivnega razvoja. Tudi pri razvoju podob sveta bi šlo za priučitev nove ravni učenja in s tem za razširitev razvojnologično določenih pristojnosti. Podobe sveta zagotavljajo na vsaki stopnji družbenega razvoja presežek sposobnosti reševanja problemov – v podobah sveta, na ravni sveta življenja, so že dosežene stopnje učnih zmožnosti, ki pa na ravni sistema še niso institucionalizirane. Kognitivni in normativnopraktični presežek znanj posameznikov in ločenih skupin lahko eksemplarično predre v pomenske sisteme družbe.

Z levece pogosto letijo očitki, da gre pri takšni teoriji evolucije za teorijo elite, ki zanemara pojem družbene prakse in kolektivno-razredne akcije, z desnice pa, da gre za teorijo avantgarde. Očitki težko obstanejo, ker so nosilci novih sistemskih rešitev največkrat obrobne in alternativne skupine ter družbena gibanja, ki v sporu s tradicijo zavzemajo vse prej kot elitne položaje.

Končni cilj družbenega razvoja definira Habermas podobno kot zgodnji Piaget, kot *totaliteto uma, komunikacijo brez gospostva in moralno kooperacijo*. Razlika med Habermasom in Piagetom je predvsem v presojanju vloge jezika. Habermas kognicijo in interakcijo definira skozi jezik:

»Kognitivni jaz označuje objektivnost izkušnje. Ta je zagotovljena z a) kontekstualno neodvisnostjo jezika, b) z možnostjo komuniciranja (z drugimi in s seboj v mislih) o resničnostnih izjavah in, končno c) z možnostjo diskurzivne razrešitve veljavnostnih zahtev.... Komunikativni jaz odlikuje zmožnost vzpostavljanja

⁶ Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns, Band I*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1995 (v nadaljevanju navajam kot TKH 1), str. 106.

interpersonalnih odnosov. Struktura intersubjektivnosti omogoča: a) udeleženim refleksivnost pričakovanja . . . ; b) veljavnost identičnih pomenov (tj. jezikovnih simbolov); in c) izoblikovanje simbolne identitete tistih, ki izmenjajo refleksivna pričakovanja prek identičnih pomenov . . . »⁷

Piagetovemu scientistično-biološkemu razumevanju, katerega cilj je prilagoditev oz. ravnotežje, zoperstavi Habermas jezikovnoteoretsko razumevanje razvoja. Jeziku imanenten um sili k zdiferenciranju oz. razvojnologični izdelavi spoznavnih struktur, ki jih Habermas identificira v komunikativnem oz. socialnem okolju.

Da bi se podobe sveta aktualizirale in *institucionalizirale*, morajo obstajati sistemski problemi in motnje v družbenih reprodukcijah procesih. Razvojna logika zavestnih struktur sama po sebi nima učinka, če ni povezana s sistemsko razvojno dinamiko. Habermas v svoji interpretaciji družbene evolucije poveže komunikativno raven sveta življenja s pojmom *sistema*. Oba vidika pomenita hkrati dve različni in dopolnjujoči se znanstvenometrični poziciji: perspektivo udeleženca (npr. akcijsko raziskovanje) in perspektivo opazovalca (npr. funkcionalistična razlaga). Perspektiva zunanjega opazovalca nam družbe ne kaže kot svet življenja, v katerem komunicirajo posamezniki, temveč kot sistem z določeno stopnjo diferenciacije in kompleksnosti. Habermas loči štiri mehanizme družbene diferenciacije, ki nastanejo v evlucijskem sosledju: a) segmentarno diferenciranje, b) stratifikacija, c) državno organizirano oblast in d) uravnavno sredstvo (denar). S stališča sveta življenja (udeleženca) ločimo družbe po vrstah institucij, s stališča sistema pa po vrstah mehanizmov sistemske diferenciacije:

Stopnja družbenega razvoja	Sistem Mehanizmi diferenciranja	Svet življenja Institucije
egalitarna rodovna družba	segmentarno diferenciranje (menjava)	sorodstveno razmerje spolne in generacijske vloge
hierarhizirana rodovna družba	stratifikacija (oblast)	sorodstveno razmerje status/rang rodovnih skupin
politično stratificirana družba	državna organizacija (oblast)	država politična funkcija
ekonomsko konstituirana razredna družba	uravnavno sredstvo (menjava)	trg meščansko zasebno pravo

Problemi Habermasovega razumevanja družbe in njene evolucije temeljijo v njegovi omejitvi družbenosti na njeno normativno sestavino, ki je dojemljiva s pomočjo sveta. Vsakdanji interesi so zadosten razlog preizpraševanja lastnega sveta življenja. V družbeni in interpretativni praksi se ne reproducira specifična družbenost, temveč se tudi spreminja. Te spremembe niso podrejene zgolj ontogenetični logiki, ki je vcepljena v racionalnih strukturah jezika, temveč so posledica dejavne ustvarjalnosti posameznikov in njihovih konkretnih interesov. S tega stališča je tudi dvomljiva Habermasova omejitev subjektivnosti na njeno ekspresivno sestavino v univerzalni pragmatiki. Ni mogoče zanikati, da je pojem racionalnosti dosegel svoj vrh v moderni, ko se je od časa razsvetljenstva sistematično gojila sposobnost samorefleksije, refleksije življenjskih pogojev družbe, mišljenja in s tem sposobnost oblikovanja konkretne utopije. Problem je v tem, da je določena forma racionalnosti določene kulture oznanjena za pristan uma nasploh, kajti s tem so racionalnostni potenciali onkraj zgodovinske in kulturne moderne postavljeni pod apriorni sum in vprašaj. Mehčanje Habermasovega pojma racionalnosti

⁷ Jürgen Habermas, *Kultur und Kritik: Verstreute Aufsätze*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1977, str. 200 – 201.

in pojma moderne pa ni mogoče s popolnim zavračanjem, ki vodi v romantizem in zapiranje oči pred dejstvi, temveč v krepitvi samokritike moderne, ki je temelj možnosti interkulturalne komunikacije. Habermasova teorija nima nikakršne veljave, če ni hkrati kritika patologij moderne oz. kritika kapitalizma. V tem kontekstu je tudi razrešljiv trikotnik, kjer je na eni strani Habermasov evolucijski univerzalizem, na drugi strukturalistični univerzalizem in na tretji strani relativizem Petra Wincha.

Vtis normativističnega redukcionalizma pojma družbenosti je posledica Habermasove teoretske razmejčitve med delom in interakcijo. Poudarjanje interakcije, ki ima pri Habermasu primarno vlogo pred sfero dela, ima trojno veljavo: a) produkcijsko paradigmo zamenja komunikativna; b) poudari se sposobnost rodovnega učenja (evolucije) v sferi praxisa (normativno učenje) in ne zgolj poiesisa (razvoj produkcijskih sil); in, slednjič, c) prehod iz industrijskega veka v postindustrijsko informacijsko družbo zahteva novo kategorialno »paradigmo«.

Na Habermasovo kategorialno razdelitev med delom in interakcijo vpliva zlasti teorija Hannah Arendtove, ki pri pojmu dela loči dve sestavini: delanje /*arbeiten*/, tj. reflektivno-telesno delovno opravilo, in *poiesis*, proizvodnjanje /*herstellen*/, tj. z izkušnjami prežeta manualna zaposlitev. Takšnemu pojmovanju dela pa doda samostojno področje ravnanja – *praxis*. Gre za obliko prakse, ki določa jezik in početje ter je prosta vseh predmetnih stikov, v kateri se srečujejo subjekti in v okrilju skupno odkritih vzajemnosti drug pred drugim razpirajo svojo subjektivnost. To pojmovanje komplementarnosti delovanja /*Arbeitshandlung*/ in socialnega sporazumevanja Arendtove prevzame Habermas ter obenem premesti polje premisljevanja emancipacijske prakse. Emancipacijska teoretična sestavina se izvzame iz pojma dela in premesti na raven socialne interakcije. To razlikovanje je pomembno, da se lahko v poznem kapitalizmu emancipacijski potencial reši iz okvira tehnološko-instrumentalnega uma, ki navaja k viziji tehnokratsko dirigirane družbe.

Habermasu pomeni *delo* človeku lastno formo soočanja z naravo. Na mesto adaptivnega obnašanja živali stopi instrumentalno ravnanje, ki ga določa telesna organizacija ljudi. Delo umešča kot posrednika med nagonom in zadovoljevanjem nagona – podobno kot Arnold Gehlen. Objektivirajoča težnja instrumentalnega ravnanja je kulturno invarianten dejavnik, zato se družbene razlike ne kažejo kot naravne, ampak so odvisne od vsakokratne stopnje obvladovanja narave, ki je odvisno od tehnoloških in organizacijskih (družbenost, pravila sodelovanja in organizacije) pristojnosti, ki so na voljo. Na tej teoretski stopnji postavi Habermas socioevolucijsko hipotezo, po kateri naj bi bila sociokulturna stopnja razvoja dosežena tedaj, ko je ekonomijo lova dopolnila družinska družbena struktura. »Živalski« statusni sistem naj bi zamenjal sistem družbenih norm, ki pa predpostavlja jezik. Skupaj z družinskim načelom organizacije naj bi se oblikovale družbene vloge, ki temeljijo na vzajemnem priznavanju normiranih pričakovanj obnašanja. Šele s tem je mogoče moraliziranje motivov ravnanj. Skladno z omenjenimi teoretskimi izhodišči je ta nastanek norm in institucij rezultat odziva na sistemske probleme prvega produkcijskega načina. Lovske horde moških na eni strani in nabiralske ter za potomstvo skrbeče ženske na drugi so predstavljale dva delna sistema, ki ju je bilo treba povezati. »Podružinjenje« moških oz. uvedba sorodstvenega sistema, ki temelji na eksogamiji, naj bi omogočilo zdiferenciranje očetovske vloge in s tem usklajevanje funkcij v delovnem in reprodukcijskem procesu. Če prezremo, da so etnologi, ki so naleteli na drugačne empirične vzorce, kritizirali to hipotezo, je treba opozoriti, da hipoteza ni skladna s Habermasovim teoretičnim

načelom evolucije, ki naj bi slonela na kognitivnih presežkih podob sveta. Ne glede na to pa se postavlja vprašanje, ali je teoriji evolucije sploh potrebno obnavljanje prehoda iz »naravnega« v »družbeno« stanje oz. vztrajno obnavljanje motivov mita družbene pogodbe. S stališča teorije evolucije, ki je v funkciji emancipacijske prakse, je takšno teoretsko prizadevanje odveč in brez empiričnih osnov. Mogoče je tudi predpostavljati, da so evolucijske logike, ki segajo daleč nazaj onkraj obzorja moderne, različne, kaotične in naključne, mogoče je, da so za nas povsem nepomembne. Smiselno je obnavljanje tistih evolucijskih korakov, ki so relevantni za moderno, ki jo dojemamo v teku njene emancipacijske samokritike.⁸

Interakcija je sfera komunikativnega ravnanja, ki je uravnavana z normami. Norme in normativno oblikovane institucije naj bi stale nasproti represiji, ki izraščaja iz spontane oblasti, socialne odvisnosti in političnega gospostva. V sami ideji interakcije je vsebovan emancipacijski moment komunikativnega ravnanja, ki pelje k osvoboditvi od politične oblasti. Komunikativno ravnanje »označuje interakcija najmanj dveh subjektov, zmožnih jezika in ravnanja, ki (z verbalnimi ali neverbalnimi sredstvi) vstopata v interpersonalni odnos. Akterji iščejo sporazum o situaciji ravnanja, da bi lahko sporazumno usklajevali načrte ravnanj in ravnanja. Osrednji pojem interpretacije se najpoprej nanaša na pogajanje o definicijah situacij, o katerih je mogoč konsenz. V tem modelu ravnanja dobi... zelo pomembno veljavo jezik.«⁹ Jezikovna zmožnost pomeni hkrati naravnost k sporazumevanju. Po Habermasu je Mead razumel jezik le kot sredstvo podružbljanja, ne pa sporazumevanja, zato mu ne gre zgolj za aktualiziranje predjezikovno zagotovljenega konsenza (socialna integracija oz. vidik podružbljanja), ampak tudi za jezikovnoteoretsko zasnovo vzpostavitve tega konsenza (vidik sporazumevanja). S tem ko subjekti čedalje bolj preizprašujejo in reformulirajo norme in načela podružbljanja, jezik čedalje bolj postaja načelo podružbljanja. V tem teoretskem poteku se zarisuje ideal neomejene in nepopačene komunikacijske skupnosti, ki mora dokazati svojo empirično učinkovitost znotraj okvirov realne komunikacijske skupnosti. Cilj racionalizacijskega procesa komunikativnega ravnanja je diskurz, prost gospostva. V tem smislu se evolucijski proces racionalizacije kaže kot *pojezikovljenje sakralnega*, kar je podobno Webrovi tezi o razočaranju. Tudi na tej ravni se razkrije razsvetljenjski pojem emancipacije kot zmožnosti diskurzivne refleksije, ki razrešuje religiozne prisile in miselne vzorce.

Teoretska razmejitev med delom in interakcijo naj bi pripomogla k prehodu iz produkcijske v komunikativno paradigmo in k rešitvi pojma emancipacije, ki se v okviru kategorije dela ujame v pasti kategorije instrumentalne racionalnosti. Habermas dosledno v skladu s svojo neokantovsko pozicijo, zavrača dialektično mišljenje, kar ima za posledico, da njegova teorija vsebuje kopico parnih, dihotomnih in nespravljalivih kategorij. Razmejitev med področjema dela in interakcije bi bilo treba posredovati in »omehčati«. Zdi se, da pri Marxu in tradiciji zahodnega marksizma, ki sega od Luksa, Korschja, Gramscija in drugih, to posredovalno vlogo opravlja pojem *družbene prakse*, znotraj katere se ne bi smel izgubiti teoretski dosežek Habermasovega pojma interakcije, ki poudarja vidik normativnosti in komunikacije. Habermasov pojem dela je v toliko omejujoč, ker ne prizna možnosti ustvarjalnega vidika delovnega ravnanja, ki ga obsega ideja samoudejanjenje človeka in jo najdemo pri mladem Marxu, ki je bil pod vtisom Heglove *Fenomenologije duha*. Ne nazadnje je ta teorem pomemben tudi v postindustrijski družbi, ki

⁸ Gre za »dopusten« evrocentrizem, ki je pripravljen učiti se iz primera minulih ali drugačnih kultur.

⁹ Jürgen Habermas, TKH 1, str. 128.

ni družba onkraj dela, vsaj če upoštevamo probleme katastrofalnih razsežnosti obvladovanja narave. Če ima delo (instrumentalna racionalnost) zgolj naravo gospostva in je prosto vseh normativnih (in emancipacijskih) sestavin, ali je potem ekološka degradacija perspektiva, ki je zapisana v rodovni sposobnosti delovanja? S tem se spet ujamemo v pesimistično past kritike instrumentalne racionalnosti. Tej pasti botruje prav pretirana težnja po transzgodovinskem posploševanju, ki jo narekuje projekt teorije evolucije. Kot se je Marx zavedal, da je šele nastanek družbe, ki sloni na specifični zgodovinski formi dela, ki ga imenuje abstraktno delo, omogočil vpogled v vlogo dela kot differentie specificice učlovečenja in zgodovine nasploh, bi se tudi Habermas moral bolj jasno zavedati, da je prav izoblikovanje informacijske družbe tisto, kar nam ozavesti pogled na vlogo interakcije in njen pomen v generični in kulturni konstituciji. Teorija evolucije in z njeno logiko določena pretirana kategorialna abstraktna opredelitev pa je posledica univerzalnopragsmatičnega obrata, saj sta v Habermasovem zgodnejšem delu (npr. *Spoznajanje in interes*) delo in interakcija zgolj vidika samokonstitucije rodu, ki doseže vrhunec v emancipaciji od zunanjih in notranjih prisil. Ta koncept pa se izraža navezanost na subjekt naravnane filozofije, ki jo presega z univerzalnopragsmatičnim obratom, kjer jezik imanentno vsebuje načela členjenja sveta, ki določa občo smer rodovnozgodovinskih učnih procesov. Potencialno odprt družbeni razvoj zamenja koncept evolucije, ki je zasidrana v transcendentalnih strukturah jezika. Pri problemu posredovanja med dihotomiziranimi *delom* in *interakcijo* se Habermas dosledno izogiba pojmu družbene prakse ter stvar razreši tako, da interakciji oz. komunikativnemu ravnanju pripiše rodovnozgodovinski primat. S tem pa problem ni razrešen, ampak so vsa protislovja premeščena in zakrita s privilegiranjem kategorialnega aparata, ki opisuje procese socialne interakcije. Privilegiran položaj »interakcije« nasproti »delu« je poznanstvenjenje krščanskoreligiozne dihotomije duha in telesa, ki jo je Descartes spravil v filozofsko besedišče *res cogitans* in *res extensa* in tako zasnoval novoveško, na subjekt naravnano filozofijo. Jezikovna in komunikativna paradigma se kritično soočata s to filozofijo subjekta, vendar v zgornjem primeru vidimo, da ne zajame tistega agensa, ki generira to filozofijo v dualizem in poznejše sociološke teorije v dihotomne kategorialne koncepte.

LITERATURA:

- APEL, Karl-Otto in van Reijen Willem (ur.), *Rationales Handeln und Gesellschaftstheorie*, Germinal Verlag, Bochum 1984.
- BERNSTEIN, J. Richard (ur.), *Habermas and Modernity*, Polity Press 1988.
- Die Zukunft der Vernunft: eine Auseinandersetzung, Teilnehmer: Wolfgang Bonß ...*, Edition Diskord, Tübingen 1985.
- DEWS, Peter (ur.), *Autonomy and Solidarity – Interviews with Jürgen Habermas*, Verso, London, New York 1992.
- HABERMAS, Jürgen, »Družba, etika, morala« – intervju, *Časopis za kritiko znanosti* 130–131, Ljubljana 1990.
- HABERMAS, Jürgen, *Filozofski diskurs moderne*, Globus, Zagreb 1988.
- HABERMAS, Jürgen, *Erkenntnis und Interesse*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1968.
- HABERMAS, Jürgen, Niklas Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung?*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1971.
- HABERMAS, Jürgen, *Strukturne spremembe javnosti*, Studia humanitatis, Ljubljana 1989.
- HABERMAS, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns – Band 1: Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1995.
- HABERMAS, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns – Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1995.
- HABERMAS, Jürgen, *Philosophisch – politische Profile. Dritte, erweiterte Auflage*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1981.
- HABERMAS, Jürgen, *Zur Logik der Sozialwissenschaften. Fünfte, erweiterte Auflage*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1982.

- HABERMAS, Jürgen, *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1983.
- HABERMAS, Jürgen, *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1984.
- HABERMAS, Jürgen, *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1984.
- HABERMAS, Jürgen, *Der philosophische Diskurs der Moderne*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1985.
- HABERMAS, Jürgen, *Nachmetaphysisches Denken*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1988.
- HABERMAS, Jürgen, »Psychic Thermidor and the Rebirth of Rebelious Subjectivity«, v: *Habermas and Modernity*, Polity, Cambridge 1988.
- HABERMAS, Jürgen, *Faktizität und Geltung – Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Suhrkamp, Frankfurt/M 1994.
- HONNETH, Axel, McCarthy Thomas, Offe Claus, Wellmer Albrecht ed., *Zwischenbetrachtungen – Im Prozeß der Aufklärung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1989.
- HOWARD, Dick, *The Politics of Critique*, Macmillan, London 1989.
- LINKENBACH, Antje, *Opake Gestalten des Denkens. Jürgen Habermas und die Rationalität fremder Lebensformen*, Wilhelm Fink Verlag, München 1986.
- LUHMANN, Niklas, *Soziale Systeme*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1984.
- LUHMANN, Niklas, *Die Wirtschaft der Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1988.
- MCCARTHY, Thomas, *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, MIT Press, Cambridge 1988.
- NIETZSCHE, Friedrich, *Onstran dobrega in zlega. H genealogiji morale*, Slovenska matica, Ljubljana 1988.
- POJANA, Manfred, *Zum Konzept der kommunikativen Rationalität bei Jürgen Habermas*, Die blaue Eule, Essen 1985.
- RASMUSSEN, M. David, *Reading Habermas*, Basil Blackwell, Oxford 1990.
- REIJEN, Willem van, *Philosophie als Kritik*, Athenaeum, Koenigstein 1984.
- RODERICK, Rick, *Habermas und das Problem der Rationalität*, Argument Verlag, Hamburg 1989.
- RORTY, Richard, »Habermas and Lyotard on Postmodernity«, v: *Habermas and Modernity*, Polity, Cambridge 1988.
- SCHNÄDELBACH, Herbert, *Dialektik als Vernunftkritik. Zur Konstruktion des Rationalen bei Adorno*, v: Ludwig von Friedeburg in Jürgen Habermas (ur.), *Adorno – Konferenz 1983*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M. 1983.
- TURNER, S. Bryan (ur.), *Theories of Modernity and Postmodernity*, Sage Publications, London 1990.
- WELLMER, Albrecht, *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main 1985.
- WHITE, K. Stephen, *The Recent Work of Jürgen Habermas – Reason, Justice and Modernity*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- ZIMMERMAN, Klaus, »Die Abschaffung des Subjekts in den Schranken der Subjektphilosophie«, *Das Argument* 178, Berlin 1989.

Nestandardne oblike zaposlovanja v Srednji in Vzhodni Evropi

Uvod

Nestandardne oblike zaposlovanja so se v večini zahodnoevropskih držav v zadnjih nekaj letih izredno razmahnile. Število oseb, zaposlenih v eni od oblik nestandardne zaposlitve, se je povečalo v absolutnem in relativnem smislu. Med tovrstnimi oblikami zaposlovanja je še posebej pomembno zaposlovanje s krajšim delovnim časom, čeprav se v zadnjem času pogosto razpravlja ali je part-time sploh upravičeno šteti med »nestandardne« pojave, saj je že prevladujoči zaposlitveni vzorec za določene kategorije zaposlenih.

Zaradi mednarodnih razlik v običajni dolžini delovnega časa se krajši delovni čas navadno opredeli kot tedensko število delovnih ur nižje od »običajne« dolžine zaposlitve v določeni deželi. Tovrstno zaposlovanje je v skoraj vseh državah raslo eprimerno hitreje kot zaposlovanje s polnim delovnim časom (Buchtemann in Quack 1990; Hakim 1993; Kiernan 1991; Meulders in Plasmann 1992), kar je med strokovnjaki in politikami pripeljalo do intenzivnih razprav o prednostih in slabostih skrajšanega delovnega časa.

Po eni strani se zaposlovanje s krajšim delovnim časom pogosto pojmuje kot drugorazredna oblika zaposlitve, ki je za nezaposlene izredno neugodna, saj praviloma prinaša nizko plačilo, nizko zaposlitveno varnost, nezadovoljivo zakonsko zaščito, pomanjkljivo socialno varstvo ter slabe možnosti za napredovanje in zaposlitveno kariero nasploh. Krajši delovni čas je na visoko kvalificiranih delovnih mestih z višjim poklicnim statusom neobičajen, čeprav ne neznan (Sidaway in Wareing 1992). Zaposlene, ki delajo krajši delovni čas, delodajalci pogosto jemljejo kot marginalno delovno silo, ki zapolni občasne povečane potrebe po delavcih, ter na ta način zniža stroške za nadurno delo redno zaposlenih delavcev s polnim delovnim časom. Ker so ogromna večina zaposlenih s krajšim delovnim časom ženske, se part-time razlaga kot vir neenakopravnega položaja žensk in njihove marginalizacije na trgu delovne sile.¹

Po drugi strani pa mnogi zagovorniki to obliko zaposlovanja opisujejo kot prožno in relativno dobro socialno varovano obliko dela, potrebno in ugodno za določene kategorije delavcev kot tudi zahteve delodajalcev. Tovrstno zaposlovanje je posebej ugodno za delavce oz. delavke z družinskimi obveznostmi, tiste, ki se približujejo upokojitvi, ter druge posebne skupine, npr. študente in druge, ki

* Dr. Sonja Drobnič, zasebna raziskovalka Univerz v Ljubljani in Bremnu.

¹ OECD podatki o zaposlovanju s krajšim delovnim časom kažejo za obdobje 1990/1991 precejšnje mednarodne razlike v obsegu part-time zaposlitev; ne glede na pogostost zaposlovanja s krajšim delovnim časom pa povsod prevladujejo ženske: 62,2% zaposlenih žensk na Nizozemskem dela s krajšim delovnim časom, 47,6% žensk na Norveškem, 43,2% v Veliki Britaniji, 40,5% na Švedskem, 38,4% na Danskem, 34,3% na Japonskem, 33,8% v Nemčiji, 25,6% v ZDA, 23,5% v Franciji, 20,2% v Avstriji, 11,2% v Španiji in 9,6% v Italiji. Med moškimi je part-time zaposlen precej manjši, čeprav ne ravno zanemarljiv delež: 16,7% na Nizozemskem, 10,5% v ZDA, 10,4% na Danskem, 10,1% na Japonskem, 9,1% na Norveškem, 7,5% na Švedskem, 5,3% v Veliki Britaniji, 3,4% v Franciji, 2,6% v Nemčiji, 2,4% v Italiji, 1,6% v Avstriji in 1,5% v Španiji.

vstopajo na trg delovne sile. Možnosti zaposlovanja s krajšim delovnim časom lahko tudi povečajo kontinuiteto pri zaposlitvi kariere žensk te na ta način dolgo-ročno izboljšajo njihov položaj na trgu delovne sile, kot za Švedsko argumentira Sudstrom (1991).

Ne glede na to ali gre za zagovornike ali nasprotnike krajšega delovnega časa, pa vsi uporabljajo argumente, ki veljajo za razvita tržna gospodarstva v Zahodni Evropi. V mednarodni literaturi je zelo malo znanega o krajšem delovnem času v državah Srednje in Vzhodne Evrope ter o njihovem trgu delovne sile nasploh. To velja ne le za socialistično obdobje, ampak tudi za čas prehoda. Relativno malo pozornosti je bilo posvečeno realokaciji delovne sile in spremembam zaposlitvenih vzorcev v zadnjih nekaj letih, pa čeprav se radikalno prestrukturiranje gospodarskih, političnih in socialnih sistemov v teh državah najjasneje kaže prav v zaposlitveni sferi.

V strokovni literaturi samih držav Srednje in Vzhodne Evrope so se v zadnjem času pojavili posamezni prispevki na to tematiko, vendar je tipično, da obravnavajo izključno po eno državo, npr. Slovenijo (Svetlik, 1994, Verša 1994) ali Madžarsko (Frey in Gere 1994) in da temeljijo na cross-section podatkih, ki se nanašajo že na obdobje prehoda. V tem prispevku poskušam vnesti v analizo part-time zaposlovanja nove razsežnosti: širši teoretski okvir, mednarodno primerjavo in longitudinalni pristop.

Članek najprej obravnava sistemske značilnosti socialističnih gospodarstev, ki so privedle do podobnega stanja v zaposlovanju v celotni Srednji in Vzhodnoevropski regiji. Nato primerjam part-time zaposlovanje v več državah na prehodu, podrobneje v tistih, za katere obstajajo informacije, zbrane z anketiranjem delovne sile. Empirični podatki iz Labor Force Survey projektov so predstavljeni za Slovenijo, Poljsko in Madžarsko. Za Slovenijo je analiza part-time zaposlovanja dopolnjena z retrospektivnimi podatki. Ta za Slovenijo edinstvena podatkovna baza temelji na študiji Kvaliteta življenja v Sloveniji in zajema obdobje 1974–1994.

Zaposlitvene značilnosti v netržnih gospodarstvih

Zaposlitev v nekdanjih socialističnih državah je veljala za socialno pravico, za katero jamči država. Polna zaposlitev je bila eden od temeljnih ciljev državnega socializma ter pomemben dejavnik legitimacije sistema (Ferge 1992). Uradno brezposelnosti ni bilo oziroma je bila zanemarljivo nizka; povpraševanje po delovni sili je praviloma presehalo ponudbo. Jugoslavija je bila edina izjema med socialističnimi državami Srednje in Vzhodne Evrope, kjer ustavna pravica do dela v praksi ni bila uresničena. Zgodnji poskusi uvajanja tržnih mehanizmov plansko gospodarstvo so že v petdesetih letih pripeljali do brezposelnosti, ki je od tedaj dalje vztrajno naraščala, ter konec osemdesetih let ob ogromnih regionalnih razlikah dosegla v povprečju 15% (Drobnič in Rus, v tisku).

Polna zaposlitev, ki je do konca osemdesetih let prevladovala v večini držav na prehodu, pa ne pomeni tudi učinkovite uporabe človeških virov. Podjetja so praviloma zaposlovala preveč delavcev, pogosto tudi previsoko kvalificiranih za dela, ki so jih opravljali. Povpraševanje po delavcih je bilo neodvisno od pogojev na trgu blaga. Povpraševanje po delavcih so spodbujale državne subvencije, vlaganje v delovno intenzivne panoge ter iz centra regulirane nizke plače. K polni zaposlitvi so prispevale ne le ideologija, nizka cena delovne sile ter »soft budget constraints« v podjetjih, ampak tudi povsem praktične potrebe podjetij v centralnoplanskih

gospodarstvih. Podjetja so zaradi neučinkovitega planiranja in težav z dobavo materiala doživljala pogoste zastoje v proizvodnji, med katerimi zaposleni niso imeli pravega dela. Da bi kljub temu dosegli planirano proizvodnjo v predvidenih terminih, so, potem ko je proizvodnja ponovno stekla, z ekstenzivnim delom skušali nadomestiti zamujeno. Značilna obdobja, ki so zahtevala intenzivno, pogosto neprekinjeno proizvodnjo, so bila ob koncu mesečnih, četrletnih ali letnih planskih obdobj (Laki 1980). Podjetja so torej stalno zaposlovala tako število delavcev, da so zadostila potrebam v teh izrednih razmerah. Treba je reči, da tudi v gospodarstvih kapitalističnega tipa ni neznan pojav presežnega zaposlovanja, ko podjetja v recesiji obdržijo delavce, čeprav ti niso polno izkoriščeni. Vendar je presežno zaposlovanje v socialističnih gospodarstvih doseglo neprimerno večji obseg in je imelo tudi sistemsko podporo.² V takih razmerah je bilo povpraševanje po delovni sili ogromno ter kronično pomanjkanje delavcev stalen družbeni in gospodarski problem.³

Tudi na strani ponudbe delovne sile so številni dejavniki podpirali visoko stopnjo zaposlenosti. Zaradi nizkih plač, pa tudi uradne doktrine, ki je poudarjala vlogo dela pri odpravljanju neenakosti med spoloma, je obstajal močan finančni in ideološki pritisk na zaposlovanje žensk v državnem sektorju. Hkrati je v tej smeri delovala tudi socialna politika. Ker so bile številne socialne pravice, storitve in ugodnosti prebivalstvu dostopne preko delovnih organizacij⁴, in so podjetja torej opravljala tudi socialno funkcijo, je izključenost iz formalne ekonomije pomenila tudi družbeno in ekonomsko deprivacijo ter marginalizacijo.

Ob upoštevanju te strukturne značilnosti tako na strani ponudbe kot na strani povpraševanja po delovni sili ni presenetljivo, da je bila stopnja zaposlenosti v Srednji in Vzhodni Evropi kljub zelo nizki starostni meji za upokožitev opazno višja kot v Zahodni Evropi. Razlika v stopnji zaposlenosti odseva predvsem višjo stopnjo participacije žensk na trgu delovne sile.

Togost zaposlitve

Čeprav je bil pravno in politično trg delovne sile v nekdanjih socialističnih gospodarstvih zanikan, je vsaj v nepopolni obliki obstajal že v obdobju pred prehodom (Lehmann in Schaffer 1991; Svetlik 1984; Vodopivec 1991). Vendar so na tem trgu veljale številne omejitve in togost. Togost v tem kontekstu pomeni, da so oboji – podjetja in posamezniki kot nosilci delovne sile – imeli omejene možnosti odločanja. Alternative so bile maloštevilne ali pa jih sploh ni bilo.

Ta togost se danes pojmuje kot ovira na poti k želeni pretvorbi v tržno gospodarstvo, zato se skušajo na različne načine odpraviti. Ker pa bodo spremembe na tem področju v prihodnje vplivale tudi na obseg zaposlovanja s skrajšanim delovnim časom, si na kratko pogledimo nekaj področij, na katerih se je pokazala togost

² Zanesljive in natančne ocene presežnega zaposlovanja ali skrite brezposelnosti niso na voljo. Različne študije, ki se ukvarjajo s tem problemom, se močno razlikujejo konceptualno in tudi po metodah ocenjevanja. Primerjava ocen za različne države na prehodu nakazuje, da je šlo verjetno 10%–25% delovnega časa na račun presežnega zaposlovanja (Mencinger 1989; Miron 1992; Nešporova 1993; Rutkowski, citiran v Socha in Sztanderska 1991).

³ Za primerjavo, leta 1988 je prišlo na Poljskem na vsakega iskalca zaposlitve 86 registriranih prostih delovnih mest. Še celo v decembru 1989, že po razglasitvi programa sistemske transformacije, je prišlo 25 razpisanih delovnih mest na vsakega registriranega iskalca zaposlitve (Socha in Sztanderska 1991).

⁴ Nedenarne ugodnosti in storitve so bile v centralno-planskih in mešanih gospodarstvih pomemben delež »plačila« za zaposlitev, ter so zajemale vse, do zdravstvenih storitev, otroškega varstva, poceni dopustovanja, ozimnice in podobno.

trgov delovne sile in zaposlitvenih aranžmajev v preteklosti: lastninski odnosi, sektorske značilnosti, vrste in velikost podjetij ter nefleksibilne oblike zaposlitve (podrobneje v Drobnič 1992).

Nacionalizacija produkcijskih sredstev je v vseh državah Srednje in Vzhodne Evrope pripeljala do prevlade družbenega oziroma državnega sektorja nad zasebnim. Zasebni sektor je imel nepomembno vlogo; učinkovito so ga omejevali zakonski predpisi (predvsem z omejitvijo velikosti zasebnih podjetij), diskriminacijska davčna politika ter omejen dostop do posojil ali njihova dodelitev zasebnikom pod neugodnimi pogoji (Vodopivec 1991). Delna izjema pri nacionalizaciji so bila kmetijska posestva v zasebni lasti na Poljskem in v nekdanji Jugoslaviji, vendar so bile omejitve glede velikosti kmetijskega posestva tudi tu zelo omejitvena.

Podatki Mednarodne organizacije dela za osemdeseta leta kažejo, da je bilo le 0,1% ekonomsko dejavnega prebivalstva na Češkoslovaškem delodajalcev ali samozaposlenih. V Bolgariji je bilo teh 0,3%, na Madžarskem 3,6%, na Poljskem 14,2% ter v Jugoslaviji 17,2%. Nesorazmerno visoki deleži samozaposlenih na Poljskem in v Jugoslaviji izražajo predvsem dejavnost v zasebnem kmetijskem sektorju.

Znotraj družbenega oziroma državnega sektorja je bilo zaposlovanje osredotočeno predvsem v industriji in kmetijstvu. Terciarnе dejavnosti so bile v veliki meri nerazvite, tako po deležu v družbenem proizvodu kot po številu zaposlenih v storitvenih dejavnostih. Bičanić in Škreb (1991) sta izračunala delež delovne sile, ki odpade na kmetijstvo, industrijo in storitveni sektor v Bolgariji, na Češkoslovaškem, Vzhodni Nemčiji, Madžarski, Poljski, Romuniji in Jugoslaviji. V njihih izračunih spada med storitvene dejavnosti vse, kar ni zajeto v kmetijstvu, gozdarstvu, industriji in gradbeništvu. V povprečju je bilo v letu 1986 v teh državah 21,7% delovne sile zaposlene v kmetijstvu 43,4% v industriji in 34,9% v storitvah, z Romunijo kot ekstremnim primerom z le 26% delovne sile v storitvenem sektorju. Ti deleži močno odstopajo od razvitih tržnih gospodarstev, kjer je velika večina delavcev zaposlenih v storitvah.

Delovna razmerja v državah Srednje in Vzhodne Evrope bi lahko tentativno opisali kot »standardna« delovna razmerja, z vseživljenjsko varno zaposlitvijo na delovnih mestih s polnim delovnim časom. Celo v nekdanji Jugoslaviji z visoko stopnjo brezposelnosti je imela ta značilnosti, ki so izražale državno ureditev in pravno strukturo socialističnega sistema. Ko je oseba dobila zaposlitev, je bila to praviloma zaposlitev za nedoločen čas s polnim delovnim časom. Razen v izjemnih primerih delavcev brez njihovega soglasja ni bilo možno premestiti na drugo delovno mesto oziroma v drugo delovno organizacijo ali pa jih celo odpustiti. Stroga ureditev zaposlovanja je vodila v visoko stabilnost in varnost zaposlitve ter vplivala na specifično strukturo brezposelnosti. Večina brezposelnih v Jugoslaviji so bili ljudje, ki jim še ni uspelo dobiti prve redne zaposlitve v družbenem sektorju, kot na primer mladi, ki so šele vstopali na trg delovne sile.

Tudi delovni čas je bil v socialističnih gospodarstvih zelo tog. Kot navaja Vodopivec (1991), je ta togost imela tudi funkcijo preprečevanja nelegalnih in pollegalnih dejavnosti v sivi ekonomiji. Zaposlitev s krajšim delovnim časom je bila obrobnega pomena, značilna le za nekatere posebne kategorije delavcev.

Simptomatično je, da ni nikakršnih sistematičnih podatkov o zaposlenih s skrajšanim delovnim časom v državah Srednje in Vzhodne Evrope. Šele v zadnjem času, ko so povsod oblikovali mrežo služb za zaposlovanje ter ponekod začeli zbirati podatke z anketiranjem delovne sile, so standardni koncepti in definicije trga delovne sile – vključno s part-time našli prostor v statistiki zaposlovanja. Vendar je še danes koncept »zaposlitve s krajšim delovnim časom« nejasen in podatki niso nujno mednarodno primerljivi.

Odsotnost statističnih podatkov v preteklosti pa ne pomeni, da v socialističnih gospodarstvih zaposlitev s skrajšanim delovnim časom ni bilo. Vendar je imelo part-time zaposlovanje ob pomanjkanju delovne sile v bistvu drugačno vlogo, kot ga ima v razvitih tržnih gospodarstvih, in je bilo omejeno na nekatere posebne kategorije delavcev. Čeprav so obstajale med posameznimi socialističnimi državami pomembne razlike v zakonski ureditvi in praksi, je vendarle možno najti nekatere skupne značilnosti. Parttime zaposlovanje je bilo v bistvu namenjeno povečanju delovnega inputa ali pa temu, da bi v delovni sili obdržali osebe, ki bi sicer zapustile trg delovne sile. Zaposlitev s krajšim delovnim časom je bila tipična »druga« oziroma dodatna zaposlitev. Dodatno zaposlovanje ni bilo namreč pogosto le v sivi, ampak je bilo pomemben delež tudi v formalni ekonomiji. Na Češkoslovaškem so na primer registrirane »dodatne« zaposlitve v letu 1989 prispevale 4,2% k celotni zaposlenosti (Nešporova 1993).

Druga velika skupina zaposlenih s skrajšanim delovnim časom so bili upoko-jenci. Iovcheva (1992) poroča, da je bilo zaradi pomanjkanja delovne sile rekrutiranje upokojencev močno razširjena praksa v Bolgariji. Nekatere države so sprejele posebne ukrepe, s katerimi naj bi več upokojencev obdržali na delovnem mestu oziroma jih prepričali, naj se vrnejo med zaposlene, vsaj na part-time osnovi. Zaposlovanje upokojencev je imelo zato velikodušno podporo v dohodkovni poli-tiki. Poleg plače, ki je proporcionalno ustrezala dolžini delovnega časa, so upoko-jenci lahko obdržali polno pokojnino, če ta ni presegla določene ravni (glej podrobnosti za Poljsko in Sovjetsko zvezo v: ILO 1989). Če je to raven presegla, je bila pokojnina zmanjšana. Vendar pa so spet obstajale izjeme; na Poljskem, na primer, to ni veljalo za upokojence v deficitarnih poklicih (ILO 1989).⁵

Nekdanje socialistične države v Srednji in Vzhodni Evropi so ustanovile kompleksen in relativno velikodušen sistem družinske pomoči, predvsem kar se tiče porodniškega dopusta in dopusta za nego otroka. Merila za pravico do izrabe tega dopusta ter dolžina so se sicer razlikovala med posameznimi državami, vendar je povsod prevladoval podoben vzorec obnašanja. Matere so običajno ostale doma pri otroku med porodniškim dopustom ter se vrnile na delovno mesto, ko je potekel čas nadomestila za nego otroka. V tipični družini sta bila zaposlena oba starša, in sicer oba poln delovni čas. Pravica do vrnitve na staro delovno mesto po poteku porodniškega dopusta je bila zakonsko zagotovljena. Poleg porodniškega dopusta (običajno okrog 6 mesecev) je dopust za nego otroka lahko trajal tudi do drugega ali tretjega leta otrokove starosti (glej pregled za Madžarsko, Češkoslovaško in Bolgarijo v: Goting 1993).

Zakoni so v nekaterih državah predvideli tudi možnost zaposlitve s skrajšanim

⁵ Stvari na tem področju so se precej razlikovale v Jugoslaviji, kjer so obstajale določene pravne ovire za zaposlovanje upokojencev. Poleg tega so se občasno pojavljale prave politične kampanje proti zaposlovanju delavcev, ki so dosegli starost za upokojitev, da bi na ta način izboljšali zaposlitvene možnosti mladih brezposelnih generacij.

delovnim časom za matere z majhnimi otroki. Vendar so se normativne pravice in stvarnost precej razhajali. Tudi v Sloveniji je na primer obstajala možnost, da zaposlene matere (tudi očetje, posvojitelji ali druge osebe, ki skrbijo za majhne otroke) namesto »polnega« dopusta za nego in varstvo otroka kombinirajo podaljšan dopust in zaposlitev s skrajšanim delovnim časom. Ta pravica pa je v praksi ostala večinoma neizkoriščena, saj je veljala za nepriljavno tako za delovne organizacije kot za starše. Za prve zato, ker bi morali organizirati nadomeščanje delavcev za določen čas z neobičajnim krajšim delovnim časom, za starše zato, ker bi bila taka rešitev finančno in časovno dražja, saj prinaša s sabo potrebo po organiziranem part-time varstvu za otroka, upoštevati pa je treba tudi čas ter stroške prevoza na delo in podobno.

Naslednja velika skupina zaposlenih s krajšim delovnim časom so bile osebe, ki so imele pravico do skrajšanega delovnega časa zaradi zdravstvenih razlogov. Predvsem delovni invalidi, ki niso izpolnjevali meril za predčasno upokožitev, so bili pogosto prerazporejeni na fizično manj zahtevna delovna mesta in/ali delovna mesta s krajšim delovnim časom.

Zaposlitev s krajšim delovnim časom v državah z netržnim gospodarstvom je bila torej povezana predvsem z dodatno oziroma »drugo« zaposlitvijo ter z zaposlovanjem upokožencev in invalidov. V primerjavi z zahodnoevropskimi državami zaposlovanje s krajšim delovnim časom ni bilo tipično »ženski« pojav.⁶

Spremembe pri urejanju zaposlovanja

Poskusi prestrukturiranja gospodarstev v državah na prehodu se najbolj dramatično izražajo prav na trgu delovne sile. V izredno kratkem času je od presežnega povpraševanja po delovni sili prišlo do eksplozije brezposelnosti. To se je zgodilo v času, ko so te države doživljale in še doživljajo resne probleme na gospodarskem, socialnem in političnem področju, kot na primer padanje proizvodnje, izguba trgov, inflacija in politična nestabilnost. Brezposelnost je izbruhnila v institucionalnem vakuumu; manjkala je tako zakonska regulativa kot tudi institucionalne rutine in postopki, s katerimi naj bi reševali novonastale probleme. Spet z delno izjemo Jugoslavije nobena od držav na prehodu ni imela vzpostavljene mreže uradov za zaposlovanje, niti kadra z izkušnjami na tem področju. Celoten sistem je moral biti zgrajen od temeljev navzgor.

Pozornost analitikov trga delovne sile, pa tudi snovalcev in izvajalcev socialne politike, se je zato usmerila skoraj izključno k problemu brezposelnosti. Druge spremembe na področju zaposlovanja, ki so sledile posebnemu prehodnemu prestrukturiranju trgov delovne sile in njihovi »deregulaciji«, so ostale neopazne in zanemarljive. Zato so primerjave med temi državami še vedno težavne, čeprav so za nekatere med njimi podatki o novih oblikah zaposlovanja – tudi o krajšem delovnem času – že na voljo. Za vse države velja, da se je z novo zakonsko ureditvijo povečala fleksibilnost v zaposlovanju in da so se možnosti za zaposlitev s krajšim delovnim časom močno razširile.

⁶ Starejše študije, ki so se ukvarjale z delovnim časom, kažejo, da bi bilo zaposlovanje s krajšim delovnim časom privlačna alternativa za posamezne skupine zaposlenih, če bi take možnosti takrat obstajale. V anketi, ki jo je leta 1986 med zaposlenimi ženskami izvedel Madžarski statistični urad, je velika večina žensk (78%) izjavila, da bi raje imela krajši delovni čas; hkrati pa jih je 80% zagotovilo, da ne bi povsem opustile zaposlitve, tudi če bi si to finančno lahko privoščile (Frey in Gere 1984). V študiji Kvaliteta življenja v Sloveniji 1984 bi okrog 20% vseh zaposlenih želelo delati s krajšim delovnim časom, tudi če bi se na ta način proporcionalno zmanjšal njihov dohodek (Rus 1984).

Kakšne so torej posledice sprememb institucionalnih okvirov v praksi in kako se to izraža pri zaposlovanju s krajšim delovnim časom? Poglejmo si za primerjavo podatke o zaposlovanju s krajšim delovnim časom na Poljskem, Madžarskem in v Sloveniji.

Kot kažejo ankete delovne sile v letih 1992–1994, dela orkog 11% aktivnega prebivalstva na *Poljskem* s krajšim delovnim časom (Tabela 1). Razlike med ženskami in moškimi so majhne. Ženske imajo part-time zaposlitev malce bolj pogosto, in sicer jih je tako zaposlenih kakih 13%. Vendar ni videti, da bi bil krajši delovni čas povezan z življenjskim in družinskim ciklom v takem smislu, kot je običajno v Zahodni Evropi. Na Poljskem je v starosti, ko ženske navadno rojevajo in vzgajajo otroke, zaposlen s krajšim delovnim časom manjši delež žensk kot pa v skupini zelo mladih ali starejših žensk, ki so prekoračile starostno mejo za upokojitev (55 let).

Tabela 1: Part-time zaposlovanja na Poljskem

	1992	1993	1994
Delež part-time od zaposlenih	11.3	11.0	10.9
Moški	9.9	8.9	9.0
15–17	88.1	82.6	66.7
18–19	40.1	37.3	29.2
20–24	7.1	6.8	10.5
25–29	5.8	3.6	4.3
30–34	4.3	3.7	4.3
35–44	4.8	3.6	4.8
45–54	6.2	6.0	7.1
55–59	14.4	13.4	14.1
60–64	32.4	31.9	29.5
65 in več	44.0	53.5	48.5
Univerza	7.7	7.7	6.9
Višja ali nedokončana visoka šola	9.0	6.3	6.7
Srednja s poklicem	5.5	5.0	6.1
Srednja splošna	13.5	11.2	10.8
Poklicna šola	6.3	5.6	6.6
Osnovna ali nedokončana OŠ	19.4	18.3	17.1
Ženske	13.1	13.6	13.1
15–17	93.7	84.2	82.4
18–19	53.2	51.5	31.8
20–24	11.8	12.3	12.7
25–29	8.0	10.9	8.6
30–34	8.4	8.5	9.5
35–44	6.4	6.5	7.6
45–54	9.0	9.8	9.8
55–59	25.7	26.9	26.5
60–64	39.0	40.1	41.4
65 in več	51.1	54.8	56.4
Univerza	10.3	10.9	10.1
Višja ali nedokončana visoka šola	5.6	8.2	7.3
Srednja s poklicem	7.7	8.3	8.9
Srednja splošna	9.2	10.1	8.0
Poklicna šola	10.4	11.1	11.7
Osnovna ali nedokončana OŠ	23.9	24.0	23.8

Vir: Labour Force Survey. Centralni statistični biro, Varšava.

Zaposlitev s krajšim delovnim časom pri ženskah izraža enako strukturo kot pri moških. Pogostejši je med zelo mladimi ali starejšimi osebaMi, med delavci z relativno nizko izobrazbo ter nesorazmerno koncentriran je na podeželju, predvsem v kmetijstvu. Vsako drugo part-time delovno mesto je v kmetijskem sektorju, kar nakazuje, da pomeni part-time velik del dejavnosti na družinskih kmetijah. Med part-time deli, ki jih v zasebnem sektorju opravljajo ženske, jih več kot 40% spada med neplačane družinske delavce. Koncentracija part-time dela v kmetijstvu in drugih zasebnih dejavnostih, kjer posamezniki velikokrat delajo kot neplačani pomagajoči družinski člani, pojasnjujejo relativno velik delež part-time zaposlitev na Poljskem. Vendar se stanje na Poljskem močno razlikuje od Zahodne Evrope, kjer je part-time zaposlovanje tipično predvsem za ženske, in to v storitvenem sektorju.⁷

Na Madžarskem je delež zaposleni s krajšim delovnim časom zelo nizek in je v zadnjem času celo upadel. Od leta 1992, ko je bilo na Madžarskem 68.6 tisoč part-time zaposlenih, jih je po enem letu ostalo le še 49.7 tisoč. Leta 1993 je delalo s krajšim delovnim časom 0.6% moških in 1.8% žensk (Tabela 2). Med part-time zaposlenimi jih je bilo 56% starejših od 55 let. Žensk je sicer dve tretjini, vendar je vsaka druga ženska že upokojena (Frey in Gere 1994).

Tabela 2: Part-time zaposlovanje na Madžarskem

	1. četrletje 1992	1. četrletje 1993
Delež part-time od vseh zaposlenih	1.6	1.3
Moški	1.1	0.6
starost:		
15-19	1.5	0.4
20-24	0.7	0.2
25-29	0.2	0.2
30-39	0.2	0.1
40-54	0.3	0.3
55-59	1.6	1.2
60-74	17.4	12.3
Ženske	2.1	1.8
starost:		
15-19	1.9	2.5
20-24	1.3	0.7
25-29	1.1	1.2
30-39	1.2	1.2
40-54	0.9	0.7
55-59	11.7	9.3
60-74	23.5	22.6

Viri: Labour Force Survey, Letno poročilo 1992, 1993. Centralni statistični biro, Budimpešta.

⁷ Kako obrobno in nepomembno vlogo igra zaposlitev s krajšim delovnim časom na Poljskem, se kaže tudi v poljskem zakonu o delovnih razmerjih iz leta 1991, ki omejuje status brezposelnosti na osebe, ki iščejo zaposlitev s polnim delovnim časom. Iskalci part-time zaposlitve se torej ne vključujejo med »normalno« delovno silo; ne morejo se registrirati kot brezposelni in nimajo pravice do denarne pomoči ali storitev v zvezi z iskanjem dela. Ankete delovne sile odkrivajo, da je v letu 1992 okrog 14% brezposelnih iskalo part-time zaposlitev, kar so navedli kot razlog, zakaj niso registrirani na uradih za zaposlovanje (Witkowski 1993).

V raziskavi, ki jo je leta 1993 izvedel Centralni statistični zavod, je 20% polno zaposlenih žensk in 8% moških izrazilo pripravljenost delati s krajšim delovnim časom, če bi imeli priložnost z to in ob pogoju, da bi se njihov dohodek proporcionalno zmanjšal. Od tistih, ki so to zavrnilo, bi bilo nadaljnjih 8% moških in 13% žensk pripravljenih skrajšati delovni čas, če bi dobili vsaj delno nadomestilo za izgubljeni dohodek (Frey in Gere 1994). Za ženske je bila glavna motivacija predvsem gospodinjstvo in več časa za otroke, za moške pa možnosti dodatnega dela v sivi ekonomiji. Ista študija tudi ugotavlja, da bi bila velika večina brezposelnih pripravljena sprejeti zaposlitev s krajšim delovnim časom, če polne zaposlitve ne bi bilo na voljo. Vendar manj kot 5% brezposelnih dejansko išče part-time zaposlitev (Frey in Gere 1994).

V Sloveniji ankete delovne sile odkrivajo, da manj kot dva odstotka zaposlenih dela s krajšim delovnim časom (Tabela 3). Med moškimi in ženskami ni opaznih razlik, prav tako ni sektorskih razlik.⁸ V povprečju delajo zaposleni s krajšim delovnim časom okrog 25 ur na teden, kar je več kot povprečje za države Evropske unije, ki znaša 19 ur na teden (Rezultati raziskovanj 1994).

Tabela 3: Part-time zaposlovanje v Sloveniji

	Delež part-time zaposlenih			
	1991	1992	1993	1994
Vsi	2.5	1.6	1.8	1.6
Moški	(2.1)	(1.4)	(1.5)	(1.4)
kmetijstvo	(2.1)	(0.9)		
industrija	(2.5)	(1.3)	(1.7)	(1.6)
storitve	(1.7)	(1.6)	(1.5)	(1.1)
Ženske	(3.1)	(1.9)	(2.1)	(1.9)
kmetijstvo	(3.4)	(1.9)		
industrija	(2.4)	(1.3)	(1.7)	(1.7)
storitve	(3.6)	(2.3)	(2.6)	(2.1)
Poročene ženske	(3.5)	(1.9)	(2.0)	(1.9)
kmetijstvo	(2.2)	(2.4)		
industrija	(2.8)	(1.3)	(1.8)	(2.0)
storitve	(4.1)	(2.4)	(2.4)	(1.9)

Viri:

1991: M. Ignjatovič, I. Svetlik, V. Vehovar: Employment Barometer. Slovenia in Europe. Center for Welfare Studies, Ljubljana, July 1992.

1992: M. Ignjatovič, I. Svetlik, V. Vehovar: Employment Barometer. Slovenia 92 – Europe 90. Center for Welfare Studies, Ljubljana, January 1993.

1993: Rezultati raziskovanj, št. 607. Aktivno prebivalstvo Slovenija 93 – Evropa 91. Republiški zavod za zaposlovanje in Zavod republike Slovenije za statistiko. Ljubljana, 1994.

Opomba: () rezultati so nezanesljivi, manj natančna ocena

. zelo nenatančna ocena, vendar različna od nič

⁸ Opozoriti je treba, da pomagajoči družinski člani niso vključeni v statistiko. To dejstvo tudi delno pojasnjuje relativno velike razlike v deležu part-time zaposlenih med Poljsko na eni ter Slovenijo in Madžarsko na drugi strani.

Skoraj polovica part-time zaposlenih dela manj kot poln delovni čas zaradi zdravstvenih razlogov (tabela 4). Več ženskih kot moških navaja družinske razloge, vendar so tudi za ženske številke izredno nizke. Videti pa je, da raste neprosto-voljno part-time zaposlovanje, predvsem med ženskami. Vsaka peta ženska namreč dela s krajšim delovnim časom, ker ni mogla najti zaposlitve s polnim delovnim časom. Med brezposelnimi jih manj kot 4% eksplicitno išče part-time zaposlitev, vendar bi bila tako zaposlitev pripravljena sprejeti velika večina brezposelnih, če zaposlitve s polnim delovnim časom ne bi bile na voljo.

Tabela 4: Razlogi za part-time zaposlitev v Sloveniji, AKP 1993

Razlogi	Vsi	Moški	Ženske
Bolezen, invalidnost	46.2	45.5	47.3
Ne more najti zaposlitve s polnim delovnim časom	14.6	9.0	19.3
Družinski razlogi	4.7	1.2	6.5
Upokojen/a	4.7	7.7	2.1
Ne želi zaposlitve s polnim delovnim časom	3.5	3.8	4.3
Izobraževanje, usposabljanje	3.5	2.5	4.3
Drugi razlogi	8.8	12.9	5.4
Brez odgovora	14.6	18.1	10.8
Skupaj	100.0	100.0	100.0

Vir: Dorotea Verša. Zaposlitve s krajšim delovnim časom. V: Sonja Pirher, Ivan Svetlik (ur.) Zaposlovanje. Približevanje Evropi. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1994. Tabela 2, str. 144.

Raziskava o Kvaliteti življenja v Sloveniji nam daje dodaten vpogled v zaposlovanje s krajšim delovnim časom. Študija Kvaliteta življenja v Sloveniji je v retrospektivni obliki zajela podatke o zaposlitvenih epizodah prebivalcev Slovenije v obdobju 1974–1994. V primerjavi z anketiranjem delovne sile, ki v Sloveniji poteka le enkrat letno in zajema podatke v eni časovni točki, nam retrospektivni pregled skozi dvajsetletno obdobje daje informacije tudi o part-time zaposlitvenih epizodah, ki so že sklenjene. To je pomembno iz vsaj treh razlogov. Prvič, na ta način dobimo podatke iz preteklosti, ki jih do zdaj sistematično nismo zbirali in za katere je retrospektivno zajetje edina možnost, da pridemo do njih. Drugič, retrospektivni podatki nam omogočajo proučevanje dolžine part-time zaposlitvenih epizod. Pri cross-section podatkih lahko, na primer, zgolj ugotovljamo, kako dolgo tisti, ki so trenutno part-time zaposleni, že delajo s krajšim delovnim časom, vendar ne vemo, kako dolgo bo ta zaposlitev v celoti trajala. Šele zaposlitvene epizode, ki so že sklenjene, nam dajo vpogled v trajanje, kar nam omogoča, da s pomočjo maximum likelihood ocenjevanja dobimo nepristranske ocene tudi na podlagi informacij o neskljenjenih epizodah.⁹ Tretjič, na ta način zajamemo tudi kratke epizode, ki so v cross-section podatkih sistematično podprezentirane.

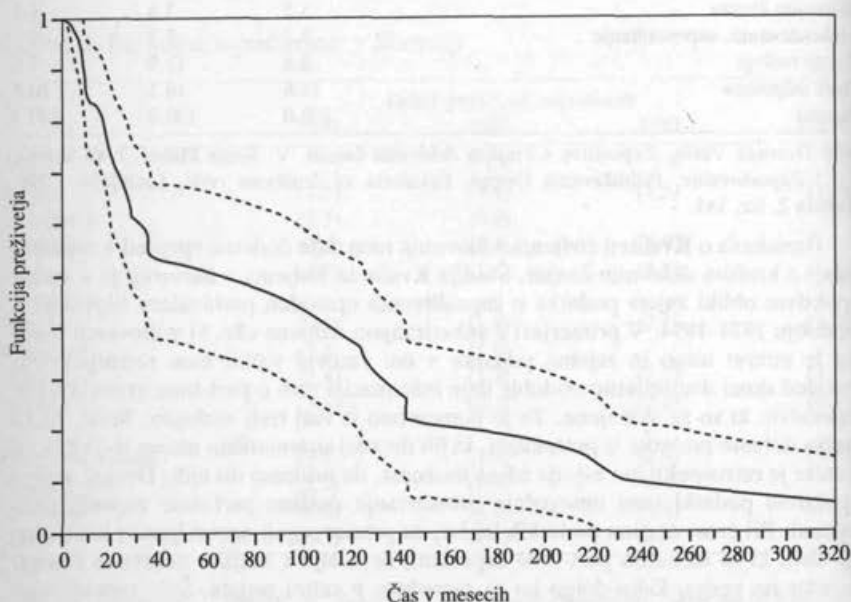
Tu predstavljeni predhodni rezultati analize zaposlovanja s krajšim delovnim časom temeljijo na 49 epizodah, ki jih je v obdobju 1974–1994 posplošilo 45 pri-

⁹ To je seveda še bolj kot za analizo part-time zaposlitev pomembno pri študijah brezposelnosti, kjer je dolžina brezposelnosti eden najpogostejše proučevanih problemov. Pri tem se raziskovalci pogosto niti ne zavedajo, da ves čas uporabljajo pristranske podatke, saj so vse epizode brezposelnosti v cross-section študijah, ki dajejo informacije v eni časovni točki, desno cenzurirane.

marnih izpraševancev in njihovih partnerjev.¹⁰ Opis part-time epizod je podan v obliki funkcije preživetja (Survivor Function), ki popisuje trajanje stanja »zaposlen s krajšim delovnim časom.« Product-Limit Estimator oziroma Kaplan-Meierjeva ocena funkcije preživetja nam omogoča vključiti v analizo tudi cenzurirane epizode – part-time zaposlitve torej, ki so med zbiranjem podatkov še trajale.

Vizualni pregled part-time epizod nam pokaže, da je med temi precejšen del kratkotrajnih zaposlitev, ki trajajo manj kot dve oziroma tri leta (graf 1, črtkani krivulji omejujeta 95% interval zaupanja). Po drugi strani pa je za nekatere posameznike part-time tudi dolgoročna zaposlitvena strategija, saj trajajo nekatere zaposlitve tudi dve desetletji ali več. Razlike po spolu v tem pogledu niso velike (graf 2). Pač pa se pri primerjavi različnih kategorij zaposlenih pokaže, da je pomembno razlikovati med zaposlitvami za določen in nedoločen čas (graf 3). Precejšen del part-time zaposlitev je namreč časovno omejen. To velja tudi za part-time zaposlitve v obdobju pred prehodom, ko je bilo tako zaposlovanje s krajšim delovnim časom kot tudi zaposlovanje za določen čas precej redko.

Graf 1: Zaposlitve s krajšim delovnim časom (Product Limit Survivor Function)

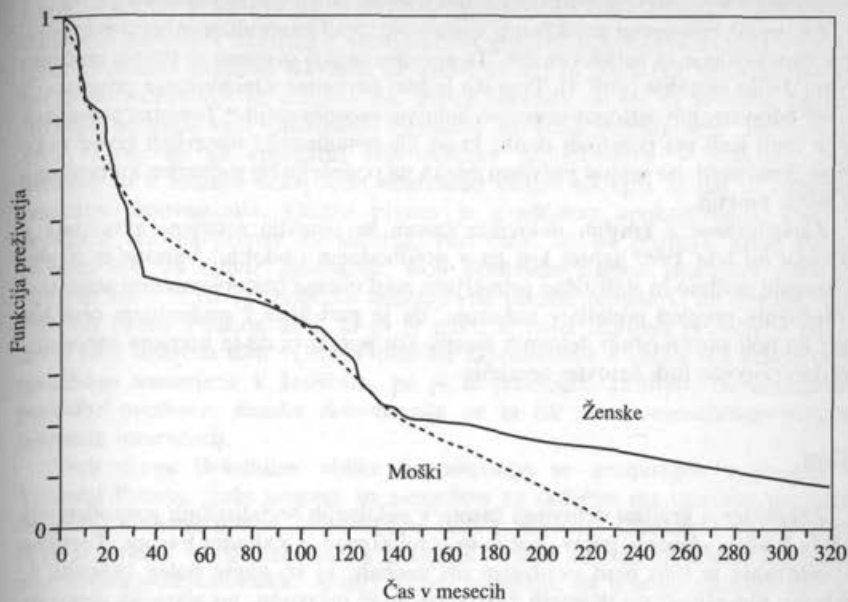

Značilno je, da so fleksibilna delovna mesta za določen čas s krajšim delovnim časom zasedali mladi zaposleni; za veliko večino je bila to prva zaposlitev. Čeprav je število izpraševancev s tako zaposlitvijo v vzorcu Kvalitete življenja majhno, je iz podatkov možno sklepati, da je bilo tovrstno zaposlovanje relativno pogosto v šolstvu in vzgoji (učitelji, varuške) ter v gostinskih dejavnostih (kuhanje, strežba).

¹⁰ Pojasnilo za boljše razumevanje: v raziskavi Kvaliteta življenja smo najprej identificirali tiste tako imenovane primarne izpraševance, ki so prišli v vzorec po slučajnem izboru in živijo v skupnem gospodinjstvu s svojim partnerjem. Z dodatnim vprašalnikom smo nato zajeli izobraževalno in zaposlitveno kariero partnerjev primarnih izpraševancev.

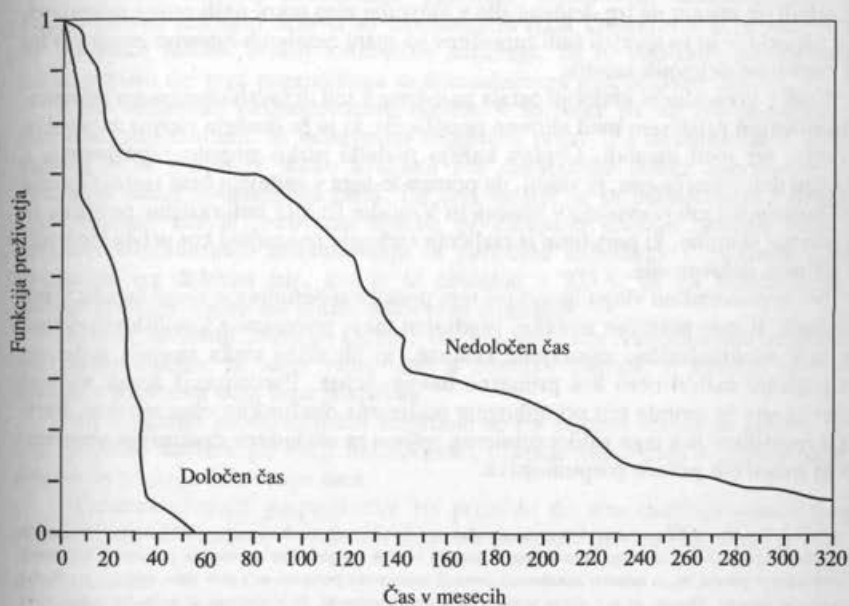
Graf 2:

Zaposlitve s krajšim delovnim časom (Product Limit Survivor Function)

Graf 3:

Zaposlitve s krajšim delovnim časom (Product Limit Survivor Function)

Te informacije vzbujajo domnevno, da je šlo pri tovrstnem zaposlovanju pogosto za nadomeščanje med porodniškim dopustom ali pa za izrazita sezonska dela.

Za drugo kategorijo zaposlenih v obdobju pred prehodom je značilno part-time zaposlovanje za nedoločen čas. Te epizode trajajo oziroma so trajale običajno precej daljše obdobje (graf 3). Pogosto je bilo part-time zaposlovanje povezano z zaradi zdravstvenih razlogov omejeno delovno sposobnostjo.¹¹ Tovrstne zaposlitve pa je najti tudi pri posebnih delih, ki so jih posamezniki opravljali poleg neke druge dejavnosti, na primer prevzem mleka na podeželju ob sočasnem kmetovanju na lastni kmetiji.

Zaposlovanje s krajšim delovnim časom se pojavlja relativno pogosteje v obdobju od leta 1990 naprej kot pa v predhodnem obdobju. Vendar je število opazovanj majhno in statistične primerjave med obema obdobjema niso smiselne. »Intuitivni« pregled podatkov nakazuje, da je part-time v prehodnem obdobju najti na bolj raznovrstnih delovnih mestih kot poprej in da je tovrstna zaposlitev izredno pogosto tudi časovno omejena.

Sklepi

Zaposlitev s krajšim delovnim časom v nekdanjih socialističnih gospodarstvih ni bila tipično »ženski« pojav, kot je to v veliki meri v Zahodni Evropi. Tovrstno zaposlovanje je bilo najti predvsem pri osebah, ki so imele poleg osnovne še dodatno zaposlitev, pri delavcih z zdravstvenimi težavami, ter starejših delavcih, ki so ostali na trgu delovne sile po upokojitvi. Slovenija je v tem pogledu precej podobna državam Srednje in Vzhodne Evrope. Pomembna razlika je morda pojav part-time zaposlitev na začetku zaposlitvene kariere v obdobju pred prehodom, ko mladi ob vstopu na trg delovne sile v Sloveniji niso takoj našli redne »standardne« zaposlitve in so sprejeli tudi zaposlitev na manj zaželenih časovno omejenih in/ali part-time delovnih mestih.

Tudi v prehodnem obdobju ostaja part-time v teh državah obrobne pomena, koncentriran predvsem med aktivno populacijo, ki je že dosegla starost za upokojevanje, ter med invalidi. Čeprav kažejo podatki nizko stopnjo zaposlovanja s krajšim delovnim časom, je videti, da pomen le-tega v zadnjem času raste. Čedalje več pozornosti mu posvečajo v Srednji in Vzhodni Evropi tudi različne politične in ekspertne skupine, ki part-time iz različnih razlogov pojmujejo kot privlačno opcijo na trgu delovne sile.

Ne nepomembno vlogo igrajo pri tem poskusi redefiniranja vloge ženske v teh družbah. Razne politične stranke, predvsem take, povezane s katoliško cerkvijo, pa tudi nacionalistično usmerjene skupine, ki jih skrbi nizka stopnja rodnosti, propagirajo materinstvo kot primarno nalogo žensk. Participacija žensk na trgu delovne sile bi morala biti po njihovem podrejena družinskim obveznostim. Part-time zaposlitev je s tega vidika primerna rešitev za uskladitev družinskih obveznosti in finančnih potreb gospodinjstva.

¹¹ To je razvidno iz KŽ podatkov, kjer so izpraševanci part-time epizode v več primerih opisali kot take, s katerimi je bila povezana poškodba ali obolenje na delovnem mestu. Pri uporabi teh podatkov je potrebna previdnost; natančnejši pregled namreč pokaže, da so nekateri izpraševanci povezali zdravstvene probleme ne s part-time, ampak s predhodno zaposlitveno epizodo. Menim, da je v takem primeru utemeljeno domnevati, da je obolenje ali poškodba posameznika privedla do preemistive na delovno mesto s krajšim delovnim časom. To domnevo podpirajo tudi konkretni primeri o vrsti dela, na primer polno zaposlen delavec, ki doživi poškodbo na delovnem mestu »delovodja«, nato v part-time aranžmaju »piše potne naloge«.

Pomembna podpora zaposlovanju s krajšim delovnim časom prihaja od strokovnjakov, ki se ukvarjajo s trgom delovne sile. Nenadnemu preobratu na trgu delovne sile v nekdanjih socialističnih gospodarstvih in izbruhu brezposelnosti je sledilo uvajanje številnih ukrepov, ki naj bi pomagali uskladiti ponudbo in povpraševanje po delovni sili. Poleg ukrepov, ki naj bi povečali povpraševanje, spadata tudi zmanjšanje ponudbe in večja fleksibilnost delovne sile med eksplicitne ali implicitne cilje politike zaposlovanja. V praktično vseh državah so v zadnjih nekaj letih nekritično uvajali ukrepe, ki naj bi zmanjšali ponudbo delovne sile. Očiten primer je predčasno upokojevanje. Tudi za predlogi, kot na primer job-sharing, part-time, ali pa poznejši vstop na trg delovne sile za mlade generacije, stoji predvsem namen zmanjšati ponudbo delovne sile. Ti ukrepi pogosto temeljijo na zmotni domnevi, da obstaja dana oziroma fiksna količina dela, ki ga je treba le bolje oziroma pravičneje porazdeliti med delovno silo.¹² Čeprav politika zaposlovanja v večini teh primerov ni specifično usmerjena k ženskam, pa je iz predlogov razbrati, da zmanjšanje ponudbe predvsem ženske delovne sile ne bi bil ravno »nezaželen« rezultat tovrstnih intervencij.

Tudi druge fleksibilne oblike zaposlovanja se uveljavljajo v Srednji in Vzhodni Evropi. Zelo pogoste so zaposlitve za določen čas oziroma pogodbeno delo; tovrstne oblike so razširjene tudi v Sloveniji (Svetlik 1994). Pravzaprav je povsod vidna usmeritev k manj zaščitenim ali celo zakonsko nezaščitenim oblikam zaposlovanja. Mnogi avtorji navajajo, da postaja zaposlovanje na črno notorično predvsem v novonastajajočem zasebnem sektorju, vendar zanesljivih podatkov ni na razpolago. V obdobju visoke brezposelnosti, rastočih socialnih razlik in revščine ter v kaotičnih institucionalnih okvirih s hitro se spreminjajočo delovno zakonodajo postajajo zaposlitveni aranžmaji labilni. Poprej preveč zaščiteni delavci so izpostavljeni tržni konkurenci brez zadovoljive zakonske zaščite. Nekaj kazalnikov nakazuje, da bi part-time zaposlovanje lahko postalo del tega porajajočega se sekundarnega trga delovne sile.

Kljub možnemu pesimističnemu razvoju v to smer pa ne gre pozabiti, da part-time zaposlovanje ni inherentno negativen pojav. Za nekatere dele prebivalstva bi se part-time lahko uveljavil kot dobrodošla oblika zaposlovanja v nekaterih fazah življenjskega cikla. Pri tem ne gre le za usklajevanje z družinskim ciklom, kar je predvsem tipično za Zahodno Evropo, ampak tudi za možnost kombiniranja izobraževanja in part-time zaposlitve v zgodnjih fazah vstopa na trg delovne sile, kot je to običajno v ZDA, ali pa kombinacije z delnim upokojevanjem ob koncu delovnega življenja.

Različni scenariji razvoja kažejo, da bo part-time zaposlovanje postajalo vse pomembnejše, in sicer vzporedno z odpravo togosti, o katerih je tekla beseda v uvodnem delu tega prispevka:

– ob končanih privatizacijskih reformah se bo zasebni sektor še razširil in s tem verjetno zahteve po večji fleksibilnosti delovne sile – tudi v smislu razporeditve in trajanja delovnega časa.

– Prestrukturiranje gospodarstva bo privedlo do obsežnejšega storitvenega sektorja, saj so storitve v vseh teh državah premalo razvite. Izkušnje iz razvi-

¹² Na podlagi mnenjskih podatkov sta na primer Frey in Gere (1994) za Madžarsko izračunali, koliko novih zaposlitev bi bilo na voljo, če bi vsi zaposleni s polnim delovnim časom, ki so izrazili pripravljenost delati s krajšim delovnim časom, tudi v resnici sprejeli part-time aranžma. V ozadju takih izračunov je redistribucija plačanega dela in zmanjšanje brezposelnosti med prebivalstvom.

tih tržnih gospodarstev kažejo, da je storitveni sektor eden največjih ponudnikov part-time zaposlitev.

– Tudi zaposlitvena razmerja nasploh postajajo v Srednji in Vzhodni Evropi čedalje fleksibilnejša; v mnogih primerih so že uvedli zahodnoevropski dnevni delovni čas. Ta shema »od devetih do petih« dodatno otežuje uspešno usklajevanje zaposlitve z družinskim življenjem, kar bo morda privedlo do večje privlačnosti part-time zaposlovanja.

– Kriza države blaginje in poslabšanje ali odprava socialnih pravic in storitev, ki so jih ljudje dobivali preko podjetij ali v okviru družine, bo dodatno prispevala k potrebam po več part-time zaposlitvah.

Vsi ti dejavniki torej nakazujejo, da se bo obseg zaposlitev s krajšim delovnim časom v prihodnje povečeval. Vendar trenutno še ni jasno, v katero smer bo šel razvoj; ali se bo part-time razvil kot obrobna oblika zaposlitve na sekundarnem trgu delovne sile ali pa kot zakonsko dobro varovana, vendar fleksibilna oblika dela, ki bo ustrezala potrebam in ugodnostim tako na strani povpraševanja kot tudi ponudbe na trgu delovne sile.

LITERATURA:

BIČANIČ, Ivo in ŠKREB, Marko. 1991. »The Service Sector in East European Economies: What Role Can it Play in Future Development?« *Communist Economies and Economic Transformation*. Vol. 3, No. 2: 221-233.

BÜCHTEMANN, Christoph F. in QUACK, Sigrid. 1990. »How precarious is 'non-standard' employment? Evidence for West Germany.« *Cambridge Journal of Economics*, 14: 315-329.

DROBNIČ, Sonja. 1992. »Rigidities in the Labor Markets of Transition Economies and New Organizational Forms.« Discussion Paper 7/1992. The Leuven Institute for Central and East European Studies, Leuven.

DROBNIČ, Sonja in RUS, Veljko. 1995, v tisku. »Unemployment in Transition Economies: The Case of Slovenia.« V: Marvin Jackson, Jenö Kotlaj and Wouter Biesbrouck (eds.). *Unemployment and Evolving Labor Markets in Central and Eastern Europe*. LICOS Studies on the Transitions in Central and Eastern Europe, Volume IV. Aldershot: Avebury.

FERGE, Zsuzsa. 1992. »Unemployment in Hungary: The Need for a New Ideology.« In: Bob Deacon (ur.). *Social Policy, Social Justice and Citizenship in Eastern Europe*. Aldershot: Avebury.

FREY, Mária in GERE, Ilona. 1994. »Part-time Employment: the Unutilized Possibility.« Summary Research Report on Individual Needs for Part-time Work and its Employers' Receptiveness. Mimeo. Research Institute of Labour, Budapest.

GÖTING, Ulrike. 1993. »Welfare State Development in Post-Communist Bulgaria, Czechoslovakia, and Hungary. A Review of Problems and Responses (1989-1992).« Center for Social Policy, Bremen, Working Paper 6/93.

HAKIM, Catherine. 1993. »The Myth of Rising Female Employment.« *Work, Employment & Society*, Vol. 7, No. 1, pp. 97-120.

ILO 1989. *Conditions of Work Digest*, Vol. 8, 1/1989. ILO, Geneva.

IOVCHEVA, Snežana. 1992. »Labour Market Developments in Bulgaria During the Stabilization.« Paper prepared for the conference on »Analytical Challenges in Restructuring Post-Communist Economies.« Leuven. (June).

KIERNAN, Kathleen E. 1991. »The Respective Roles of Men and Women in Tomorrow's Europe.« Paper prepared for the international conference on 'Human Resources in Europe at the Dawn of the 21st Century', Luxembourg, 27-29 November.

LAKI, M. 1980. »End-Year Rush-Work in Hungarian Industry and Foreign Trade.« *Acta Oeconomica*. Vol. 24 (1-2): 37-65.

LEHMANN, Hartmut in SCHAFFER, Mark. 1991. »Productivity, Employment and Labour Demand in Polish Industry in the 1980's: Some Preliminary Results from Enterprise-Level Data.« Mimeo. London School of Economics.

MENCINGER, Jože. 1989. »Ekonomika reforma in brezposelnost.« *Privredna kretanja Jugoslavije*. Št. 19 (Marec).

MEULDERS, Danièle in PLASMANN, Robert. 1992. »Part-time Work in the EEC Countries - Evolution During the Eighties.« V: Uschi Ebbing (ur.) *Aspects of Part-time Working in Different Countries*. (SAMF) e.V. Arbeitspapier 1992-7.

MIRON, Mihaela. 1992. »Romania: The Menace of Unemployment.« Paper prepared for the conference on »Analytical Challenges in Restructuring Post-Communist Economies.« Leuven. (June).

NEŠPOROVÁ, Alena. 1993. »Recent Labour Market Development in Czechoslovakia.« Paper prepared for the conference on »Analytical Challenges in Restructuring Post-Communist Economies«, ACE Labor Network Conference. Budapest, May 14-17.

REZULTATI raziskovanj. Št. 607. 1994. Zavod republike Slovenije za statistiko, Republiški zavod za zaposlovanje, Ljubljana.

RUS, Veljko. 1984. Kvaliteta življenja v Sloveniji. Raziskovalno poročilo, Inštitut za sociologijo, Ljubljana.

SIDAWAY, Judith in WAREING, Andrew. 1992. »Part-timers with potential.« *Employment Gazette*. Vol. 100, No. 1 (January).

SOCHA, Mieczyslaw W. in SZTANDERSKA, Urszula. 1991. »Labor Market in the Transition to the Market Economy in Poland.« *PPRG Discussion Papers* No. 2. Polish Policy Research Group, Warsaw University.

SUDSTRÖM, Marianne. 1991. »Part-Time Work in Sweden: Trends and Equality Effects.« *Journal of Economic Issues*. Vol. XXV, No. 1 (March).

SVETLIK, Ivan. 1984. »Ali imamo trg delovne sile?« V: Vojko Antončič, Sonja Drobnič, Veljko Rus in Ivan Svetlik: *Tokovi zaposlovanja*. Kranj: Moderna organizacija.

SVETLIK, Ivan. 1994. »Fleksibilne oblike dela in zaposlitve v Sloveniji.« V: Sonja Pirher, Ivan Svetlik (ur.). *Zaposlovanje. Približevanje Evropi*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

VERŠA, Dorotea. 1994. »Zaposlitve s krajšim delovnim časom.« V: Sonja Pirher, Ivan Svetlik (ur.). *Zaposlovanje. Približevanje Evropi*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

VODOPIVEC, Milan. 1991. »The Labor Market and the Transition of Socialist Economies.« *Comparative Economic Studies*. Vol. 33, No. 2 (Summer).

WITKOWSKI, Janusz. 1993. »Unemployment in Poland in the Period of Transition.« Paper prepared for the conference on »Analytical Challenges in Restructuring Post-Communist Economies«, ACE Labor Network Conference. Budapest, May 14-17.

Scientometrija in analiza citatov

Napačna uporaba scientometrije v znanstveni politiki

V zadnjih treh desetletjih so skokovito narastle bibliometrične analize. Glavni razlog je bila vedno večja razširjenost računalniško dostopnih podatkovnih zbirk, ki so omogočile raznovrstne analize podatkov. Od začetka osemdesetih let se je bibliometrija razvila v vrsto znanstvenih poddisciplin z različnimi raziskovalnimi profili (bibliometrija, informetrija, scientometrija) in ustrezno komunikacijsko strukturo. V zadnjem desetletju pa je pogosto slišati glasove, da je »zgodbe o uspehu« konec (Glanzel, Schoepflin, 1994). Tri desetletja po objavi enega temeljnih del scientometrije, Priceovega »Little Science, Big Science« (Price, 1963), je razvoj celotne vede v teoretskem in metodološkem pogledu v krizi, če že ne kar v slepi ulici. Takšno je vsaj mnenje znatnega dela avtorjev, ki so se v eni lanskih številok osrednje mednarodne revije za količinska vprašanja znanosti in znanstvenega komuniciranja¹ lotili obravnave stanja in razvojnih možnosti scientometrije. Po mnenju številnih avtorjev h krizi scientometrije dodatno prispevata instrumentalizacija in podreditev količinskih merjenj znanosti različnim centrom moči, ki oblikujejo raziskovalno in razvojno politiko. Kot največjo grožnjo za razvoj scientometrije kot znanstvene vede se omenja nevarnost napačnih uporab količinskih merjenj znanosti v znanstveni politiki, kajti bibliometrične metode neposredno ne odsevajo kakovosti raziskovanja v navedenih člankih ali odličnosti navedenih raziskovalcev (Paisley, 1990:287).

Najbrž ni nobenega dvoma, da je treba tudi pri nas še naprej razvijati analitično spremljanje raziskovanja in razvoja na temelju količinskih merjenj. Pravzaprav se vse premalo razmišlja o novih problemskih razsežnostih količinskega merjenja znanstvenih rezultatov. Novi sistemi širjenja informacij v omrežju Internet odpirajo nova vprašanja količinskega spremljanja in presojanja znanstvenih izsledkov, ki niso strogo vezana na avtorstvo v objavljenih člankih. Problem je, tako v svetu kot pri nas, predvsem ta, da se količinski kazalniki znanosti, ki se nanašajo na njeno proizvodnjo (output), zunaj stroke uporabljajo izredno poljubno.

Neustrezni teoretski okviri analize citatov

V zadnjem času so se tudi pri nas v znanstveni politiki začeli uporabljati kompleksnejši bibliometrični kazalniki – med te je treba šteti zlasti seznam citatov (citation index) – kot pripomoček pri presojanju mednarodne odzivnosti oziroma kakovosti raziskovalnega dela znanstvenikov, raziskovalnih skupin in inštitutov. V veliko pomoč analizam citiranosti naših znanstvenikov in praktični uporabi le-teh v znanstveni politiki je bilo oblikovanje lastne podatkovne zbirke na podlagi seznamov citatov Garfieldovega Inštituta za znanstvene informacije (Institute for

* Franc Mali, doktor sociologije, Janez Jug, mag. komunikologije na FDV

¹ Scientometrics, vol. 30, 1994, št. 2-3.

Scientific Information) iz Philadelphije. Čeprav so bile na tej osnovi že opravljene prve in izredno tehtne empirične analize citiranosti slovenskih znanstvenikov (Južnič, 1992, 1993, 1994), kar pomeni, da tudi na tem področju količinskih analiz znanosti nimamo več »belih lis«, vračanja k nekaterim izhodiščnim vprašanjem uporabe seznama citatov za merjenje znanstvene proizvodnje (outputa) ni mogoče imeti za že zdavnaj izčrpano temo. Razlog za poudarek pregledu omejitev citatov kot mere znanstvene kakovosti je predvsem ta, da želimo opozoriti na obe razsežnosti citatov kot enega izmed odločilnih »načinov« vodenja znanstvene politike pri nas: na njihovo veljavnost in zanesljivost.

Če kak kazalec znanosti izkazuje – če črpa podatke iz standardiziranih baz podatkov – visoko stopnjo zanesljivosti, mu še ne moremo brezpogojno pripisovati tudi veljavnosti. V tej luči je treba razumeti v uvodu omenjena opozorila scientometrikov glede uporabe količinskih merjenj. Ta opozorila se nanašajo že na enostavne kazalce publicistične storilnosti, še bolj pa na kompleksne kazalce citiranosti znanstvenikov.

Že pri zelo enostavnih kazalcih objav kot mere znanstvene kakovosti je treba upoštevati časovni zaostanek (»lagging indicators«) med vloženimi viri in verjetnostjo, da bo rezultat naletel na ustrezen sprejem v strokovni javnosti (Persson, 1988). Pri tem razlike med posameznimi znanstvenimi vedami sploh niso zanemarljive. Scientometrične študije so ugotovile, da je časovni prag med začetkom raziskovalnega dela in objavo rezultatov raziskovanja najkrajši v fiziki, najdaljši pa v družboslovju (Stephan in Levin, 1988; Companario, 1993).

Pri teh opozorilih ne gre toliko za bibliometrijo kot sredstvo za ugotavljanje znanstvenih omrežij in vzorcev sodelovanja med znanstveniki, ustanovami in državami ter raziskovanje nastanka in razvoja novih znanstvenih področij, temveč za bibliometrijo kot sredstvo za merjenje storilnosti znanstvenikov in kakovosti njihovega raziskovanja.

Raziskovalci količinskega merjenja znanosti (Chubin, 1987; McGrath, 1994; Vinkler, 1994) trdijo, da se bibliometrični kazalci, najsaj gre za stopnjo citiranosti znanstvenikov ali dejavnik vplivnosti znanstvenih revij, ne ponujajo kot nekaj enostavnega. Kot »kazalci« so že po definiciji statistični izraz nemerljivih parametrov v kompleksnih ekonomskih, političnih in družbenih sistemih produkcije (znanstvenega) vedenja. Kakšna bo njihova teža, je odvisno šele od interpretativnega okvira. Zato je ključnega pomena, kako tisti, ki odločajo v znanstveni politiki, te podatke uporabljajo. Ali kot pravi P. Vinkler: »Številke še niso podatki in podatki še ne kazalci« (Vinkler, 1994:495).

Seveda je od akterjev znanstvene politike težko pričakovati pravilno uporabo kazalcev, če celo scientometrija sama ni razvila ustreznega teoretskega okvira za preučevanje pojavov, ki jih preučuje. Številni scientometriki se danes pritožujejo nad pomanjkanjem ustrezne teorije citiranja, ki naj bi upravičila praktične analize citatov (Luukkonen, 1994:482). Sklicevanje na znano Mertonovo idejo o citiranju kot priznavanju intelektualnega dolga avtorjem, kar naj bi bila nekakšna oblika lastninskega sistema v znanosti, ne zadostuje. Gre za normativno teorijo citiranja, ki trdi, da so bibliografije sezname vplivov in da avtorji citirajo zato, da bi pripisali zasluge, kjer je primerno, t.j., kadar avtor uporabi informacije iz dela nekoga drugega, takrat navede tisto delo. Omenjene analize citatov izhajajo iz domneve, da so reference, ki jih je navedel kak avtor, približno veljaven kazalec vpliva na njegovo delo.

Ta predpostavka je postala dvomljiva še zlasti v luči novejših konceptov, ki poudarjajo različne retorične funkcije referenc v znanstvenem besedilu. Interpre-

tacija citatov kot mere kakovosti in vpliva v znanosti je s tem postala posebej problematična. Ne pa tudi njena uporaba pri »kartografiranju« kognitivnih ločnic, razvoju raziskovalnih polj oziroma zarisovanju zgodovine (znanstvenih) konceptov. Če že govorimo o razvoju sodobne teorije citiranja – kar posledično pomeni, da so problemi v analizi citatov relativni in odvisni od uporabljene teorije (MacRoberts in MacRoberts, 1986) – potem ta vztraja pri strogem razlikovanju med citiranjem kot kognitivno povezanostjo med besedili na eni in povezanostjo med avtorji na drugi strani: če se prva ujema z njihovo kognitivno vsebino, pa druga odseva socialno organizacijo znanstvene skupnosti. Interpretacija citatov kot nagrade avtorju, ki je bil citiran, pomeni prevajanje iz kognitivne uporabe citatov v tekstu v socialni sistem nagrad, ki delujejo v znanstveni skupnosti. To prevajanje je za retorično teorijo citiranja problematično (Cozzens, 1989:440).

Čeprav naš namen ni predstavitev vseh tistih kritik uporabe seznama citatov, ki ne zaznavajo samo njenih tehničnih (instrumentalnih), temveč že kar njene »ontološke« temelje, se vendarle ne moremo izogniti vprašanju – zastavljajo si ga sociologi znanosti, ki svoje koncepte razvijajo v obnebru etnografije znanosti (Woolgar, 1991) – ali ne gre pri tem kazalcu, če ga jemljemo kot merilo kakovosti v znanosti, za enak problem kot – na neki drugi ravni – pri vprašanju testov za merjenje inteligenčnega kvocienta. Pri enem kot drugem instrumentu gre za vprašanje, ali ta instrument že vnaprej ne konstituira tistega (kakovost v znanosti, človekovo inteligenco), kar sicer šele namerava »izmeriti«. Kar koli že merita, lahko oba instrumenta to počneta zelo natančno, vprašanje pa je, ali res merita tisto, kar trdita, da merita.

Že ob samem začetku scientometrije so se začele kritične razprave in spopadi med zagovorniki in nasprotniki uporabe bibliometrije za vrednotenje znanosti. Uporaba števila citatov kot »kazalca« kakovosti znanstvenega dela je v zadnjih letih sprožila nekaj tako velikih sporov, da so jo v zadnjem pregledu financiranja britanskih univerz opustili (Giorgi, 1993). Po mnenju številnih avtorjev so citati prej mera koristnosti kot pa kakovosti – in to omejene koristnosti kot take (Seglen, 1992). Stopnje citiranosti, ki jih dobijo publikacije (članki, revije), so določene s stopnjo koristnosti prej za druge znanstvenike kot za družbo na splošno. Temeljni namen znanosti je proizvodnja novega znanja na splošno, možna koristnost tega znanja pa je pogosto bolj nepredvidena, kot je bilo pričakovano. Tudi ne gre zanemariti, da vsi scientometriki, vključno z Garfieldom (Narin, 1976; Stephan in Levin, 1988; Garfield in Welljams-Dorof, 1992), nedvoumno opozarjajo, da analize citatov ne morejo nadomestiti količinskih ekspertnih analiz na posameznih disciplinarnih področjih. V najboljšem primeru jih lahko dopolnjujejo. Sploh je zanimivo, da vodilni predstavniki ISI-ja (Garfield, Small in drugi) danes vedno manj govorijo o »objektivni« naravi merskih instrumentov, ki jih ponuja ta inštitut in naj bi nadomestili vsa druga, zgolj »subjektivna« merjenja.

Možne pristranskosti števila citatov kot mere znanstvene kakovosti

Čeprav znotraj sodobne scientometrije obstaja nesoglasje o celi vrsti temeljnih vprašanj, vsi priznavajo, da je količinsko merjenje znanosti izredno zapleteno početje in »... da ni mogoče predpisati postopka kvantitativnega ocenjevanja znanosti, ki bi veljal na splošno za vse situacije in ki bi ga lahko avtomatično in mehanično uporabljalo relativno nizko usposobljeno osebje« (Moravcsik, 1988:19). Zato naj tudi v nadaljevanju predstavljena opozorila o možnih pristran-

skostih uporabe števila citatov kot mere znanstvene kakovosti in učinkovitosti ne izvenijo kot pavšalno zavračanje pomena količinskih merjenj znanosti, na katero je pri nas pred 20 leti opozoril Adamič (1975), temveč predvsem kot prikaz tistih omejitev, na katere danes strokovnjaki na tem področju najpogosteje opozarjajo.

Seznami citatov nastajajo v philadelphijskem Inštitutu za znanstvene informacije. Delo tega informacijskega centra je izredno razvejano. Podatkovne zbirke, ki jih gradi ISI, obsegajo že več deset milijonov člankov, ki so bili objavljeni po letu 1945, in več sto milijonov citatov, ki se nanašajo na te članke. Letno narastejo te baze za dodatnih 600.000 referenc, ki se nanašajo na vir citiranja in več milijonov citiranih referenc. Služba v okviru ISI-ja, ki se je prvotno ukvarjala sistematično samo z izdelavo seznama citatov za trde znanosti (Garfieldov Science Citation Index je začel izhajati leta 1961, redno od leta 1964), se je leta 1973 razširila, tako da je vključila službo za izdelavo seznama citatov za družbene znanosti (Social Science Citation Index). Leta 1978 je prišlo ponovno do razširitve, saj je začela delovati tudi služba za izdelavo seznama citatov za humanistiko in umetnost (Arts & Humanities Citation Index).

Članki, vključeni v podatkovne zbirke ISI-ja, niso reprezentativni vzorec vsega tistega, kar se danes objavlja v svetu. Čezmerno so zastopane znanstvene revije anglosaksonskega jezikovnega območja (Carpenter in Narin, 1981). Čeprav je treba upoštevati, da angleščina prevladuje kot lingua franca mednarodne znanstvene skupnosti, so številne empirične analize opozorile na jezikovno pristranost pri zbiranju podatkov. Od vseh publikacij, ki so indeksirane v SCI-ju, jih je 88,5% angleških, 3,9% ruskih, 3,8% nemških in 2,6% francoskih. Povprečna stopnja citiranosti publikacij, ki niso napisane v angleškem jeziku, je še bistveno manjša (Czerwon in Havemann, 1993).

Nesorazmerno velik delež imajo tudi ameriške znanstvene revije, še posebej s tistih področij, v katerih nastopa velika razpršenost znanstvenih specialnosti, manjšega pa tiste v koncentriranih znanstvenih področjih. Glede na to da se znanosti posameznih držav razlikujejo tako po velikosti svojih potencialov kakor tudi po organizaciji raziskovanja in razvoja ter vzorcih znanstvenega komuniciranja, obsega citiranosti avtorjev iz manjših držav, ki so prikrajšani v primerjavi z avtorji iz držav anglosaksonskega prostora, ni mogoče imeti samo za mero kakovostirezultatov njihovega znanstvenega dela, temveč tudi za mero njihove sposobnosti premagovanja cele vrste strukturalnih težav, ki izhajajo iz njihovega posebnega položaja. Takšna je ugotovitev Terttija Luukkonena (Luukkonen, 1989:350), ki je razčlenil mednarodno odzivnost znanosti v skandinavskih državah. Te so znanstveno izredno razvite, vendar glede na svetovne znanstvene sile še vedno majhne po svojih kadrovskih zmogljivostih.

V zvezi s težavami zaradi enako pisanih imen različnih avtorjev, napak pri navajanju naslovov revij, strani, letnikov in letnic itd., ki so pri zbiranju in analizi podatkov o citiranosti člankov posameznih avtorjev bolj tehnične narave, naj zgolj omenimo, da je najboljši način za njihovo razrešitev čim bolj natančno preverjanje podatkov iz seznamov citatov. P. Južnič, avtor že omenjene baze podatkov o citiranosti raziskovalcev Slovenije, ki je bila izvedena iz ISI-jevih seznamov citatov, je predstavil načine in oblike teh kontrolnih postopkov, ki so nujno potrebni pri analizi citiranosti manjših raziskovanih populacij (Južnič, 1994:67). Temu bi morda dodali le to, da so njegove ocene, da se obseg teh napak giblje praviloma okrog enega odstotka, kar se pri takšnih podatkovnih bazah še lahko tolerira, bolj kot ne optimistične. Vsaj v luči nekaterih drugih ocen, ki pravijo, da bi brez ustreznih popravkov na tem področju lahko prišlo celo do 25% napak (Porter, 1977).

V sezname citatov so vključeni samo prvi avtorji citiranih člankov, četudi gre za večavtorsko delo. Nasprotja o problemu večavtorstva so v okviru analiz znanstvenih citatov danes aktualne bolj kot kadar koli prej. Še posebej zato, ker znanstveno delo na nekaterih (zlasti naravoslovno-tehničnih) področjih danes postaja vedno bolj kolektivna stvaritev, ne pa delo posameznika. Npr., na nekaterih znanstvenih področjih je objavljenih del z več avtorji že več kot tri četrtine.

Na tem mestu seveda ne moremo mimo omembe problemov, ki izhajajo iz same narave postopkov citiranja v znanosti. Poseben primer v zvezi s tem je negativno citiranje. Gre za vprašanje, ali gre pri citiranju za izražanje soglasja s prispevkom, ki se v članku navaja kot referenca. Garfield in Welljams-Dorof (1992) ugotavljata, da v trdih znanostih citiranje na splošno teži k izražanju soglasja s citiranim virom (je pozitivno), v družbenih znanostih pa je bolj navzoče kritično citiranje. Tu je za odgovor na vprašanje, ali ima v družboslovju kak prispevek pozitiven vpliv, od analize števila citatov pomembnejša analiza njihovega konteksta in vsebine. Eno-stavno število citatov bo zelo malo povedalo o spoznavno-teoretskem pomenu citiranega članka (Amsterdamska in Leydesdorff, 1989:468).

Da problem analize konteksta in vsebine citatov ni nekaj odvečnega in nepotrebnega, dokazujejo nekatere študije o citiranju v totalitarnih družbah, kakršna je bila na primer Sovjetska zveza. V sovjetski (družbeni) znanosti smo bili priča citiranju po partijski liniji. Znano je, da so bili politični spisi L. Brežnjeva, ko je bil na oblasti, za sovjetske znanstvenike obvezno čtivo. Na ta problem citiranja v avtoritarnih in nedemokratskih režimih je opozoril Eugen Garfield (Garfield, 1980).

Nevarnost samocitiranja kot možne oblike manipuliranja s seznamom citatov je v literaturi največkrat omenjena. Čeprav je citiranje lastnih del legitimno in pričakovano ravnanje znanstvenikov, pa pri uporabi citatov za merjenje znanstvene kakovosti vzbuja sum, da gre za manipuliranje s številom citatov. Manj pogosto je omenjen problem sklenjenega kroga citiranja (citation circles) znotraj posameznih raziskovalnih skupin, ki je soroden problemu samocitiranja. Razlog je navsezadnje v tem, da pojava sklenjenega kroga citiranja – če ne gre za dogovorjeno obliko medsebojnega citiranja – ni mogoče enopomensko ločiti od pojava nevidne šole (invisible college) na ožjih specialističnih področjih (ozke, profesionalno tesno povezane skupine znanstvenikov delijo skupne raziskovalne interese, zato tudi bolj pogosto navajajo drug drugega).

Obstaja cela vrsta možnih manipulacij s citiranjem, ko se to začne uporabljati za merjenje znanstvene kakovosti. Tu ne bomo naštevali vseh »drobnih zvijač« (Dou, 1994:402), ki naj bi povečale stopnjo citiranosti posameznega članka (avtorja).

Že konec sedemdesetih let je izdajatelj takrat ene najpomembnejših psiholoških revij, F. C. Thorn (1977), predstavil petnajst možnih načinov (idiosinkratičnih) manipulacij s citati. Med takšne manipulativne strategije ni uvrščal samo samocitiranja in dogovorjenega medsebojnega citiranja, ampak tudi objavljane istega znanstvenega rezultata (z majhnimi spremembami) v različnih znanstvenih revijah, parcializacija rezultatov projektnega dela v več manjših delov, vse z namenom, da bi z večjim številom objavljenih enot pridobili višjo stopnjo citiranosti itd. Vse te oblike je najbrž treba vzeti kot strategijo vzorcev obnašanja znanstvenikov v razmerah enostranskega dajanja prednosti načelu »objavi ali propadi (publish or perish)«.

Vsaj premisleka vredni so tisti načelni ugovori, ki pravijo, da lahko pri analizi citatov pride do dveh vrst pristranskosti, ki sta sicer na različnih polih, vendar imata za proizvajalca znanstvenega vedenja enak učinek. Na eni strani gre za nezmožnost identifikacije prezgodaj zrelih odkritij, tj. del, ki so izrednega pomena, vendar tako

odstopajo od veljavnih vedenjskih »norm« znanstvene skupnosti, da ostanejo neopažene (Lindsey, 1989:192). Druga skrajnost je »izbrisanje« posameznega znanstvenega dela v postopkih citiranja, ko je to tako splošno sprejeto, da ga nihče več eksplicitno ne navaja.

Citiranje v različnih vedah

V nekaterih kritikah na račun števila citatov kot mere znanstvene uspešnosti je bila poudarjena razlika med citiranostjo metodoloških in teoretskih prispevkov. Tako naj bi bili v fiziki, kemiji in biologiji prispevki, ki opisujejo metode oziroma standardne eksperimentalne tehnike, pogosteje citirani kot teoretska dela. Če so ti zadržki, še zlasti če jih skušamo posploševati na vsa znanstvena področja, bolj spekulativni, pa imajo vsa tista opozorila, ki opozarjajo na razlike med trdimi in mehkiimi znanostmi, povsem realno podlago.

Čeprav je mogoče modele rasti znanstvenega vedenja v naravoslovno-tehničnih in družboslovno-humanističnih vedah v številnih pogledih primerjati, pa številne študije dokazujejo, da je med obema vrstama vedenja pomembna razlika v komunikacijskih vzorcih (Nederhof, Zwaan, De Bruin in Dekker, 1989; Garfield, 1986). Raziskovalci v družboslovju in humanistiki se s svojimi spoznanji ne obračajo samo na ozek krog znanstvenikov – svojih stanovskih tovarišev, temveč tudi na širšo strokovno in ne-znanstveno javnost, kar pomeni, da niso nujno samo internacionalno, temveč tudi lokalno usmerjene.

V publicističnem habitusu družbenih in humanističnih znanosti imajo knjige mnogo večjo vlogo kot v naravoslovnih in tehničnih znanostih. Po študiji R. N. Broadusa (Broadus, 1971) se 60–70% citiranj v humanistiki nanaša na knjige. Ta delež je v družboslovju 30–60% in v naravoslovju ter medicini 10%. Knjige so vključene v sezname citatov samo posredno kot reference v člankih.

Po nekaterih študijah imamo opravka še z eno posebnostjo družbenih znanosti. Gre za rezultate Lindseyjeve analize, po kateri se med najbolj citiranimi deli pojavljajo osnovni statistični učbeniki (Lindsey, 1989:193). Najbrž bo le redkokdo dokazoval, da takšni statistični učbeniki temeljno prispevajo k svetovni zakladnici vedenja v družboslovju, saj so le pripomoček za empirično delo, čezmerno citiranje pa dokazuje njihovo izobraževalno in praktično vrednost.

V zvezi z razlikami glede starosti citiranih virov po posameznih vedah so zanimivi podatki tistih empiričnih raziskav, ki izhajajo iz »Priceovega indeksa« (Price, 1965). Ta indeks je določen kot delež referenc, mlajših od pet let, v celotnem številu uporabljenih referenc (Price, 1970). Price je ocenjeval, naj bi ta indeks variiral med 22 in 39 odstotki za področja, ki so zgolj arhivska, kar pomeni, da enako »rekrutirajo« vso literaturo in ne upoštevajo učinka neposrednosti (immediacy effect). V nasprotju s tem naj bi za področja, ki so na raziskovalni fronti in nimajo nobenega takšnega splošnega arhiva, indeks variiral med 75 in 80 odstotki. Trde znanosti naj bi bile glede na Priceov indeks na vrhu, mnogo nižje pa družbene znanosti (okrog 42 odstotkov) in humanistika (od 10 do 30 odstotkov). Priceove ugotovitve iz analize 162 znanstvenih revij so kasneje potrdile še nekatere druge empirične študije (Cozzens, 1985; Marton, 1985; Moed, 1989). Moed je odkril, da je celotna zadeva nekoliko bolj zapletena, kot si je predstavljal Price, saj naj bi se pojavljale pomembne razlike znotraj samih naravoslovnih znanosti, pa tudi velikost Priceovega indeksa naj bi korelirala z obsegom citiranosti.

Iz »Priceovega indeksa« citiranosti izhaja tudi raziskovanje S. Cola, ki je ugo-

tovil, da je povprečna starost citiranih virov v humanistiki 83 let in v nehumanistiki 18 let (Cole, 1983). V določenem smislu je paradoksalno (ali morda poučno?), da v scientometriji, ki se ima za trdo znanost, kot dva najbolj citirana prispevka vseskozi nastopata Lotkov članek iz leta 1926 in Bradfordov članek iz leta 1934.

Že ta najbolj splošni in še zdaleč ne celovit pregled problemov v okviru postopkov citiranja v znanosti dokazuje pravilnost tistih ugotovitev, ki pravijo, da pri citiranju objavljenih del v znanosti ni mogoče izključiti slučajnih dejavnikov. Citiranje v znanosti je treba opisovati kot stohastičen proces. Zato je potrebna še toliko večja previdnost pri njegovi uporabi za namene znanstvene politike. Če se ta mera kakovosti oziroma vpliva v znanosti že mora uporabljati, potem naj se vsaj upošteva njeno prvo in temeljno metodološko pravilo: zanesljivost podatkov o citiranosti iz seznama citatov je tem večja, čim višja je stopnja nakopičenosti. Statistična narava scientometričnega ocenjevanja zahteva zadosti velike populacije proučevanih enot. Število objav posameznega znanstvenika navadno ni zadosti velika, da bi lahko na njeni podlagi sprejemali statistično značilne sklepe (Schubert, Glanzel in Braun, 1988:138).

Število citatov se lahko za namene vrednotenja uporablja samo ob primerni standardizaciji (Garfield, 1979; Schubert in Braun, 1993). Naslednji zgled govori o pomembnosti in težavnosti postopkov standardizacije citatov. Mere citiranosti člankov različne starosti in predmeta ni mogoče neposredno primerjati. Vsakega od njih je treba najprej primerjati z mero citiranosti množice člankov, ki si delijo glavne značilnosti z obravnavanimi članki, in potem je mogoče primerjati relativni položaj člankov in ustrezne referenčne standardne množice. Kakor je Garfield (1979) predlagal: »Namesto neposredne primerjave števila citatov, denimo matematika s številom citatov biokemika, bi morala biti ran girana s sebi enakimi in primerjavo bi morala biti med rangoma. Z uporabo te metode bi matematik, ki je rangiran v 70-centilno skupino matematikov, imel nezatno prednost pred biokemikom, ki je rangiran v 40-centilno skupino biokemikov, čeprav je imel biokemik večje število citatov.« Pri tem pa še vedno ostaja vprašanje, kako najti najustreznejše družbo enakih oz. referenčno množico člankov za primarno primerjavo.

Pri uporabi bibliometričnih kazalcev je treba jasno razlikovati relativno uporabo specifičnih kazalcev od vrednotenja učinka posameznega avtorja, raziskovalne skupine, inštituta, države ipd. na podlagi relativnih kazalcev (Vinkler, 1988:257). Šele zadnji so ustrezno standardizirani.

Glede na način in stopnjo standardizacije je treba ločevati tele vrste bibliometričnih kazalcev: enostavne, specifične, balansirane, distribucijske in relativne. Šele s pomočjo zadnjih lahko dosežemo »... govorjeno figurativno, da dirkalni avtomobili formula 1 in potovalni avtomobili tekmujejo v različnih kategorijah in so temu ustrezno tudi nagrajeni« (Vinkler, 1988:257).

Če bo razvoj scientometrije kot znanstvene vede v prihodnje vedno bolj odvisen od interesnih skupin, ki bi jih lahko označili kot »znanstvena politika in poslovni sektor«, ki zahtevajo hitre in enostavne rešitve, potem bo ta svojo znanstveno dostojanstvo, ki je prvi pogoj za objektivnost, lahko ohranjala samo z neprestano samorefleksijo o vseh temeljnih konceptualnih vprašanjih. V ta okvir avtorefleksivnega premisleka nedvomno sodi tudi njeno neprestano opozarjanje na možne nepravilne uporabe scientometrije pri vrednotenju. Za razvoj scientometrične stroke bi bilo najslabše, če bi se spremenila v tehnologijo, ki izpolnjuje naročila znanstvene politike in poslovnega sektorja. V enaki meri potrebuje

temeljne metodološke, kakovostne in eksperimentalne raziskave, ki naj bi se po vzoru drugih raziskav v humanistiki in družboslovju dotikale vseh temeljnih konceptualnih vprašanj.

LITERATURA:

- ADAMIČ, Š. (1975): Analiza citiranja kot pripomoček pri ocenjevanju raziskovalnega dela. *Raziskovalec*, 5, str. 257-259.
- AMSTERDAMSKA, O., Leydesdorff L. (1989): Citations: indicators of significance?. *Scientometrics*, 15(5-6), str. 449-471.
- BROADUS, R. N. (1971): The literature of the social sciences - a survey of citation studies. *International Social Science Journal*, 23, str. 236-43.
- CARPENTER, M. P., Narin F. (1981): The adequacy of the Science Citation Index (SCI) as an indicator of international scientific activity. *Journal of the American Society for Information Science*, 32(6), str. 430-439.
- CHUBIN, D. E. (1987): Research Evaluation and the Generation of Big Science Policy. *Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*, 9(2), str. 254-277.
- CZERWON, H. J., Havemann F. (1993): Influence of Publication Languages on the Citation Rate of Scientific Articles: a case study of East German journals. *Scientometrics*, 26(1), str. 51-63.
- COLE, S. (1983): The hierarchy of the science?. *American Journal of Sociology*, 89, str. 111-139.
- COMPANARIO, J. M. (1993): Consolation for scientist: sometimes it is hard to publish papers that are later highly-cited. *Social Studies of Science*, 23, str. 342-362.
- COZZENS, S. (1985): Using the archive: Derek Price's theory of differences among the sciences. *Scientometrics*, 7, str. 431-441.
- COZZENS, S. E. (1989): What do citations count? The rhetoric- first model. *Scientometrics*, 15(5-6), str. 437-447.
- DOU, H. (1994): In which business are we?. *Scientometrics*, 30(2-3), str. 401-406.
- GARFIELD, E. (1979): Is citation analysis a legitimate evaluation tool?. *Scientometrics*, 1, str. 359-375.
- GARFIELD, E. (1980): Is information retrieval in the Arts and Humanities Inherently Different from that in Science?. *Library Quarterly*, 50, str. 40-57.
- GARFIELD, E. (1986): The 250 most-cited authors in Arts- Humanities Citation Index 1976-1983. *Current Contents* 48, str. 3-10.
- GARFIELD, E., Welljams-Dorof A. (1992): Citation data: their use as quantitative indicators for science and technology evaluation and policy making. *Science and Public Policy*, 19(5), str. 321-327.
- GIORGI, E. P. (1993): Long term analysis of citation counts at the micro-level. *Scientometrics*, 28(3), str. 375-386.
- GLANZEL, W., Schoepflin U. (1994): Little scientometrics, big scientometrics... and beyond. *Scientometrics*, 30(2-3), str. 375-384.
- MCGRATH, W. E. (1994): Little scientometrics, big scientometrics... and beyond. *Scientometrics*, 30(2-3), str. 439-442.
- JUŽNIČ, P. (1992): Evaluation of the research work. *Health Information and Libraries*, 3(3), str. 127-35.
- JUŽNIČ, P. (1993): Analiza citiranja kot metoda merjenja odzivnosti v znanosti. *Teorija in praksa*, 30(9-10), str. 978-988.
- JUŽNIČ, P. (1994): Analiza citiranja objav raziskovalcev Slovenije. *Raziskovalec*, 24(2-3), str. 64-70.
- LINDSEY D. (1989): Using citation counts as a measure of quality in science: measuring what's measurable rather than what's valid. *Scientometrics*, 15(3-4), str. 189-203.
- LUUKKONEN, T. (1989): Publish in a visible journal or perish?: assessing citation performance of nordic cancer research. *Scientometrics*, 15(5-6), str. 349-367.
- LUUKKONEN, T. (1994): Are we longing for the golden era lost or for the one to come?. *Scientometrics*, 30 (2-3), str. 481-85.
- MACROBERTS, M. H., MacRoberts B. R. (1986): Quantitative measures of communication in science: a study of the formal level. *Social Studies of Science*, 16, str. 151-172.
- MARTON, J. (1985): Obsolescence or immediacy? Evidence supporting Price's hypothesis. *Scientometrics*, 7, str. 145-153.
- MOED, H. (1989): Bibliometric measurement of research performance and Price's theory of differences among the sciences. *Scientometrics*, 15(5-6), str. 473-483.
- MORAVCSIK, M. J. (1986): Assessing the Methodology for Finding a Methodology for Assessment. *Social Studies of Science*, 16(3), str. 534-39.
- MORAVCSIK, M. J. (1988): Some contextual problems of science in indicators. V: Van Raan A.F.J. *Handbook of quantitative studies of science and technology*. Amsterdam, North-Holland, str. 11-30.
- Narin, F. (1976). *Evaluative bibliometrics: The use of publication and citation analysis in the evaluation of scientific activity*. Cherry Hill, NJ, Computer Horizons.
- NEDERHOF, A. J., Zwaan R. A., De Bruin R. E., Dekker P. J. (1989): Assessing the usefulness of bibliometric

indicators for the humanities and the social and behavioural sciences: a comparative study. *Scientometrics*, 15(5-6), str. 423-435.

PAISLEY, W. (1990): *The Future of Bibliometrics*. V: Borgman C. L. *Scholarly Communication and Bibliometrics*. Newbury Park, Sage, str. 281-299.

PERSSON, O. (1988): Measuring scientific output by online techniques, V: van Raan A. F. J. *Handbook of Quantitative Studies of Science and Technology*. Amsterdam, North-Holland, str. 229-52.

PORTER, A. L. (1977): Citation analysis. Queries and caveats. *Social Studies of Science*, 7, str. 257-267.

PRICE, D. J. (1963): *Little science, big science*. New York, Columbia University Press.

PRICE, D. J. (1965): Networks of science papers. *Science*, 149, str. 510-515.

PRICE, D. J. (1970): Citation measures of hard science, soft science, technology and nonscience. V: *Communication among Scientists and Engineers*, Lexington MA, Heath, str. 3-22.

SCHUBERT, A., Braun T. (1993): Reference standards for citation based assessment. *Scientometrics*, 26(1), str. 21-35.

SCHUBERT, A., Glaenzel W., Braun T. (1988): Against absolute methods: relative scientometric indicators and relational charts as evaluation tools. V: Van Raan A.F.J. *Handbook of quantitative studies of science and technology*. Amsterdam, North-Holland, str. 137-176.

SEGLER, P. O. (1992). The skewness of science: *Journal of the American Society for Information Science*, 43(9), str. 628-38.

STEPHAN, P. E., Levin S. G. (1988): Measures of Scientific Output and the Age-Productivity Relationship. V: *Handbook of Quantitative Studies of Science and Technology*. Amsterdam, North-Holland, str. 31-80.

VINKLER, P. (1988): *An Attempt of Surveying and Classifying Bibliometric Indicators for Scientometric Purposes*. *Scientometrics*, 13(5-6), str. 239-259.

VINKLER, P. (1994): Words and Indicators. As *Scientometrics* Stands. *Scientometrics*, 30(2-3), str. 495-504.

WOOLGAR, S. (1991): Beyond the citation debate: towards a sociology of measurement technologies and their use in science policy. *Science and Public Policy*, 18(5), str. 319-326.

Sodstvo v funkciji reševanja konfliktov in legitimnosti oblasti

Družbene funkcije sodstva

Osnovna socialna funkcija pravosodja je reševanje konfliktov med pravnimi subjekti. Pravosodne ustanove so sicer po eni strani najbolj zapleten in najdražji mehanizem za izvajanje te družbene dejavnosti, toda na drugi strani ravno pravosodje zagotavlja racionalnost in predvidljivost reševanja konfliktov. S takšnim delovanjem vnaša sodstvo relativno stabilnost in varnost v družbene odnose.

V kontinentalnem sodnem postopku se išče rešitev konflikta na podlagi vnaprej postavljenih splošnih in abstraktnih pravnih norm ter pomembnih dejstev. Pri tem je jasno izvedena delitev na tiste udeležence postopka, ki odločajo, in na tiste, ki jim je odločitev namenjena (Luhmann, 1992:102). Temeljna družbena funkcija sodnih procesov ni iskanje resnice – to je naloga znanosti – temveč razrešitev konflikta. Odprava konflikta je v družbenem prostoru sprejeta za legitimno prav zato, ker je bila dosežena po avtonomnem, vendar institucionaliziranem pravnem postopku.

Institucionalizacija konfliktov povzroči njihovo specifikacijo in generalizacijo. V evolutivnem spreminjanju globalne družbe pomeni pravna institucionalizacija procesov reševanja konfliktov okvir za dopustne konflikte. Pomirjanje in odprava konfliktov v sodnih postopkih temelji na diferenciaciji vlog, kise pojavljajo v sodnem sistemu in medsebojnem priznavanju teh vlog. Pri tem poteka iskanje rešitev na temelju pravnih norm in dejstev, ki so pomembna za uporabo vnaprej postavljenih norm. Zato družboslovci ugotavljajo, da so za sodni postopek pomembne samo tiste informacije, ki so predvidene v programu odločanja (Luhmann, 1992: 103). Odločanje na temelju selekcioniranih informacij in splošnih ter abstraktnih pravnih norm je v t.i. civiliziranih družbah zamenjalo samopomoč in samoobrambo, značilno za t.i. primitivne družbe.

Udeleženci sodnih postopkov zato večinoma sprejemajo tudi tiste sodne odločitve, ki so zanje neugodne. To je posledica specifičnega sistema družbenih odnosov, ki se oblikujejo v zvezi s sodnimi postopki. Akterji omenjenih postopkov vzpostavljajo ob odnosih nasprotovanja in konfliktnih odnosih praviloma tudi posebne podobi toleriranja, pomirjanja in kompromisov. Kompromisni odnosi se pojavljajo zlasti v daljšem obdobju, ko se »uspehi in porazi« v sodnih postopkih porazdeljujejo med udeležence sporov. To pa utrjuje legitimacijsko funkcijo sodstva in povečuje njegovo ekspresivno pozicijo v celotnem družbenem sistemu.

Posebnost odnosov, ki se pojavljajo v sodnih postopkih, je v njihovi visoki stopnji institucionaliziranosti. Ta je zamenjala spontane družbene odnose, ki so z nedržavno sodno funkcijo povezovali predindustrijske družbe. V državno organiziranem sodstvu pa so vloge udeležencev reducirane z vidika cilja postopka, to je s sprejemom sodne odločitve. Kljub temu da je torej treba vloge izpeljati v skladu s pravnonormativnimi okviri, pa imajo udeleženci toliko svobode, da lahko vsakdo prikaže svoje videnje in razumevanje določenega primera in dogodkov ter okoliš-

* Dr. Albin Igličar, redni profesor Pravne fakultete v Ljubljani.

čin, ki so pomembni za sprejem odločitve. Tako se v državno organiziranem sodstvu vendarle ohranja neka mera spontanosti, kjer je ob igranju različnih vlog udeležencev v sodnih postopkih določen prostor, ki ga z lastnim »jazom lahko napolnjujejo subjekti v postopku. To pa v povprečju povečuje tudi subjektivno in internalizirano sprejemljivost sodnega reševanja sporov.

Institucionalizirani volilni, parlamentarni, upravni in sodni postopki legitimirajo obstoječi politični sistem. Vsi procesi ustvarjanja in uporabe prava oziroma sprejemanja splošnih in posamičnih pravnih odločitev delujejo kot legitimacijski mehanizem, ki utemeljuje te odločitve ter jim podeljuje družbeno sprejemljivost (Luhmann, 1992:46). Tako je tudi namen pravil, ki dajejo pooblastila za delovanje sodišč pri opredeljevanju pogojev in mej veljavnosti sodnih odločitev (Hart, 1994:45). S tem se pravosodje vključuje kot dejavni del v pravni sistem. Pravni sistem kot celota pa se pojavlja kot sredstvo družbenega nadzora (Hart, 1994:36). V tej družbeni funkciji nastopata pravosodje in pravni sistem z značilnostmi homeostatičnega mehanizma. V družbene odnose vnašata – ob že omenjeni stabilnosti in predvidljivosti – tudi okvire za družbene spremembe, ki jih še prenese obstoječi družbeni red.

Na drugi strani pa kakovostne družbene spremembe, ki jih izzovejo procesi zunaj pravne sfere, terjajo premike tudi v pravni nadstavbi globalne družbe. To se izrazi po navadi najprej v novi ustavi in posledično tudi v novi ureditvi pravosodja. Tako sodišče kot zakonodajno telo sta namreč tudi sama stvaritev prava. Hart s tem v zvezi opozarja, da se sodišče ali zakonodajno telo lahko konstituira le pod pogojem, da obstajajo zakoni, ki dajejo ljudem pooblastilo za vodenje sodnih razprav ali uvajanje novih zakonov (Hart, 1994:13).

V skladu s tem spoznanjem smo na primer v Sloveniji po spremembah v politični in socialni sferi sprejeli decembra 1991 novo ustavo (Ur. l. RS 33/91, marca 1994 pa zakone o sodiščih, o sodniški službi ter o delovnih in socialnih sodiščih (Ur. l. RS, 19/94) in septembra 1994 zakon o državnem tožilstvu ter zakon o kazenskem postopku (Ur. l. RS 63/94).

Delitev oblasti in avtonomija sodnega sistema

Z ustavo in zakoni je postavljena sodna oblast kot posebna veja oblasti ob zakonodajni in izvršilni. Na ta način je spoštovano načelo delitve oblasti, ki zagotavlja, da so državni organi pri svojem delovanju v osnovi samostojni in neodvisni drug od drugega, čeprav v določeni meri med seboj tudi sodelujemo in nadzirajo drug drugega. Med njimi je vzpostavljen »sistem zavor in ravnovesij – checks and balances« (Kristan, 1994:100).

Navedena relativna samostojnost privede do tega, da zakonodajno oblast izvajajo poslanci v predstavniskem telesu oziroma parlamentu, izvršilno ministri v vladi, sodno pa sodniki na sodiščih. Odločbo sodne oblasti morajo zato spoštovati vsi pravni subjekti v državi in tudi vsi državni organi. Zaradi načela delitve oblasti nobena druga oblast ne sme spremeniti ali razveljaviti sodnih odločitev.

V modernih državah je zagotovljena sodstvu visoka stopnja avtonomije. Ta se ne izraža samo v selektivnosti informacij, ki jih sprejema sodni sistem, ampak tudi v dokaj ostri ločitvi na pravna in dejanska vprašanja, ki se pojavljajo v posamičnem primeru. Poleg tega se kaže avtonomnost sodnega sistema tudi v časovni razsežnosti postopka, saj sodni postopek po svojih pravilih in predvidenih rokih ter fazah sprejema informacije in jih uporablja za odločanje (Luhmann, 1992:75). Zato

sodišča ne reagirajo na vsa dogajanja v družbenem okolju, temveč ta dogajanja reducirajo z vidika lastnih potreb, ki izhajajo iz splošnih pravnih norm. S tem je posebej poudarjena avtonomija sodnega sistema kot enega izmed socialnih sistemov.

V dejanskem delovanju potekata tudi posebno medsebojno nadziranje posameznih vej oblasti in njihova soodvisnost. Tako na primer predstavniško telo s proračunom določi materialne pogoje za delovanje pravosodnih organov in z zakonom njihovo organizacijo. Sodišče pa lahko v postopku za presojo ustavnosti zakona (ustavno sodišče) nadzoruje zakonodajalca oziroma razveljavi njegovo odločitev ali v upravnem sporu nadzira izvršilno vejo oblasti oziroma državno upravo s posegom v njene posamične akte (upravna sodišča).

Med vsemi tremi vejami oblasti javnost navadno najbolj zaupa sodnim organom. Tako so tudi v raziskavi slovenskega javnega mnenja glede osebnega zaupanja v institucije na sedemstopenjski lestvici (1 = sploh ne zaupam, 7 = v celoti zaupam) dobila sodišča najvišjo povprečno oceno. Rezultati namreč kažejo, da je bila ocena zaupanja v parlament 3.5, v upravo 4.0 in v sodišča 4.1 (Toš, 1994: 151). Ker torej sodna oblast uživa največ zaupanja javnosti v primerjavi z drugimi državnimi organi oziroma vejami oblasti, sta s tem poudarjeni legitimnost sodnih odločitev in ustreznost sodnih ustanov za reševanje konfliktov med pravnimi subjekti.

K zaupanju v sodstvo prispeva tudi pravica do zakonitega sodnika. To pomeni, da je sodnik, ki izvaja sodno oblast, že pred začetkom koledarskega leta razporejen na eno ali več pravnih področij. Kadar pa dela na istem pravnem področju več sodnikov, se posamezni primeri dodeljujejo posameznemu sodniku po dnevnem zaporedju prispelih zadev in ob upoštevanju abecednega reda začetnic priimkov sodnikov. Če je na isti dan vloženi več primerov, se le-ti najprej razvrstijo po abecednem redu začetnic priimkov oziroma imen strank, zoper katere je vložen procesni akt.

S takšnim načinom dodeljevanja sodnih primerov ni mogoče vneparej zvedeti, kateri sodnik bo odločal o določeni zadevi. Stranke vse do glavne razprave ne vedo za sodnika v »svoji zadevi« pa tudi sodnik si ne more sam izbirati primerov. S tem je v dodeljevanje sodnih primerov vnesen tehnični avtomatizem oziroma načelo slučajnosti.

Zakonitost pri delovanju sodstva

Sodnik je na evropski celini vezan na ustavo in zakon, v anglosaksonskem pravnem sistemu pa ga vežejo sodbe višjih sodišč (sodni precedenti). Osnovno pravotvorno dejavnost v evropskem kontinentalnem pravnem sistemu izvaja zakonodajalec (t.i. statutory law) ob predhodnem doktrinarnem oziroma teoretičnem razlaganju prava – »legislator-made« oziroma »professor-made«. V sistemu anglo-ameriškega prava (t.i. common law) pa je glavni ustvarjalec prva sodnik – »judge-made« (Van Caenegem, 1987: 67). V slovenski ureditvi je posebej določena še vezanost sodnika na splošna načela mednarodnega prava in na ratificirane ter objavljene mednarodne pogodbe.

V resničnosti se že dalj časa oba sistema približujeta drug drugemu. Anglosaksonski sistem postaja vse bolj kodificiran, kar velja posebej za kazensko pravo. V kontinentalnem sistemu pa ob zakonu kot osrednjem formalnem pravnem viru dobiva vse večji pomen sodna praksa, s čimer je okrepljena sodnikova vloga pri ustvarjanju pravnih norm. S tem postaja sodna dejavnost tudi v kontinentalnem

sistemu ustvarjalna sestavina prava (Abraham, 1993:4). Uporaba zakona danes namreč ni več razumljena kot preprosti silogizem in sodnik kot subsumpcijski aparat, temveč je tudi uporaba zakonske norme za konkretni življenjski primer ustvarjalno (poustvarjalno) in odgovorno dejanje sodnika (Pavčnik, 1991:191).

Sodnik ustvarja posamično in konkretno pravno normo za določeni življenjski primer oziroma družbeni odnos. To dejanje je najpogosteje naslonjeno na zakon v evropskem kontinentalnem pravnem sistemu ali na prejšnjo sodbo v anglosaksonskem sistemu. V enem in drugem priemeru pa je treba upoštevati enkratnost določenega družbenega razmerja. Zato tudi uporaba zakona v sodni praksi pomeni pravzaprav njegovo reprodukcijo v sodbi in dejanskem družbenem ravnanju pravnih subjektov.

Pri oblikovanju sodbe, ki naj razreši konfliktno situacijo, se torej ob uporabi splošnega in abstraktnega pravnega pravila iz zakona postavi posamično pravno pravilo za konkretni družbeni odnos. Ta vidik v procesu izvajanja pravnega sistema pomeni, da se »pravo iz knjig« (law in books) preseli v »pravo v življenju« (law in life).

Pri sodnem odločanju se odvija posebno poustvarjanje prava. To dogajanje je v nekem smislu podobno t.i. poustvarjalni (reproduktivni) umetnosti. Tako kot na primer violinist ustvarja svojo lastno izvedbo neke skladbe, sledeč že ustvarjenemu notnemu zapisu, tudi sestavljavec sodbe ustvarja novo vsebino določenega pravnega razmerja, sledeč zakonskemu zapisu. Ob tem – v enem in drugem primeru – ne gre za golo mehanično ponavljanje zapisanega v notah ali v zakonu, temveč za dodajanja, različne interpretacije, za prilagajanje vsakokratnemu trenutku, skratka za poustvarjanje (reprodukcijo) ideje iz notnega črtovja oziroma misli, ki je v zakonu. In če k temu dodamo še znano spoznanje iz rimskega prava, da je pravo umetnost dobrega in pravičnega (Ius est ars boni et aequi), se zdi navedena primerjava še dodatn utemeljena.

Vezanost državnih organov – tudi sodišč – na zakon je v evropskem kontinentalnem političnem razvoju obravnavana kot vrednota pravne države (Rechtsstaat). Iz te vrednote je izpeljano tudi načelo enakosti pred zakonom, ki je pojmovano kot nujna sestavina demokracije in položaja ljudi pred sodiščem. Ob tem pa je značilno, da enakost ljudi pred zakonom štejejo za nujno sestavino demokratične ureditve predvsem fakultetno izobraženi ljudje, medtem ko nižje izobrazbene kategorije temu načelu ne pripisujejo tolikšne teže. Odgovori iz raziskave slovenskega javnega mnenja kažejo, da je sicer v povprečju enakost ljudi pred zakonom »močno« oziroma »precej« razumljena kot bistvena sestavina demokracije, saj jo kot tako prepozna v povprečju več kot 50 odstotkov vprašancev, vendar je ta delež pri višje izobraženih več kot 90 odstotkov, pri nižjih izobraženih kategorijah pa je pod 50 odstotkov, kar ponazarja ta tabela (Toš, 1994:161):

Povezanost enakosti ljudi pred zakonom z demokracijo:

– močno	37,9%
– precej	28,0%
– ne dosti	13,7%
– nič	5,4%
– ne vem	15,0%

	nedokon. osn. šola	osnovna šola	poklicna šola	srednja šola	višja šola	fakul.
močno	22,3	21,7	40,3	52,4	41,7	76,5
precej	23,4	28,0	29,2	28,6	41,7	17,6
ne dosti	9,6	16,9	15,3	12,7	13,9	5,9
nič	8,5	6,9	4,9	4,2	2,8	-
ne vem	36,2	26,5	10,4	2,1	-	-

Prikazani odgovori opozarjajo, da je tudi za zakonito delo sodišč potrebna v družbenem okolju ustrezna pravna kultura. Vrednote pravne države morajo biti v družbi splošno razširjene, ne pa da se nanje sklicujejo zgolj pravno izobraženi strokovnjaki. Resnično delovanje pravne države torej predpostavlja pravno ozaveščeno družbo oziroma »pravno družbo« (Cerar, 1994:445). V takšni družbi sta nujna tako razvita kolektivna pravna zavest kot zaupanje v pravno elito in še posebej v pravosodne ustanove.

Ob priznavanju zakona kot najpomembnejšega pravnega vira in sestavine demokratičnega političnega sistema je treba priznati, da zakon ne more vnaprej predvideti prav vseh družbenih razmerij. Zato je na civilnopravnem področju dopuščena zakonska analogija, pri kateri sodnik rešuje civilnopravno zadevo, ki e ne da rešiti na temelju veljavnih predpisov, z upoštevanjem predpisov, ki urejajo podobne primere. Kadar tudi na ta način ni mogoče sprejeti sodne odločitve, se sodnik opre na splošna načela pravnega reda (pravna analogija), pri čemer ravna v skladu s pravnim izročilom in z utrjenimi spoznanji pravne vede (doktrine). Po tej poti je torej celo teorija pritegnjena v neposredno sodniško odločanje. Pravna teorija je seveda posredno vedno sestavni del miselnega toka sodnikovega odločanja od spoznavanja do interpretacije predpisov in dejanskega stanja, neposredno pa nastopa kot pravni vir le ob odsotnosti zakonov in drugih predpisov.

Opisano ravnanje ni mogoče na področju kazenskega prava. Na tem področju je treba dosledno spoštovati načelo zakonitosti, ki zahteva, da je kaznivo le tisto dejanje, ki ga je zakon vnaprej določil kot kaznivo in zanj predvidel sankcijo (Nullum crimen, nulla poena sine lege praevia). V kazenskopravni sferi torej ni dopustna ne zakonska in ne pravna analogija.

Neodvisnost sodstva

Za reševanje konfliktov med pravnimi subjekti je pomembna še neodvisnost sodstva in sodnikov. Tega načela ne gre razumeti v absolutnem smislu, saj je sodstvo kot pravna institucija vpeto v sistem oblasti, kot družbena institucija pa v splošne razmere določene globalne družbe. Zato neodvisnosti kot pogoja za racionalno in nepristransko odločanje ne pojmujejo v smislu popolne izoliranosti glede vseh vplivov družbenega okolja (Merc, 1994: 110).

V moderni družbi je uveljavljena celo nasprotna ureditev, saj sodelujejo pri sojenju tudi porotniki oziroma prisedniki kot predstavniki laične javnosti. Sodelovanje laikov pri sodnem odločanju ravno prinaša vplive družbenega okolja v sodne ustanove. Delovanje nepoklicnih sodnikov vnaša v sodstvo zlasti moralna pojmovanja in vrednote ter tudi emocionalne in iracionalne poglede na posamezne sodne primere, vsaj v delu, v katerem so posamezna dejstva pomembna za sodno odločitev.

Pri sojenju je namreč stvarnost reducirana, saj sodišče iz življenjskega dogodka izbere le tista dejstva, na katera se vežejo pravne norme, oziroma izbere tiste pravne norme, ki so vezane na vnaprej predvidene dejanske okoliščine (Luhmann, 1992:76). Za sodni postopek so pomembne le tiste informacije, ki so predvidene v normativno določenem programu odločanja. Zato je sicer kompleksna stvarnost v sodnem (in tudi upravnem) postopku reducirana in selekcionirana. Selektivna uporaba in obdelava informacij o dejstvih privedeta tudi do posebne specifikacije konfliktov (Luhmann, 1992:98) in njihovega reševanja v zakonsko predvidenem postopku.

Relativna samostojnost in neodvisnost sta priznani sodstvu in sodnikom kot pogoj za sprejemanje pravičnih odločitev. V kontinentalnem pravnem sistemu je ta samostojnost poudarjena celo s tem, da je sodnik pri uporabi prava neodvisen celo v razmerju do sodišča višje stopnje.

Na splošno pa torej neodvisnost kaže najprej na neodvisnost sodne ustanove in potem na neodvisnost sodnika, ki izvaja sodno funkcijo. Ta neodvisnost se kaže predvsem s sodnim procesom, v katerem imajo v izhodišču nasprotni udeleženci enake možnosti za uspeh. Pogoj za takšno objektivnost pa je v nepovezovanju življenjskih zunajprocesnih vlog strank, prič in drugih udeležencev v sodnem postopku z vlogami v formaliziranem procesu.

Družbeni vpliv na sodni postopek naj bi se uveljavljal le preko zakonodajalca oziroma preko njegovih splošnih pravnih aktov. Zato mora biti v sodnem procesu tudi vloga sodnika ločena in neodvisna od njegove družinske, verske, politične, prijateljske itd. vloge. Sočasno se vsi udeleženci v sodnem postopku priznavajo v svojih vlogah, ki jih »igrajo na sodišču«, kar relativizira njihovo dejansko družbeno moč in njihove dejanske družbene položaje.

Na temelju sodelovanja v postopku pa je vsak udeleženec zavezan k spoštovanju sodne odločitve. Njena legitimnost in s tem legitimnost sodstva kot institucije izvirata prav iz izpeljanega sodnega postopka. Zato se pravo dejansko izgrajuje s procesom (Zupančič, 1990: 116). Brezosebnost in ločevanje drugih družbenih vlog od vlog, ki jih imajo udeleženci v sodnem procesu, ob vnaprejšnji negotovosti rezultata, ki bo izšel iz konflikta, ter pokoravanje postopkovnim pravilom vodijo do neodvisnosti in politične nevtralnosti sodstva.

Navedeno dejstvo pa po drugi strani reducira delovanje sodstva kot institucije pravne države na zgolj pravno reševanje konfliktov; širše družbene razsežnosti konfliktov in globlje individualne razsežnosti človekovega bivanja ostajajo odmaknjene od pravosodja (Cerar, 1994:447). Kersistem sodstva oziroma zahteva po njegovi neodvisnosti spada med bistvene prvine pravne države, je sodstvo tudi omejeno, saj ne more posegati v družbene odnose s pravnimi predpisi ali z zunajpravnimi sredstvi.

Delna korektura omenjenih omejitev je podana z moralnimi in socialnimi temelji samega pravnega sistema. Socialne okoliščine kot »normativna moč dejanskega« (Gurvitch) vplivajo na resnični proces uporabljanja pravnih predpisov in s tem objektivno relativizirajo tudi neodvisnost sodstva. Le-to je vpeto v vrednostni sistem neke globalne družbe in prevladujoča moralna pojmovanja določenega časa in prostora. Danes so sicer temeljne družbene vrednote in temeljne svoboščine in pravice človeka osnova splošnih pravnih norm vseh modernih pravnih sistemov, vendar je sodstvo dejansko vpeto tudi v svet posebnih vrednot in moralo konkretne globalne družbe.

Te vidike posebej izraža javno mnenje kot moralnokritična sila družbe, ki ji nekateri pripisujejo celo naravo deatizirane oblasti (Merc, 1994:114). Tako v

javnem mnenju kot v morali, ki razlikuje med dobrim in zlim, se izraža tudi družbena razslojenost. Moralni pogledi in moralna praksa nekega družbenega razreda oziroma sloja se običajno razlikujejo od morale drugega razreda oziroma sloja (Pečar, 1990: 124). Zaradi težnje k prevladi srednjih slojev v stratifikacijski strukturi sodobnih globalnih družb se te razlike v ideološki nadgradnji zmanjšujejo, vendar jih povsem spregledati še vedno ni mogoče.

Moralni pogledi družbene večine lahko podpirajo ali pa nasprotujejo sodnim odločitvam. Zato že v procesu nastajanja sodb njihovi ustvarjalci ne morejo mimo moralnih vidikov odločitve. Poleg tega pa na te odločitve dejansko – hočeš, nočeš – vplivajo še javno mnenje, običaji, večinska religija itd. Prav tako objektivno dana razslojenost družbe ne ostane povsem brez posledic za delovanje sodne veje oblasti. To velja posebej za premoženjsko razslojenost, pa tudi za stratifikacijo glede na neenakomerno porazdelitev družbene moči med pripadnike globalne družbe, neenakost v družbenem ugledu posameznikov, njihovi izobrazbi, poklicnih itd. Navedene okoliščine sestavljajo »socialno klimo«, v kateri se v praksi bolj ali manj dosledno uresničuje neodvisnost sodstva in sodnikov.

Organiziranost sodišč

Organiziranost sodišč je v različnih pravnih in političnih sistemih različna. Kljub številnim razlikam pa pozna vsak moderen soden sistem instančno sojenje, to je obravnavo na prvi stopnji in možnost pritožbe na drugostopenjsko apelacijsko sodišče (Abram, 1993:93). Ob univerzitetnosti takšne delitve sodišč pa že ni več povsod dosledno izpeljana ločitev teh dveh vrst sodišč, tako da bi prvostopenjsko oziroma razpravno sodišče obravnavalo dejanske in pravne vidike primera, drugostopenjsko pa le pravne vidike. Številni sistemi imajo poleg tega na prvi stopnji več vrst sodišč, v celotni sodni organizaciji pa so pogosta ob sodiščih splošne pristojnosti še specializirana sodišča za posamezno vrsto zadev ali za določene kategorije prebivalstva.

V slovenski organizaciji sodišč delujejo kot splošno pristojna na prvi stopnji okrajna in okrožna sodišča, na drugi stopnji pa višja sodišča. Med specializirana sodišča uvrščamo delovna in socialna sodišča. Poseben položaj ima tudi upravno sodstvo. Splošna in specializirana sodišča imajo svoj vrh v Vrhovnem sodišču RS.

Po naši ureditvi je tako določeno, da je na prvi stopnji pristojnost za sojenje razdeljena med okrajna¹ in okrožna² sodišča.

Grobo povedano odločajo okrajna sodišča, ki jih je 44 o lažjih kazenskih in civilnih zadevah, okrožna, ki jih je 11, pa o težjih primerih s kazenskega in civilnega področja. Pri tem je uporabljena osnovna razmejitev, po kateri okrajna sodišča sodijo o kaznivih dejanjih, za katera je zagrožena denarna kazen ali kazen zapora do treh let, za druga kazniva dejanja, kjer je zagrožena strožja kazen, pa so pristojna okrožna sodišča. Na civilnem področju pa odločajo okrajna sodišča, če vrednost spornega zahtevka ne presega dveh milijonov tolarjev, za višje zneske pa

¹ Okrajna sodišča v RS so v teh krajih: Ajdovščina, Brežice, Celje, Črnomelj, Domžale, Gornja Radgona, Grosuplje, Ilirska Bistrica, Idrija, Jesenice, Kamnik, Kočevje, Koper, Kranj, Krško, Lenart, Lendava, Litija, Ljubljana, Ljutomer, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ormož, Piran, Postojna, Ptuj, Radovljica, Sevnica, Sežana, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju, Škofja Loka, Šmarje pri Jelšah, Tolmin, Trbovlje, Trebnje, Velenje, Vrhnika, Žalec.

² Okrožna sodišča v RS so v teh krajih: Celje, Koper, Kranj, Krško, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, Slovenj Gradec.

so pristojna okrožna sodišča. Ob tej osnovni delitvi zadev določa zakonodaja še nekatere posebnosti.

Zaradi navedene delitve prvostopenjske pristojnosti po teži kaznivega dejanja oziroma pomenu zadeve odloča na okrajnem sodišču poklicni sodnik posameznik, okrožno sodišče pa odloča praviloma v senatu treh sodnikov, ki ga sestavljajo poklicni sodnik in dva nepoklicna sodnika (porotnika). Do konca leta 1995 so bila za vse zadeve na prvi stopnji pristojna t.i. temeljna sodišča z enotami.

O pritožbah proti sodbam okrajnih in okrožnih sodišč odločajo višja sodišča.³ Višje sodišče sodi v senatu, ki ga sestavljajo trije poklicni sodniki. S tem je zagotovljena tudi v organizaciji sodstva ustavna pravica do pritožbe oziroma pravnega sredstva (25. čl. Ustave RS) in spoštovano načelo o instančnosti sojenja.

Zato so dvostopenjsko organizirana tudi specializirana sodišča, na primer kot delovna sodišča prve stopnje, kot socialna sodišča prve stopnje in kot višje delovno in socialno sodišče. Slednje odloča v senatu treh sodnikov o pritožbah proti odločbam delovnih in socialnih sodišč prve stopnje.⁴

Vrhovno sodišče odloča o izrednih pravnih sredstvih, v posebej določenih primerih pa tudi o drugih zadevah,⁵ predvsem pa skrbi za enotno sodno prakso ter s tem v zvezi sprejema načelna pravna mnenja o vprašanih, pomembnih za enotno uporabo zakonov.

V pravosodnem sistemu ima ustavno sodišče poseben položaj. Le-to nastopa kot del sodne veje oblasti, predvsem kadar odloča o ustavni pritožbi, sicer pa je njegovo delovanje bolj navzoče pri zakonodajni in izvršilni oblasti. To je razvidno iz pristojnosti ustavnega sodišča, kot izhajajo iz pravnega sistema in pravne doktrine. Tako po slovenski ureditvi ustavno sodišče presoja ustavnost in zakonitost splošnih pravnih aktov, odloča o sporih glede pristojnosti, odloča – po obtožbi – o odgovornosti predsednika republike, predsednika vlade in ministrov, odloča o protiučustavnosti aktov in delovanju političnih strank, potrditvi poslanskih mandator in daje mnenje o skladnosti mednarodnih pogodb z ustavo (Rupnik, 1994:298).

Ker torej ustavno sodišče lahko odpravi ali razveljavi sodbo vrhovnega sodišča (sodna oblast), razveljavi zakon (zakonodajna oblast) ali odpravi uredbo (izvršilna oblast), je ustavno sodišče v nekem smislu nova – četrta veja oblasti ali tudi nekakšna nadoblast nad tradicionalnimi tremi vejami oblasti. Zaradi dosledne izvedbe načela o pravni državi (Rechtsstaat) oziroma vladavini prava (rule of law) je ustavnemu sodišču priznan položaj oblastne veje »sui generis«, saj ta državni organ lahko odločujoče posega tako na zakonodajno in izvršilno kot tudi na sodno področje oblasti.

V sferi sodne oblasti se torej pojavlja ustavno sodišče, kadar odloča o kršitvi ustavnih pravic s posamičnimi konkretnimi akti državnih organov. O tem odloča na temelju ustavne pritožbe, ki jo lahko vložijo vsaka fizična ali pravna oseba potem, ko so izčrpana vsa redna in izredna pravna sredstva. Zato bo ustavna pritožba

³ Višja sodišča v RS so v krajih: Koper, Ljubljana, Celje, Maribor.

⁴ Delovna sodišča prve stopnje v RS so v krajih: Celje, Koper (oddelka v Novi Gorici in Postojni), Maribor (oddelki v Murski Soboti, Slovenj Gradcu in Ptuj). V Ljubljani je Delovno in socialno sodišče prve stopnje (oddelki v Brežicah, Kranju in Novem mestu) ter Višje delovno in socialno sodišče.

Delovna sodišča odločajo v individualnih in kolektivnih delovnih sporih (obstoj delovnega razmerja, pravice in dolžnosti iz delovnega razmerja in pogodb o delu, spori med delodajalci in delavci v zvezi z izumi, spori med strankami, kolektivne pogodbe, spori v zvezi z zakonitostjo stavke, pristojnostmi sindikata, skladnosti kolektivnih pogodb med seboj in z zakonom itd.).

⁵ Vrhovno sodišče RS sodi v upravnih sporih, na tretji stopnji o rednih pravnih sredstvih proti sodbam sodišč druge stopnje, odloča o izrednih pravnih sredstvih, odloča v sporih o pristojnostmi med nižjimi sodišči, odloča o reviziji in zahtevi za varstvo zakonitosti zoper odločbe delovnih in socialnih sodišč itd.

pogosto naperjena zoper sodbo vrhovnega sodišča. Kadar ustavni pritožbi ustavno sodišče ugodi, napadeno sodbo ali odločbo v celoti ali deloma odpravi oziroma razveljavi in vrne zadevo pristojnemu organu v ponovno odločanje.

Po slovenski ustavi je ustavno sodišče sestavljeno iz devetih sodnikov, ki jih na predlog predsednika republika izvoli državni zbor za devet let (Ustava RS, 163. čl.). V nekaterih drugih sistemih je sodni nadzor ustavnosti dan rednim sodiščem. Takšen nadzor izhaja iz stališča, ki ga je oblikovalo Zvezno vrhovno sodišče ZDA, da sodišče ni dolžno upoštevati zakonov, ki so po njegovem mnenju v nasprotju z ustavo. Seveda pa mora biti ta presoja vedno utemeljena s pravnimi argumenti, saj sodišče ne sme presojati skladnosti zakonov z ustavo z vidika njihove politične vsebine in primernosti.

Slovensko sodstvo se vsako leto ukvarja z okoli milijon zadevami. V letu 1992 so na primer sodišča obravnavala 905.142 zadev in jih v istem letu rešila dobrih 75% (685.119). V primerjavi z letom poprej se je pripad kazenskih zadev povečal za 4,5%, pripad pravnih zadev pa za 9,4%.

Količinska učinkovitost dela sodišč se kaže s številom rešenih zadev v določenem času. Za ponazoritev je mogoče navesti, da je bil v letu 1992 rešen na temeljnih sodiščih ta odstotek zadev:⁶

	do 6 mes.	6 mes.-1 leto	nad 1 leto
kazenske zadeve	63,2	18,0	18,8
pravdne zadeve	54,3	20,6	25,1

Poleg navedenega vodijo sodišča še številne gospodarske in preiskovalne zadeve, stečajne postopke, rešujejo zapuščinske in druge nepravdne zadeve, izvajajo izvršbe ter vodijo zemljiško knjigo. Samo v letu 1992 je bilo na primer izdanih 227.717 izpiskov, prepisov in potrdil v zemljiškoknjiznih zadevah.

Na Vrhovnem sodišču RS je bilo na začetku leta 1994 2.595 nerešenih zadev; v letu 1994 je prejel kazenski oddelek še 520 novih primerov, od tega 336 zahtev za izredna pravna sredstva, civilni oddelek 1.162 novih zadev, gospodarski oddelek 183 ovih primerov, upravni oddelek pa kar 1216 novih zadev.⁷

Na sodiščih v zadnjih letih vztrajno narašča število primerov. Za ponazoritev navedene trditve je moč navesti indeks rasti posameznih vrst novih in nerešenih zadev, če vzamemo za bazni indeks leto 1988 in ga primerjamo z letom 1992:⁸

	nove zadeve 1988 = 100	nerešene zadeve 1988 = 100
preiskave	114	135
kazenske zadeve zoper mladoletnike	168	220
gospodarski spori	203	404
izvršilne gospod. zadeve	425	557

Vedno večji pripad in naraščanje števila nerešenih zadev zahtevata povečevanje števila sodnikov in njihovo vedno večjo strokovnost. K temu cilju želi prispevati določitev strogih pogojev za izvolitev v sodniško funkcijo. Visoka merila za sodniški poklic pa so povezana tudi s trajnim mandatom.

⁶ Sodnikov informator, Ljubljana 1994, št. 13.

⁷ Delo, 13.3.1995, Ljubljana.

⁸ Ministrstvo za pravosodje, Sodna statistika, Ljubljana 1993.

Takšna usmeritev je uveljavljena tudi v drugih modernih političnih in pravnih sistemih ter vnesena v organizacijo in pristojnost sodišč.⁹

V sosednji Italiji je sodna pristojnost razdeljena med mironega sodnika, pretorja, sodnika za mladoletnike in porotno sodišče. Mirovni sodnik (giudice conciliatore) odloča v civilnih zadevah, če gre za spore majhne vrednosti, sicer pa ima pomiritveno funkcijo. V preturi se izvaja sojenje v drugih civilnih zadevah na prvi stopnji in odloča o pritožbah zoper odločbe mirovnega sodnika. Pretura izvaja tudi kazenske preiskave. Poleg tega je pretor prvostopenjski sodnik v delovnih sporih in kazenskih zadevah, kjer je zagrožena denarna kazen ali zapor do štirih let.

O pritožbah zoper odločbe preture v civilnih zadevah odloča redno sodišče (il tribunale ordinario). To je na prvi stopnji pristojno tudi za vse težje kazenske zadeve. V najtežjih kazenskih zadevah pa sodi na prvi stopnji porotno sodišče (corte di assize). Posebej je organizirano še sodišče za mladoletnike (il tribunale per i minoreni). Pritožbeno sodišče (corte di appello) odloča o pritožbah zoper civilne in kazenske odločbe rednega sodišča ter sodišča za mladoletnike in o pritožbah zoper kazenske sodbe preture. Najvišji organ sodstva v Italiji je kasacijsko sodišče (corte suprema di cassazione).

V Avstriji izvajajo sodno oblast na prvi stopnji okrajna in okrožna oziroma deželna sodišča (Bezirksgericht, Landesgericht, Kreisgericht). Na drugi stopnji odloča višja deželna sodišča (Oberlandesgericht) o pritožbah zoper sodbe prvostopenjskih sodišč. Kot sodišče zadnje instance v civilnih in kazenskih zadevah je določeno vrhovno sodišče (Oberster Gerichtshof). Deželna oziroma okrožna sodišča odločajo na prvi stopnji tudi kot delovna in socialna sodišča. Posebej sta organizirani upravno sodstvo ter področje trgovskega sodstva in mladinskega kazenskega sodstva.

V ZR Nemčiji vpliva na organiziranost sodstva zvezna ureditev države. Zato pozna Nemčija zvezno in deželno sodstvo. Poleg tega pa zajema sodni sistem ob ustavnem sodstvu še redno, delovno, upravno, socialno in finančno sodstvo.

Prvostopenjska pristojnost je glede na težo kaznivega dejanja oziroma vrednost spornega predmeta razdeljena med nižja in deželna sodišča (Amtsgericht, Landgericht). O pritožbah zoper odločbe deželnih sodišč odločajo višja deželna sodišča (Oberlandesgericht). Pritožbena instanca zoper odločbe nižjega sodišča pa je deželno sodišče. Višje deželno sodišče sodi na prvi stopnji o političnih kaznivih dejanjih. O revizijah zoper odločbe višjih deželnih sodišč odloča zvezno sodišče (Bundesgerichtshof).

Na delovnopravnem področju je prvostopna pristojnost dana posebnim delovnim sodiščem, instančna pa deželnim delovnim sodiščem in zveznemu delovnemu sodišču. Enako so na treh ravneh organizirana upravna sodišča in socialna sodišča, medtem ko je finančno sodstvo organizirano na dveh ravneh. V zadnjem obdobju so v Nemčiji oblikovani številni predlogi za delo poenostavitve sodnega sistema, da bi dosegle njegovo večjo preglednost (Cube-Hadding, 1978:114).

V Franciji je prvostopenjska pristojnost sodišč razdeljena med splošna in specializirana sodišča. V osebnih in premoženjskih sporih sodi na prvi stopnji sodnik posameznik na instančnem sodišču. V civilnih zadevah nad določenim zneskom in za kazniva dejanja, za katera je predpisana zaporna kazen do pet let, odločajo v senatu velikoinstančna sodišča. Za sojenje v težjih kazenskih zadevah so pristojna porotna sodišča. Za reševanje sporov med trgovci pozna francoski sodni sistem posebna trgovinska sodišča, za odločanje v sporih s področja delovnega prava

⁹ Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, št. 18, Ljubljana 1993.

razsodišča in posebna sodišča za spore iz socialne varnosti ter še specializirana sodišča za spore iz kmečkih zakupov. O pritožbah zoper odločbe prvostopenjskih sodišč odločajo pritožbena sodišča, za poenoteno uporabo prava pa skrbi vrhovno oziroma kasacijsko sodišče.

O sporih med državljanom in državno upravo odločajo specializirana upravna sodišča prve stopnje in pritožbena upravna sodišča, kasacijsko funkcijo na tem področju pa opravlja Državni svet. Tako je sodno varstvo zoper upravne odločitve v Franciji povsem ločeno od rednega sodstva.

V Združenih državah Amerike je vzpostavljen dualni sodni sistem, ki je posledica zvezne ureditve države. Tako so po celotnem ozemlju ZDA razporejena zvezna sodišča z zveznim vrhovnim sodiščem na čelu (The U.S. Supreme Court). Polg tega delujejo v vsaki zvezni enoti še državna sodišča, ki imajo v vsaki zvezni državi svoje vrhovno sodišče. Pri tem so med sodnimi sistemi zveznih enot velike razlike, tako da v ZDA obstaja pravzaprav kar 51 sodnih sistemov – sistem zveznih sodišč in vsaka od 50 zveznih držav ima spet svoj sodni sistem. Poleg tega se dvojnost v organiziranosti sodstva kaže še v tem, da je ena vrsta zveznih sodišč oblikovana na temelju ustave, druga pa na temelju zakona (Abraham, 1993:143). Tako je na primer na podlagi ustave ZDA oblikovano Vrhovno sodišče ZDA, 13 apelacijskih sodišč in 94 okrožnih sodišč (Abraham, 1993:156).

Volitve oziroma imenovanje sodnikov

V dosedanji zgodovini so poznani v bistvu trije načini vstopa v sodniško funkcijo:

- sodnika imenuje oziroma izvoli organ vrhovne zakonodajne ali izvršilne oblasti,
- sodnika izvoli ljudstvo ali
- sodnika izberejo oziroma kooptirajo sodniki sami (Van Caenegem, 1978: 146).

V modernih političnih sistemih so dejansko uporabljene kombinacije navedenih treh osnovnih tipov regrutiranja sodnikov.

V Italiji imenuje sodnike Višji sodni svet (Consiglio superiore della magistratura), ki mu predseduje predsednik republike. Dve tretjini članov sodnega sveta izvolijo sodniki med seboj, eno tretjino pa izvoli parlament iz univerzitetnih profesorjev prava in odvetnikov. Za vstop v sodniške vrste je potrebno po diplomu pravne fakultete in državnem izpitu dvoletno pripravništvo (slušateljstvo). Na podlagi pozitivnega poročila, ki ga izdelata sodni svet pritožbenega sodišča, je pripravnik imenovan na eno izmed 7.000 sistematiziranih mest sodnikov in tožilcev v Italiji (Fišer, 1994:848).

V Avstriji imenuje sodnike na predlog zvezne vlade predsednik države. Ta lahko imenovanje sodnikov prenese na pravosodnega ministra. Predsedniku države oziroma pravosodnemu ministru pa za vsako prazno sodniško mesto predlagajo po tri kandidate posebni odbori, ki delujejo v sodstvu. Predlagani kandidat za sodnika mora imeti ob diplomu pravne fakultete opravljeno štiriletno pripravništvo in sodniški izpit.

V Franciji pošle minister za pravosodje Vrhovnemu sodnemu svetu listo kandidatov za imenovanje sodnikov. Iz te liste oblikuje svet predlog za imenovanje sodnika predsedniku republike. Sodno pripravništvo izvaja posebna nacionalna

šola za sodnike. Pripravnštvo traja dve leti in pol. V Franciji je okrog 6.000 sodniških mest (Fišer, 1994: 848).

V Sloveniji voli sodnike Državni zbor na predlog sodnega sveta. Sodni svet je sestavljen iz 11 članov, med katerimi jih je šest iz vrst sodikov. Na podlagi razpisa, ki ga objavi ministrstvo za pravosodje, mnenja tega ministrstva in mnenja ustreznega personalnega sveta (pri okrožnem sodišču), izbere sodni svet enega izmed prijavljenih kandidatov in ga predlaga v izvolitev Državnemu zboru. Takšen postopek je določen za prvo izvolitev v sodniško funkcijo, kadar pa se na razpisano prosto sodniško mesto javi nekdo, ki je že sodnik, opravi izbiro oziroma imenovanje sodni svet sam.

Za sodnika okrajnega sodišča je lahko izvoljen diplomirani pravnik, ki ima državni pravniški izpit, najmanj štiri leta prakse in je dopolnil 30 let starosti ter je osebnostno primeren za opravljanje sodniške funkcije.

Državni zbor izvoli sodnika v trajni mandat. Trajnost sodniške funkcije pomeni, da sodnika ni mogoče razrešiti ali premestiti na drugo sodišče brez njegove privolitve. Sodniku ne more prenehati funkcija z odločitvijo izvršnih ali zakonodajnih organov, temveč le v primerih, ki jih izrecno določa zakon¹⁰ ali če je razrešen, ker je naklepno storil kaznivo dejanje z zlorabo sodniške funkcije.¹¹

Trajni sodniški mandat zagotavlja sodnikovo neodvisnost in samostojnost. S trajnim mandatom je na institucionalni ravni vzpostavljeno stanje, da se sodniku ni treba ozirati na mnenje in želje drugih državnih funkcionarjev. To mu omogoča, da se izogne vplivu drugih vej oblasti na sodniške odločitve.

Poleg trajnega mandata, ki je danes že utrjena prava vrednota, prispeva k sodnikovi neodvisnosti tudi pravilo o nezdržljivosti njegove funkcije z delom v drugih državnih organih ali organih lokalne samouprave, z delom v organih političnih strank; sodnik se nadalje ne sme ukvarjati z različnimi pridobitvenimi dejavnostmi, ki bi ga ovirale pri opravljanju službe ali zbujele vtis, da ni nepristranski. Zato na primer sodnik ne sme biti član upravnega ali nadzornega odbora gospodarske družbe, ne sme opravljati odvetniških ali notarskih opravil itd.

V Sloveniji je na rednih sodiščih sistemiziranih 617 sodniških mest; v prvi polovici leta 1995 je bilo zasedenih 530 mest. Na delovnih in socialnih sodiščih je sistemiziranih 73 sodniških mest, od tega je bilo v prvi polovici leta 1995 zasedenih 46 mest.¹²

¹⁰ 74. čl. Zakona o sodniški službi, Ur.l.RS, 19/94: Sodniku preneha sodniška funkcija po zakonu:

1. z upokojitvijo, vendar najkasneje ko dopolni 70 let starosti;

2. če izgubi državljanstvo Republike Slovenije; 3. če izgubi poslovno sposobnost ali zdravstveno zmožnost za opravljanje službe;

4. če se odpove sodniški službi; 5. če se odpravi sodišče in sodniku ni mogoče zagotoviti, da nadaljuje z opravljanjem sodniške službe v drugem sodišču;

6. če sodnik sprejme funkcijo, začne opravljati dejavnost ali sklene delovno razmerje oziroma kljub prepovedi opravlja delo, ki ni združljivo s sodniško funkcijo;

7. če iz ocene njegove službe izhaja, da ne ustreza sodniški službi.

¹¹ 77. člen Zakona o sodniški službi, Ur. l. RS, 19/94: Če sodnik naklepno stori kaznivo dejanje z zlorabo sodniške funkcije, mora sodišče pravnomočno obsodilo sodbo poslati sodnemu svetu. Sodni svet je v primeru iz prejšnjega odstavka dolžan brez odlašanja obvestiti državni zbor, ki sodnika razreši.

¹² Delo, 4.3.1995, Ljubljana.

Institut porotnega sojenja vnaša v sodno vejo oblasti vpliv javnega mnenja in civilne družbe. Načelo o udeležbi državljanov pri izvajanju sodne oblasti (128. čl. Ustava RS) preprečuje nastajanje t.i. »kabinetne justice«, ko bi poklicni sodniki povsem dogmatično, ne da bi se ozirali na dejansko življenje, reševali posamične primere.

Laični sodniki v anglosaksonskem sistemu odločajo v kazenskih zadevah samo o dejanskih vprašanjih, medtem ko o pravnih vidikih primera odloča poklicni sodnik samostojno. Zato porota na drugi strani samostojno presoja, ali je nekdo storilec kaznivega dejanja oziroma ali je kriv, poklicni sodnik pa na podlagi odločitve porote izreče kazensko sankcijo oziroma obsodilno ali oprostilno sodbo. Anglija pozna poleg porotnega sodstva še vedno t.i. mirovne sodnike, ki rešujejo veliko minornih zadev. Ti sodniki niso poklicni pravniki oziroma pogosto sploh nimajo univerzitetne izobrazbe (Van Caenegem, 1987:133).

V evropskem kontinentalnem sistemu – torej tudi v Sloveniji – soodločajo laiki skupaj s poklicnim sodnikom tako o dejanskih kot o pravnih vprašanjih primera. Zato se za takšen način udeležbe državljanov pri izvajanju sodne oblasti uporablja izraz »prisedniški sistem«.

V slovenski organizaciji sodstva je porotno sojenje predvideno na okrožnih sodiščih, ki odločajo v senatu treh ali petih sodnikov (1 poklicni sodnik in dva porotnika ali 2 poklicna sodnika in trije sodniki porotniki). Sodnike porotnike imenuje predsednik višjega sodišča za pet let z možnostjo reelekcije. Posebni načini določanja porotnikov veljajo za specializirana sodišča. Ker imajo ta sodišča položaj okrožnega sodišča, je na primer pri individualnih delovnih sporih senat prvostopenjskega delovnega sodišča sestavljen iz enega poklicnega sodnika, ki je predsednik senata in dveh sodnikov porotnikov; eden od porotnikov je iz liste delavcev, drugi pa iz liste delodajalcev. Sodnike porotnike za ta sodišča voli državni zbor z list kandidatov delavcev in delodajalcev.

Smisel porotnega sojenja je torej v povezovanju civilne družbe z delovanjem sodne veje državne oblasti. Porotniki vnašajo splošni vpliv javnosti v sojenje. Čeprav se sodišča ne smejo in ne morejo vedno uklanjati splošnemu javnemu mnenju, povsem mimo njega v daljšem obdobju zopet ne morejo. Najstabilnejše je razmerje med sodišči in javnostjo oziroma civilno družbo, kadar je javno mnenje skladno z vsebino splošnih pravnih norm in z odločitvami sodišč.

Tako na primer lahko govorimo o navedeni usklajenosti in nekakšni »zdravi družbi«, ko je v ustavi določeno, da v Sloveniji ni smrtne kazni (17. člen Ustava RS) in ko sočasno v javnomnenjskih anketah vprašanci na vprašanje, ali menite, da bi bilo treba v Sloveniji za huda kazniva dejanja uvesti smrtno kazen, odgovarjajo takole¹³:

ne	62,2%
da	30,2%
ne vem	6,6%
mi je vseeno	0,6%

Porotniki in celotno sodstvo nadalje tudi ne bodo mogli mimo javnega mnenja, ki večinsko ugotavlja, da Slovenija v letu 1995 še vedno ne deluje kot pravna država. Na vprašanje »Ali mislite, da je Slovenija pravna država?« so namreč v

¹³ Delo, 1.4.1995, Ljubljana, Stik, N = 741.

odstotkih razporejeni odgovori razporejeni takole:¹⁴

ne	51,1%
da	36,9%
ne vem	12,0%

Splošni družbeni nadzor nad delovanjem sodstva je mogočen tudi zaradi načela javnosti sodnih razprav. Glavne obravnave so praviloma javne, razen v zelo izjemnih primerih, ko je mogoče – skladno z zakonom javnost izključiti. Procesno načelo javnosti ima tudi družbeno simbolni pomen, saj poudarja pravičnost in pravilnost sodne odločitve (Luhmann, 1992:115).

Pri tem ni nujno, da sodnim postopkom neposredno prisostvuje velik del javnosti, saj zadošča že zavest o obstoju takšne možnosti oziroma pravice. Dejansko se pred očmi javnosti odvija le del procesa sprejemanja sodne odločitve, vendar je že javnost glavne razprave v njeni simbolično ekspresivni funkciji zadostna za legitimizacijo sodne odločitve. K tej legitimnosti prispevajo tudi sredstva javnega obveščanja s poročili o sodnih primerih. Ob tem pa morajo novinarji paziti, da s svojo fizično navzočnostjo ne motijo sodnih postopkov, da v svojih poročilih ne anticipirajo sodne odločitve in da ne zapadejo subjektivnim kritikam sodnih postopkov (Luhmann, 1992:118).

Po drugi strani so sodniki tudi zavarovani pred stihijskimi pritiski javnosti ali izvršilne državne oblasti s pravnim institutom imunitete. Zato je ustavno določeno, da ni mogoče nikogar, ki sodeluje pri sojenju, klicati na odgovornost za mnenje, ki ga je dal pri odločanju v sodiošču (134. čl., Ustava RS).

Sodnik, ki bi trpel negativne posledice zaradi svoje odločitve, ne bi mogel biti nepristranski. Sodnikova imuniteta se tako izkaže za bistveni element sodnega postopka. Kritika sodnikove odločitve je omejena, saj ima neposredne učinke le v pritožbenem postopku, če višje sodišče spremeni sodbo. V javnem mnenju je večinsko sprejeta ideja o sodnikovi nepristranosti, saj je tesno povezana z latentnimi socialnimi mehanizmi, ki pogojujejo legitimnost sodne odločitve z izvedenim sodnim postopkom.

LITERATURA

- ABRAHAM Henry J. (1993): *The Judicial Process*, New York, Oxford, Oxford University Press.
- CERAR, Miro (1994): Predpostavke pravne države, *Pravnik* 49 (111) Ljubljana, str. 433–449.
- FELIX von Cube, HADDING Walther (1978): *Recht in unserer Gesellschaft*, Schroedel Schulbuchverlag, Hannover.
- FIŠER, Zvonko (1994): Nekateri značilnosti slovenske pravosodne reforme, *Podjetje in delo* (20), 5–6, Ljubljana.
- HART, H. L. A. (1994): *Koncept prava*, Študentska organizacija v Ljubljani, Ljubljana.
- KRISTAN, Ribičič, Grad, Kaučič (1994): *Državna ureditev Slovenije*, Uradni list RS, Ljubljana.
- LUHMANN, Niklas (1992): *Legitimacija kroz proceduro*, Zagreb, Naprijed.
- MERC, Božidar (1994): Sodstvo kot organ oblasti in kot družbena institucija, *Pravosodni bilten*, (15) 4–5, Ljubljana.
- PAVČNIK, Marijan (1991): *Argumentacija v pravu*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- PEČAR, Janez (1991): *Neformalno nadzorstvo*, Didakta, Radovljica.
- RUPNIK, Cijan, Grafenauer (1994): *Ustavno pravo Republike Slovenije*, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor.
- VAN CAENEGEN R. C. (1987): *Judges, Legislators and Professors*, Cambridge University Press, Cambridge.
- TOŠ, Niko (ur.) (1994): *Slovenski izzivi II*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- ZUPANČIČ, M. Boštjan (1990): *Pravo in prav*, Cankarjeva založba, Ljubljana.

¹⁴ Delo, *ibidem*.

Projekt slovensko javno mnenje – primer infrastrukturne podatkovne baze slovenske sociologije

Projekt Slovensko javno mnenje (SJM) – in pomembne tuje raziskave

Empirično sociološko raziskovanje družbene in politične zavesti Slovencev ima svoje zgodovinsko izhodišče v projektu Slovensko javno mnenje iz leta 1968. Projekt je bil zasnovan že leta 1966 ob ustanovitvi Centra za raziskovanje javnega mnenja pri takratni Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Projekt je bil izvirna zamisel in je ustrezal potrebam razvijajoče se družboslovne raziskovalne stroke in družbene oz. politične prakse. Njegova longitudinalna zasnova je prvič v prostoru slovenskega družboslovja obetala in kasneje omogočila razkrivanje sprememb v družbeni in politični zavesti prebivalstva oz. sprememb v individualnih, družinskih oz. družbenih stanjih.

Kasneje se je izkazalo, da raziskava konceptualno ustreza modelom longitudinalnega družboslovnega empiričnega raziskovanja v Zahodni Evropi oziroma v Združenih državah Amerike (ZDA). Naj namenimo najbolj znanim modelom te vrste nekaj vrstic za primerjavo. Tako je denimo v ZDA National Opinion Research Centre v Chicagu v obdobju 1963 – 1968 izvajal kompleksne empirične raziskave, imenovane Amalgams. Z njimi je proučeval in posredoval reprezentativne podatke o stališčih ljudi, o ključnih političnih, socialnih, gospodarskih in drugih vprašanjih. Projekt Amalgams je v začetku 70-ih let prerastel v znan projekt, imenovan General Social Survey (GSS), ki se je do današnjih dni uveljavil kot nacionalni podatkovni program za družbene vede (J. M. Converse 1987, R. G. Niemi et al. 1988, N. M. Bradburn in S. Sudman 1988). Projekt GSS financira National Science Foundation.

Nekako v istem obdobju se je tudi v Zvezni republiki Nemčiji (ZRN) razvil projekt Allgemeinen Bevölkerungsumfrage der Sozialwissenschaften (ALBUSS), ki od leta 1980 kot nemški nacionalni projekt poteka v visoko razvitem personalnem in infrastrukturnem okolju, v okviru katerega potekajo tudi mnogi najpomembnejši mednarodni kooperativni projekti s področja družboslovja (B. Wegener 1983, W. Mueller, P. Mohler et al. 1990). Projekt ALBUSS skupno izvajata Zentrum fuer Umfragen, Methoden und Analysen (ZUMA) v Mannheimu, in Zentralarchiv fuer Sozialwissenschaften (ZA), Univerza v Koelnu. Navedeni ustanovi pomenita infrastrukturo nemškega empiričnega družboslovja, posebej sociologije; ustanovljeni sta bili po združenju nemških akademskih raziskovalnih inštitutov in univerz in ju financira država.

V okviru ZUMA potekajo razni longitudinalni empirični družboslovni raziskovalni projekti za potrebe akademskega družboslovja, med njimi empirični projekti iz mednarodnih kooperacij ter spremljajoče metodološke oz. metodološko-razvoj-

* Dr. Niko Toš, redni profesor na Fakulteti za družbene vede;
Mag. Brina Malnar, asistentka na Fakulteti za družbene vede

ne raziskave. Ključna raziskava te ustanove pa je kljub raznovrstnim programom še vedno ALLBUS – splošna prebivalstvena raziskava s podobnimi značilnostmi kot projekt SJM na Slovenskem. ALLBUS poteka kot longitudinalna, ponavljajoča se raziskava na visoki reprezentativni in strokovni ravni. V okviru te raziskave center izvaja kooperativne raziskave iz mednarodnega programa International Social Survey Program (ISSP) in druge mednarodne kooperativne raziskave.

Center za potrebe nemškega družboslovja izvaja po naročilu tudi posebne empirične raziskave, imenovane Omnibus. Delo pri arhiviranju, urejanju in zagotavljanju trajne dostopnosti do datotek iz tekočih in minulih empiričnih raziskovalnih projektov pa zagotavlja Centralni arhiv za družboslovje, ZA, kot osrednji družboslovni dokumentacijski center za nemško območje. V ZA so shranjene dokumentacije in datoteke vseh empiričnih raziskav akademskega družboslovja, deloma pa tudi raziskav iz programa komercialnih raziskovalnih inštitutov. Tako ZA postaja vse pomembnejša točka usklajevanja mednarodnega empiričnega družboslovnega raziskovanja.

Na podobne projektne zasnove naletimo tudi v drugih evropskih državah, v zadnjem obdobju tudi v vzhodnoevropskih državah.

Med značilnosti tovrstnega raziskovanja v Zahodni Evropi štejemo njegovo visoko povezanost s potrebami sociološke in politološke stroke na eni strani ter aktualnimi družbenimi potrebami na drugi. Poleg tega je tovrstno raziskovanje običajno intenzivno mednarodno usklajevano, poteka na visoki metodološki ravni in ob uporabi reprezentativnih vzorcev. Problemsko pa je močno usmerjeno v modernizacijske procese, razvoj demokracije v Zahodni Evropi oziroma v svetu nasploh, v raziskovanje socialnih sistemov, v raziskovanje pojavov neenakosti, vloge družine in spolnih vlog, v raziskovanje dela in organizacije, v raziskovanje religij in vernosti v sodobnem svetu, v raziskovanje ekološke problematike, notranje družbene integracije, v raziskovanje antisemitizma, različnih vidikov socialne politike, delovanja izobraževalnega sistema, sredstev množičnega obveščanja idr.

Nekaj osnovnih podatkov o Centru za raziskovanje javnega mnenja

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJM MK), ustanovljen leta 1966, deluje pri Fakulteti za družbene vede (FDV), ki je osrednja akademsko izobraževalna in raziskovalna ustanova na področju sociologije, političnih ved in komunikologije v Sloveniji. Center od leta 1968 sistematično izvaja projekt Slovensko javno mnenje (SJM), poleg tega pa opravlja še vrsto strokovno pomembnih raziskav. Center tako izvaja raziskave na področju družbene slojevitosti in mobilnosti, migracij, političnega javnega mnenja, volilnih procesov in političnih strank, razširjenosti množičnih občil ipd. Poleg vsebinskih raziskav se loteva še proučevanj vzorčnih, merskih in drugih metodoloških problemov standardiziranega anketnega raziskovanja.

Glede na metodološke in izvedbene značilnosti lahko raziskave CJM MK razvrstimo takole: Slovensko javno mnenje, longitudinalni projekt terenske raziskave na reprezentativnih vzorcih (N=1050; N=2100); pisemske ankete; raziskovanje ciljnih skupin (npr. mnenjskih voditeljev . . .); panelne raziskave (kontrola terenskih raziskav); računalniško vodeni telefonski intervjuji (CATI); telefonske omnibus raziskave (mesečni barometri, npr. Politbarometer) idr.

S projektom SJM je Center vključen v mnoge mednarodne kooperativne programe. Naj poleg International Social Survey Program omenimo še World Value Survey oziroma European Value Program, Ostbarometer kot pomembnejše med njimi. Center ima za svoje delo razvito mrežo terenskih sodelavcev po vsej Sloveniji.

V obdobju skoraj 30-letnega delovanja je s Centrom in pri projektu SJM sodelovalo več desetih uglednih slovenskih družboslovcev, med njimi v inicialnem obdobju Centra tudi prof. dr. Jože Goričar, nestor slovenske sodobne sociologije. Pri snovanju raziskav SJM naj omenimo le tiste, ki so v vsem obdobju najvidnejše delovali oziroma še delujejo kot družboslovci – profesorji FDV dr. Peter Klinar, dr. Boštjan Markič, dr. Zdravko Mlinar, dr. Zdenko Roter, prof. Cveto Trampuž idr. Posebej je pomembno zapisati, da je avtor vzorčnega zapisa SJM dr. Marijan Blejec (M. Blejec 1970). V programu za leto 94/95 s CJM sodelujejo tudi prof. dr. Ivan Bernik, doc. dr. Mitja Hafner Fink, asist. mag. Vlado Mihelj, asist. mag. Janez Štebe, asist. mag. Brina Malnar, asist. mag. Samo Uhan, Sergio Švara, višji strokovni sodelavec, ter Slavko Kurdija, dipl. soc. in Ivi Kecman, tajnica Centra. Center in projekt SJM od samega začetka vodi prof. dr. Niko Toš.

Posebna pridobitev Centra v letu 1994 je sodobna opremljena anketna delavnica (Computer Assisted Telephone Interviewing – CATI) z ustrežno računalniško, telefonsko, programsko opremo in s posebej usposobljeno ekipo anketarjev. Anketna delavnica omogoča hitre in časovno učinkovite telefonske sondeže, s pomočjo nadzorovanega, računalniško vodenega telefonskega intervjuja. Na ta način CJM MK širi delovanje tudi na področje trženjskega komuniciranja in tržnih raziskav. Skupaj z omenjenimi tehničnimi prednostmi in profesionalno usposobljenimi kadri se Center uveljavlja kot zaokrožen, sodobno in učinkovito organiziran raziskovalni inštitut na področju družboslovnega empiričnega raziskovanja, posebej še mnenjskega raziskovanja v Sloveniji.

V tem letu se torej izteka 28 let od sprožitve nacionalnega mnenjskega raziskovalnega projekta Slovensko javno mnenje, saj je bila prva letna raziskava SJM izvedena na pomlad 1968. Projekt se je v tem obdobju razvil, utrdil in uveljavil kot temeljni nacionalni, empirični (mnenjski) družboslovni raziskovalni projekt, s prevladujočimi sociološkimi izhodišči in pomembnimi navezavami na področje politologije, komunikologije, politične psihologije, pa tudi drugih ved (Toš 1987). Projekt je možno opredeliti tudi kot viden izraz razvoja empiričnega družboslovja v Sloveniji (tudi v Jugoslaviji do njenega razpada), prispeval je k uveljavljanju raziskovalne kulture ter metodologije empiričnega družboslovnega raziskovanja in se hkrati uveljavil kot pomemben aplikativni družboslovni projekt, je pa tudi kot učna baza za metodološki študij študentov dodiplomskega in podiplomskega študija na FDV.

Projekt SJM oziroma CJM danes razpolaga s podatkovno bazo vseh empiričnih raziskav od leta 1968 (glej prilogo). Baza je delno dokumentacijsko obdelana. Infrastrukturne razsežnosti projektu poleg podatkovne baze zagotavljajo razvita mreža terenskih sodelavcev, izkušnje pri vodenju empiričnih raziskav, razviti model vzorčenja in široka mreža raziskovalcev in zunanjih sodelavcev. Ne najmanj pomemben v tem pogledu je tudi strokovni ugled projekta oziroma Centra v javnosti.

Vprašalnike javnomnenjske raziskave SJM je mogoče opredeliti kot vsake druge vprašalnike za proučevanje javnega mnenja: so »merilni instrument« oziroma služijo kot instrument dopolnilega opazovanja dogajanj v političnem, gospodarskem in drugih družbenih (pod)sistemih.

Vprašalnik SJM je praviloma vsebinsko nespecializirana raziskava. Njen cilj je vsakokrat pokriti čim širše polje pomembnih javnomnenjskih dilem. Merilo tematske selekcije je »javnomnenjska pomembnost« – torej vpraševati tisto, kar je trenutno javnomnenjsko pomembno, tj., za kar se pričakuje, da je pri večini ljudi vzbudilo pozornost in so si o tem izoblikovali neko mnenje. SJM pri selekcioniranju tem uporablja tako lastne znanstvene predikcije (SJM kot del znanstvenega sistema) kot tudi vsebine drugih sistemov opazovanja (zlasti medijsko izpostavljene teme).

Po tem, KAJ se v SJM na neki časovni točki sprašuje, lahko torej identificiramo, kaj je bilo na tej točki »javnomnenjsko pomembno« in s tem zelo verjetno tudi politično pomembno. Velja tudi obratno: skozi mehanizem odsotnosti/prisotnosti lahko vidimo, katere stvari na neki časovni točki javnomnenjsko »niso obstajale« bodisi kot problem bodisi kot alternativa v neki družbeni dilemi. Iz tega lahko s precejšnjo upravičenostjo sklepamo, da tudi kot politična dilema niso bile pomembne.

Po tem, KAKO se sprašuje, pa je največkrat mogoče identificirati vsakokratno prevladujočo pozicijo do konkretne (politične, gospodarske ali druge) javnomnenjske dileme.

Vsak vprašalnik SJM se izvaja na slučajnem stratificiranem vzorcu starostno opredeljenih odraslih prebivalcev Slovenije, ki je reprezentativen predvsem za celotno slovensko populacijo. Prevladujoča mnenja, dobljena z anketo SJM, je tako lahko na neki časovni točki upravičeno (z majhnim tveganjem) mogoče splošiti na celo populacijo, kar z drugimi besedami pomeni, da ga je moč obravnati kot nacionalno javno mnenje. Tveganje o korektnosti takšnega sploševanja se zaradi znanih metodoloških predpostavk vzorčenja spreminja z velikostjo/majhnostjo deležev, ki se razlagajo.

Pri projektu SJM gre torej za interakcijo oziroma opazovanje dveh polov družbe – na eni strani gre za opazovanje diskurza vprašalnika, ki je določen z znanstveno in medijsko pomembnostjo vsebin, na drugi strani gre za opazovanje selektivnega odziva na ponujene teme v obliki reprezentativnih javnomnenjskih stališč odraslega prebivalstva Slovenije.

Gostota raziskav v 28-letnem obdobju projekta SJM ni konstantna. V obdobju med letoma 1968 in 1987 je bilo izvedenih 14 raziskav Slovensko javno mnenje (torej povprečno vsako leto po ena, v stvarnosti to pomeni tudi po ena na dve leti, včasih pa več kot ena na leto). Samo v obdobju 1988 – 1992 pa je bilo izvedenih 15 raziskav (torej povprečno tri vsako leto). V letih 1993 – 1994 je bilo izvedenih kar 11 raziskav, torej v povprečju kar 5,5 letno. (Prikaz gostote raziskav SJM po petletnih obdobjih je v prilogi.)

Razlog za ta porast števila raziskav je nedvomno dogajanje v okolju CJMMK kot delu raziskovalnega podsistema: politične in socialne spremembe v slovenski in nekdanji jugoslovanski družbi so bile konec osemdesetih let že v polnem razmahu. To je bil po eni strani čas prehoda enopartijskega političnega sistema v večstrankarski sistem in s tem čas intenzivnega spreminjanja ustave. Hkrati s tem

prehodom sta se v Jugoslaviji dokončno vzpostavila dva nasprotujoča si koncepta regulacije mednacionalnih odnosov – centralistični in (kon)federalistični, med katerima je prihajalo do vse večjih konfliktov – in končno do razpada Jugoslavije.

V kontekstu teh sprememb je mogoče pojasniti povečano gostoto uporabe anketiranja kot instrumenta raziskovalnega podsistema za opazovanje dogajanja v okolju. Z raziskovalnega vidika je šlo zlasti za spremljanje (relativno hitrih) premikov stališč anketirancev oziroma za spremljanje obratov znotraj trendov, kar je omogočala tudi obstoječa dvajsetletna zaloga empiričnih (mnenjskih) podatkov.

Hkrati s povečanim raziskovalnim zanimanjem pa je sondiranje javnega mnenja postalo pomemben instrument opazovanja tudi s strani političnega sistema. Z vzpostavitvijo (bolj) demokratične politične regulative se vzpostavlja novo načelo selekcije in ureditve političnih problemov. Selekcijo in hierarhizacijo političnih problemov čedalje bolj določa tudi merilo javne (volilne) pomembnosti. Sondiranje javnega mnenja se pri tem pojavlja kot eden najpomembnejših instrumentov opazovanja.

Izsledki (empirične) sociologije so v tem zadnjem obdobju tako postali tudi eden od informativnih virov političnih strank pri določanju in izbiri primerne politične strategije ter posredno sredstvo pri določanju regulativnih mehanizmov na posameznih področjih izvršne oblasti.

Število vprašanj, njihova vsebinska struktura in razvoj (novih) tem v projektu SJM v 28-letnem obdobju

Nabor spremenljivk – vprašanj iz tridesetih raziskav projekta SJM obsega okrog 4200 enot, pri čemer niso upoštevane ponovitve.

Najbolj zastopana tema v 25 letnem obdobju je politika (vprašanj, ki zadevajo nekdanje družbenopolitične organizacije, sedanje stranke in njihove politične usmeritve, je 1172 skupaj s ponovitvami). Na drugem mestu so vprašanja na temo neenakosti (997) in na tretjem vprašanja s področja gospodarstva.

V devetindvajsetih vprašalnikih SJM od leta 1968 do leta 1992 je bilo skupno zastavljenih 7093 vprašanj (Malnar 1994; Švara 1994). Med njimi je, kot že rečeno, 4201 originalno vprašanje, preostali del vprašanj gre na račun ponovitev. 28% vprašanj je bilo vsaj enkrat ponovljenih, 15% dvakrat, 6% trikrat, 7% štirikrat ali več.

Frekvenca pojavljanja vprašanj na določeno temo se skozi 25 letno obdobje pri nekaterih temah značilno spreminja, v odvisnosti od dogajanja v okolju.

V letih 1992 – 1994 je bil projekt SJM zelo močno vključen v skupne mednarodne projekte, zlasti v ISSP. Zato v strukturi spremenljivk v teh letih ni tako močno prisoten nabor longitudinalnih, 'tradicionalnih' spremenljivk SJM (izjema sta dva vprašalnika, ki sta bila namenjena prav rednemu merjenju teh spremenljivk). Za to obdobje je značilna relativno velika širitev 'bazena' spremenljivk SJM z novimi vprašanji, ki izhajajo iz mednarodnih raziskav.

V nadaljevanju je dan primer, ki predstavlja ilustrativno analizo dikcije vprašalnika ter značilnih javnomnenjskih obratov v frekvenčni porazdelitvi odgovorov. Primer ponazarja učinek interpenetracije med raziskovalnim sistemom, političnim sistemom ter sistemom vrednot/stališč ('javnim mnenjem'). Gre za izbrano temo o zaznavi privatnega, pri kateri je na obrate v dikciji in porazdelitvi odgovorov značilno vplivala najnovejša tranzicija sistemov.

Tema zasebnega sektorja je za analizo obratov v dikciji vprašalnika in porazdelitvi odgovorov med najbolj eksplanatorno učinkovitimi, ker je mogoče jasno opazovati javnomnenjske obrate v zvezi z njo.

Analiza po merilu prisotnosti/odsotnosti zasebnega kot teme v vprašalnikih SJM pokaže, da je dolgo obdobje (od leta 1968 do približno 1982 oziroma do časa javne – politične – detekcije »krize«) zasebno kot javnomnenjsko zanimiva zadeva praktično odsotno. 'Zasebno' se ponekod pojavlja le v zvezi s kapitalističnim sistemom, sicer pa se tudi s semantičnega vidika pojavlja le kot »obrt« ali kot zasebna kmečka posest.

V obdobju do leta 1981 je 'zasebno' prisotno predvsem kot problem (ne)pravičnosti, kot tuj element znotraj družbene lastnine. Cilj zanimanja je predvsem toleranca javnega mnenja do tega »ostanka« zasebnolastniškega in pridobitniškega prostora v gospodarskem sistemu, njegova »provokativnost« za javno mnenje s stališča dohodkovne (ne)enakosti, ki v tem (sicer obrobem) segmentu nastaja.

Sistem družbene lastnine in nekapitalistična razvojna opcija sta v tem prvem obdobju, do leta 1981, povsem nevprašljiva. To velja tako za sam vprašalnik SJM, ki ne opaža alternative družbena/zasebna lastnina kot relevantne javnomnenjske dileme, kot za javno mnenje, ki opaža, da družbenolastninski sistem zadovoljivo (uspešno) deluje in se pričakuje še njegov nadaljnji razvoj.

Prelomna točka v načinu tematizacije 'zasebnega' v vprašalnikih SJM je pojavitev »krize«, ki se kot politično definirani in obenem kot javnomnenjski problem pojavi po letu 1981. Skozi dikcijo vprašanj SJM o krizi je mogoče opazovati razvoj zaznave te krize in znotraj nje zaznavo odnosa do 'zasebnega': kriza se večji del osemdesetih let opaža le kot začasna disfunkcija socialističnega sistema in obenem predvsem kot moralni problem neodgovornost (vodilnih) posameznikov.

Z nastopom prave »krize« postopoma prihaja tudi do zaznave 'zasebnega' kot nečesa »pozitivnega«. Kot javnomnenjska dilema se v vprašalnikih SJM najprej poudari širitev obsega 'zasebnega' (obrti, malega gospodarstva), ki pa je še v funkciji povečevanja učinkovitosti obstoječega ekonomskopolitičnega sistema. 'Zasebno' se tedaj še zaznava kot element znotraj socialističnega sistema, ki bi lahko s svojo ekonomsko učinkovitostjo dopolnil ta sistem, saj sta njegova politična in ideološka prevlada sicer še vedno nevprašljivi.

Do radikalnega obrata pride konec osemdesetih let, ko se najprej zastavi vprašanje 'zasebnega' kot enakopravne alternative družbeni lastnini, kar se končno izteče v etabliranje lastninjenja kot »zmagovite« sistemske alternative.

Z vidika 'zasebnega' kot vrednote je mogoče reči, da se je v obdobju od leta 1968 do 1992 ta pojem preoblikoval iz obrobne in pretežno negativne vrednote v osrednjo in pretežno pozitivno vrednoto. Vendar pa je treba opozoriti, da tu ni šlo za postopen prehod, pač pa za dokaj nenaden vrednotni obrat, ki je nastopil v drugi polovici osemdesetih let.

Ta obrat zadeva dilemo med enakostjo in učinkovitostjo, ki je bistvena za javnomnenjsko opredeljevanje med družbeno in zasebno lastnino.

Dobro gospodarjenje je bilo v javnem mnenju že od začetnih merjenj pozitivna vrednota in obenem vrednota, ki jo je 'javno mnenje' pripisovalo obrtnikom. Hkrati pa je dejstvo, da ima dobiček od te učinkovitosti (predvsem) zasebnik, v javnem mnenju tej učinkovitosti odvzemalo pozitivni vrednotni naboj. Obratno je bilo pri družbeni lastnini, ki ji javno mnenje nikoli ni pripisovalo atributa učinkovi-

tosti, zato pa je vrednotno pridobila prednost pred zasebno lastnino z atributi, kot sta enakost in pravičnost.

Opisano porazdelitev vrednot med kapitalističnim in socialističnim gospodarstvom potrjujejo tudi odgovori na vprašanje, zastavljeno leta 1992, o oceni atributov kapitalističnega in socialističnega gospodarstva. V širokem naboru različnih lastnosti so tiste, ki jih javno mnenje prepoznava kot izrazite attribute kapitalističnega in obenem kot izrazite »neattribute« socialističnega gospodarstva: učinkovitost, dobiček, napredek in tehnični napredek.

Atributi, ki jih anketiranci bolj pripisujejo socialističnemu gospodarstvu, ne opažajo pa jih pri kapitalističnem, so: človečnost, pomanjkanje in pravičnost.

Privlačnost »kapitalizma« je torej zlasti v njegovi gospodarski učinkovitosti in iz nje izvedeni blaginji, njegova neprivlačnost pa je v nepravičnosti, v meritokratski (»nehumani«) porazdelitvi dobička oziroma bogastva.

Vse do konca osemdesetih let je v javnem mnenju vztrajala vrednotna hierarhija, pri kateri sta pravičnost in enakost kot vrednoti zasedali hierarhično višje mesto kot učinkovitost, zato ni prišlo do »stika« med zasebno lastnino (kapitalističnim gospodarstvom) in »pozitivnostjo«.

Na tej časovni točki (1991) pa se je že zgodil obrat – v javnem mnenju postane učinkovitost hierarhično višji oziroma bolj zaželen cilj in s tem tudi kapitalizem. Približno 50% anketiranih tedaj že soglaša z izrecno izjavo, da je kapitalistično gospodarstvo za Slovenijo najboljši ekonomski sistem, in približno toliko jih tudi meni, da je ta pot pravilna usmeritev za reševanje »sedanjih problemov«.

Obrat v hierarhiji vrednot potrjuje tudi porazdelitve odgovorov na vprašanje, zastavljeno leta 1992, ko več kot polovica vprašanih soglaša z obstojem povezave med dobički podjetnikov in izboljšanjem življenjskega standarda vseh, tj. povezave med zasebnimi dobički in splošno blaginjo.

Vendar pa zlasti podatki zadnjih dveh let raziskav SJM kažejo tudi to, da pozitivno vrednotenje zasebne lastnine in učinkovitosti ne pomeni hkrati tudi tega, da se liberalizira odnos do družbenih neenakosti. Anketiranci so sicer jasno naklonjeni tržnemu sistemu in zasebni lastnini, ne pa tudi velikim družbenim neenakostim in zmanjšanju socialne vloge države. Če podrobneje analiziramo vrednote anketirancev, vidimo, da ni prišlo do bistvenih sprememb v odnosu posameznika do osebnega, tržnega, podjetniškega, zaposlitvenega tveganja. Ni prišlo do opaznih sprememb na ravni posameznikove pobude, do prevladujoče želje po odprti tržni tekmi. Hierarhija med vrednotama (socialne) varnosti na eni ter negotovosti in tveganja (in morebitnega uspeha) na drugi strani je še vedno povsem v korist prve. Na prvem mestu so torej socialna varnost, zanesljivost zaposlitve, zanesljiva in univerzalna mreža socialnih storitev.

Na ravni posameznikovih vrednot, merjenih na razsežnosti varnost-tveganje, se torej ni zgodil opazni premik od iskanja varnosti k usmerjenosti v tržno tekmo in dosežek, ni prišlo do zmanjševanja naklonjenosti paternalistični vlogi socialne države (edina izjema je tu skupina podjetnikov, ki pa je v smislu prevladujočega ustroja vrednot obrobna). Podatki nasprotno kažejo, da se skupaj z zaznavo večje socialne negotovosti še krepijo stališča v prid močni socialni ureditvi in zaščitniški vlogi države.

To pa seveda ne pomeni, da je to nerešljiv problem za nadaljnji tržni razvoj Slovenije. Problem kolizije med relativno egalitarno tradicijo in tržno alokacijo blaginje je v 20. stoletju na demokratičen način rešila institucija socialne države. Ohranjanje relativno egalitarne zaznave družbenega prostora z nizko strpnostjo

do družbenih razlik torej pomeni predvsem to, da se v slovenskem prostoru ne bo (uspešno) izoblikoval tip socialne politike z močnimi liberalističnimi elementi – prej bo uspel model, ko bo tržna alokacija bogastva sorazmerno močno 'korigirana' s kasnejšo prerazdelitvijo bogastva z mehanizmom obdavčevanja in v katerem ne bo prišlo do bistvenega krčenja obstoječe socialne mreže in do prehajanja na neobvezne socialne aranžmaje.

Projekt SJM in mednarodno primerjalno raziskovanje

CJM oziroma projektna skupina SJM je v zadnjih letih, posebej pa po letu 1989, okrepila stike in sodelovanje s sorodnimi raziskovalnimi inštituti v Evropi, ZDA in drugje. Poleg omenjenih povezav z ZUMA, ZA in NORC smo navezali stike še z vrsto drugih akademskih raziskovalnih ustanov, kot so ISR, Univerza v Michiganu, Institut za sociologijo pri Češki akademiji znanosti v Pragi, Forscungsguppe Wahlen iz Mannheima, IFES z Dunaja idr.

Z vidika programskega in metodološko-razvojnega dela sta najpomembnejši točki mednarodnega povezovanja dva mednarodna kooperativna projekta: International Social Survey Program – ISSP in Mednarodna raziskava vrednot (World Value Survey – WVS). Zato zaslužita nekaj dodatnih pojasnil.

Mednarodni program družboslovnega raziskovanja¹

ISSP je program mednarodnega empiričnega družboslovnega raziskovanja, ki poteka redno, v letnih časovnih obdobjih. Program omogoča sodelovanje med že obstoječimi nacionalnimi družboslovnimi projekti, omogoča usklajevanje raziskovalnih ciljev, s čimer posameznim nacionalnim analizam dodaja mednarodno perspektivo.

Projekt ISSP je nastal leta 1983 z ustanovnimi članicami iz Velike Britanije, ZDA, Nemčije in Avstralije. Od leta 1983 do danes je število članic ISSP narastlo na 22 držav. Ustanoviteljicam so se pridružile še Avstrija, Bolgarija, Kanada, Češka, Madžarska, Irska, Izrael, Italija, Japonska, Nizozemska, Nova Zlandija, Norveška, Filipini, Poljska, Rusija, Slovenija, Španija in Švedska.

Vsaka nacionalna raziskovalna organizacija pokrije stroške svojega dela raziskave sama, osrednjega denarnega sklada ni. Združevanje nacionalnih datotek v mednarodno bazo podatkov opravi ZA iz Koelna.

Končna inačica vprašalnika za letno mednarodno raziskavo ISSP, ki je na vrsti, je določena na plenarnem srečanju; vprašanja morajo biti pomembna v vseh državah in postavljena na (čim bolj) enak način. Dosedanje raziskave ISSP zajemajo teme: Vloga države I (1985), Socialna omrežja (1986), Neenakost I (1987), Družina in spremenjene vloge med spoloma (1988), Odnos do dela I (1989), Vloga države II (1990), Religija (1991), Neenakost II (1992), Okolje (1993), Družina in spremenjene vloge med spoloma II (1994), Nacionalna identiteta (1995). V pripravi sta raziskavi Vloga države III (1996) in Odnos do dela II (1997).

CJM je član programa ISSP od leta 1991. Prva raziskava ISSP, ki jo je CJM v celoti izvedel, je bila Religija. Delno je bila izvedena že tudi predhodna raziskava (Vloga države II). Po letu 1991 CJM redno izvaja vse raziskave, ki izhajajo iz

¹ ISSP – International Survey Program

njegovih obveznosti kot člana ISSP. CJM trenutno razpolaga z mednarodnimi datotekami za raziskave Religija (1991), Neenakost II (1992) in Okolje (1993).

Mednarodna raziskava vrednot

Za kooperativni projekt WVS je dala pobudo skupina sociologov z Univerze v Tilburgu, Nizozemska, ter ga najprej razvila kot evropsko raziskavo vrednot, ki pa se je po pridružitvi R. Ingelhardta (ISR, Michigan) razširila v World Value Survey (leta 1980). Problemska težišča raziskave o vrednotenju so: neenakost, razumevanje, socialna država, vrednotenje družine in spolnih vlog, odnos do religije in cerkve, odnos do obrobni družbenih skupin itd.

Slovenski raziskovalci smo se v projekt vključili v njegovem drugem valu (1990/92) z empirično raziskavo v letu 1992 (SJM92/1) in nato sodelovali na I. mednarodni konferenci o vrednotah v Madridu leta 1993. V pripravi je izvedba raziskave v tretjem »valu« (1995/96).

WVS je zasnovan na visokih profesionalnih in metodoloških standardih sociološkega raziskovanja. Prednosti in koristi slovenske vključitve so: postopno vključevanje slovenskih podatkov v primerjalne sociološke analize tujih raziskovalcev; možnost primerjalnih analiz problematike vrednot, ki jih izvajajo slovenski raziskovalci, in povečana možnost plasmaja rezultatov teh analiz v mednarodni sociološki publicistični prostor; preizkušanje metričnih in drugih metodoloških standardov, uveljavljenih v raziskovalni praksi v Sloveniji, s standardi osrednjih empiričnih družboslovnih ustanov v svetu itd. CJM razpolaga z mednarodno datoteko WVS, 1990/92.

Nadaljnji razvoj projekta SJM

Predpostavljamo, da bodo razmere v slovenski družbi in družboslovju omogočale nadaljevanje in razvoj projekta SJM. Izhajajoč iz te predpostavke je pri načrtovanju raziskovalnega programa treba zagotoviti:

a) Nadaljevanje ciklusa mnenjskih raziskav SJM. Poleg zapolnjevanja raziskovalnega projekta SJM v njegovi longitudinalni zasnovi je treba zagotoviti njegov tematski razvoj in problemsko aktualizacijo in nadaljnjo internacionalizacijo. Tako usmerjenost dobro ponazarjajo: priprava raziskave »Stališč do preteklosti« (SJM95/1 – v pripravi) kot odziv na polemiko v slovenski kulturni in politični javnosti o vrednotenju II. svetovne vojne, NOB in dogodkov po tem; iz mednarodnih in domačih pobud smo v letih 95/96 usmerjeni k raziskovanju etnične identitete (mednarodna raziskava etnične identitete (ISSP, 1995, SJM 94/4) in slovensko-avstrijski projekt O novih nacionaliziranih v Srednji in Vzhodni Evropi (SJM94/2).

b) Utrditev infrastrukturnega projekta empiričnih (mnenjskih) družboslovnih raziskav v nacionalnem prostoru zaradi:

- koristnosti ohranjanja zasnove longitudinalnega raziskovanja (SJM),
- izpolnjevanja obveznosti iz mednarodnih povezav in vključenosti v mednarodne projekte,

² WVS – World Value Survey

– izpolnjevanja potreb po empiričnih raziskavah na področju sociologije, politologije, komunikologije in obramboslovja,

– zapolnjevanja neposrednih potreb po empiričnih raziskavah v povezavi z drugimi osrednjimi družboslovnimi raziskovalnimi projekti v okviru Inštituta za družbene vede FDV

– in končno zaradi potreb družbene prakse, države, strank idr. po (empiričnih) socioloških analizah.

Zato da bi dosegli še večjo vsebinsko odprtost raziskav SJM v inicialni fazi (problemska zasnova), bi morali zagotoviti njihovo »infrastrukturno financiranje«. Zato da bi zagotovili večjo dostopnost podatkovnih baz širokemu krogu uporabnikov, pa je treba zasnovati nacionalni arhiv empiričnih družboslovnih raziskav. Pri tem bi se bilo koristno nasloniti na izkušnje osrednjega arhiva družboslovnih empiričnih raziskav, kot se je razvil v Koelnu.

LITERATURA

BLEJEC, M. (1970): Načrt in analiza vzorca za anketo SJM. VŠSPN, Ljubljana.

BRADBURN, N. M. in Sudman, S. (1988): Polls and Surveys: Understanding what they tell us. Jossey-Bass, San Francisco.

CONVERSE, J. M. (1987): Survey Research in the United States: Roots and Emergence, 1900-1960. Berkeley, University of California Press.

MALNAR, B. (1994): SJM – kodirani pregled vsebin, Ljubljana 1994.

MUELLER, W., Mohler, P.Ph., Erbsloeh, B., Wasmer, M. (1990): Blickpunkt Gesellschaft. Einstellungen und Verhalten der Bundesbuerger. Opladen: Westdeutscher Verlag.

NIEMI, R. G., Mueller, J., Smith T. W. (1988): Trends in public opinion: A compendium of survey data. Greenwood Press, New York.

ŠVARA, S. (1994): Pregled vsebin vprašanj, ponavljanja vprašanj ter njihovih mest v vprašalnikih Slovensko javno mnenje, Ljubljana, februar 1995.

TOŠ, N. (1987): Slovensko javno mnenje 1987; beležke o javnem mnenju, smislu njegovega raziskovanja in rezultatih. Aktualne teme, Delavska enotnost, Ljubljana.

WEGENER, B. (1983): Methodenstudie zur internationalen Vergleichbarkeit von Einstellungsskalen in der Allgemeinen Bevölkerungs- umfrage der Sozialwissenschaften (ALLBUS). ZUMA, Mannheim.

	NUMERUS
1. SJM 68 (maj/junij)	(N=2475)
2. SJM 69 (maj/junij)	(N=2400)
3. STALIŠČA OBCANOV O RAZVOJU CESTNEGA OMREŽJA V SLOVENIJI (junij 1970)	(N=2100)
4. SJM 70/71 (december)	(N=2100)
5. SJM 72 (marec/april)	(N=2100)
6. SJM 73 (november/december)	(N=2100)
7. SJM 75/76 (april)	(N=2100)
8. SJM 78 (april/maj)	(N=2064)
9. SJM 80 (junij/julij)	(N=2031)
10. SJM 81/82 (januar/februar)	(N=2049)
11. SJM 83 (maj/junij)	(N=2067)
12. SJM 84 (september/oktober)	(N=2029)
13. SJM 86 (marec/april)	(N=2053)
14. SJM 87 (maj/junij)	(N=2033)
15. SJM 88 (april/maj)	(N=2075)
16. SJM 88 - DOPOLNILNA RAZISKAVA (pismeni vprašalnik) (maj)	(N=421)
17. SJM 88 - STALIŠČA O USTAVNIH SPREMEMBAH (oktober 1988)	(N=2060)
18. SJM 89 - STALIŠČA O USTAVNIH DOPOLNILIH (maj/junij)	(N=2040)
19. SJM 89 - MEDIA (RAZISKAVA MNOŽIČNIH KOMUNIKACIJSKIH SREDSTEV NA SLOVENSKEM) (september)	(N=2090)
20. SJM 90 (december 89/januar 90)	(N=2075)
21. SJM 90/2 - STALIŠČA SLOVENCEV OB NOVI USTAVI (november)	(N=2059)
22. SJM 90/3 - RAZISKAVA STALIŠČ O NACIONALNI VARNOSTI TER O VPRAŠANJIH ENERGETIKE IN EKOLOGIJE (december/januar)	(N=2072)
23. SJM 91/1 - DEMOKRATIZACIJA V VZHODNOEVROPSKIH DRŽAVAH (maj)	(N=686)
24. SJM 91/2 - SLOVENSKA DRUŽBA NA PREHODU V DEMOKRACIJO IN MEDNARODNA RAZISKAVA O VERNOSTI IN CERKVI (november)	(N=2080)
25. SJM 92/1 - MEDNARODNA RAZISKAVA VREDNOT (februar)	(N=1035)
26. SJM 92/2 - MEDNARODNA RAZISKAVA O NEENAKOSTI IN SOCIALNO EKONOMSKIH ORIENTACIJAH (februar)	(N=1049)
27. SJM 92 - MEDIA (RAZISKAVA MNOŽIČNIH MEDIJEV NA SLOVENSKEM), (junij/julij)	(N=2086)
28. SJM 92/3 - PROCESI DEMOKRATIZACIJE (oktober/november)	(N=2024)
29. SJM93/1 SJM (oktober)	(N=1043)
30. SJM93/2 MEDNARODNA RAZISKAVA O OKOLJU IN DRUŽINI (oktober)	(N=1033)
31. SJM94/1 - STALIŠČA O ZDRAVJU IN ZDRAVSTVU/ RAZVOJNE VREDNOTE IN PROSTOR (marec)	(N=1037)
32. SJM94/2 - SJM IN SLOVENSKO-AVSTRIJSKA RAZISKAVA VREDNOT (marec)	(N=1023)
33. SJM94/3 - RAZISKAVA O AVTOCESTAH V SLOVENIJI (oktober)	(N=1745 ^{costalo})
34. SJM94/4 - SJM IN MEDNARODNA RAZISKAVA NARODNE IDENTITETE (oktober)	(N ^{katereh})

GOSTOTA RAZISKAV V 5-LETNIH OBDOBJIH

obdobje	let	raz. SJM
68 ... 72	5	5
73 ... 76	5	2
77 ... 81	5	3
82 ... 86	5	3
87 ... 91	5	12
92 ... 94	3	10

Med invalidi in delodajalci

Nekatere značilnosti delovnega razmerja oseb z manjšo delovno zmožnostjo

Uvod

Z vidika psihofizičnih značilnosti oseb za opravljanje dela v delovnem razmerju lahko osebe razporedimo v različne kategorije po pravilih tako imenovane »normalne distribucije«, po kateri je večina ljudi povprečno sposobna za opravljanje dela v delovnem razmerju na določenem delovnem mestu. Ob teh se pojavlja tudi manjša populacija oseb, katerih sposobnosti so v določenem času v zvezi s konkretnim delovnim mestom manjše zaradi poškodb, bolezni ali nerazvitosti. Nekatere izmed teh oseb so uživalci pravic iz zdravstvenega zavarovanja, drugi so uživalci pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja,¹ tretje pa niso uživalci nobenih pravic iz omenjenih zavarovanj. Njihovo stanje »meji« s stanjem, ki bi zahtevalo njihovo vključitev v sistem uživanja pravic iz socialnih zavarovanj. Povpraševanje po delu takšnih oseb na trgu dela je manjše. Delodajalska stran ima za delo takšnih oseb oziroma za vzdrževanje njihove zaposlitve manjši interes. Delovnoppravna ureditev v sodobni družbi mora upoštevati to okoliščino kot realni družbeni pojav. Iskati mora možnosti, kako zavarovati interese takšnih oseb, da se enakopravno z drugimi zaposlujejo oziroma da enakopravno z drugimi opravljajo delo. Zavarovanje teh interesov bi moralo biti takšno, da hkrati ne bi oviralo svobodne podjetniške pobude in prostosti delodajalca pri zaposlovanju. Posebno varstvo omenjenih oseb na eni in podjetniški interes na drugi strani sta si kot takšna praviloma nasprotna, to nasprotje pa lahko odpravi ustrezna zakonska ureditev in ukrepanje države. Mogoče je spodbujati osebnostni in profesionalni razvoj omenjenih kategorij oseb, prav tako pa tudi interes delodajalcev, da takšne osebe zaposlujejo in da preprečujejo nastajanje situacij, v katerih se osebam manjša delovna zmožnost. Normativna ureditev ter ukrepi države seveda ne morejo biti omejeni na spodbujanje zaposlovanja ter omogočanje pogojev za vzdrževanje trajnosti zaposlitve teh oseb, temveč morajo segati v sfero njihovega širšega življenjskega okolja. S tega vidika je delovnoppravno obravnavanje omenjenih oseb le eden izmed vidikov obravnavanja pravnega položaja omenjenih oseb. V sodobnih družbah je najbolj razvito proučevanje in urejanje tematike v okvirih prava socialne varnosti, vendar pa so perspektive za razvoj v smeri izboljšav vedno večje prav na področju delovnega prava ter tudi drugih pravnih disciplin.

Osebe, katerih sposobnosti za ugotavljanje konkretnih del so manjše, je mogoče klasificirati na številne različne načine. Različne kategorije imajo po različnih predpisih različni pravni položaj. Tako imajo različen delovnoppravni in socialnoppravni položaj invalidi različnih kategorij, invalidne osebe, osebe s spremenjeno

* Mag. Zvone Vodovnik, Inštitut za delo pri Pravni fakulteti v Ljubljani

¹ O teh kategorijah je treba voditi evidence (zakon o evidencah na področju dela, 1990). Evidenca s področja zdravstvenega zavarovanja med drugim vsebuje »poročilo o nezmožnosti za delo oziroma o zadržanosti z dela, o zdravljenju v stacioniranih zdravstvenih organizacijah« (43. člen). Evidenca s področja PIZ vsebuje podatke o invalidih dela s preostalo delovno zmožnostjo (razporeditev, prekvalifikacija – dokvalifikacija, ustrezna denarna nadomestila) in o delavcih, katerih delovna zmožnost je spremenjena ali je nevarnost, da nastane pri njih invalidnost (47. člen).

delovno zmožnostjo, osebe, pri katerih obstaja nevarnost nastanka invalidnosti, osebe, ki se zdravijo medtem ko opravljajo delo in druge kategorije. Ni namen tega sestavka obravnavati podrobnosti pravnega položaja vseh teh kategorij, temveč je namen te razprave vse kategorije obravnavati enotno z vidika njihovega razmerja do delodajalca. Namen razprave je torej ugotavljati, na kakšen način bi bilo mogoče izboljšati položaj vseh omenjenih kategorij oseb, ne da bi bili s tem prizadeti interesi delodajalca. Razprava se zato sklicuje na posamezne od omenjenih kategorij le primeroma, če je to potrebno za pojasnitev splošnejših načel. Za osvetlitev pravne tematike in za kvalificirano razpravo o pravnem položaju tako občutljive tematike kot je vprašanje delovnopravnega položaja manj zmožnih, je potrebno upoštevati nekatera temeljna spoznanja drugih strok. Objektivno se zmanjšana zmožnost posameznika ugotavlja po pravilih medicinske stroke, subjektivno pa zlasti po strokovnih pravilih psihologije. Pravila medicinske stroke je potrebno upoštevati zlasti pri načrtovanju zagotavljanja varstva pri delu in drugih oblik varstva zaposlenih. Znotraj medicinske stroke se je v tej smeri razvila posebna disciplina medicina dela, katere spoznanja imajo velik vpliv na pravno urejanje položaja oseb z manjšo delovno zmožnostjo.² Precej manj kot medicina v zvezi z varstvom pri delu in varstvom manj zmožnih pa so doslej na delovnopravno urejanje položaja manj zmožnih vplivala spoznanja psihologije. Ta spoznanja nam danes omogočajo, da lahko kritično ocenjujemo nekatere dele pravne ureditve delovnih razmerij.

Psihološke značilnosti oseb z manjšo delovno zmožnostjo

Osebe, katerih delovna zmožnost je manjša zaradi zaostanka v psihofizičnem razvoju ali zaradi bolezni oziroma posledic poškodb, ki imajo za osebo trajne posledice, imajo nekatere psihološke značilnosti, ki jih je treba upoštevati pri normativnem urejanju njihovega delovnopravnega položaja ter pri konkretnem odločanju o njihovem pravnem položaju. Te značilnosti so za posamezne kategorije različne, mogoče pa jih je za potrebe splošnejše razprave posplošiti tudi po ugotovitvah psihologov o tipičnih psiholoških značilnostih poškodovanih oseb, katerih telesne funkcije ostajajo znatno zmanjšane (Neuman, 1976; Radonič-Moholič, 1994; Wright, 1960). Trajna telesna prizadetost povzroči pri posamezniku tako imenovano »izgubo vrednote«. Intenzivnost te izgube, ki se kaže v razvrednotenju osebnosti, je odvisna od številnih okoliščin, med katerimi je s subjektivnega vidika pomemben zlasti značaj in temperament posameznika.³ Posledica omenjene izgube je večja ali manjša motnja v »psihosocialnih interakcijah« te osebe z njenim okoljem, torej tudi delovnim okoljem. V smeri zmanjšanja psihološkega razvrednotenja osebnosti najbolj učinkuje motiviranje in ponovno vzpostavljanje ali novo vzpostavljanje spretnosti, znanj in zmožnosti v okviru ustrezne

² S stanjem na teh področjih sindikati niso zadovoljni. Tako na primer resolucija št. 6 ZSSS o varnosti in zdravju na delovnem mestu (december 1994) med drugim ugotavlja, da organizacije pogosto ne pošiljajo delavcev na občasne zdravstvene preglede ter da ne skrbijo za kvalitetno izobraževanje zaposlenih o nevarnostih, povezanih z delom. Po letu 1990 se je po ugotovitvah v resoluciji »izredno zmanjšal obseg strokovnega preventivnega dela«. Iz teh razlogov bo ZSSS zahtevala od Vlade RS in Državnega zbora sprejetje akta o »Nacionalni politiki o varnosti in zdravju na delovnem mestu«, ki bo v skladu z ustreznimi mednarodnopravnimi normami in standardi s tega področja.

³ Razvrednotenje osebnosti je odvisno med drugim tudi od ravni aspiracij posameznika, ki so pomembno vezane na profesionalno kariero. Odvisno je od posameznikove uporabe različnih obrambnih mehanizmov, kot so kompenzacija, umik vase, usmeritev v povečano aktivnost in podobno, kar vse vnaša spremembe v odnose v skupini, v kateri posameznik dela (Neuman, 1976: 5-15)

formalno organizirane ali dejanske, spontane delovne terapije, ki je posledica visoko osveščene ravnanja vodij delovnega procesa. Vse te značilnosti, prihološke težave in ovire oseb, ki se zavedajo lastne manjše ali zmanjšane delovne zmožnosti je potrebno odpravljati z ustreznim načrtnim vključevanjem teh oseb v delo in življenje. Tudi pri delodajalcu je potrebno, da je to vključevanje spremljano na zadovoljivih strokovnih temeljih, kar lahko zagotovijo le dovolj razvite strokovne službe. Strokovne službe seveda pri različnih delodajalcih niso enako razvite, kar lahko ogrozi enakopravnost pri obravnavanju teh kategorij delavcev pri različnih delodajalcih. To slabost je mogoče oblažiti z ustreznim razvijanjem eksternih strokovnih služb, ki jih zagotavlja država, in katerih cilj je, da sistematično spremljajo položaj obravnavanih oseb. V zvezi s tem bi bilo potrebno razvijati tudi komunikacije teh služb z delodajalci in z delavskimi predstavništvi.

Skrb javnosti in države za obravnavano kategorijo nezmožnih oseb je najbolj izražena z vzpostavljenim sistemom njihovega izobraževanja in usposabljanja. Za osebe, pri katerih je mogoče ugotavljati motne in zastoje v telesnem ali duševnem razvoju, obstaja poseben sistem izobraževanja in usposabljanja, za osebe katerih delovna zmožnost se je pomembno spremenila oziroma zmanjšala zaradi bolezni ali poškodbe pa je predviden sistem rehabilitacije. Ta sistem je oziroma mora biti zasnovan na različnih izhodiščih. Tako avtorji v zvezi z rehabilitacijo poudarjajo kot bistveno lastnost njeno celovitost oziroma rehabilitacijo obravnavajo kot »celostno rehabilitacijo«. Ta opredelitev opozarja, da ni dovolj osebe zgolj čimbolje pozdraviti po pravih medicinskih stroke, temveč da je treba rehabilitacijo organizirati multidisciplinarno in interdisciplinarno. Psihologi opozarjajo, da je poklicna rehabilitacija le del celostne rehabilitacije, ki zahteva tudi psihološko obdelavo v posameznih primerih. Psihološka obdelava je potrebna v okviru analize subjektivnih zmožnosti posameznika, medtem ko analiza objektivnih zmožnosti posameznika upošteva zlasti medicinske ocene.

Pogoj za uspešnost pri ponovni vzpostavitvi delovnih zmožnosti, torej pri izvajanju »celostne rehabilitacije« konkretne posameznika, je sodelovanje delodajalca, kateremu pravna ureditev v zvezi s tem nalaga ustrezne obveznosti. Delodajalec je v javnem interesu zavezan, da sodeluje pri izvajanju poklicne rehabilitacije. S tem se v širšem javnem ambientu tudi minimizirajo neugodne ekonomske posledice nesreče oziroma bolezni, ki delavcu povzroči trajne posledice v smeri zmanjšanja njegove delovne zmožnosti. Raziskovanja kažejo, da se denarna vlaganja v rehabilitacijo v povprečju povrnejo že v sedmih letih po končani rehabilitaciji (Neuman, 1976:91).

Obremenitev delodajalca in vprašanje kompenzacije te obremenitve

Skrb za manj zmožne osebe, ki niso zaposlene, organizira država z ustreznimi dodatnimi prilagoditvami organiziranja, izobraževanja in usposabljanja teh oseb, kar jim omogoča, da so uspešne na trgu dela pod pogojem, da država zagotovi delodajalcem ustrezne olajšave pri zaposlovanju teh oseb. Sodobne ureditve spodbujajo delodajalce za njihovo zaposlovanje, ponekod pa še vedno uporabljajo tako imenovani »kvotni sistem« zaposlovanja teh oseb. Za ta sistem je značilno obvezno zaposlovanje določenega relativnega števila oseb z manjšo delovno zmožnostjo. Sodobne države si prizadevajo vzpostaviti čimboljšo organizacijo izobraževanja in usposabljanja obravnavane kategorije oseb ter določajo ukrepe za spodbujanje delodajalcev, da te osebe zaposlujejo.

Pomembno drugačen je položaj takrat, ko je osebi, ki je že zaposlena zaradi bolezni ali poškodbe, katere posledica je trajno večje ali manjše zmanjšanje delovni zmožnosti, treba omogočiti trajnost zaposlitve. V teh primerih sodobne zakonodaje prelagajo del bremena oziroma rizika na delodajalca, ki je dolžan delavcu zagotoviti trajnost zaposlitve tako, da delavec lahko še naprej opravlja delo, ter da so spremembe delovnih pogojev zaradi njihovih sprememb delovne zmožnosti čim manjše. V tem smislu je pogosto potrebno zagotoviti ustrezno »prilagoditev delovnega mesta«, in opraviti različne organizacijske spremembe v organizaciji (Neuman, 1976:92). Te so lahko splošne kot je ustrezna organizacija dejavnosti, spremembe organizacijskih enot, omogočanje dela na domu in podobno. Lahko pa so tudi konkretne, vezane na osebo posameznika, katerega uspeh pri poklicni rehabilitaciji je treba meriti in ukrepe sproti prilagajati nastalim potrebam. Tako je po določenem obdobju treba oceniti uspešnost poklicne rehabilitacije z vidikov uspešnosti dela delavca, ustreznosti zavarovanja in prilagoditve njegovega delovnega mesta in podobno. V literaturi je še posebej poudarjeno, da je potrebno ocenjevati tudi delavčevo psihosocialno vključitev v delovno skupino ter kvaliteto medsebojnih razmerij v takšni skupini (Neuman, 1976:99; Wright, 1994:73).

Delovnopравни položaj oseb z manjšo delovno zmožnostjo

Pri obravnavanju delovnopravnega položaja oseb z manjšo delovno zmožnostjo je potrebno povezano obravnavanje te tematike z drugimi pravnimi področji, zlasti s področjem socialne varnosti. Domači predpisi urejajo v smeri podpore te kategorije oseb v prvi vrsti ukrepe za zaposlovanje teh oseb ter posebno varstvo pri delu. Nekateri tuje ureditve so precej kompleksnejše. Tako npr. ima Italija sodoben zakon o »pomoči, socialni integraciji ter o pravicah hendikepiranih oseb«⁴. Zakon kot načela poudarja celovito spoštovanje »hendikepiranih« oseb in njihovo polno vključitev v družino, šolo, delo in družbo. Zagotavlja ukrepe, ki naj preprečijo marginalizacijo teh oseb. Status hendikepirane osebe ugotavlja zdravniška komisija. Omenjeni ukrepi so poklicna rehabilitacija in drugi. Po zakonu država spodbuja organiziranje različnih statusnih oblik in skladov, ki zaposlujejo hendikepirane osebe. Ob določeni stopnji hendikepiranosti delavec ne more biti brez privolitve premeščen v drug kraj. Ima tudi pravico do plačane odsotnosti dveh ur dnevno in do treh dni v mesecu, ki ne štejejo kot odsotnost z dela zaradi bolezni niti ne štejejo v dopust. Zakon nadalje določa ustanovitev »nacionalnega komiteja za hendikepirane«, ki skrbi za uresničevanje omenjenega zakona.

Z zaposlovanjem in delovnimi pogoji nekaterih posebej prizadetih kategorij obravnavanih oseb se ukvarja večje število konvencij in priporočil MOD (I.L.O.). Pomembna je zlasti konvencija MOD št. 159 o strokovni rehabilitaciji in zaposlovanju oseb z zmanjšano delovno zmožnostjo iz leta 1983. Konvencija nalaga državam obveznost, da spodbujajo rehabilitacijo in zaposlovanje obravnavanih oseb. O ukrepih, ki jih v tej smeri sprejema država, se mora ta predhodno posvetovati s predstavniškimi organizacijami obravnavanih kategorij delavcev. Z vidika zajetja vseh kategorij obravnavanih oseb pa je prav tako pomembna konvencija MOD (I.L.O.) št. 142 o razvoju človeških virov iz leta 1975 (ratificirana 1982). Konvencija usmerja države, da v svojih programih in ukrepih upoštevajo želje in zmožno-

⁴ Legge-quadro per l'assistenza, l'integrazione sociale e i diritti delle persone handicappate, L. 5 febbraio 1992, n. 104.

sti posameznikov po izobraževanju in usposabljanju za ustrezno zaposlitev ali ohranitev delovnega mesta. Ta cilj je operacionaliziran v določilih priporočila MOD št. 150 (1975).

Izobraževanje in usposabljanje otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju ureja istoimenski zakon iz leta 1976. Zmanjšanje psihofizične sposobnosti teh oseb zahtevajo posebne oblike izobraževanja in usposabljanja, ki traja do »vključitve v delo«. Gre za osebe, ki so duševno prizadete, imajo slušne in govorne motnje, slepe in slabovidne, osebe z drugimi telesnimi motnjami, vedenjsko in osebnostno motene osebe ter osebe z več motnjami (2. čl. cit.zakona). Delo v zavodih, ki opravljajo dejavnost izobraževanja in usposabljanja po omenjenem zakonu je interdisciplinarno, razvoj vsakega posameznika pa spremlja strokovna komisija. Strokovnjaki, ki sodelujejo v omenjenem procesu morajo izpolnjevati posebne pogoje, ki so predpisani s posebnim pravilnikom.⁵

Za vključevanje obravnavanih oseb v zaposlitev je velikega pomena tudi sistem štipendiranja. Štipendiranje je pretežno zasebnopravna kategorija, vendar se lahko izvaja tudi v javnem interesu.⁶ Zaradi spodbujanja razvoja omenjenih oseb in omogočanja njihovega zaposlovanja bi lahko država spodbujala tudi štipendiranje na tem področju.

Sklenitev delovnega razmerja in trajnost zaposlitve

Ob tem, da država organizirano skrbi za izobraževanje, usposabljanje in izpolnjevanje omenjenih oseb, da bi jim omogočila čim boljše možnosti za tekmovanje na trgu dela, sodobna država hkrati ob ugotovitvi, da položaj obravnavanih oseb v povprečju v nobenem primeru ne more biti povsem izenačen s položajem drugih oseb na trgu dela, s predpisi spodbuja zaposlovanje nekaterih kategorij obravnavanih oseb. Gre za tiste kategorije, pri katerih je manjša delovna zmožnost posebej težka in se ugotavlja po posebnem predpisanem postopku. Takšne osebe so invalidne osebe, za katere pravna ureditev šteje, da če so usposobljene za določena dela, izpolnjujejo pogoj zdravstvene zmožnosti za opravljanje teh del, prav tako pa zakonska ureditev določa, da se invalidne osebe zaposlujejo na način, ki ga določa zakon.⁷ Ta zahteva je uresničena tako, da zakon omogoča sklenitev delovnega razmerja za nezaposleno invalidno osebo brez oglasa oziroma javnega razpisa, da zakon določa presumpcijo, da invalidna oseba izpolnjuje pogoje za opravljanje dela, če je bila zanj usposobljena.⁸ Te bonitete so priznane le invalidnim osebam, ne pa tudi invalidom, kar je v delovnopравни stroki grajano (Žužek, 1988:233). Sama uporaba instituta prednostne pravice ima po empiričnih ugotovitvah pozitivne in negativne učinke. Invalidne osebe po eni strani spodbuja k zaposlovanju, po drugi strani pa ima delno »segregacijske« učinke (Žužek, 1988:231). Potreba po spodbujanju lažjega zaposlovanja obravnavanih oseb utemeljuje tudi preverjanje ustreznosti servisa, ki ga nudijo zavodi za zaposlovanje

⁵ Pravilnik o pogojih glede vrste in stopnje izobrazbe, ki jih morajo izpolnjevati strokovni delavci v organizacijah za usposabljanje (Ur. list SRS, št. 10/78, P. 14/78, 71/94). Novela 1994 je izostrila pogoje za opravljanje teh del tako, da je strokovnim delavcem, ki za opravljanje del nimajo »ustreznih dopolnilnih znanj«, določila triletni rok za pridobitev omenjenih »dopolnilnih znanj« (8. člen pravilnika).

⁶ Glej npr. pravilnik o štipendiranju za potrebe republiških državnih organov (Ur. list RS, št. 24/91, 64/94, 71/94), pravilnik o štipendiranju oz. o merilih za podeljevanje pravosodnih štipendij (Ur. list RS, št. 14/95) itd.

⁷ 2. odst. 8. čl. in 5. odst. 9. čl. ZTPDR

⁸ 7. alineja 1. odst. 9. čl. ZDR in 2. odst. 10. čl. ZDR

osebam, ki iščejo ustrezno zaposlitev.⁹ Zavodi bi lahko pridobili na tem področju večja javna pooblastila, četudi ne bi posnemali »skrajnih« ureditev kot je na primer znana numerična objava delodajalca v Republiki Italiji.

Medtem ko so invalidne osebe glede izpolnjevanja pogojev za sklenitev delovnega razmerja ter glede prednostne pravice v privilegiranem položaju, pa so vse osebe z manjšo delovno zmožnostjo v enakem položaju z vidika urejanja pogojev dela v različnih pravnih aktih. Mogoče je, da jim je ugodnejši položaj glede delovnih pogojev zagotovljen s kolektivnimi pogodbami ali participativnimi dogovori, prav tako pa tudi s pogodbo o zaposlitvi.

Olajšan vstop obravnavanih oseb v delovno razmerje v naši pravni ureditvi še ni jamstvo za relativno trajnost delovnega razmerja. Ovira za doseg te trajnosti je lahko poskusno delo. Pravna ureditev ne utrjuje položaja oseb z manjšo delovno zmožnostjo v tem smislu, da bi bilo uvajanje poskusnega dela za te osebe izključeno ali omejeno. Prav tako ne določa usmeritev za »spremljanje in ocenjevanje uspešnosti dela« teh oseb.¹⁰ To lahko ima za posledico, da organ ali subjekt, ki ocenjuje poskusno delo oseb, pri tem ne upošteva strokovnih kriterijev za doseg celostne rehabilitacije omenjenih oseb, saj bi upoštevanje teh kriterijev vodilo k drugačnim standardom za ocenjevanje poskusnega dela kot veljajo za ostale zaposlene.¹¹ Ker se spremljanje in ocenjevanje poskusnega dela ureja z avtonomnimi pravnimi viri, je to vprašanje v precejšnji meri prepuščeno tudi socialnemu partnerstvu in oblikovanju ter izražanju interesov socialnih partnerjev v procesih kolektivnih pogajanj. Podobne ocene bi lahko veljale tudi za pripravništvo. Zakonska in avtonomna pravila pri pripravništvu niso zasnovana tako, da bi dajala omenjenim osebam poseben pravni položaj. Cilj pripravništva je, da se pripravnik med pripravništvom usposobi za praktično uporabo v šoli pridobljenih znanj, ter da se seznanj s svojim delovnim okoljem. Sistem pripravništva je mogoče kritično obravnavati zlasti z vidika, da v tem procesu ni predvideno usposabljanje oseb za tvorno vključevanje v delovni kolektiv in za razvijanje kvalitetnih medčloveških odnosov pri delu.¹² Tako redefinirana vloga pripravništva bi omogočila in olajšala zasledovanje ciljev celostne rehabilitacije tudi med pripravništvom, pri čemer bi mentor moral prevzeti tudi nekatere obveznosti v zvezi z vključevanjem pripravnika v delovni kolektiv.

Glede trdnosti zaposlitve se v praksi lahko pojavljajo tudi vprašanja v zvezi z razporejanjem obravnavanih oseb. Delovno mesto delavca mora biti določeno s pogodbo o zaposlitvi, zato je mogoče delavcu nalagati različna dela in naloge le znotraj tega delovnega mesta. V okviru delovnega mesta ne smejo biti dela in naloge, katerih izvajanje bi škodilo zdravju osebe. Za vsa opravila, ki sodijo v sklop posameznikovega široko opredeljenega delovnega mesta mora obstajati skupna značilnost, da opravljanje takšnih del ne škodi delavčevemu zdravju. Ta pogoj pa ni zadosten v zvezi z obravnavanimi osebami, saj se zahtevi po neškodljivi-

⁹ Jasna Smonkar v prispevku »Brezposelni in iskanje zaposlitve« ugotavlja, da v Sloveniji približno 64–65% iskalcev zaposlitve išče zaposlitev preko zavoda za zaposlovanje. Gre torej za glavno, najpomembnejšo metodo, ki ji je zato treba nameniti posebno pozornost (Svetlik, Pirher (ur.), 1994:91)

¹⁰ 16. člen ZDR

¹¹ Radonič-Moholič (1994:8,46) kot pogoj za celostno rehabilitacijo določa multidisciplinarno in transdisciplinarno obravnavo oseb. Poklicna rehabilitacija je le eden od elementov celostne rehabilitacije, ki ji je treba dodati še psihološko obdelavo primerov in druge.

Celotna rehabilitacija se še nadaljuje po izvedeni medicinski in poklicni rehabilitaciji (Žužek, 1988:75)

¹² 17. čl. pravilnika o pripravništvu in strokovnih izpitih pripravnikov v gospodarstvu (Ur. list SRS, št. 18/84) določa le »strokovne« cilje pripravništva. To je še posebej razvidno iz določil 17. čl. pravilnika, v katerem je določeno, da je potrebno ocenjevanje uspeha pripravništva »prilagoditi vrsti strokovne izobrazbe kandidata«.

vem opravljanju dela pridružuje še zahteva po upoštevanju izhodišč po celoviti rehabilitaciji osebe, zahteva po eventualni prilagoditvi delovnega mesta, zahteva po eventualnem organiziranju dela na domu.¹³ Poseben problem se pojavlja v zvezi z upravičenjem delodajalca oziroma njegovega organa, da v primeru, da oceni, da delavec nima več potrebnega »znanja in zmožnosti za upravljanje del delovnega mesta«, delavca na temelju »dokumentiranega in strokovno utemeljenega predloga« razporedi na manj zahtevno delovno mesto. Če takšnega delovnega mesta ni, lahko delavcu delovno razmerje preneha. Delavec lahko zoper te odločitve ugovarja, o njegovem ugovoru pa mora odločiti komisija, ki jo sestavljajo člani, ki imajo najmanj enako stopnjo strokovne izobrazbe za določeno vrsto poklica.¹⁴ Ta pravila je mogoče uporabljati le zoper osebe, katerih zmožnost opravljanja dela se je zmanjšala zaradi subjektivnih krivdnih razlogov.¹⁵ Omenjene neugodne posledice lahko prizadenejo delavce le, če pride do pomembnega zmanjšanja kvalitete in količine delovnih rezultatov po njihovi volji. Pri obravnavanih osebah je ocena, ali je prišlo do zmanjšanja zmožnosti oziroma delovnih rezultatov po njihovi volji netipična in je ni mogoče sprejeti po standardnih merilih, temveč le ob upoštevanju vrste in stopnje dejavnikov, ki so vplivali na objektivno zmanjšanje delovne zmožnosti. Ta okoliščina jasno kaže, da odločitev o ugotavljanju in posledicah zmanjšanja delovne zmožnosti obravnavanih oseb iz subjektivnih razlogov ne bi smela biti sprejeta brez ekspertnega sodelovanja strokovnjakov s področja medicine in psihologije. Vendar pa pravna ureditev teh jamstev obravnavanim osebam v tem času neposredno ne zagotavlja. Interdisciplinarno obravnavanje teh oseb je tudi posredno močno zavrto zaradi nove pravne ureditve statusno – organizacijskih značilnosti različnih tipov organizacij. Žal pri pripravi zakona o gospodarskih družbah niso bila upoštevana nekatera opozorila oziroma predlogi, da naj zakonska ureditev zlasti v večjih organizacijah spodbuja k oblikovanju ustrezno zasnovanih enot, v katerih bi delovale ustrezne strokovne službe.¹⁶

Delovni pogoji

Pri obravnavanju delovnih pogojev, v katerih delajo obravnavane osebe, je pomembno oceniti primernost ureditve posameznih pravic, obveznosti in odgovornosti teh oseb v delovnem razmerju. S tega vidika je pomemben delovni čas, ki je lahko za obravnavane osebe določen v drugačnem trajanju kot za druge delavce,¹⁷ drugačna pa je lahko tudi njegova razporeditev. Od vrste trajnih posledic poškodbe, bolezni oziroma od stopnje fizične ali psihične nerazvitosti osebe je odvisno, kakšna naj bi bila optimalna razporeditev njenega delovnega časa. Enako

¹³ Po določilih 26. člena ZTPDR je mogoče delo na domu organizirati, če to dopušča »narava dela«. Z avtonomno normo se določijo »pogoji in način« opravljanja dela na domu, varnost organiziranja dela na domu pa nadzira inšpekcija dela (28. člen ZTPDR).

¹⁴ 23. člen ZTPDR

¹⁵ Če gre za krivdne razloge, je možno delavčevu odgovornost ugotavljati v disciplinskem postopku. Zmanjšanje delovne zmožnosti je objektivno pogojeno v primeru bolezni ali poškodbe v zvezi s čemer je delavec gmotno in statusno zavarovan po predpisih o zdravstvenem zavarovanju.

¹⁶ Obsežneje o odločanju v organizacijah in o vlogi kadrovskih služb, o razmerju med organi upravljanja in temi službami ter o razmerju med kadrovskimi službami in organi vodenja ter delavskimi predstavništvii (Vodovnik, 1992:73–89)

¹⁷ Invalidi druge kategorije so upravičeni do skrajšanega delovnega časa, ki je izenačen s polnim delovnim časom, pri čemer prejemajo za čas, za kolikor je njihov polni delovni čas skrajšan, nadomestilo plače iz naslova pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Drugim osebam bi bilo mogoče skrajšati delovni čas na omenjen način z ustreznimi avtonomnimi normami.

velja za dopustnost neenakomerne razporeditve delovnega časa, prerazporejanje delovnega časa teh oseb ter za uvajanje nadurnega dela,¹⁸ nočnega dela ter dela v težjih delovnih pogojih. Na vseh teh področjih so možne številne rešitve, ki jih ni mogoče predvideti v naprej kot ustrezne ali neustrezne za obravnavane osebe. Tudi na tem področju se srečujemo z zahtevo ekspertnega sodelovanja pri odločanju o pravnem položaju obravnavanih oseb, prav tako pa tudi s potrebo, da se tem osebam omogoči oblikovanje in ustrezno izražanje in uveljavljanje njihovih kolektivnih interesov. Pri odločanju o tovrstnih vprašanjih bi bilo mogoče npr. formalizirati pobudo ali predlog zunanjega ekspertnega organa ali interesnega predstavništva obravnavanih oseb, ki bi jo bil dolžan organ odločanja v procesnem smislu obravnavati in upoštevati, kar bi prispevalo k izostritvi odgovornosti za tako sprejete odločitve. Za invalide in invalidne osebe bi lahko bil ta vpliv še bolj poudarjen, tako da bi dosegel ustrezne dopolnitve v zakonodaji.¹⁹ V okviru obravnavanja »delovnih pogojev« delavcev je za položaj obravnavanih oseb zelo pomembna ureditev varstva pri delu. V zvezi z varstvom pri delu je v domači pravni ureditvi že dolgo uveljavljeno načelo, da je potrebno v delovnih okoljih zagotoviti delavcem takšne »delovne in življenske razmere, ki zagotavljajo njihovo telesno integriteto, zdravje in socialno varnost pri delu ter varstvo pred nevarnimi in škodljivimi vplivi na delavčovo zdravstveno in delovno zmoglost«. Drugo, za obravnavo položaja obravnavanih oseb pomembno izhodišče pa je, da so pri zagotavljanju varnega dela dolžni sodelovati različni subjekti.²⁰ Tudi na obravnavanem področju bi morali za opredelitev pravic, obveznosti in odgovornosti obravnavanih oseb veljati drugačni, modificirani standardi. Za obravnavane osebe tako ne bi mogla biti dovolj standardna »seznanitev z nevarnostmi pri delu ter pravicami in obveznostmi v zvezi z varstvom pri delu in z delovnimi pogoji«. ²¹ Posebne lastnosti obravnavanih oseb zahtevajo izrazito individualen pristop in obravnavanje te tematike. Posebna previdnost je potrebna pri obravnavanju obravnavanih oseb, če je ob njihovi zmanjšani delovni zmoglosti podan še kateri izmed drugih dejavnikov, zaradi katerih so te osebe posebej zavarovane.²² Kumulacija posebnih osebnih lastnosti, ki vsaka zase zahteva posebno varstvo, zahteva spoštovanje vseh predpisov, ki v zvezi s posamezno osebo lastnostjo določajo posebno varstvo. Kumulacija varstva lahko temelji že na splošni pravni ureditvi varstva pri delu, ali pa tudi na splošnih in posebnih predpisih s področja varstva pri delu. Tak predpis je npr. uredba o delih, na katerih ni mogoče razporejati žensk (Ur. list SRS, št. 12/76). Problem zagotavljanja varstva pri delu obravnavanim osebam, se posebej kaže v zvezi z delom v izrednih razmerah, kjer se zaradi izrednih razmer od zaposlenih zahtevajo posebni napor. Tudi kadar je uvedeno delo v izrednih razmerah, sicer

¹⁸ Delo z več kot polnim delovnim časom se npr. lahko uvede iz različnih razlogov. Če se takšno delo uvede zaradi nujne v »kriznih« situacijah, je dolžnost zaposlenih, da opravijo tako delo bolj poudarjena kot v primerih, ko je takšno delo potrebno zaradi »posebne koristi« za delodajalca. Prvi ali drugi razlog je treba različno upoštevati tudi pri nalaganju tovrstnih obveznosti obravnavanim osebam (48. in 49. člen ZDR).

¹⁹ Predpisi o trajanju in razporejanju delovnega časa kot je npr. uredba o razporeditvi delovnega časa v upravnih organih (Ur. list RS, št. 72/93) postavljajo odločanje na teh področjih v odvisnost le od objektivnih, ne pa tudi od utemeljenih subjektivnih dejavnikov. Tako npr. citirana uredba določa, da lahko pristojni organ v upravi spremeni standardno razporeditev delovnega časa le, če to utemeljuje »značaj nalog republiškega upravnega organa« (11. člen cit. uredbe).

²⁰ 115. čl. ZDR (1983, 1986, 1988). To določilo velja po 137. čl. ZDR (1990, 1991, 1993) do uveljavitve nove pravne ureditve varstva pri delu.

²¹ 2. odst. 37. člena ZTPDR

²² Tako npr. delavec, ki je mlajši od 18 let in ženska ne smeta delati na delovnem mestu, na katerem se opravljajo pretežno posebno težka fizična dela, dela pod zemljo ali pod vodo, kot tudi ne del, ki bi »utegnila škodljivo ali s povečanim rizikom vplivati na njuno zdravje in življenje glede na njune psihofizične lastnosti« (39. člen ZTPDR).

veljajo predpisi o varstvu pri delu, vendar pa se slabosti teh predpisov, v kolikor posebej ne urejajo položaja nekaterih podkategorij obravnavanih oseb, močno potencirajo. Izredne razmere lahko doletijo posameznega delodajalca, lahko pa tudi širša območja, ko je potrebno uvesti »delovno dolžnost« z aktom državnega organa.²³ Ta akt loči le dve vrsti oseb – tiste, ki so dolžne izvajati delovno dolžnost in redke kategorije, ki jih ta dolžnost ne zavezuje in med katere ne spadajo vse v tej razpravi obravnavane osebe.

Nova koncepcija plače z razliko od osebnega dohodka obravnava osnovno plačo kot fiksni strošek delodajalca. Pravna ureditev vsaki osebi zaposleni na določenem delovnem mestu s polnim delovnim časom jamči določen obseg plače, ta pa se s pogodbo o zaposlitvi lahko širi. To velja tudi za druge denarne prejeme in druge pravice iz delovnega razmerja. Pri obravnavanih osebah, ki nimajo statusa invalida v zvezi s tem nastaja problem, če količina in kvaliteta delavčevega dela ne dosega ustreznih standardov. Delodajalec v takem primeru nima možnosti zmanjšati plače tem osebam izpod zajamčenega nivoja. To vprašanje je posebej težavno, če delovna zmožnost osebe niha. Prihaja namreč do pomembnega nasprotja med interesi poklicne in celostne rehabilitacije in interesom delodajalca. Odprt ostaja prostor med končano medicinsko rehabilitacijo, ki se ni končala z vzpostavitvijo prejšnjih delovnih zmožnosti delavca in invalidizacijo osebe, ko delavec ne dosega standardnih delovnih učinkov, delodajalec pa mu je kljub temu dolžan zagotavljati plačo kot da bi te učinke dosegal. Ob plači so pomembna tudi nadomestila plače, ki jih prejemajo osebe v skladu z zakonskimi predpisi, ki določajo minimum prejemkov ter avtonomnimi viri, ki širijo pravico do nadomestil. Tako kolektivne pogodbe dejavnosti določajo višino »nadomestil za spremenjeno delovno zmožnost, za čas čakanja na razporeditev na drugo ustrezno delo in za čas čakanja na prekvalifikacijo ali dokvalifikacijo zaradi bolezni in poškodb«. ²⁴

Temeljno vprašanje, kdo naj pri zagotavljanju širših ali posebnih pravic obravnavanih oseb nosi stroškovno in organizacijsko breme se zastavlja tudi v zvezi z drugimi pravicami iz delovnega razmerja. Takšna pravica je na primer pravica do letnega dopusta, katere razsežnosti se iznad zakonsko zajamčenega standarda določajo z avtonomno normo in pogodbo o zaposlitvi. Že sam zakon določa pravico do povečanega letnega dopusta osebam

- z najmanj 60% telesno okvaro
- delovnim invalidom,

ne določa pa te pravice drugim obravnavanim osebam.

Obravnavane osebe ali posamezne kategorije teh oseb nimajo z zakonom zajamčenega posebnega položaja v zvezi z večino pravic iz delovnega razmerja, lahko pa bi si tak položaj izborile na temelju usmeritev zakona, ki daje temelje in izhodišča za to, kako naj bi se urejale posamezne pravice z avtonomnimi viri. V zvezi s tem je že v uvodu utemeljena pripomba, da bo v prihodnosti zakonska ureditev določala zlasti minimalni obseg zajamčenih pravic zaposlenih, bistveno manj kot doslej pa bo »usmerjala« subjekte avtonomnega urejanja delovnih razmerij. Primer takšnega zakonskega urejanja v sedanji pozitivnopравни ureditvi je

²³ Uredba o izvajanju delovne dolžnosti (Ur. list RS, št. 7/91 – I).

²⁴ Na primer kolektivna pogodba premogovništva Slovenije (Ur. list RS, št. 27/91). Ta kolektivna pogodba daje delavcu s spremenjeno delovno zmožnostjo ali pri katerem je izkazana neposredna nevarnost nastanka invalidnosti ter je zato razporejen na drugo ustrezno delo, pravico do razlike plače po kriterijih, ki veljajo »za kategorizirane invalide«. Za čas prekvalifikacije oziroma dokvalifikacije je nadomestilo določeno v višini 100% od osnove, za čas čakanja na prekvalifikacijo oziroma dokvalifikacijo in za čas čakanja po prekvalifikaciji oziroma dokvalifikaciji na razporeditev, da v višini 90% od osnove (71. člen).

uresničen v določilih 1. odst. 61. člena ZDR, po kateri je s kolektivno pogodbo oziroma s splošnim aktom treba določiti primere in pogoje, v katerih ima delavec pravico do odsotnosti z dela z nadomestilom plače zaradi osebnih okoliščin. Omenjene »osebne okoliščine« bi lahko bile tudi takšne, ki bi bile posledica posebnega psihofizičnega stanja obravnavanih oseb, kar bi moralo biti upoštevano pri oblikovanju omenjenih primerov in pogojev.²⁵

Iz analize vprašanja, kako pravna ureditev jamči nekatere posebne ali širše pravice nekaterim kategorijam oseb je razvidno, da bi bilo potrebno v prihodnosti iskati rešitve, kako v normativne postopke – tako zakonodajne, kot postopke sprejemanja avtonomnih norm, vključiti zastopanje posebnih interesov obravnavanih oseb ter kako v teh postopkih zagotoviti vpliv strok, ki skupaj celovito obravnavajo njihov osebni položaj. Osebni interesi se lahko oblikujejo in uveljavljajo na različne načine. Lahko se oblikujejo in uveljavljajo znotraj sindikatov ali znotraj neposredno voljenih delavskih predstavništev. Pravna ureditev sindikatov, ki je zaradi konvencijskih načel prostega sindikalnega organiziranja in delovanja institucionalno zavestno skromna, ne ponuja v naprej formalnih okvirov, ki bi spodbujali oblikovanje in izražanje eventualnih interesov obravnavanih oseb preko sindikatov. Iz teh razlogov mora obstajati zelo visoka stopnja povezanosti in izraženosti potreb in interesov obravnavanih oseb, da bi jih bilo mogoče učinkovito uveljaviti v akcijah sindikalnega delovanja.²⁶ Precej večje možnosti obstajajo na področju delovanja neposrednih delavskih voljenih predstavništev. Na tem področju zakon predvideva oblikovanje nekaterih »posebnih« interesov določenih skupin delavcev. Na obe vrsti delavskih predstavništev lahko bistveno vplivajo tudi društva obravnavanih oseb neposredno, preko svojih zvez ali preko strokovnih združenj.

Druge posebnosti delovnopravnega položaja obravnavanih oseb

Druga področja, kjer po enaki analitični metodi lahko ugotavljamo nekatere posebnosti delovnopravnega položaja so predvsem področje odgovornosti za delovne obveznosti, tematika prenehanja delovnega razmerja ter tematika varstva pravic obravnavanih oseb.

Na področju disciplinske odgovornosti obravnavanih oseb je aktualno vprašanje možnosti za ustrezno utrditev položaja oseb v disciplinskem postopku. Sodobno urejanje te tematike bi naj bilo usmerjeno h krepitvi vključevanja ekspertov ter delavskih predstavništev v procese odločanja na tem področju. Po drugi strani bi kazalo ob avtonomnem reguliranju odgovornosti upoštevati potrebo, da naj normativna ureditev odgovornosti v okoljih, kjer so zaposlene obravnavane osebe, opredeli kot disciplinske kršitve tudi ravnanja, ki ogrožajo specifične interese obravnavanih oseb.

²⁵ Povsem enake sklepe lahko sprejmemo v zvezi s pravno ureditvijo pravic in obveznosti do izobraževanja, izpopolnjevanja in usposabljanja delavcev. Ta pravica in obveznost delavcev se po določilih 1. odst. 69. člena ZDR uresničuje med drugim zaradi »ohranitve zaposlitve in zaradi napredovanja«, ureja pa se z avtonomnimi normami in pogodbo o zaposlitvi. Tudi na tem področju bi bil koristen artikuliran interes obravnavanih oseb in ustrezen »glas stroke«.

²⁶ V skladu z načeli prostega organiziranja in delovanja sindikatov bi tudi obravnavane osebe lahko organizirale svoj sindikat, vendar bi ta sindikat ne imel posebno velike moči, ker bi s težavo pridobil status »reprezentativnosti«, kar bi mu dajalo moč sklepati kolektivne pogodbe z razširjeno »splošno« veljavnostjo (zakon o reprezentativnosti sindikatov, Ur. list RS, št. 13/93). Ta možnost pa je vendarle realna za organiziranje v organizacijah, katerih namen je zaposlovanje invalidnih oseb in invalidov.

Glede prenehanja delovnega razmerja je mogoče kot načelo pravne regulative ugotoviti, da pravna ureditev utrjuje položaj obravnavanih oseb. To velja le za invalide, ne pa tudi za ostale osebe, katerih delovna zmožnost se zmanjša, vendar ne do tiste stopnje, ki bi utemeljevala osebi priznanje statusa invalida. Te osebe bi bilo potrebno skrbneje obravnavati tudi pri ugotavljanju presežkov oziroma pri določanju programa reševanja presežkov delavcev. Tudi v zvezi z urejanjem tematike varstva pravic zaposlenih bi morala veljati enaka načela kot je bilo že omenjeno v zvezi s tematiko urejanja postopka ugotavljanja odgovornosti. Potrebna je večja vključitev ekspertov in delavskih predstavništev v odločanje. V zvezi s tem kaže opozoriti, da v nekaterih tujih pravnih ureditvah najdemo inštitut posebnega delavskega predstavništva, v katerih imajo invalidi pomembno mesto.

Zaključki

Osebe z manjšo delovno zmožnostjo, ki je posledica nerazvitosti ali omejenih možnosti rehabilitacije po poškodbi ali bolezni, so v podrejenem (subordiniranem) delovnem razmerju posebej izpostavljene. Ekonomsko – socialne negativne posledice takšnega stanja so delno sanirane v sferi socialnih zavarovanj in socialne varnosti, medtem ko pravna ureditev delovnih razmerij ni prilagojena njihovemu dejanskemu položaju. Inštituti delovnega prava še ne upoštevajo v celoti zahtevo medicinske stroke in psihologije po »celostni« *rehabilitaciji oseb po prestani bolezni oziroma poškodbi, kadar ima bolezen ali poškodba trajne posledice. To pri osebah povzroči tako imenovano »izgubo vrednot«, ki močno vpliva na ravnanje osebe ter na odnose te osebe z njenim okoljem. To velja tudi za ravnanje delavca na delovnem mestu ter za njegove odnose s sodelavci. Vodenje takšnih delavcev ni vedno enostavno, temveč zahteva posebna znanja in sposobnosti od vodij.*

Tako tuji kot domači pravni sistemi učinkovito rešujejo vprašanje posebnega sistema izobraževanja in usposabljanja manj razvitih oseb, kot tudi poškodovanih oseb, ki trajno izgubijo del svoje delovne zmožnosti. Manj ustrezna pa je pravna ureditev razmerja med takšnim delavcem in delodajalcem. Kot neustrezni so se izkazali sistemi prisilnega zaposlovanja določene kvote obravnavanih »marginalnih« *kategorij delavcev. V stroki je grajen celo sistem prednostne pravice invalidnih oseb pri zaposlovanju. Na tem področju prihaja tudi do neenakosti invalidnih oseb z invalidi ter drugimi osebami, katerih delovna zmožnost je zmanjšana. Obravnavana kategorija oseb z zakonom ni zavarovana, oziroma njena pozicija ni utrjena pri uvedbi in izvajanju poskusnega dela, pri pripravništvu, pri ugotavljanju nedoseganja delovnih rezultatov, ki je odvisno od volje delavca in podobno. Analiza pravne ureditve različnih vrst delovnih pogojev kot so plače, delovni čas, varstvo pri delu in drugi – kaže, da zakonska ureditev ne daje obravnavani kategoriji posebnega položaja. To niti ni sporno, če upoštevamo, da zakon določa minimalni obseg delovnih pogojev, vendar pa ugotovljeno dejstvo vendarle opozarja, da bi kazalo pri urejanju delovnih pogojev z avtonomnimi viri poskušati zavarovati pravni položaj omenjenih oseb ter vključiti eksperte v postopke določanja in urejanja njihovih delovnih pogojev. To zahtevo utrjuje analiza ustreznosti normative ureditve odgovornosti za delovne obveznosti obravnavane kategorije oseb, kjer za opredelitev kategorij kot je malomarnost, prištevnost, krivda in podobno ne morejo veljati povsem enaki standardi kot za druge osebe. Na tem področju bi bilo potrebno še posebej poudariti ekspertno obravnavo posameznikov oziroma posameznih primerov. Po drugi strani pa je na področju priznavanja pravic oziroma*

opredeljevanja delovnih pogojev bolj v ospredju potreba po interesnem organiziranju in zastopanju obravnavanih kategorij zaposlenih. Uravnoteženost pomena okrepljenega ekspertnega pristopa ter okrepljenega interesnega zastopstva pa se kaže kot izrazita potreba pri varovanju trajnosti zaposlitve obravnavane kategorije delavcev oziroma v zvezi z odločanjem o prenehanju delovnega razmerja teh delavcev in o varstvu njihovih pravic.

LITERATURA

- NEUMAN, Zdravko (1976): Psihologija telesno prizadetih, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- RADONIČ-MOHOLIČ, Vesna, (1994): Zaključno poročilo raziskave Ugotavljanje kvalitete življenja oseb po poškodbi glave in izdelava modela celostne rehabilitacije.
- SVETLIK, PIRHER (ur.), (1994): Zaposlovanje – približevanje Evropi, FDV, s. 91.
- VODOVNIK, Zvone, (1992): Novo pravo in položaj človeka v delovnem procesu, Kadrovski vidiki prestrukturiranja v podjetju, ZKDS, Ljubljana.
- WRIGHT A. Beatrice, (1960): Telesna prizadetost – psihološki pristop, Herper Brothers, New York.
- ZUŽEK, Ivan, (1988): Pravice invalidov do rehabilitacije in zaposlitve, Ljubljana.

Združenje Sever – vojni veterani v slovenski policiji

Uvodna razmišljanja

Najbolj tipična funkcija države je varnost, ki se najvidneje kaže v funkciji zagotavljanja javnega reda in miru. Ob tej tradicionalni dejavnosti državne uprave pa vsaka družba ščiti tudi vrednote, ki so ji lastne in so kakor koli dejansko ali potencialno ogrožene. Vlogo tega dejavnika varovanja opravlja na eni strani policija, na drugi strani pa tudi drugi varnostni mehanizmi.

Policije kot dela državne uprave ni moč ločevati od politične oblasti, za katero in v imenu katere opravlja določene naloge. Vedno in povsod je od nje odvisna, marsikdaj se z njo manipulira. Na drugi strani tudi ta institucija lahko povratno vpliva na svojega delodajalca ali kot oblika podpore posameznemu lobiju ali kot skupina pritiska. Vsekakor pa je policija najbolj politizirana nadzorstvena dejavnost, ki je pomembno odvisna od političnih in drugih impulzov od zunaj kakor tudi od stabilnosti ali nestabilnosti notranjih odnosov, njenega organiziranja in vodenja.

Slovenska policija v svoji preobrazbi mukoma išče lastno identiteto ter legitimnost svojega delovanja, in to tako v odnosu do oblasti kakor tudi v odnosu do javnosti. Ta preobrazbeni proces je večplasten in poteka na normativni ravni dokaj hitro, na ravni miselne preobrazbe policistov pa se bomo še dolgo časa srečevali z voluntarizmom, amaterizmom, emocionalnostjo in podobnimi zavorami, ki bodo zavirali preobrazbo policije iz policijske uprave v eno od javnih služb. Zavore sproža država, ki ne uspeva vzpostaviti učinkovitega in sklenjenega kroga družbenega nadzorstva (subjekti tega nadzorstva pa so ob policiji še nadzorni in inšpekcijski organi, pravosodni organi itd.). Cokla v preobrazbi policije pa je tudi v »policijskem samoljubju«, ki dobiva v veteranskem združenju Sever že značilnosti narcisoidnosti.

Veteranska organizacija: združenje delavcev organov za notranje zadeve, ki so sodelovali pri osamosvajanju Republike Slovenije

Omenjeno združenje je bilo ustanovljeno na podlagi zakona o društvih.¹ Ime društva je Združenje Sever.² Gre za prostovoljno in nepolitično združenje pripadnikov organov za notranje zadeve kakor tudi prostovoljcev, ki so bili udeleženci vojne za Slovenijo. Pri prostovoljcih so mišljeni tisti posamezniki, ki so sodelovali z organi za notranje zadeve pri dejavnostih za zaščito demokratičnih procesov v Sloveniji ali pa so bili s svojimi dejavnostmi neposredno vključeni v vojno za

* Dr. Andrej Anžič, Visoka šola za notranje zadeve v Ljubljani.

¹ Zakon o društvih, Uradni list št. 37/74 in 42/86.

² Društvo ima svoj statut, ki je bil sprejet na ustanovni skupščini združenja 26.3.1994.

osamosvojitve Republike Slovenije. Člani združenja torej niso samo policisti,³ temveč so lahko tudi drugi državljani Republike Slovenije, ki so s svojimi dejanji in storitvami pomagali pripadnikom organov za notranje zadeve, in to od 1. 12. 1989 pa do 26. 10. 1991. Tujec pa lahko po sklepu skupščine združenja pridobi naziv častnega člana.

Združenje ima ime po znani akciji »Sever«, ki so jo izvajali pripadniki organov za notranje zadeve pri preprečitvi »mitinga resnice« 1. 12. 1989 v Ljubljani. Je prostovoljno nepolitično združenje vseh udeleženk in udeležencev vojne za Slovenijo, ki so kot pripadniki organov za notranje zadeve ali kot prostovoljci sodelovali z organi za notranje zadeve pri dejavnostih za zaščito demokratičnih procesov v Sloveniji ali pa so bili s svojimi dejavnostmi neposredno vključeni v vojno za osamosvojitve Republike Slovenije.

Če upoštevamo te določbe, ki so opredeljene v 1. členu Statuta Združenja Sever, potem lahko postavimo domnevo, da v slovenski policiji deluje veteransko društvo. Izvor besede veteran izhaja iz francoske besede veteran, kar pomeni: odsluženi vojak ali uradnik. Etimološko izhaja beseda iz besede vetus – kar pomeni star, nekdanji. Veteran (Verbinc, 1982) tudi pomeni star, doslužen vojak, zlasti vojni borec ali pa preizkušen bojevnik. Veteran (Grad-Škerlj-Vitorovič, 1991) se pojmuje tudi kot: nekdanji bojevnik, demobilizirani vojak itd. ali pa kot »udeleženec vojne« (Duden, 1990).

Združenje Sever je torej združenje odsluženih, starih vojakov in nekdanjih bojevnikov, kar še posebej lahko razberemo iz prvega dela 1. člena: »je prostovoljno in nepolitično združenje vseh udeleženk in udeležencev vojne za Slovenijo, . . .« Če uporabimo za te udeleženske in udeležence vojne tujko, so to torej veterani.

Združenje Sever je pravna oseba in deluje na območju Republike Slovenije s sedežem na Ministrstvu za notranje zadeve v Ljubljani, Štefanova 2, ter ima svoj žig, znak in prapor. Združenje ima svoje domoljubne (npr.: organizira spominske svečanosti ob posameznih obletnicah, organizira proslave . . .), strokovne (npr.: organizira razne oblike strokovnih srečanj na temo posameznih dejavnosti in dogodkov med demokratičnimi procesi v Sloveniji . . .) in družabne (npr. organizira družabna srečanja, izlete, športne in druge prireditve . . .) namene, naloge in cilje. Poleg teh pa ima še tiste cilje in naloge, ki jih lahko uvrstimo med politične. Z njimi lahko dosega posebno politično težo z vplivi in pritiski na politiko. Skupaj z drugimi dejavniki lobiranja lahko v Sloveniji, ki kot država še ni vzpostavila ne pravnega reda, ne pravnega sistema, kjer odnosi med vejami oblasti ostajajo nedorečeni in kjer še ni ne politične in ne varnostne kulture, povzročijo posebno zmedo, ki bo imela ali celo že ima značilnosti nelegalnega in nelegitimnega. Dva namena oziroma cilja in naloge združenja sta takšni, in sicer: »daje pristojnim organom predloge za podelitev odlikovanj in priznanj članom, ki zaradi svojih zaslug v času demokratičnih procesov v Sloveniji in priprav ter neposrednih aktivnosti v vojni za Slovenijo to »zaslužijo« ter še naloga in cilj »na demokratičen in dostojanstven način uveljavlja svoje interese pri državnih organih Republike Slovenije«. V prvem primeru bo Združenje Sever, ali natančneje eden od njegovih organov, določil, kdo od članov zasluži priložnost, da se da pristojnim organom predlaga za podelitev odlikovanj in priznanj. Merila za podelitev odlikovanj in priznanj so sicer normativno urejeni in znani, konkreten izbor pa je prepuščen subjektivnim ocenam zaslužnosti, ki jih bo določal ta organ. Drugega namena, ki je opredeljen kot cilj in naloga »demokratično in dostojanstveno uveljavlja intere-

³ Širitev članstva še na druge kategorije državljanov ni »dobra« volja policistov, temveč zakonska obveza po Zakonu o društvih.

se pri državnih organih«, pa ni mogoče v celoti prepoznati, identificirati in nesporno tolmačiti. To zlasti zato ne, ker kot takšne dopuščajo možnost izražanja različnih interesov do različnih subjektov na različne načine in na različnih ravneh. Poleg tega je v našem slovenskem prostoru demokracija na načelni ravni deležna polnega konsenza. Toda takoj, ko se poudari vprašanje obstoja ali pa uresničevanja določenih interesov, zahtev, pričakovanj ali pa pravic, v konkretnih primerih ta splošen konsenz praviloma izgine, pomisleke o demokraciji pa sproži tisti, ki mu svojih interesov ni uspelo uveljaviti skladno s svojimi zahtevami ali pričakovanji.

Te interese je moč kot nepolitične opredeliti zgolj na deklarativni ravni. V praksi pa imajo lahko še kako vidno političnost, še zlasti zato, ker sta članstvo kakor tudi vodstvo združenja pretežno sestavljena iz policistov. Ti so organizacijski in funkcionalni del državne uprave, ki ima v razmerju do vlade, pa tudi do drugih vej oblasti, vedno tudi določen interes. Ta je izkazan z monopolom vplivanja, ki ga imajo v »notranji« zakonodaji ter pri ustvarjanju, vodenju in usmerjanju varnostne politike.⁴

Ministrstvo za notranje zadeve opravlja pomembno funkcijo varnostnega sistema z zagotavljanjem varnosti s preprečevanjem in odpravljanjem ogrožanja temeljnih vrednot, določenih z ustavo in zakoni. Razumljivo je, da imajo pri tako pomembnem državnem organu vse njegove asociacije (sindikati, Združenje Sever, združenje šefov⁵ ...) določeno specifično težo in moč vplivanja tudi zunaj svojih ožjih delovnih okolij.

Združenje Sever je imelo že ob ustanovitvi okoli 1200 članov, leto dni po ustanovitvi pa že okoli 2000 članov. Formalno vzeto je samo ena od množice društev na območju Republike Slovenije, tako kot npr.: društvo copatarjev itd. Zdrži samo formalistična primerjava – v obeh primerih gre za društvi, ki morata zadostiti zahtevam zakona o društvih. Vse druge primerjave pa niso več mogoče, pa najsi gre za število članstva, njegovo vplivnost, sposobnost lobiranja, obseg materialnih in finančnih sredstev itd.

Združenje Sever bi lahko ob svojem ustreznem strokovnem in ambicioznem vodstvu samoiniciativno sodelovalo pri oblikovanju ciljev in mehanizmov ter izpeljavi državne varnostne politike. Na ta način bi uveljavilo le svoje statutarne cilje in naloge, da »demokratsko in dostojanstveno uveljavlja svoje interese pri državnih organih Republike Slovenije.« V tem primeru lahko odigra vlogo skupine pritiska, lobija itd. Z njim pa se lahko tudi manipulira.

Če je vodstvo usmerjeno v tradicijo in udobje, pa se lahko zgodi, da se združenje postopoma preoblikuje v dejavnost, podobno nekdanjim socialističnim sindikatom, ki bo organiziralo prijateljska srečanja, proslave ter spominske svečanosti.

Omenjene kombinacije so ta trenutek še vedno na ravni hipotetičnega, toda kljub temu na področju možnega, dosegljivega in uresničljivega. Družbena praksa agresivnega lobiranja ob povsem neurejenih in odsotnih pravilih iger, neučinkovitem družbenem nadzorstvu in pomanjkljivem pravnem redom in sistemom vzbuja pri policistih občutek nemoči ter potrebo po dejavnostih, ki bi to stanje preseglo. Za nekatere lahko takšen azil postane tudi omenjeno združenje, ki daje možnosti aktivnejšega poseganja in vplivanja na organe oblasti.

Možna pa je seveda tudi obratna situacija, tokrat kot reakcija iz širšega družbe-

⁴ Temeljna izhodišča nacionalne varnosti, nacionalne varnostne politike in nacionalnega varnostnega sistema kakor tudi varnostne programe z nosilci, ukrepi in dejavnostmi sicer sprejema državni zbor. Toda na njihovo vsebino kakor tudi na obliko, pomembno vplivajo tudi subjekti varnostnega sistema v ožjem smislu. Med njimi pa je Ministrstvo za notranje zadeve ne samo zaradi največjega števila zaposlenih zagotovo najvplivnejše pri tovrstnih odločitvah državnega zbora.

⁵ Združenje je še v ustanavljanju, njegovi člani pa bodo lahko vodilni in vodstveni delavci.

nega okolja. V politiki ali kakšnih drugih interesnih združenjih se lahko oblikuje lobiranje, in sicer kot proces, pa tudi kot sredstvo za doseg ciljev, uperjeno zoper policijsko delovanje nasploh ali pa kot prizadevanja za opustitev določenih policijskih dejavnosti.⁶

Vse omenjene situacije pa poudarjajo sicer že dolgoletno in za vse sisteme znano dilemo in vprašanje: koliko je policije v politiki in koliko je politike v policiji? Sam odgovorjam načelno: toliko je je ene v drugi, kolikor to želi, hoče in dopušča politika. Je več in ne manj, temveč prav toliko.

V iniciativnem odboru za ustanovitev Združenja Sever so bili trije najaktivnejši člani policisti, ki so po izobrazbi vojaki, saj so končali vojaško akademijo. Tudi predsednik združenja je policist, ki si je pridobil akademsko vojaško znanje in izobrazbo. Ta in druga dejstva niso sicer nujno vplivala na organizacijo in funkcijo združenja, kljub temu pa zahtevajo iskanje odgovorov na nekaj vprašanj. Katere okoliščine so narekemale razmišljanja o ustanovitvi veteranske organizacije v policiji? Ali policija organizacijo vojnih veteranov sploh potrebuje? Ali ni bolj smotrno, bolj evropsko in civilizacijsko, da imamo le veteransko organizacijo(-je), ki je(so) zunaj organov za notranje zadeve? Kakšni so odnosi med »vojaškimi« in »policijskimi« veterani? Kako si bosta združenji razdelili članstvo? Kako je Združenje Sever usklajeno z evropskimi policijskimi standardi? S katerimi združenji in organizacijami zunaj države se bo Združenje Sever povezovalo? itd.

Vprašanj in dilem je cela vrsta. Poskušal bom podati zgoščen odgovor in lastno videnje problemov, dilem in zagat. Dejstvo je, da je bilo prvo ustanovljeno združenje veteranov vojne za Slovenijo.⁷ Po statutu tega združenja lahko članstvo pridobi udeleženec priprav in dejavnosti v vojni za Slovenijo, ki je državljan Republike Slovenije in je od 17.5.1990 do 26.10.1991 ne glede na čas trajanja udeležbe dejavno opravljal naloge pri pripravah in v vojni za Slovenijo. Med raznimi posamezniki iz strukture narodne zaščite, civilne zaščite, državnih organov, podjetij itd. postane član združenja lahko tudi pripadnik policije. Obdobje pred, med in po sprejetju omenjenega statuta je obdobje ne samo slabih, temveč že kar konfliktnih odnosov med organi za notranje zadeve in med Ministrstvom za obrambo.⁸ Vzroki za takšno stanje so bili na eni strani normativno neurejeno področje dela, še zlasti ministrstva za obrambo, posebej njegovega varnostnega organa, in na drugi strani so vzroki pri ministrih, ki niso upoštevali svoje kolektivne in individualne odgovornosti članov vlade, na tretji strani porajajoči populizem v družbi, na četrti strani odsotnost politike in varnostne kulture, na peti strani osebnostno in strokovno nedorasli izvajalci določenih varnostnih dejavnosti, na šestih, sedmi, osmi in deveti strani pa še in še kaj. Posledice teh vzrokov so bile vse pogostejše afere, škandali, odsotnost pravnega reda, odsotnost učinkovitosti, razraščanje deviantnosti, neustrezna reakcija državnih organov, izgubljanje ugleda in moči države. Sodim celo, da je do vseh afer glede na omenjene vzroke moralo priti in smo jih nekateri celo napovedovali.

⁶ Tu mislim zlasti na problem posebnih sredstev in delovnih metod. Pri tem ne mislim na tiste teoretike in praktike, ki s strokovnimi in znanstvenimi nagibi in argumenti zahtevajo spoštovanje ustavne določbe, da so človekove pravice lahko omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa ustava. Bistveno za te omejitve je, da so izjemne narave in da morajo biti natančno določene. Ustava zakonodajalcu predpisuje merila in nekatera področja, kjer je te omejitve mogoče uveljavljati: javna varnost, javni red, obramba in varnost države itd. Tudi sam zagovarjam stališče, da je pri vsakokratni opredelitvi tega ustavnega pooblastila pri zakonodajnem postopku potrebna skrbna in natančna presoja, da ne bi bilo preširoko pojmovano ali celo zlorabljeno. Gre torej za tiste posameznike, ki se brez moči argumentov zavzemajo kar nasploh za ukinitve posebnih metod in sredstev dela. Realizacija takih zahtev bi privedla v splošen družbeni kaos.

⁷ Statut tega združenja je bil sprejet na ustanovnem zboru v Ljubljani, 10.10.1993.

⁸ Memoarska literatura, ki jo pišejo in izdajajo nekdanji policijski in obrambni veljaki, to trditev žal potrjujejo (npr. cit.)

Zdi se, da se je iniciativni odbor za ustanovitev Združenja Sever zaradi tako slabih odnosov z Ministrstvom za obrambo, ki je bilo »pokrovitelj« Združenja veteranov vojne za Slovenijo, kakor tudi zaradi uglednih, interesnih in samoljubnih nagibov odločil ustanoviti lastno policijsko združenje »vojnih« veteranov. Če pa že drugega ne, je Združenju Sever uspelo konkurenčni »vojaški« veteranski organizaciji odvzeti pomemben del potencialnih članov – policistov.

26. 3. 1994 je prišlo v Novem mestu do ustanovitve še ene »borčevske« organizacije, tokrat policijske veteranske organizacije Združenja Sever. Statuta obeh veteranskih organizacij sta si vsebinsko močno podobna, skoraj enake so naloge in cilji, iste pa so tudi ciljne skupine možnih članov. Razlika je pretežno v tem, da imajo kandidati za članstvo v Združenju Sever več časovnega prostora za uveljavitev svojega »borčevskega« statusa (od 1. 12. 1989 do 26. 10. 1991), člani Združenja veteranov vojne za Slovenijo pa imajo krajši staž (od 17. 5. 1990 do 26. 10. 1991).

Vsa omenjena dejstva, predvsem vloga policije kot ene od javnih služb, ki bo javno varnost pojmovala kot dobrino, dostopno v enakem obsegu vsem državljanom tako, da jo bo zagotavljala takrat, ko bodo ogrožene človekove pravice in svoboščine ali pa dobrine celotne družbe, izključujejo obstoj veteranske organizacije v policiji. Policiji takšno združenje v prihodnosti lahko celo škoduje, ker z njim priznavajo, da so bili policisti bojevniki, ki bodo to tradicijo organizirano, usmerjeno in aktivno negovali še vnaprej. Menim, da je že čas, da se začne policija odzivati na odklonskost z ustrežno organizacijsko, intelektualno, funkcionalno in sistematično, v javno varnost naravnano dejavnostjo. Kar zadeva policijo, bo v prihodnje bistvenega pomena povečanje storilnosti in omejevanja administriranja (Pečar, 1993 – 23). Ko govorimo o storilnosti, ni mišljen povečani obseg dela tako, da se zahaja na področje dela in odgovornosti drugih organov (npr. Ministrstva za obrambo...), temveč je mišljena učinkovitost na javnovarnostnem področju v odnosu do stroškov. Prav je torej, da policija prodaja oziroma na trgu ponuja storitev, ki je konjunktura in konkurenca – to je varnost.⁹ Obvladovati mora tisti know-how, ki jo dela v javnosti prepoznavno in je pravzaprav istovetenje z delom, značilnim za policijo. V tem primeru ni nobene potrebe, da bi se bala svoje razvidnosti, ki je v pravni državi neizogibna, in borčevskih tradicij, kar lahko policijo samo odvrača od njenega tradicionalnega družbenega poslanstva. V posebnih okoliščinah pa takšna usmeritev lahko privede tudi do militarizacije policije.

Policijsko veteransko organizacijo pa je možno problematizirati tudi z vidika nekaterih mednarodnih standardov, npr. Deklaracije o policiji, ki jo je leta 1979 sprejel Evropski svet. Ta deklaracija opredeljuje vlogo policije v vojni, in sicer v poglavju C, točke C1 do C7. Vsebina najpomembnejših točk je:

C1 Med vojno in okupacijo mora policist nadaljevati z opravljanjem svojih nalog zaščite oseb in premoženja v interesu civilnega prebivalstva. Ne sme torej imeti statusa bojevnika (borca), določbe tretje Ženevske konvencije (12.8.1949), ki se nanašajo na ravnanje z vojnimi ujetniki, zanj ne veljajo.

C2 Določbe četrte Ženevske konvencije, ki se nanašajo na zaščito civilnih oseb v vojnem času, veljajo za civilno policijo.¹⁰

C3 Okupacijska oblast nima pravice policistom nalagati nalog, ki niso omenjene v 1. členu tega poglavja.

⁹ V to ponudbo razumljivo ne uvršča tistih nalog, ki jih Ministrstvo za notranje zadeve mora opraviti po Zakonu o notranjih zadevah (Zakonu o policiji in drugih zakonih, ki so podlaga za delovanje policijskega sistema).

¹⁰ Te določbe pa ne veljajo za vojaško policijo.

C4 Ob okupaciji policist ne sme: sodelovati pri dejanjih, ki so naperjena zoper člane uporniških gibanj, sodelovati pri izvajanju ukrepov, katerih cilj je vključevanje prebivalstva v vojaške namene ter za varovanje vojaških objektov.

C5 Če policist med sovražno okupacijo izstopi iz policije, ker bi bil prisiljen izvajati nezakonite ukaze okupacijske vlade, kakršni so zgoraj navedeni, v nasprotju z interesi civilnega prebivalstva, mora biti ponovno sprejet v policijske vrste, kakor hitro je okupacije konec, ne da bi izgubil katero koli pravico oziroma prednost, ki bi mu pripadala, če bi bil ves čas vključen v policijske vrste.

C6 Niti med okupacijo, niti po njej ne more biti policist v nobenem primeru predmet kazenskega ali disciplinskega postopka, če je v dobri veri izpolnil ukaz oblasti, ki je bila v tistem trenutku za to pristojna, izpolnjevanje ukaza pa je bilo po predpisih v policijski pristojnosti.

C7 Zasedbena oblast ne sme disciplinsko ali sodno ukrepati zoper policiste, ki so pred okupacijo izpolnili ukaze pristojne oblasti.

Deklaracija sicer ni pravni akt, ki bi predvideval ratifikacijo posameznih držav. Je zgolj moralno zavezujoč oziroma priporočljiv dokument, ki pa ima svojo posebno težo tudi glede na Ustavo Republike Slovenije, ki pravi, da morajo biti »zakoni in drugi predpisi v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo«. ¹¹ Hkrati pa ne kaže pozabiti na dejstvo, da je Republika Slovenija formalna članica Sveta Evrope od 14.5.1993 leta. To seveda ne pomeni, da bi morali nekritično sprejemati ali ratificirati vse protokole in konvencije. Kar nekaj je takšnih, za katere trdim, da bi do njih lahko imeli bolj kritičen in zadržan odnos. Narobe je to, da Slovenija še do nobenega tovrstnega mednarodnega akta ni izrazila resnejšega zadržka. To je gotovo posebna slabost, ki lahko kaže na možnost našega hlapčevstva ali pa tudi nezainteresiranosti. Takšne države nam mednarodna skupnost ne bo štela k prednostim.

Zagotovo bi bili po mnogih letih od njenega sprejetja kritični npr. do Deklaracije o policiji. Tu bi lahko imeli glede na poznavanje dogajanj na tleh nekdanje države do tega evropskega priporočila kar nekaj pripomb. V načelu kaže sprejeti načelo, da policist tudi med vojno in okupacijo nadaljuje z izvajanjem svojih policijskih nalog pri zaščiti oseb in premoženja. Žalostni primeri vojne na Balkanu kažejo dejstvo, da je najbolj trpelo civilno prebivalstvo v tistih okoljih, v katerih policija ni bila prisotna ali pa se je umaknila.

Povsem kaže sprejeti tudi določbo, da policist ne sme imeti statusa borca, kajti on ni vojak, temveč javnovarnostni delavec. Večina preostalih določb pa je utopijska in bolj plod želja, hotenj in prizadevanj, ki z realnostjo nikoli ni in nikoli ne bo mogla biti usklajena. Utopična so takšna razmišljanja zato, ker temeljijo na znatnem prepričanju o simbiozi med policijo zasedene države in vojaško (politično) zasedbeno oblastjo. V realnosti bi vsaka okupacijska oblast za zagotovitev svojih ciljev oblikovala lastno represijo, »domačinom« pa bi namenili izključno funkcijo pomožnih policijskih sil z obveznostjo lojalnosti. Zasedbena oblast bi torej opravila temeljito čiščenje policijskega aparata in sistema, ki ne bi imel nobene podobnosti več s predhodnim sistemom. Prakse vseh dosedanjih okupacijskih sistemov, pa najsi so ga uporabljale države z demokratično tradicijo ali enopartijske države, to trditev potrjujejo. Seveda so se razlikovale med seboj pri uporabi metod in sredstev dela, toda motivi in cilji so si bili močno podobni.

Sprejemljiva pa je določba deklaracije, da ob vojaških spopadih policisti v njih ne sodelujejo. Takšno nesodelovanje policistov je sicer opredeljeno še z drugimi

¹¹ Ustava RS, Uradni list RS, št. 33/91, čl. 8 in 153.

mednarodnopravnimi rešitvami. Nacionalno pravo vsake države pa mora razne deklaracije, konvencije itd. uskladiti s svojimi nacionalno-varnostnimi interesi in politiko.

In kakšna je bila vloga policistov v dogodkih leta 1991?

V njih je bila zelo dejavno vključena slovenska policija. Če sprejmemo trditev, da je v tem času prišlo do vojne, potem lahko sprejmemo tudi trditev, da so bili policisti v njej tako borci kakor tudi varnostniki.

Če pa sprejmemo načelo, da dogodki tega leta niso bili vojna, temveč le »tankovska demokracija« nekdanje države in njene armade, potem lahko tudi sprejmemo trditev, da policisti niso bili borci, temveč zgolj varnostniki, ki so varovali ne samo življenja in premoženje ljudi, temveč so predvsem tudi legitimno zavarovali voljo več kot 90 % slovenskih državljanov po samostojni državi. Ne glede na to, kako ocenimo te dogodke, je pri opredelitvi vloge policije v njih treba ločevati domoljubne, moralne in politične potrebe in interese od strokovnih utemeljiteljev. Kar zadeva prve, ni nobenega dvoma, da bi se državljani Slovenije še z večjim odstotkom kot leta 1990 izrekli za neodvisno državo. Nobenega dvoma tudi ni, da bi policisti v podobnih dogodkih kot leta 1991 ponovili svoje dejavnosti. To so dejstva, ki jih pri ogrožanju naših temeljnih vrednot ne bi spremenilo niti dejstvo o izredno nizkem zaupanju državljanov v politične stranke, ki večinsko gledano še vedno niso državotvorne.

Ne glede na to, ali sprejemamo o dogodkih leta 1991 prvo ali drugo različico, po kateri so bili policisti bojovníki ali pa le varnostniki, danes ni nobene potrebe po vojnih veteranih v policiji. Če so v tistih razmerah policisti že bili bojovníki, je bilo to zato, ker je prav to od njih pričakovala ne samo oblast, temveč tudi plebiscitarna volja naroda. Šlo je za usodne odločitve, v katerih je odločitev, da se bodo policisti tudi bojevali, še najmanj grešna. Toda ko so minili razlogi za opredelitev tudi takšnega statusa policista, ni nobenega strokovnega, civilizacijskega ali drugega racionalnega razloga za negovanje borčevskih tradicij policistov v Združenju Sever.

Če pa policisti leta 1991 niso bili bojovníki, potem pa je razlogov za borčevsko organizacijo v policiji še manj kot v prvem primeru. Kakor koli stvari obračamo, vedno se bodo obrnile tako, da bodo opozarjale, da Združenje Sever policiji Republike Slovenije ne bo dajalo ne domačega in ne mednarodnega ugleda in zaupanja. Preprosto povedano, takšno združenje ni potrebno. Treba pa je razvijati dejavnosti, ki bodo dajale tistim izjemnim dogodkom v letih 1989 – 1991 potreben moralni, emocionalni in politični pomen, očiščen frazeologije, politiziranja, zahtevkov po plačilu za storjene storitve ali pa osebnih političnih predstavitev. Dogodki bodo trajno segli v narodov zgodovinski spomin le s sporočilom in vrednotenjem stroke in znanosti. Memoarska literatura bo v večini primerov zavzela mesto »komisarjevskih zapiskov«.

Zavzemam se torej za samorazpustitev Združenja Sever. Policisti in drugi njegovi člani imajo vse možnosti delovanja v Združenju veteranov vojne za Slovenijo. Ob borcih za severno mejo (teh že skoraj ni več), ob borcih NOB (čez nekaj časa jih ne bo več), bo tako združenje veteranov vojne za Slovenijo ostalo tisto združenje, ki bo nadaljevalo slovensko veteransko tradicijo. Zato je prav, da se v njem povezujejo vsi, ki imajo možnosti povezovanja glede na statutarne določbe združenja. Ta veteranska organizacija se bo lahko tudi mednarodno povezovala, v primerjavi z Združenjem Sever, ki bo svojo sestrsko organizacijo v svetu (s člani policisti, ki so udeleženci in udeleženke vojne) zelo težko našla. Slovenska policija stoji pred velikimi strokovnimi in drugimi izzivi ter mukoma išče lastno identiteto

in legitimnost tako v odnosu do politične oblasti kakor tudi do javnosti. Svoje kadrovske potencialne naj rajši usmerja v iskanje ustreznih rešitev na poti lastnega prehoda. Svojo vlogo in izkušnje v dogodkih leta 1991 naj vnaša v učne programe svojih šol. Policijskemu sindikatu naj razpuščeno Združenje Sever prepusti domoljubne, družabne in nekatere druge dejavnosti. Združenje Sever ima tudi finančne posledice za Ministrstvo za notranje zadeve, ki pa še niso bile ovrednotene: npr. izguba delovnega časa na sestankih skupščine in drugih njegovih teles, stroški telefonov, zvez, avtomobilskih povezav, odsotnost z dela zaradi sej in sestankov itd. Sicer pa je res, da se združenje financira s članarino, dotacijami itd.

Sklepna razmišljanja

Policija je in še dolgo bo pomembna sestavina državnega varnostnega sistema z neposredno odgovornostjo za varnost. Pretežno je odvisna od prava, ki v osnovi opredeljuje njeno dejavnost. Toda še vedno ne v celoti! V določenem obsegu in v različnih okoliščinah na njeno usmeritev in dejavnosti delujejo tudi neformalni strankarski vplivi kakor tudi vplivi, namigi in navodila iz raznih in različnih lobiističnih okolij in skupin pritiskov. Ta ugotovitev velja tudi za slovensko policijo, ki nikakor ni imuna do teh in takih pojavnih oblik politizacije. Te pojavne oblike so očem javnosti bolj ali manj skrite, dogajajo se za odrom, za katerim režiserji postavljajo na določena mesta v policiji ljudi, ki ustrezajo ne samo kadrovskim, temveč predvsem tudi konkretnim političnim merilom. Gotovo je, da takšno vplivanje nima formalnopravne osnove in ga je zato težko identificirati, razvrstiti in razčleniti. Takšno neformalno delovanje na podobo policije nima svoje institucionalizirane podobe in ni nujno negativno. V takšnih političnih razmerah, kot jih imamo trenutno na Slovenskem, kjer niso postavljena pravila iger političnega boja, sprožanja in razreševanja konfliktov, pa je takšno vplivanje večkrat problematično ali pa sporno. Tudi zaradi možnosti povratnega vplivanja policije na tiste, ki poskušajo oblikovati njeno organizacijsko ali funkcionalno raven.

Proučevanje teh odnosov zahteva tako splošnoteoretični kakor tudi posebni teoretični pristop. S splošnim teoretičnim pristopom bi lahko zavrnilo pretirano usmeritev proučevanja zgolj določenega pojava (npr. neformalno vplivanje na policijo) ter dosegli primerjavo in empirično generalizacijo. S posebnim teoretičnim pristopom pa bi proučili bistvene značilnosti posameznih pojavov (npr. vplivi političnih strank, vplivi lobijev, oblike vplivanja zlasti na kadrovske sestavo itd.).

Policija je gotovo tudi pomemben element usmerjanja družbenih odnosov, čeprav ne bo nikoli povsem lasten in samostojen od politike neodvisen mehanizem. Na močnejše poskuse svoje politizacije bo policija uspešno odgovorila le s profesionalizacijo poklica ob hkratni demilitarizaciji in pridobljenim ugledom v javnosti. To bo hkrati tudi njeno samolegitimiranje in verifikacija njene legitimnosti tako pred državo kakor tudi pred civilno družbo.

Negovanje »borčevskih« tradicij v javnovarnostni službi, ki želi vzpostaviti takšen policijski sistem, ki bo učinkovit, racionalen in nadzorovan ter enako usmerjen k vsem ljudem, zagotovo ne prispeva k »civilnemu« obrazu policije. Hkrati je to tudi povsem nepotreben strošek, obenem pa člane združenja odvrča od izvajanja nalog javne varnosti. Slovenska policija bo brez teh bojovniških kompleksov lažje vstopala v evropske policijske povezave in lastno preobrazbo. Evropa ima pri tem globalne interese pri vzpostavljanju novega svetovnega reda, spoštovanja mednarodnega prava, obrambe človekovih pravic in načel predstavniške

demokracije (Jannuzi, 1994 – 14). V teh globalnih interesih mi ni uspelo zaslediti priporočil, naj državne policije ustanovljajo veteranske organizacije. Celo obratno! Implicitno, neke pa celo eksplicitno se priporoča, naj policisti v vojni nimajo statusa bojvnika. Res je, da pri tem ne gre za pravne norme, ki bi Slovenijo zavezovale k njihovem sprejemanju. Enako pa tudi ni dobro, da s tako pomanjkljivo samozavestjo in nepotrebno dozo strahu in strahospoštovanja, nekritično ratificiramo konvencijo in druge mednarodne dokumente. Pri tem pa sploh nimamo nikakršnih pomembnejših pripomb ali pomislekov. Zdi se mi, da bi lahko Slovenija Evropo seznanila z izkušnjami, ki jih ima na varnostnem področju na določenih zemljepisnih širinah. Malo je verjetno, da nas bodo vodilne države za to uslugo posebej prosile. Toda ob nenehnem posredovanju naših varnostnih izkušenj se bo nekaj tega, seveda če bodo predlogi imeli ustrezno strokovno in znanstveno resnost, vnašalo tudi v dokumente o globalni varnosti.

Najprej pa se moramo v državi sami naučiti razlikovati med čustvi in strokovnostjo. Z vidika čustev in domoljubja je prav, da nove policijske generacije z učnimi načrti posameznih policijskih šol, spominskimi svečanostmi, znanstvenimi in strokovnimi posvetovanji in podobno seznanijo s profesionalnostjo in opredelivtvo za legitimnost narodove volje, ki ju je slovenska policija izkazala od 1.12.1989 pa do 25.10.1991. Za tovrstne dejavnosti Ministrstvo za notranje zadeve že ima ustrezne mehanizme: učiteljski zbor Srednje policijske šole, visokošolske učitelje Visoke šole za notranje zadeve, Raziskovalno enoto VŠNZ, Policijski sindikat in še koga. Za večjo učinkovitost policijskega sistema pa bo dobro, če se bomo otrsli nekaterih zmot ter se odrekli določenim čustvom in kompleksom.

LITERATURA

- ANŽIČ, Andrej (1993): Državnoinformativna služba – novo razmišljanje o starih temah, Zbornik strokovno-znanstvenih razprav, VŠNZ, letnik V., Ljubljana.
- ANŽIČ, Andrej (1994): Vpliv političnih strank na policijo, Politološki dnevi, Dolenjske toplice.
- ANŽIČ, Andrej (1994): Politično nadzorstvo nad varnostnimi službami, Dnevi raziskovalne enote, VŠNZ, Ljubljana.
- ANŽIČ, Andrej (1995): Politična vloga veteranske organizacije slovenske policije, Politološki dnevi, Portorož.
- GORZ, Andre (1983): Security: Against What? For What? Telos.
- GRAD-ŠKERLIJ-VITOROVIČ (1991): Veliki angleško-slovenski slovar, DZS, Ljubljana.
- JANUZZI, Giovanni (1994): The European Union's Common Foreign and Security, NATO Review, No. 6.
- PEČAR, Janez (1993): Policija jutri – izziv (bližnje) prihodnosti, Zbornik posvetovanja: Policija na prehodu v 21. stoletje, Ljubljana.
- PEČAR, Janez (1994): Politična kultura nadzorovanja, Teorija in praksa, št. 5-6, Ljubljana.
- PICOOLILLO, Virginia (1993): Servizi Sempre devianti, Il Piccolo, 8.7.1993.
- REBSCHER, Erich (1993): Polizeisysteme in Europa, Kriminalistik.
- RICHELMAN, Luis (1973): Who Rules the Police? New York University Press.
- SCHREIBER, Wolfgang (1991): Polizeiliche zusammenarbeit in einen Europa ohne Granzon, Kriminalistik, No. 6.
- WEST, N. (1990): Games of Intelligence – the Classified Conflict of International Espionage, Coromet Books, Hodder and Stoughton.

Urejanje prostora in varstvo okolja – v novih občinah

Uvod

Slovenija je trenutno v začetni fazi reforme lokalne samouprave in državne uprave, ki prinaša nova razmerja moči med občinami in državo.

Reforma po naših merilih ni končana s sprejemom zakonov¹, saj je njihov prenos v prakso dolgotrajen. Poleg tega so izkušnje že opozorile na nekatere pomanjkljivosti² zakonov, zato so bile potrebne spremembe pravne osnove za reformo – vse to pa bo postopek dodatno podaljšalo. Pričakujemo torej, da bo reforma večleten proces, k njeni dolgotrajnosti pa bodo prispevale tudi improvizacije, v katere je (bila) prisiljena vlada RS. Se bo morda sedanja reforma končala z novo reformo?

Za opazovalca so začetki običajno zanimivi: na eni strani lahko ugotavljamo, katere rešitve so nove, sveže, na drugi strani pa, na katerih področjih je inercija starega sistema največja oz. kje se spremembe najteže uvajajo. Učinkovitosti novih rešitev v tej zgodnji fazi še ne moremo meriti, lahko pa na podlagi izkušenj oz. poznavanja prejšnjega stanja ocenjujemo novo. S to razpravo smo si zadali dva cilja: opisati želimo začasno ureditev v novih občinah in jo komentirati oz. kritično analizirati.

Obravnavali smo vidik urejanja prostora ter varstva okolja, in sicer po teh sklopih:

- pristojnosti občin,
- časna organiziranost občinskih svetov,
- časna organiziranost in področja dela občinskih uprav³ novih občin v Sloveniji.

Enega ali več od treh navedenih sklopov je do zdaj uredilo 31 občin (to je petina od skupno 147 občin), od tega so štiri mestne občine (od skupno 11 mestnih občin). Značilno je, da so izrazito številčne občine, kjer je bil že prej sedež občine (18 občin, torej več kot polovica). Med njimi pa je tudi občina, kjer so se prebivalci že v preteklosti (pred reformo lokalne samouprave) zelo glasno borili za samostojen status (Medvode v nekdanji občini Ljubljana-Šiška⁴).

Komentar: Tudi dejstvo, da je občinam, kjer je bil že do zdaj sedež občine, uspelo hitreje (začasno) urediti njihov status, kaže, da bodo imele vsaj v začetnem obdobju precejšnjo prednost pred novimi občinami. Občine, ki so oblikovane

* Mag. Breda Ogorelec, raziskovalka na Urbanističnem inštitutu RS.

¹ Zakon o lokalni samoupravi (Ur. l. RS, št. 72/93, 57/94 in 14/95), zakon o upravi (Ur. l. RS, št. 67/94), zakon o organizaciji in delovnem področju ministrstev (Ur. l. RS, št. 71/94).

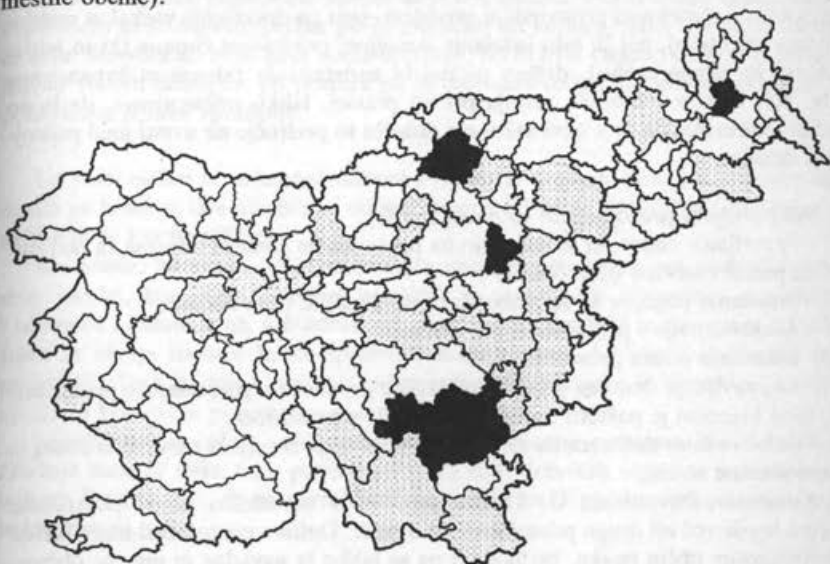
² Na pomanjkljivosti reforme lokalne samouprave so številni raziskovalci opozarjali že v fazi priprave in sprejema zakona. Zlasti številna so bila opozorila dr. Šmidovnika.

³ Organiziranost občinske uprave v novih občinah je podrobneje predstavljena v reviji Urbani izziv št. 26/1994, tu pa so povzete le nekateri komentarji.

⁴ Gl. članek P. Gantarja v Mladini 17. 3. 1989, ki opisuje ti. »predmetno izločitev«.

povsem na novo (oz. so status občine izgubile že pred desetletji), pa se verjetno najprej ukvarjajo s problemi prostorov in kadrov.

Slika 1: Občine, ki so do zdaj sprejele statutarne sklepe in/ali odloke o začasni organizaciji občinske uprave in so zajete v tem prispevku (s temnosivo so označene mestne občine).

Kot vir smo uporabili vse do zdaj (tj. do 6. 4. 1994) v Uradnem listu objavljene statutarne sklepe in občinske odloke.

Pristojnosti občin

Pristojnosti s področja urejanja prostora smo razdelili v štiri skupine:

- sprejem prostorskih planov,
- sprejem prostorskih izvedbenih aktov,
- izdaja lokacijskih in gradbenih dovoljenj in
- drugo.

S statutarnimi sklepi je svoje pristojnosti doslej določilo 11 občin. Vseh 11 je med svoje pristojnosti napisalo sprejemanje planov, osem pa tudi sprejemanje prostorskih izvedbenih aktov. Da je sprejemanje planov pristojnost občine, je zapisano tudi v zakonu o lokalni samoupravi.⁵

Osem občin pa je med svoje pristojnosti oz. med naloge uprave zapisalo tudi »odločanje o posegih v prostor lokalnega pomena«, kar dejansko pomeni izdajo dovoljenj.

Komentar: Taka ureditev verjetno temelji na zakonu o lokalni samoupravi, ki določa, da občina samostojno opravlja javne zadeve lokalnega pomena, ki jih določi s splošnim aktom občine, vendar ni skladna z začasno še veljavnim 101. členom zakona o upravi, saj je zakon odvzel občinam pravico, da izdajajo lokacij-

⁵ Gl. 29. člen, ki navaja pristojnosti občinskega sveta.

ska in gradbena dovoljenja. Omenjeni člen je Ustavno sodišče s svojo sodbo⁶ razveljavilo in državnemu svetu naložilo, da določi pristojnosti in naloge, ki jih sprejme država. Če državni zbor tega ne bo storil (do 1. 6. 1995), bodo občine same prevzele upravljanje upravnih nalog, ki sodijo v njihovo izvirno pristojnost.

Ocenjujemo, da je izdajanje dovoljenj za objekte in posege lokalnega pomena pristojnost občin in ne države. Če imajo občine pravico planirati, naj bi imele tudi pravico do nadzora nad prostorskim razvojem, sem pa dovoljenja vsekakor sodijo. Mnenja smo torej, naj bi bilo izdajanje dovoljenj pristojnost župana (ki jo lahko prenese na drugo osebo), država pa naj bi nadzorovala zakonitost županovega dela. Ker očitno več občin vztraja pri tej pravici, lahko pričakujemo, da bodo občine zahtevale, da se v novi zakonski določbi to področje ne uvrsti med pristojnosti države.

Med drugimi pristojnostmi so navedene še:

- opravljanje zadev, ki se nanašajo na ugotavljanje javnega interesa za razlastitev za potrebe občine (dve občini)⁷,
- določanje pogojev za uporabo stavbnih zemljišč (dve občini),
- gospodarjenje s prostorom (dve občini),
- odločanje o rabi prostora,
- zagotavljanje denarne pomoči in tekočih prenosov v gospodarske javne službe, med katerimi je naštet tudi gospodarjenje s prostorom,
- določa višino nadomestila za uporabo stavbnega zemljišča ter določa obseg in višino mestne rente⁸.

Komentar: Po mnenju G. Trpina (str. 50) je nevzdržno, da bi posamezne občine imele več ali druge pristojnosti od drugih. Delitev pristojnosti mora biti za vse kategorije občin enaka, razlikujejo pa se lahko le navadne in mestne občine. Zato predlaga, da se za vse naloge, določene z veljavno zakonodajo, opredeli delitev pristojnosti med občinami in državo.

V zvezi z »razlastitvami za potrebe občine« opozarjamo, da zakonodajalec še vedno ni sprejel nove rešitve, s katero bi nadomestili ustrezne člene iz zakona o stavbnih zemljiščih, razveljavljene s sodbo Ustavnega sodišča, in ki bi občinam omogočala, da zemljišča pridobijo tudi brez razlastitve (npr. s predkupno pravico).

Izraz »gospodarjenje s prostorom« do zdaj v zakonih ni bil uporabljen in ni nam jasno, v kakšnem pomenu je uporabljen. Pri »odločanju o rabi prostora« pa gre dejansko za dejavnosti, ki so zajete v sprejemu planov in izvedbenih aktov in gre za nepotrebno ponavljanje.

Pristojnosti na področju varstva okolja so v občinskih predpisih določene zelo ohlapno, vsekakor mnogo bolj splošno kot na področju urejanja prostora.

Komentar: Kaže, da vsebine zakona o varstvu okolja iz leta 1993 občinski svetniki in pripravljavci statutarnih gradiv še ne poznajo dovolj podrobno. Zakon je občinam dal številne pristojnosti in naloge na področju varstva okolja – tako bi lahko občine sprejele kar osem različnih predpisov, programov, ukrepov itd. s tega področja⁹ – a se nobeden od njih izrecno ne navaja kot pristojnost občine.

⁶ Ur. l. RS, št. 20/95.

⁷ Zadeve, našteje v 1. do 5. alineji, so (verjetno) povzete po ti. »vzorčnem statutu« (Teze za izdelavo statotov občin, Služba za lokalno samoupravo pri Vladi RS, 22. 12. 1994).

⁸ Gospodarjenje s prostorom po veljavnih zakonih ni gospodarska javna služba.

⁹ Zakon o varstvu okolja (Ur. l. RS, št. 32/1993) občinam daje pristojnost, da sprejmejo: posebne ukrepe varstva

Delovna telesa občinskih svetov je do zdaj določilo deset občin. Število delovnih teles je od 4 do 11.

Komentar: Žal ne poznamo podatkov o številu delovnih teles (nekdanjih) občinskih skupščin, predvidevamo pa, da je bilo manjše. Pričakujemo lahko, da bo v občinah, ki so ustanovile kar po 11 odborov ali komisij, delo nekaterih kmalu zamrlo. Smotrnejša bi se nam zdela ureditev, ko bi bilo vnaprej določeno manjše število stalnih odborov, po potrebi pa bi svet ustanavljal še delovne skupine za posamezna pereča vprašanja.

Le v eni občini ni nobenega odbora s področja urejanja prostora, v preostalih osmih pa je eden, dva ali celo tri odbori. Imena odborov so različna (do zdaj smo ugotovili že kar 9 različic).

Komentar: Menimo, da je smotrnejša ureditev, po kateri vsa področja: prostor, okolje, komunala, stavbna zemljišča in stanovanja obravnava en odbor. Ločevanje komunale oz. infrastrukture ter stavbnih zemljišč in stanovanj od prostora in okolja namreč lahko spodbudi neusklajenost delovanja občine na teh področjih. Tudi iz opisov pristojnosti posameznih odborov je razvidno, da npr. okolja in komunale pravzaprav ni mogoče ločevati.

Sprašujemo se, ali je velika pestrost imen odborov potrebna in utemeljena. Otežuje namreč stike tako prebivalstva kot tudi državnih organov z občinskimi odbori. Predlagamo, da se uporablja izraz »odbor za okolje in prostor«, ki je tudi najpogostejši.

Sedem občin je že tudi določilo naloge teh odborov. Večinoma je določeno, da odbor »obrnava« ali »sodeluje pri obravnavi«, »predlaga občinskemu svetu«, »spremlja«. Polovica občinskih svetov pa je svoje odbore pooblastila tudi za odločanje o posameznih zadevah ali pa je taka možnost s statutom dopuščena.

Komentar: Zakon o lokalni samoupravi odborom ne daje pravice do odločanja, temveč lahko odbori zadeve le obravnavajo ter svetu dajejo mnenja in predloge¹⁰.

Odbor ali svet za krajevne skupnosti so do zdaj ustanovile tri občine, od teh mu ena sploh ni določila pristojnosti, druga pa zelo ohlapno.

Omenimo naj nenavadno ureditev, ki jo je sprejela ena od občin in ki spominja na institucijo državnega sveta. Svetu krajevnih skupnosti namreč daje pravico do odločilnega veta. Prostorska ureditev občine je še posebej navedena kot zadeva, na katero se nanaša pravica do odločilnega veta.

Komentar: Pričakujemo, da bo med odborom za krajevne skupnosti in odborom za okolje in prostor prihajalo do nasprotij glede pristojnosti. Zato predlagamo, da se med njima zagotovi dobro komuniciranje, potrebni pa bodo tudi postopki usklajevanja. Ustrezna od pravice do odločilnega veta bi bila po našem mnenju

okolja – 2. člen, koncesije – 23. člen, predpise o mejni vrednosti (mestna občina oz. občina, ki ima status ogroženega območja) – 27. člen, red v smislu 29. člena, opozorila prebivalstvu – 38. člen, izredni ukrepi (mestna občina) – 38. člen, program varstva okolja (za mestno občino obvezen) – 50. člen, stopnja varovanja pred obremenitvami – 53. člen, sanacijski program (mestna občina) – 65. člen.

¹⁰ 10. člen zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi (Ur. l. RS, št. 1495). Ta zakonska rešitev se razlikuje od npr. angleške prakse, kjer odbori odločajo.

ureditev, po kateri bi moral občinski svet pred odločanjem o zadevah s področja urejanja prostora pridobiti mnenje odbora krajevnih skupnosti. Tako ureditev pa predlagamo vsem občinam, ki so ustanovile odbor/svet krajevnih skupnosti.

Podobno kot velja za pristojnosti občin, so tudi naloge občinskih odborov na področju varstva okolja navedene le zelo splošno, brez konkretnjših nalog (5 občin) ali pa odbori na področju okolja sploh nimajo nikakršnih nalog (3 občine) – gl. komentar pri pristojnostih občin.

Konflikt med centralno in lokalnimi oblastmi

Iz prikaza je razvidno, da se pri urejanju prostora nekatere občine upirajo težnjam k centralizaciji oblasti, ki se kažejo v zakonu o upravi. Hkrati nekatere občine (za zdaj) tudi niso šle v drobitev uprave po majhnih teritorialnih enotah, temveč so ohranile skupne uprave.

Do konflikta med centralno in lokalno oblastjo je prišlo tudi v Veliki Britaniji v 80. letih (za časa thatcherizma). Vzrok je bil velika centralizacija oblasti in krepitev nadzora centralne oblasti nad lokalno. Tudi tam centralizacijo spremlja reorganizacija lokalnih skupnosti s prenosom odgovornosti na manjše¹¹ teritorialne enote. Rydinova (str. 198) predstavlja različne poglede na ta proces, ki jih zaradi aktualnosti za Slovenijo na kratko povzemamo. Za Novo desnico je ta rešitev privlačna, ker naj bi bile večje teritorialne enote bolj birokratske in se ukvarjale z neuporabnim strateškim planiranjem, nasprotno pa naj bi se manjše enote ukvarjale bolj z zadovoljevanjem vsakdanjih potreb prebivalcev. Z vidika liberalnopolitičnih ekonomistov bo taka reorganizacija prinesla velike probleme pri odločanju, ker bo presekala sedanje integrirano planiranje. Politični motivi pa utegnejo tudi preprečiti oblikovanje najprimernejše prostorske enote za posamezno lokalno javno službo. Za institucionaliste reorganizacija pomeni izgubo sedanjih načinov obravnave in razreševanja konfliktov, zato bo treba razviti nove načine reševanja nasprotij. Za Novo levico pa je reforma lokalnih skupnosti eden od napadov na zmožnost lokalne oblasti, da se same upravljajo in da se učinkovito spopadajo s centralno oblastjo.

Primerjava z razmerami v Sloveniji kaže, da sta tudi pri nas centralizacijo oblasti spremljala reorganizacija lokalnih oblasti in oblikovanje manjših teritorialnih enot.

Zato so tudi tu aktualna ta vprašanja:

– Ali se bodo z reformo še zmanjšale možnosti za strateško planiranje?

– Ali so z vidika urejanja prostora nove majhne občine optimalna teritorialna enota?

– Ali se bosta urejanje prostora in varstvo okolja v občinah bolj približali lokalnemu prebivalstvu – ali pa se mu bosta z morebitno ukinitvijo krajevnih skupnosti (zlasti na področju krajevne komunalne infrastrukture) in s povečanimi pristojnostmi države (na kar kažejo osnutki novega zakona o urejanju prostora) še bolj oddaljili?

– Ali so razvita nova sredstva reševanja konfliktov, ki bodo nadomestila tista, ki so obstajala do zdaj, a so zdaj ukinjena? Tu se nam zdi še posebej pomembno

¹¹ Po Rydinovi (str. 168) reorganizacijo lokalne oblasti v Angliji v smeri manjšanja teritorialnih enot podpirajo zagovorniki depolitizacije lokalnih oblasti.

tudi vprašanje razreševanja konfliktov med sosednjimi občinami. Mnenja smo namreč, da sredstva, ki so na voljo v tem trenutku, nikakor niso ustrezna.

Glede na sredstva, ki jih imajo na voljo država in občine, pričakujemo, da se bo konflikt razrešil v korist države. Država ima namreč na voljo bistveno večja sredstva¹² od novih občin.

Pri razreševanju konflikta med obema ravnema oblasti je bilo zlasti pomembno komuniciranje. Do zdaj pa je bilo komuniciranje države (ministrstva) z občinami pomanjkljivo in predvsem enosmerno (od zgoraj navzdol).

Državna uprava – odzivajoča institucija?

Glede na predstavljeno stanje v občinah bi pričakovali, da se nanj državna uprava odzove. Vendar – kot kaže – Ministrstvo za okolje in prostor ne sodi med odzivajoče (responzivne) institucije, saj razmer, prikazanih v tem prispevku, ne spremlja.

Državna uprava se torej (za zdaj) ne namerava odzvati. Kakšen pa je postopek za odziv ministrstva na občinske predpise, ki niso skladni z zakonom? Zakon¹³ določa, da mora ministrstvo najprej opozoriti občinski svet in mu predlagati ustrezne rešitve. Če občinski svet svojega predpisa kljub temu ne uskladi z ustavo ali zakonom, mora ministrstvo predlagati vladi, da zahteva začetek postopka pred Ustavnim sodiščem za oceno skladnosti predpisa z ustavo in zakonom¹⁴. Po mnenju G. Trpina (str. 38) torej izvršilna oblast ne more posegati v akte lokalne skupnosti.

Mnenja smo, naj bi se državna uprava na prikazano stanje odzvala na več načinov:

- občinam naj bi priporočila, kako naj vprašanja o urejanju prostora in varstvu okolja čim smotrneje uredijo,
- pretehtala naj bi vse ureditve, ki so v nasprotju s sedanjimi prostorskimi zakoni in jih – če se to pokaže za smotno – čim prej vključila v spremembo veljavnih zakonov ali v nov zakon o urejanju prostora in graditvi,
- občine opozorila na ureditve, ki so v nasprotju z veljavnimi zakoni, in jih pozvala, naj svoje predpise ustrezno spremenijo.

Mestna občina

Podrobneje obravnavamo tudi vprašanje *mestne občine* in njenih nalog s področja urejanja prostora. Sprašujemo se, ali se je (do zdaj) mestna občina, kot sta jo določila ustava in zakon o lokalni samoupravi, pokazala za smiselno.

Že ob branju ustave in zakona smo bili mnenja, da so naloge mestne občine pri urejanju prostora (»mestna občina opravlja kot svoje tudi z zakonom določene naloge iz državne pristojnosti, ki se nanašajo na razvoj mest« – 141. člen ustave oz.

¹² Odnos oblasti in odvisnosti (power/dependency relation) namreč po Rhodesu (v Rydin, str. 182) določajo sredstva, ki so na voljo posamezni organizaciji: finančna, zakonska (ki državi dajejo dodatno oblast), hierarhična (ki temeljijo na nadzorni vlogi), politična in informacijska.

¹³ 57. člen zakona o upravi.

¹⁴ Zakon o lokalni samoupravi v 89. členu obravnava isto tematiko, vendar je ureditev drugačna: ministrstvu daje možnost, da lahko odloke, za katere meni, da so nezakoniti, zadrži glede izvrševanja in jih predloži Ustavnemu sodišču. Dva zakona torej za isto tematiko predpisujeta različna postopka in dajeta ministrstvu različna pooblastila.

»mestna občina skrbi za smotrni razvoj na območju mesta kot celote, določa namembnost mestnega prostora in usklajuje rabo prostora z mejnimi občinami« – 22. člen zakona o lokalni samoupravi) neustrezno določene:

– Prepričani smo, da na področju urejanja prostora ni nalog glede razvoja mest, ki bi bile lahko državna pristojnost, temveč bi moralo biti urbanistično načrtovanje mest pristojnost lokalnih skupnosti.

– Nadalje se nam zdi neprimerna ureditev, da mestna občina skrbi za smotrni razvoj na območju mesta kot celote – tako nalogo bi morale imeti vse občine, ne le mestne. Nesmotrno bi bilo, da skrb za razvoj celotnega mesta naložimo le npr. Slovenj Gradcu (ki ima 8.000 prebivalcev), ne pa tudi Jesenicam (ki imajo 20.000 prebivalcev), ker slednje niso mestna občina. – In končno, od mestnih občin se zahteva, da usklajujejo rabo prostora z mejnimi občinami, za mejne občine pa ta zahteva ni navedena. Tako je k usklajevanju zavezano le mesto, obroč okrog njega pa se z mestom ni dolžan usklajevati.

– Tudi zahteva, da mesto usklajuje rabo le z mejnimi občinami, je neustrezna, saj – npr. na primeru Ljubljane mejne občine sploh ne zajamejo celotne urbane regije (Vrhnika npr. ni mejna občina).

Po našem mnenju so pri urejanju prostora vse naloge, ki sta jih ustava in zakon naložila mestni občini, dejansko naloge katere koli občine, v kateri leži mesto.¹⁵

Za zdaj navedene dvome potrjujejo tudi analizirani občinski predpisi:

– Navadne občine si pri urejanju prostora niso določile manjših pristojnosti kot pa mestne občine.

(Značilen primer so npr. lokacijska in gradbena dovoljenja: kar 7 (navadnih) občin in le ena (najmanjša) mestna občina se je odločila, da imajo pravico »odločati o posegih v prostor lokalnega pomena«).

– Tudi glede organiziranosti, tj. obstoja odbora za okolje in prostor (pri občinskem svetu) in oddelka (v občinski upravi), ni razlik med mestnimi in navadnimi občinami¹⁶.

– Nobena od petih analiziranih mejnih občin (tj. občin, ki mejijo na mestno občino) do zdaj ni zapisala namere, da bo rabo prostora usklajevala s sosednjo mestno občino.

Sklepne ugotovitve

Pregled končujemo s splošnimi ugotovitvami, v katerih povzemamo pomembnejše značilnosti začasnih ureditev v novih občinah.

– Mnoge »nove« občine – vsaj glede na pristojnosti in naloge, kot so si jih do zdaj določile pri urejanju prostora – ostajajo pravzaprav »stare« občine, saj opravljajo iste funkcije, le na manjšem ozemlju. Ali bodo to zmogli njihovi proračuni, se bo pokazalo čez čas.

– Pričakujemo, da bo »začasnost« podaljšana v precej dolgo obdobje. Spremembe pričakujemo predvsem v tistih občinah, ki bodo zaradi pomanjkanja proračunskih sredstev krčile svojo upravo in zato tudi združevale oddelke. Glede na

¹⁵ V Sloveniji je (bilo) 51 mest – gl. zakon o upravnoteritorialni razdelitvi, v: Poselitvena problematika SR Slovenije 2, Urbanistični inštitut SRS (L. Gosar, A. Jakoš, P. Mihevc), Ljubljana, 1982, str. 140–155.

¹⁶ Po organizaciji občinske uprave se dve mestni občini razlikujeta od navadnih občin, saj imata poleg oddelka za prostor in okolje še en oddelk s tega področja (od tega se v eni občini pristojnosti obeh oddelkov podvajajo, v drugi občini pa je za komunalno ustanovljen poseben oddelk). Vendar se s tovrstnim organizacijskim ločevanjem komunale od okolja in prostora ne strinjamo.

dosedanje izkušnje pa bo to ena od postavk, ki se bo najbolj trdovratno upirala zmanjšanju proračunskega deleža.

– *Organiziranost občinskih uprav* je za občine – kot kaže – *prednostna naloga*, saj je to področje uredilo precej več občin, kot pa jih je določilo svoje pristojnosti ali določilo organiziranost občinskih svetov. Verjetno je vzrok v večji angažiranosti županov in/ali občinskih uradnikov, da se – vsaj začasno uredi njihov status, hkrati pa za odločanje sveta zadošča navadna večina. Nasprotno pa pri pripravi in sprejemanju statuten oz. statutarnih sklepov prihaja do zaostankov ali večjih političnih nasprotij, za sprejem pa je potrebna dvotretjinska večina.

– Nekatero občine (za zdaj) niso šle v drobitev uprave po majhnih teritorialnih enotah, temveč so ohranile *skupne uprave*. Menimo, da je taka rešitev za urejanje prostora smotrna. Sprašujemo pa se, kakšno upravo bo uspelo vzpostaviti štirim občinam, ki so se odločile za organizacijo *lastne uprave*, čeprav nimajo dovolj *lastnih sredstev* in bodo delno financirane iz državnega proračuna. Ena od teh občin se je celo odločila, da bo izdajala lokacijska in gradbena dovoljenja.

– Menimo, da *varstvo okolja v upravi* še vedno ostaja nekakšen »pastorek« in da občine pravzaprav *ne vedo, kako to področje upravno urediti*. Kaže, da vsebine zakona o varstvu okolja iz leta 1993 občinski svetniki in pripravljavci statutarnih gradiv še ne poznajo dovolj podrobno.

– *Urejanje prostora sodi med prednostne naloge novih občin*, saj ga večina obravnavanih občin navaja med svojimi pristojnostmi in/ali ga upošteva pri organizaciji občinske uprave.

– Iz prikaza izhaja, da se pri urejanju prostora nekatere občine *upirajo težnjam k centralizaciji oblasti*, ki se kažejo v zakonu o upravi. Rešitve v novem zakonu o urejanju prostora bodo morale s to težnjo računati, zato bodo za centralizacijo – kakršna se za zdaj kaže v osnutku novega zakona o urejanju prostora – potrebni močni mehanizmi prisile.

– Več občin vztraja (kljub drugačni ureditvi v začasno še veljavnem 101. členu zakona o upravi), da je izdajanje dovoljenj za posege lokalnega pomena njihova pristojnost in ne pristojnost države. S tem stališčem občin se strinjamo: če imajo občine pravico planirati, naj bi imele tudi pravico do nadzora nad prostorskim razvojem, sem pa dovoljenja vsekakor sodijo. Mnenja smo torej, naj bi bilo izdajanje dovoljenj pristojnost župana (ki jo lahko prenese na drugo osebo), država pa naj bi nadzorovala zakonitost županovega dela. Ker očitno več občin vztraja pri tej pravici, lahko pričakujemo, da bodo občine zahtevale, da se v novi zakonski določbi to področje ne uvrsti med pristojnosti države.

– *Med mestnimi in navadnimi občinami* glede ureditve na področju urejanja prostora in varstva okolja *ni bistvenih razlik*: navadne občine si pri urejanju prostora niso določile manjših pristojnosti kot pa mestne občine, pa tudi glede organiziranosti, tj. obstoja odbora za okolje in prostor (pri občinskem svetu) in oddelka (v občinski upravi), ni razlik.

– Pregled opozarja še na nekatera pereča vprašanja. Ugotovili smo več drugih primerov, ko so občine določile *ureditev, ki je v nasprotju z veljavnimi zakoni*. Mnenja smo, da do teh ureditev ni prišlo zaradi nepoznavanja zakonov, temveč zato ker občine nasprotujejo nekaterim zakonskim določbam. Zato bi bilo prav, da bi pripravljavci novega zakona o urejanju prostora te ureditve skrbno analizirali in v novem zakonu ponudili boljše rešitve od veljavnih.

LITERATURA:

RYDIN, Yvonne (1993), *The British Planning System*, Macmillan.

TRPIN, Gorazd (1995), *Predpisi o državni upravi, vladi in ministrstvih z uvodnimi pojasnili*, ČZ Uradni list RS.

Viri:

POROČEVALEC Državnega zbora, št. 47/94

OBČINA Celje: Statutarni sklep (Ur. l. RS, št. 12/95)

95) OBČINA Črnomelj: Odlok o začasni organizaciji in področjih dela občinske uprave občine Črnomelj (Ur. l. RS, št. 8/95)

OBČINA Hrpelje-Kozina: Statutarni sklep (Ur. l. RS, št. 7/85)

OBČINA Kamnik: Odlok o začasni organizaciji in delovnem področju občinske uprave ter o delavcih v občinski upravi občine Kamnik (Ur. l. RS, št. 11/95)

OBČINA Kobilje: Statutarni sklep (Ur. l. RS, št. 13/95)

OBČINA Kočevje: Začasni statutarni akt občine Kočevje (Ur. l. RS, št. 12/95) in Odlok o začasni organizaciji in delovnem področju občinske uprave ter o delavcih v upravi občine Kočevje (Ur. l. RS, št. 12/95)

OBČINA Krško: Začasni statutarni akt občine Krško (Ur. l. RS, št. 18/95)

95) OBČINA Lenart: Odlok o začasni organizaciji in delovnem področju občinske uprave občine Lenart (Ur. l. RS, št. 8/95)

OBČINA Litija: Statutarni odlok o začasni organizaciji in delovanju občine Litija (Ur. l. RS, št. 7/85), Odlok o ustanovitvi in začasnih pristojnostih občinskih odborov občine Litija (Ur. l. RS, št. 18/85)

OBČINA Medvode: Statutarni sklep občine Medvode (Ur. l. RS, št. 7/85)

OBČINA Miren-Kostanjevica: Statut občine Miren Kostanjevica (Ur. l. RS, št. 13/95)

OBČINA Mislinja: Statutarni sklep (Ur. l. RS, št. 8/95)

OBČINA Mozirje: Statutarni sklep o začasni ureditvi občine Mozirje (Ur. l. RS, št. 8/85)

OBČINA Murska Sobota: Statutarni sklep o organizaciji in delovnem področju uprave Mestne občine Murska Sobota (Ur. l. RS, št. 8/85)

OBČINA Nazarje: Statutarni sklep o začasni statusni ureditvi občine Nazarje (Ur. l. RS, št. 13/95)

OBČINA Novo mesto: Statut Mestne občine Novo mesto (Ur. l. RS, št. 13/95) in Odlok o organizaciji in delovnih področjih uprave Mestne občine Novo mesto (Ur. l. RS, št. 13/95)

OBČINA Ormož: Akt o organizaciji in delovnem področju občinske uprave (Ur. l. RS, št. 10/95)

OBČINA Radeče: Statutarni sklep občine Radeče (Ur. l. RS, št. 10/95)

OBČINA Ribnica: Začasni statutarni akt občine Ribnica (Ur. l. RS, št. 11/95)

OBČINA Sevnica: Začasni statutarni akt občine Sevnica, (Ur. l. RS, št. 3/1995)

OBČINA Sežana: Statutarni sklep (Ur. l. RS, št. 16/95)

OBČINA Slovenj Gradec: Statutarni sklep (Ur. l. RS, št. 7/85)

OBČINA Slovenska Bistrica: Statutarni sklep o začasni organizaciji občinske uprave (Ur. l. RS, št. 8/85)

OBČINE Škofja Loka, Železniki, Žiri in Gorenja vas-Poljane: Statutarni sklep (Ur. l. RS, št. 12/95)

OBČINA Šentjur pri Celju: Odlok o začasni organizaciji in delovnem področju Občinske uprave občine Šentjur pri Celju (Ur. l. RS, št. 14/95)

OBČINA Šentjernej: Statutarni sklep o delovanju občine Šentjernej do sprejema statuta občine (Ur. l. RS, št. 5/85)

28. Občina Škocjan: Statutarni sklep o delovanju občine Škocjan do sprejema statuta občine (Ur. l. RS, št. 5/85)

OBČINA Vodice: Statutarni sklep občine Vodice (Ur. l. RS, št. 8/85)

Tabela 1: Osnovne značilnosti občin in ureditev posameznih področij v občinskih predpisih

	osnovne značilnosti občine				osnovne značilnosti občine				
	število prebivalcev	potrebna dodatna sredstva države	nova občina je enaka prejšnji	sedež prejšnje občine	pristojnosti	število odborov	odbor za prostor	organizacija uprave	daje dovoljenja
1.	50.000			da	da	4	da		
2.	15.000	da		da				da	
3.	4.000	da						prenos	
4.	4.000	da				7	ne		
5.	29.000	da	da	da	da			da	
6.	17.000		(da)	da		5	da	da	da
7.	600	da						prenos	
8.	29.000	da	da	da	da	3	da	prenos	da
9.	18.000	da	da	da				da	da
10.	19.000		da	da		8/6	da		
11.	13.000				da				da
12.	5.000	da			da	5	da		
13.	4.000	da			da				
14.	6.000			da				da	
15.	21.000			da				da	
16.	3.000	da						prenos	
17.	51.000			da	da	6	da	da	
18.	18.000		da	da	da	8	da	da	da
19.	5.000	da						da	
20.	11.000		(da)	da	da	4	da		da
21.	18.000		da	da				da	
22.	12.000			da		11			
23.	17.000			da	da			da	da
24.	33.000	da	da	da				da	
25.	7.000	da						prenos	
26.	20.000		da	da				da	
27.	3.000	da						prenos	
28.	21.000			da				prenos	
29.	4.000	da		da					da
30.	4.000	da						prenos	
31.	3.000	da						prenos	

Siv ton – mestne občine

Podatki o številu prebivalcev in o potrebnih dodatnih sredstvih države so povzeti po Poročevalcu Državnega zbora št. 47/94.

(da) – nova občina je praktično enaka prejšnji občini (ozemlje se je malo zmanjšalo)

DARKO BRATINA*

Manjšine v multinacionalnem prostoru

*M. Komac:*** Na vratih tvoje pisarne visi nadvse¹ pomenljiva misel izpod peresa Elieja Wiesla, opominjajoča tudi za današnji čas, ko se italijanska »klasična« neofašistična stranka, pa tudi nova desnica združena v stranki Naprej Italija, oziroma njeni voditelji drastično levijo. Zadnje izjave voditelja MSI (oziroma Alleanza nazionale) Gianfranca Finija so naravnost »šokantne«. Kakšen bo po tvojem mnenju prihodnji razvoj tega (skrajno) desnega političnega italijanskega gibanja; to je nadvse pomembno tako za slovensko državo kot tudi za slovensko manjšino v Italiji?

D. Bratina: Finijeve izjave so vsekakor »močne«. Na kongresu stranke, torej javno in ne zasebno, je izjavil, da priznava italijansko republiko kot republiko, ki se je rodila na podlagi antifašizma. Prav tako je zanimivo drugo izhodišče: Fini trdi, da je proti rasizmu, proti šovinizmu itd. To je močna izjava. Prav mogoče je, da njegovo obnašanje temelji na trenutni politični konjunkturi oziroma na političnem oportunističnem. Sicer pa bomo preverjanje Finijeve intervencije prav kmalu imeli na našem območju, ob meji. Ravno obmejna področja so najprimernejša za verifikacijo razvoja določenih procesov; kot pri študiju funkcij v matematiki. Ključna obnašanja in gibanja prihajajo do izraza le pri nujnih točkah. Kakor koli že, opraviti imamo s procesi pomembnega prehoda, ki se znajo razrešiti na več načinov: lahko se bodo zasukali v smeri višje demokracije, se pa lahko vse skupaj zasuče v neke vrste še nepoznani postindustrijski totalitarizem. To ni totalitarizem v vojaških uniformah in tankih, ampak totalitarizem »gnetenja« možganov, če si nekoliko sposodim misel Marshalla Mc Luhana, ko pravi, da medij ni samo »message«, ampak tudi »massage«.

M. Komac: Ko si načel vprašanje obnašanja funkcij v (ob)mejnih situacijah, to takoj asociira na klasično vprašanje slovenskega narodnega vprašanja – problematiko slovenske manjšine v Italiji. Kako se v teh procesih obče italijanskega prehoda kažejo možnosti za sprejetje ustreznih zaščitnih norm za slovensko manjšino v Italiji?

* Dr. Darko Bratina, senator v italijanskem parlamentu in do nedavnega ravnatelj SLORI v Trstu.

** Dr. Miran Komac, docent na FDV.

¹ »Fašizem zapeljuje, obljublja, pomirja, prikriva. Je sen, ki postane mora. Na svetu ni poznan noben primer fašizma, tudi če je prišel na oblast preko infiltriranja v druge stranke, ki bi ohranil neokrnjene temeljne svoboščine in ne bi na koncu končal v tragediji«. Elie Wiesel, Nobelov nagrajenec za mir leta 1986.

D. Bratina: Nisem prepričan, da bomo kaj dosegli v tem parlamentarnem sklicu. Parlament deluje v »permanentnem« izrednem stanju, saj se neprestano napoveduje razpust parlamenta in razpis predčasnih volitev. Poleg tega se italijanska vlada ukvarja s prav neverjetnim obsegom problemov, tako da je po svoje »razumljivo«, da je parlament problem slovenske manjšine v Italiji percipira kot obremen. V teh političnih razmerah se bodo (upam) reševala le nekatera praktična vprašanja, kot je na primer financiranje ustanov slovenske manjšine, kar se je tudi pred kratkim zgodilo z novo Dinijevo vlado. Vse drugo, predvsem »globalna« zakonodaja, pa se bo rešilo le, če bomo prišli v stabilnejše politično stanje. Obstaja pa tudi vprašanje, ali je sploh mogoče rešiti, enkrat za zmeraj (»globalno«) vprašanje slovenske manjšine v Italiji kot tudi druge. Osebnost sem prepričan, da je pomembnejše sprejeti jasen okvirni zaščitni zakon, s katerim se priznajo nekatere osnovne stvari, predvsem manjšine kot subjekt in njena prisotnost na določenem ozemlju, posamezne probleme pa razreševati s stalnim zakonskim dograjevanjem ob upoštevanju dinamike sodobne družbe, v kateri se tudi manjšina stalno spreminja.

M. Komac: Kakšna je v tem okviru lahko vloga Slovenije?

D. Bratina: Jasno je, da mora imeti država, ki je izraz slovenske nacionalnosti skrb za razvoj tistih delov lastne nacionalnosti, ki živijo zunaj meja države (»izmejstvo«), razpršeni po svetu in seveda ob meji. V tej perspektivi pridejo seveda v poštev predvsem tisti, ki živijo ob meji, ker so dejansko v stalni povezavi z matico. Vendar se mora to primarno kazati (v primeru slovenske manjšine v Italiji oziroma italijanske v Sloveniji) kot mednarodna obveza, dogovorjena med Slovenijo in Italijo. Toda dolžnost Italije je, da po demokratični poti reši vprašanje italijanskih državljanov drugačne narodnosti, tako kot je Slovenija dolžna reševati vprašanja italijanske manjšine kot lastnih državljanov. Korekten, demokratičen odnos med državljani lahko sloni samo na določenem ustavnem paktu. Habermas govori o ustavnem patriotizmu. Edini patriotizem, ki ga Habermas priznava, je ustavni patriotizem. Seveda, če je ustava demokratična. Na podlagi tega pakta sem jaz, kot Slovenec, ki živi v Italiji, njen polnopravni državljani, sem celo parlamentarec. In prav na podlagi tega pakta imam pravico do svoje drugačnosti. In država, v kateri živim, mora spoštovati mojo drugačnost. Ker jaz nisem gost v tej državi, ampak sem doma v tej državi. Zato bi bilo kar precej absurdno, da bi bilo od trenutne vlade odvisno, ali mi dovoli ali ne »bivanje« doma. Absurdno bi bilo, da mi kot italijanskemu državljanu vsakokratne vlade dovoljujejo kot neke vrste koncesijo izražanje moje etnične drugačnosti.

M. Komac: Tvoj razmislek naravnost sili v vprašanje o italijanski državni politiki do »drugorodcev«, čeprav »domorodcev«. Italijanska politika raznarodovanja se kaže kot stalnica v celotnem obdobju italijanske države. S fašizmom je bila privedena etnična bonifikacija; do krvavih bregov, pa tudi s padcem fašizma trend »tihe asimilacije«² ni bil povsem odpravljen. Kje so, po tvojem mnenju, temeljni vzroki tega nacionalističnega obnašanja?

Bratina: Odgovor na vprašanje je treba iskati v dveh smereh. Najprej v klasični

² »Tiha asimilacija« je navadno sinonim za sodoben trend usihanja slovenskega etnosa v zamejstvu. Izraz sta uporabila Emidij Susič in Danilo Sedmak za naslov monografije o psiholoških vidikih asimilacijskih procesov znotraj slovenske manjšine v Italiji.

nacionalistični ideologiji prejšnjega stoletja, pred katero tudi Italija ni bila imuna; izvore ima v francoski revoluciji³ oziroma v »iluminističnem«⁴ jakobinskem načinu vsiljevanja ljudskim množicam koncept odrešenja; in kdor se temu upira, ga je treba za dobro vseh in tudi za njegovo dobro ali prevzgojiti ali odstraniti. To pomeni, da nekdo drug razmišlja zate in želi tvojo srečo; če se ne prilagodiš njegovemu modelu, te uniči za tvoje dobro. Pri tem je zanimiv in nadvse poučen zgodovinski primer pokrajine Vendeeje.⁴ Tu se je v nekakšni genetski obliki že zgodilo vse tisto, kar je dobilo v XX. stoletju »industrijsko-znanstvene«⁵ razsežnosti. V Vendeeji je namreč prišlo do konflikta glede jezika, ker v tistem območju Francije niso sprejemali pariške francoščine. Nastal je versko ideološki konflikt. Prišlo je do sistematičnega uničevanja ljudstva, pretežno tradicionalno katoliškega, ki se je upiralo »razsvetljevanju«. Seveda moramo gledati na omenjeno obliko tradicionalnega katolicizma kot vrsto antropološko-kulturnega modela, ki se mu niso hoteli odpovedati. Konflikt je »spodbudil«⁶ francoske nadnacionalne oblasti, da so z vojsko zelo brutalno zatrli upor. Pobjajali so celo ženske in otroke in iz njihovih trupel »pridelovali«⁷ milo in mast za kolesa vozov; za uničevanje ljudi so uporabljali krematorijske peči in zastrupljali vodo. Vendeeja je torej v malem napoved vsega tistega, kar se je razvilo v totalitarnih oblikah, pa naj bo to varianta fašizma in nacizma ali pa vzhodnoevropske totalitarne variante.

Na francosko revolucijo (oziroma, natančneje, na njen jakobinski model) in z njo povezano nastajanje nacije je vezan še en pojem, nadvse pomemben za nacionalistično ideologijo – sakralizacija ozemlja, na kar nas opozarja francoski zgodovinar Francois Furet. Furet opozarja, da je formiranje francoske nacije pomenilo tudi, da se mora Francija »očistiti«, ker so ji zavladali tujerodci (to so bili aristokrati itd.), ki so se bali emancipacije buržoazije. Ta bo razgnala okupatorje in vzpostavila vladavino ljudi čistega galskega izvora. Ozemlje pridobiva attribute nacionalne svetosti preko ideološkega in antropološkega čiščenja. Še danes se v Italiji uporablja dikcija, da so tista ozemlja, ki jih je Italija dobila po 1. svetovni vojni, dobila iredento, se pravi, da so bila na neki način odrešena, osvobojena. Neko »sveto čiščenje«, ki je bilo možno/nujno zaradi toliko prelite italijanske krvi.*

Drugi del odgovora na temo italijanskega nacionalizma je mogoče iskati v načinu nastajanja italijanske države. Ta se je formirala težavno. V prejšnjem stoletju sta za prevlado konkurirali dve opciji: federalistična in centralistična.⁵ Zmagala je seveda centralistična opcija, to je, zmagal je Piemont, ki je okupiral Italijo; in potem je bilo treba sestaviti nacijo. Zaradi tega poznega preskoka v nacijo se v Italiji ni nikoli zastavljalo nacionalno vprašanje v izvornem pomenu, ampak je takoj prešlo v nacionalistično vprašanje. Fašizem je koncepcijo nacionalnega vprašanja še dodatno onesnažil. Če si v Italiji v povojnem obdobju uporabljal izraz nacionalen, si bil avtomatično okarakteriziran kot desničar, celo fašist. Šele pojav Severne lige, ki se na začetku pojavi kot lokalno lombardsko gibanje, torej gibanje, ki izpostavlja vprašanje lokalne identitete, je sprožil ponovno razpravo o

* Italijanski izraz je: »il sangue versato in queste terreha reso queste terre redente«.

³ O povezavah med francosko revolucijo in prebujanjem italijanskega nacionalizma glej npr.: E. Hobsbawm, *Obdobje revolucije*. – Ljubljana, DZS, 1968

⁴ Upor v Vendeeji se je pričel marca leta 1793.

⁵ Odlično razpravo o tem, kako je bila v procesu izgrajevanja Italije »zaigrana«⁶ federalistična opcija, je pred kratkim objavil Sergio Romano z naslovom *Deelino e morte dell'ideologia risorgimentale*. – Milano, 1995.

vprašanju, kdo smo ali kdo so Italijani? Kako je z nacionalnim vprašanjem? Obstaja ali ne obstaja italijanska nacija, itd.? Poleg tega je treba poudariti, da je italijanski narod nastal kot zbir različnih regionalnih situacij,⁶ ki so jih vodile različne regionalne elite, katerih skupni identifikacijski dejavnik je bil skupni jezik. Ni težko dokazati, da je pretežni del tistega, kar imenujemo italijanska kultura (literatura, visoka umetnost), nastalo pred formiranjem italijanske države. Paradoksalno je, da nastanek nove države privede do upadanja, »zadušitve« kulturnega izražanja.

Četudi so prav zdaj v Italiji velike razprave o nastajanju italijanskega jezika; ta je nastal in prišel do visokega izraza, mnogo preden se je formirala italijanska država. Toda v novi italijanski državi so pisatelji zunaj florentinsko-toskanskega območja doživljali jezikovne komplekse. Celo Alessandro Manzoni se je podredil florentinščini, ko je pripravljal zadnjo verzijo Zaročencev; to je jezikovno očistil in stoično dodal, da mora iti oprat perilo v reko Arno (*sciacquore i panni nell' Arno*). Zaradi vseh teh dilem je razumljivo, da Italijani s težavo razumejo nacionalno in še posebej manjšinsko vprašanje.

Kar zadeva narodno manjšinsko vprašanje nasploh in slovensko manjšinsko situacijo še posebej, sta pomembni dve dodatni ugotovitvi: najprej, da je v preteklosti veljalo trdno prepričanje, da je treba prebivalstvo, ki je bilo vključeno v Italijo, asimilirati. Isto je naredila Italija na Siciliji in drugih južnih predelih, kjer so bili ljudje etnično precej različni. Torej nismo bili Slovenci edini, ki smo bili podvrženi represiji. Veljalo je namreč, da gre v primeru Italije za zaokroženo ozemlje, na katerem je treba oblikovati Italijane. Znano je geslo, ki se je uveljavilo po zedinjenju Italije »fatta l'Italia birogna fare gli Italiani«. Neitalijane je treba recivilizirati. Druga pomembna značilnost pa izvira iz primerjave različnih etničnih slik, ki jih imamo v Val d'Aosti, na Južnem Tirolskem in v Furlaniji-Julijski krajini.

Ugotovimo lahko, da so Nemci na svojem ozemlju večina, isto je veljalo za frankofone (vsaj takoj po drugi svetovni vojni), medtem ko smo Slovenci v Furlaniji-Julijski krajini dejansko manjšina. To pomeni, da je bilo pripravljanje manjšinske zakonodaje v prvih dveh primerih v bistvu rešitev za italijansko manjšino v obeh pokrajinah. Medtem ko smo mi tukaj etnična manjšina, ki jo je treba zaščititi. Ko razpravljamo o težavah zakonske zaščite slovenske manjšine v Italiji, je treba imeti tudi to dejstvo v evidenci.

M. Komac: Na eni strani jakobinski princip izgradnje italijanske nacije, ki »briše« vse tisto, kar je drugačno, tudi s skrajnim jezikovnim purizmom celo za italijansko govoreče v dobi fašizma, na drugi strani zgodovinski ostanki formiranja italijanske države, so še vedno sestavni del sodobne italijanske politične kulture. Kakšna je torej perspektiva ohranjanja etničnih posebnosti nasploh ter znotraj te slovenske manjšine še posebej? Zdi se mi, da bo brez vseevropske razgradnje jakobinskega modela uspeh le skromen.

D. Bratina: Predvsem opažamo (mi manjšinci smo še posebej občutljivi za to), da se je v Zahodni Evropi v drugi polovici šestdesetih in v sedemdesetih letih zopet razmahnilo zanimanje za nacionalna in manjšinska vprašanja. Sam to povežem z iztekanjem industrijske ere (imenujem jo era »hard«) in s prehodom v postindustrijsko ero (ero »soft«). Za prvo ero so značilne močne strukture (industrijski

⁶ Zgolj kot zanimivost naj povem, da se je Dante antodefiniral kot »fiorentino di nazione«.

giganti, močna nacija, močna država, močno izostreni razredi, močne stranke itd.). V drugi eri postajajo s splošnim »mehčanjem« družbenih odnosov (zaradi individualne mobilnosti, povečanega mednarodnega sodelovanja številnih znanstvenih srečanj, raziskovanja spoznanj itd.) zanimivejša tudi narodnostna vprašanja. V bistvu to pomeni, da se v prvi plan spet vrača vprašanje identitete. Pojavlja se razlike med izvorno pripisano identiteto in identiteto, ki jo je posameznik zgradil/dogradil kot mobilni subjekt v procesu sekundarne in tercialne socializacije. Tako v nacionalni kot v realsocialistični državi so preganjali drugačne, tiste, ki niso bili usklajeni z modelom. S to razliko, da je bila na Zahodu identiteta vsiljena ob izvajanju običajnih asimilacijskih procesov, medtem ko v Vzhodni Evropi ti procesi dejansko niso bili potrebni, ker je bila identiteta posamezniku preprosto odvzeta. Toda oba modela sta bila neuspešna, saj je etnično-nacionalna (pa tudi verska) identiteta proizvod zgodovinske kumulacije, ki je ni mogoče preprosto izničiti. Paradoksalno je, da se države še vedno obnašajo po starih kalupih, čeprav so se močno spremenile družbene okoliščine. To sicer lažje uspeva na Zahodu, ki ni doživel fizičnega zloma. Vse skupaj kliče po izgrajevanju nečesa (težko bi rekel modela), ki bo bolj kot principe upoštevalo potrebe ljudi v evropskem prostoru. Mogoče ne bi bilo napačno, če bi upoštevali tudi nekatera spoznanja tistih področij, ki so nastala kot proizvod intenzivnih imigracij. Evropa je namreč trdneje zasidrana v svojo preteklost, kar jo prav neverjetno determinira v primerjavi z državami, ki so se formirale ali so nastajale na podlagi migracijskih valov. V teh državah se etnična problematika zastavlja čisto drugače. To velja tudi za manjše, deprivilegirane narode, kot so na primer Baski, Irci, itd. Prav vsi se v procesu emancipacije sklicujejo na daljno preteklost. Etnos je torej neverjetno močna vez, ki je ni mogoče enostavno uničiti. Je vir, iz katerega posameznik črpa določeno simbolično energijo in simbolično smiselno lastnega življenja. To primarno pomeni, da je treba ustvariti razmere, v katerih se bo (narodna) identiteta posameznika normalno razvijala, čeprav etnična identiteta ni predvsem vprašanje posameznikov, temveč vprašanje prostora, katerega identiteto izoblikujejo in dograjujejo posamezniki kot akterji. Ti hkrati uporabljajo etnos in kulturno bogastvo, ki je v določenem prostoru, iz katerega črpajo vire za gradnjo identitete. Z drugimi besedami, ni vprašanje, ali sem Slovenec ali Italijan, temveč ali imam ali nimam možnost črpati iz slovenske zakladnice tako, kot naj bi imel možnost črpati iz italijanske zakladnice. V danem prostoru, ki je bogat, pa tudi obremenjen z etničnimi identitetami, je vprašanje osebne identitete, vprašanje možnosti dograjevanja na podlagi ponujenih etno-strukturnih okoliščin. Vse to zadeva zgolj posameznika in njegove izbire. Težje razrešljivi pa so procesi identifikacije na širši družbeni osnovi. To se res nanaša na posameznika, vendar zagotavljanje virov identitete ni zgolj vprašanje posameznika. Če predstavljena hipoteza drži, se odpirajo povsem novi horizonti manjšinske problematike in njeno uokvirjanje v evropski prostor.⁷

M. Komac: Gre torej za temeljno priznanje, da dediščina multinacionalnega prostora ne more biti v domeni zgolj ene etnije, na kar smo raziskovalci manjšinske

⁷ Bralec si lahko še podrobneje elaboracijo hipotez ogleda v prispevkih, ki jih je prof. Bratina objavil v zadnjih letih. Še posebej je treba opozoriti na te zapise:

– *Identita etnica e societa post-industriale.* – La battana, n. 128–129, 1991

– *Essere insicme sloveni e italiani.* – Il territorio, n. 16/17, 1986

– *Gli sloveni a Trieste: un soggetto storico da »nascondere«?* V: *Slovinci v Trstu*, 1991

problematike (ne glede na državno provenienco) opozarjali že pred časom.⁸ In seveda, ali ni prav omejenost narodnostnih dobrin, ki jih različne etnije zajemajo iz istega ozemlja, lahko izvor nacionalizma?

D. Bratina: Nacionalizma, ali bolje rečeno navezanost na vire nacionalnosti, ni mogoče primarno obravnavati negativno. Izvorno je vir učlovečenja posameznika tudi način iskanja posameznikovega smisla. Postane pa nevaren pojav ko pridobiva eskuzivnost ene etnije nad vrednotami ozemlja. Ko se v nekem smislu sakralizira, saj si je drugače težko predstavljati, zakaj je posameznik za osvajanje ozemlja pripravljen žrtvovati celo svoje življenje. Dokler nacionalnost ostane v mejah imanence, je zdrava stvar, ko se nacionalnost spremeni v transcendenco, nekaj sebi nenaravnega, ko stopi v konkurenco z religijo, se dobesedno prelevi v patologijo.

Danes živimo, kot nas opozarja Max Weber, v odčaranem svetu, kar naj bi pomenilo, da se sakralno v nacionalizmu odstranjuje, ostajajo pa etnične vrednote, ki so, kot sem že omenil, pomembne pri tvorbi osebnostne identitete posameznika. Postavljam nekolikanj drzno tezo, namreč da padec berlinskega zidu ni pomenil samo konca povojne blokofske delitve sveta, ampak konec dvestoletne zgodovine, ki se je začela z Vendejejo in s hudimi nacionalno rudicijskimi postopki.

Današnja postjakobinska dolžnost Evrope je, da ozavešči in uresniči tvoren agregat in mozaik različnih jezikov, kultur in tudi veroizpovedi. To seveda pomeni oblikovanje drugačnega odnosa do vseh teh različnosti in uvajanje novih oblik in vsebin v izobraževalne, medijske in druge sisteme. Alternative temu, na žalost, že poznamo v fašizmu in nacizmu. Ne smemo namreč pozabiti, da je bil nacizem velik evropski projekt, seveda v totalitarni, mononacionalni in celo monorasistični varianti. Žal večkrat pozabljamo, da se tudi nove oblike desnice sklicujejo na Evropo. Nacizem sam je bil, kot sem že omenil, evropski projekt. V velikem, industrijskem načinu uničevanja nezaželene identitete drugačnosti v ljudeh.

Glede uveljavljanja (in pomena) narodnostne identitete je opazen zanimiv trend. Na eni strani smo priča procesom, ki skozi uveljavljanje zlasti jezikovno-kulturnih posebnosti vodijo v nekakšno razdrobljenost, v množico mikroenot. Na drugi strani pa poteka globalizacija na gospodarskem, bančnem, transportnem itd. področju. Preko medijev se, kot je to ugotovil Marshall McLuhan, človeštvo premika v globalno vas. Ni pa upošteval, ampak sem prepričan, da bi, če bi še živel, tudi pomena lokalne vasi, v kateri posameznik živi. Le v lokalni vasi oseba dobi smisel. V lokalni vasi si akter. V globalni vasi si samo gledalec!

M. Komac: Model ali zbirka idej, o katerih govoriš, je pretežno še vedno domena spoznanj znanstvenikov, kulturnikov in intelektualne elite. V politiko si le mukoma utira pot. To velja tudi za italijansko zunanjo politiko, ki prav v odnosih s Slovenijo izkazuje mnoge ostanke jakobinsko – »prosvetljijskega« odnosa. Kako bi ti ocenil dogajanje med državama od razvpite oglejske deklaracije dalje?

D. Bratina: Vsaj kar zadeva oglejsko deklaracijo, je treba podčrtati, da je ta predvsem izraz političnega trenutka, v katerem je nastala. V nekem smislu izraža celo težave obeh tedanjih zunanjih ministrov v domačem okolju. Ko jo opazujemo s tega vidika, je bila dober kompromis med ovirami, s katerimi sta se srečevala ministra.

⁸ Glej na primer, 1. in 2. Etnična delavnica štirih inštitutov. – Razprave in gradivo, Ljubljana, INV, 23, 1990

M. Komac: Oglejski sporazum bi, ko sem ga na hitro preletel, podpisal tudi sam. Za nas Slovence je bil nadvse pomemben v tistem delu, ki govori o priznanju slovenske manjšine v videmski pokrajini. Toda podrobnejše branje odkriva mnogo zelo nevarnih pasti. Meni se je cena zdela previsoka.

D. Bratina: Zagotovo drži, da je bilo v tem pristopu in predvsem v kasnejših italijanskih reakcijah na slovensko zavrnitev skoncentrirano vse tisto, kar sva označila kot »ostanek starega pristopa«. Predvsem se je izražal neuravnovešen odnos med državama. Ima pa to težko sporazumevanje med Italijo in Slovenijo svojo nadvse pozitivno stran. Italija je s svojim vztrajnim zavračanjem naredila Sloveniji neverjetno marketinško uslugo – tako v Italiji kot v svetu. Slovenija je, čeprav skozi »stranska vrata«, prišla do nujno potrebne medijske promocije.

M. Komac: Ko že omenjaš medijsko promocijo Slovenije: v kolikšni meri je Slovenija sploh poznana v italijanskem prostoru?

D. Bratina: Italija je »čudna« dežela. Je neverjetno slabo obveščena celo o lastnih posebnostih in značilnostih nasploh; o njenem severnozahodnem delu pa še prav posebej malo vedo: Trst ji je pri srcu, vendar je daleč, o Gorici vedo malo ali nič, mešajo Furlanijo s preostalimi območji Italije, itd. Celoten prostor je v obrobnem kotu splošne italijanske slike. Vse se pravzaprav dogaja med Milanom in Rimom. Celo v Piemontu, kjer sem nekaj časa živel, vlada prepričanje, da živijo oddaljeni od pomembnih italijanskih središč, četudi se je tam formiral zametek italijanske države. Najbolj plastičen odgovor na vprašanje je lahko dogodek, ki se mi je pripetil v senatni komisiji za mednarodne odnose v razpravi ob sprejemanju Avstrije v Evropsko skupnost. Takrat sem v svoji intervenciji poudaril, da gre v tem primeru za nadvse civilizirano obliko preseganja starih rivalstev med državama, ki so pogosto v preteklosti rojevala nadvse krvave vojaške spopade. Poleg tega pa pomeni vključevanje Avstrije pomembno dejanje v procesu rekonstrukcije srednjeevropskega prostora, ki so ga razdelili in ločili procesi v prvih desetletjih tega stoletja. Razprava je potekala teden dni po komemoraciji v Kobaridu, zato sem kolege senatorje spomnil, da vsa poročila o tem dogodku (vključno s poročilom italijanskega veleposlanika iz Ljubljane) govorijo o izjemno visokem kulturnem in nadvse spoštljivem večnacionalnem obeleževanju tega dogodka. In vse to se je dogajalo, sem dodal, v Kobaridu (itl. Caporetto)⁹, ki je zdaj v Sloveniji. Ob koncu razprave je k meni pristopil sen. Giulio Andreotti in dejal: »Veste, kolega, tudi jaz nisem vedel, da je Caporetto v Sloveniji!« Če on, ki je zasedal prav vsa ključna mesta v italijanski politiki tega podatka ni poznal, si lahko predstavljamo, kakšno je bilo šele vedenje (in presenečenje) pri drugih senatorjih.

M. Komac: Letošnje leto je leto, ki ga zaznamuje obilica pomembnih obletnic. Radostnih in travmatičnih. Kar zadeva narodnoosvobodilni boj na Slovenskem, je paleta razmišljanj odvisna v prvi vrsti od vloge, ki jo je kdo v tem času igral. Prav to dejstvo je pogosto izhodišče za reinterpretacijo dogajanja v takratnem času in, kar je še pomembnejše, za poskus uveljavitve te reinterpretacije kot nove zgodovine. Kakšen je tvoj pogled na takratno dogajanje in na posledice, ki so temu dogajanju sledile?

⁹ Za boljše razumevanje je treba poudariti, da imajo bitke na soški fronti in v tem okviru posebej italijanski poraz pri Kobaridu (Caporetto) v italijanski nacionalni politični zgodovini prav mitski pomen.

D. Bratina: Poizkusi predrugačenja zgodovine se pojavljajo tudi drugod in ne samo v Sloveniji. Ni malo primerov, ko se skozi medije skuša zmanjševati, če ne celo zanikati tisto, kar se je dogodilo, na primer židovskemu ljudstvu. Na isto raven se skušata postaviti okupacija (in z njo tudi kolaboracija) in protifašistični odpor. Gotovo je, da so bile krivice storjene tudi na strani osvoboditeljev, toda izvor vsega le leži v fašističnem projektu, ki je slovanskemu narodu kot tudi drugim narodom v Evropi namenil nič kaj »svetlo« prihodnost.

Res je, da so se v Sloveniji takoj po vojni dogajale tudi tragične stvari. Toda prepričan sem, da se vsak Slovenec, ki skuša zanikati dejstvo, da je povojna Jugoslavija (in v njej Slovenija) zgrajena na protifašizmu (tudi italijanska republika temelji na protifašizmu!) obnaša popolnoma neodgovorno. Vendar je treba poudariti, da je mobilizacija ljudi za protifašistični odpor potekala s poudarjanjem nacionalnega in družbenega osvobajanja. Prepričan sem, da v kakršni koli drugi varianti verjetno Slovenije danes ne bi bilo oziroma bi bila razdeljena med Avstrijo in Italijo.

Kajti prav skozi proces tega dvojnega osvobajanja je bilo zgrajeno institucionalno ogrodje, čeprav nabito tudi s protislovji za reprodukcijo slovenstva. Pretežni del institucij, s katerimi Slovenija danes razpolaga, je bil zgrajen po 2. svetovni vojni. Vse tisto, za kar Francozi pravijo, da drži skupaj proizvod narodne moči (univerze, knjižnice, šolski sistem, mediji, raziskovalni inštituti itd.), je bilo skoraj v celoti ustvarjeno po drugi svetovni vojni. Ko s tega vidika opazujemo razvoj Slovenije, lahko ugotovimo, da je bilo celotno institucionalno ogrodje za samostojno slovensko državo oblikovano tudi kot rezultat protifašističnega boja in družbene transformacije po drugi svetovni vojni. Krute usode posameznikov, pa tudi politične deviacije, ki seveda še danes bremenijo v našem primeru slovenski narod, na noben način ne morejo spremeniti okvirov zgodovinskih scenarijev in odrešiti avtorjev, ki so take scenarije začrtali, in s tem celo deviacije tistih, ki so se tem scenarijem uprli.

MIRAN KOMAC

Identitete nikar . . .

Da so manjšine družbe z lastno subjektiviteto ni treba prav posebej poudarjati. Gre za organizme, ki čutijo, mislijo, delujejo. Imajo torej vse značilnosti, ki so »predpisane« za obstoj subjektov.

Torej, analiza subjektivitete same zase ni predmet in verjetno tudi ne domet tega srečanja. Izbor naslova želi verjetno poudariti nekaj povsem drugega: subjektiviteta je sinonimni pojem za ustrežnejšo opredelitev odnosa med državo Slovenijo in deli slovenskega etnosa, ki živijo v obmejnem prostoru sosednjih držav.

Gre torej za to, da je subjektiviteta manjšin primarno problem percepcije »matičnega« naroda, saj manjšine ne bolehajo za izgubljeno identiteto. Pripadnost tej ali oni etnični skupini v zamejstvu (v primerjavi z »matičnim« narodom) je stvar osebne izbire, če mu ta izbira prinaša določene »koristi«, ki niso zgolj in samo materialne narave! Vprašanje je samo, ali je država slovenskega naroda pripravljena pestrost izbir spoštovati in priznati. In seveda, ali se te stvarnosti (ko jo opazujemo skozi optiko politike) želijo zavedati pripadniki slovenskega naroda, ki jim je usoda namenila status manjšine.

Da bi sestavljenka z imenom subjektiviteta dobila zaokrožen okvir, ji manjka še tretji vidiki: odnos držav (v katerih manjšine živijo) do subjektivitete manjšin oziroma njihovega ohranjanja. Ker je slednji odnos zavestno izpuščen, pogled z očmi izza državne meje pa prepuščen vam, je meni namenjeno skiciranje odnosa med slovensko državo in manjšinami. Je pogled raziskovalca, z vsemi dobrimi in slabimi značilnostmi.

Subjektiviteta je sinonim za globalno spoznanje in priznanje obstoja dveh skupnosti, ki imata sicer skupne etnične izvore in mnoge skupne kulturne značilnosti, vendar je življenje v različnih sociokulturnih in političnih prostorih ustvarilo (samostojne) narodnostne organizme z lastnimi razvojnimi vizijami. Brez tega priznanja se bo nadaljevala (pogosto zaigrana) jokavost nad izgubljenim etnosom in koncepcijo manjšine kot *tvorbo v večni fazi adolescence*, ki se mukoma opoteka za svetlo prihodnostjo slovenskega naroda v Sloveniji. In prav zaradi teh razvojnih zaostankov jim je treba pomagati. Iz teh izhodišč se je razvila in (upam si trditi) v dobršni meri tudi ohranila miselnost, da je slovenskim manjšinam treba pomagati zaradi razvojnih težav! Ko je bilo to načelo obravnavano skozi politična očala, je to pomenilo le še korak do skrbništva in tutorstva. Če bodo tovrstni odnosi tudi v prihodnje osnovno načelo delovanja, se odnos med obema subjektoma ne bo spremenil, ne glede na to koliko političnih sistemov in političnih usmeritev bomo zamenjali – le blagajne bodo romale od SZDL-ja na Gregorčičevo in še kam. Polnili pa se bodo časopisni članki na temo udbomafije, klerikalnih zarot, itd. Da

¹ Prispevek je bil predstavljen kot uvodno razmišljanje na srečanju »Identiteta manjšin«, ki sta ga pripravila Državni zbor Republike Slovenije in Inštitut za narodnostna vprašanja dne 29. in 30. junija 1995 v Ljubljani.

o cankarjanskem romanju predstavnikov manjšin med vijugami birokratske učinkovitosti niti ne govorim!

Tej pasti, ki jo ponuja altruistična formula pomoči, se le težko izognemo, tudi če določimo, da je ustavno zapisana trditev o »dolžni skrbi slovenske države za slovenske manjšine« *nacionalni interes*. Pojem ima zaradi svoje mamljivosti vse preveč reflektantov na njegovo vsebino, da bi bil zadovoljivo nevtralen.

Uporaba pojmov, kot so pomoč matice, nacionalni interesi in še kakšnega bi lahko pridali, govori pravzaprav o tem, da »matica« *ne ve, kaj naj z manjšinami počne! Ne ve, kakšna naj bi bila vloga manjšin nad ravnijo ohranjanja folklornih ostankov za mejo!* Res je, da se srečujejo politično primerljivi subjekti iz matice in manjšin, tudi različne delegacije potujejo v te kraje, tudi kakšen tolar (celo odločujoč) pade. Toda to v osnovi ne spremeni ničesar!

Manjšine ne potrebujejo pomoči! Manjšine so preživele že težje trenutke (kot nas poučuje slovenska nacionalna zgodovina od leta 1918 dalje) od današnjih, in če bi čakali zgolj in samo na pomoč »matične« države, bi se proces usklajevanja politične in etnične meje še hitreje odvijal. Da ne bo pomote. Še na kraj pameti mi pade, da bi oporekal finančni vsoti, ki jo slovenska država namenja ohranjanju kulturne infrastrukture v okviru posamezne slovenske manjšinske skupnosti. Prav tako se v tem trenutku ne spuščam v metodologijo delitve tega denarja, ki bi prav tako bila potrebna kritičnega razmisleka.

Morda se bo nekomu zdelo brutalno liberalistično, vendar je kljub temu res, da je ta finančna vsota *investicija*, ki jo Slovenija namenja za *lastno nacionalno varnost*.

Pojem nacionalne varnosti pogosto diši po nič kaj prijetnem kolaboriranju zdaj s to, zdaj z ono ustanovo, ki je navadno na »slabem« glasu; sam sem proti enostranskim interpretacijam, ki pripadnikom manjšine lepijo nalepke o agenturah služb, ki »kukajo skozi ključavnice«!

Oziroma če izraz omilim: *investicija v vsestransko nacionalno promocijo*, ki bo Sloveniji še nekaj časa krvavo potrebna. Je lahko *investicija*, ki se bogato obrestuje, če smo jo sposobni racionalno izkoristiti. Nekaj primerov:

a) Slovenija v sosednjih državah nima kulturnoinformacijskih centrov, ima pa možnosti, ki jih ne izkoristi; (koliko je vredna tovrstna substitutna vloga manjšinskih kulturnih organizacij?);

b) Slovenija potrebuje plasma verodostojnih informacij in vedenja v prostor, ki nas obkroža. Smo ga dovolj izkoristili? (Nihče se danes ne spominja vloge, ki so jo pred 4 leti odigrali manjšinci. Koliko je bilo to vredno?);

c) 70% celotne slovenske gospodarske menjave se opravi v širšem prostoru Alpe-Jadran, ki ga Slovenci v zamejstvu odlično obvladajo. Ali je mogoče ta pristop olajšati s čiščenjem nekaterih dejanskih, v večini primerov pa insciniranih udbomafijskih kartelov?

Odnos med partnerji iz Slovenije in partnerji znotraj manjšine bo s tem »očiščenjem« postavljen na *funkcionalno* raven. Sodelovanje se ne odvija zaradi etnične bližine in narodne privlačnosti, ampak zato ker so partnerji znotraj slovenskih manjšin kot poznavalci obeh gospodarskih svetov in obvladovalci različnih kulturnih in jezikovnih miljejev (lahko) najučinkovitejši, najzanesljivejši in s tem najcenejši sodelavci;

d) znanje, ki ga »zamejski« študenti pridobivajo v Sloveniji in ga s pridom uporabljajo v življenju, je (praktičen) dokaz, da so vratolomni skoki v posnemanje Evrope potrebni razmisleka;

e) še nečesa ne gre zanemariti: pred kratkim mi je prof. Darko Bratina razla-

gal, da je študij narodnih manjšin »soroden« matematičnemu študiju obnašanja funkcij v mejnih situacijah. Sam jemljem to ugotovitev kot prisodobno za ponazoritev zapisanega o slovenskih manjšinah in slovenski nacionalni varnosti. Zgodovinske izkušnje nas poučujejo, da se odnos, ki ga sosednje države izgrajujejo do Slovenije, najprej »preizkusi« na plečih slovenskih manjšin. Primer sodobnih italijansko-slovenskih odnosov je bil s tega vidika pravočasno najavljen, če ga ne bi zameglili (in olajšali) paranoični raziskovalci udbomafije;

f) in končno, študij slovenskih manjšin je študij preživetja Slovenije v širšem evropskem prostoru. Slovenci kot narod smo v teh okoliščinah etnična »manjšina«! Odnosi, ki jih že dolgo zaznavamo med državami večinskega naroda (Italija, Avstrija, Madžarska) in slovenskimi manjšinami, so pravzaprav zbirka stanj, ki se nam »obetajo« v ne tako oddaljeni prihodnosti!

Kako koncipirati etnorazvoj, ko si prisiljen žrtvovati dele avtohtonega poselitvenega ozemlja (običajno najprivlačnejšega) za višje državne cilje in interese? Kako ohraniti jezik v razmerah, ko se zaradi akulturacijskih pritiskov krči število potencialnih govorcev? Kako ohraniti elemente narodnostne identitete v razmerah srečevanja dveh »neenakopravnih« kultur? Vprašanja, s katerimi se pripadniki slovenskih manjšin stalno srečujejo. Študij teh odnosov (bi) pomeni(1) po eni strani iskanje ustreznih razvojnih rešitev za manjšinske skupnosti v njihovih življenjskih okoljih, državi slovenskega naroda pa sočasno ponuja priložnost stalnega izobraževanja in pravočasne priprave na stanja, ki se Sloveniji najavljajo v prihodnosti. Kdo je na primer pomislil in predvsem izkoristil dejstvo, da slovenske manjšine živijo v državah s tremi različnimi statusi v okviru Evropske skupnosti? Italiji kot soustanoviteljici unije, Avstriji, ki se šele privaja na stanje polnopravne članice, in na Madžarskem, ki je pridružena članica. Ali so informacije in izkušnje pripadnika slovenskih manjšin pridobljene prepoceni, da bi jih v celoti izkoristili? Bo Slovenija raje drago plačevala mednarodne strokovnjake in evrobirokrate, katerih (znanstvena) kredibilnost na področju etnorazvoja pogosto ni na zavidljivi ravni?

Če manjšine ne potrebujejo pomoči in še manj miloščine, kaj torej potrebujejo, kako oblikovati odnos med manjšinami in državo slovenskega naroda? Sam sem ta odnos zapisal in objavil že pred dobrimi desetimi leti. Ker ga je tedaj prebral le malokdo, ga je treba danes zgolj ponoviti – med slovenskimi manjšinami in državo slovenskega naroda je treba ustvariti *enakopraven partnerski odnos*, ki bo z ovrednotenjem potencialov manjšin postal temeljni spodbujevalni dejavnik razvojnih potencialov manjšin samih. V tem smislu mora država Slovenija izkazovati še nekaj, česar v manjšinski politiki ni mogoče pogosto zaslediti: *zanesljivost!*, ki je ne bodo pokolebali trenutni (državniški?) interesi ali parcialne politične opcije.

Le partnerski odnos bo omogočil sočasne povratne učinke v obliki »prispevka« manjšin k razvoju slovenske države ter, kar je še kako pomembno, pridan bo pomemben element k razvoju ozemelj, na katerih bivajo slovenske manjšine.

Dva pomembna zadržka v okviru narodnomajšinske politike bi s takšnim pristopom odpadla: grenak priokus, da gre za enostransko pomoč (torej nekaj podobnega, kot je to v primeru beguncev in brezposelnih); in drugič, v veliki meri bi izničili pogosto prisotno prepričanje, da so narodne manjšine zgolj oblika »petokolonaštva«.

Je takšen enakopraven partnerski odnos možno izgraditi?

MATEJ KOŠIR

Nekateri vidiki lokalne samouprave v izbranih državah

(Avstrija, Švica, Belgija, Velika Britanija, Švedska in Norveška)

Uvod

Lokalne skupnosti so oblike družbenega povezovanja ljudi na omejenem ozemlju. Zgodovinsko gledano so lokalne skupnosti starejše od države. Država nastane mnogo pozneje s povezovanjem lokalnih skupnosti in centralizacijo oblasti na nekem širšem ozemlju (Pusić, 1985). Občina kot temeljna lokalna skupnost je oblikovana v sklopu naravne zgodovinsko nastale ozemeljske celote (Šmidovnik, 1994). Za razliko od države je lokalna skupnost – občina torej v večini primerov naravna skupnost, kjer lokalno prebivalstvo izraža in uveljavlja specifične interese, ki so povezani s problemi življenja v določenem okolju. Takšna skupnost obstaja in deluje ne glede na to, ali jo državna oblast prizna ali ne, ali ima organizacijski status ali ne. Večina evropskih držav danes pripoznava ožje in širše lokalne skupnosti (občine in pokrajine oziroma regije) in s tem lokalno samoupravo kot enega od glavnih temeljev demokratične vladavine.

Predvsem države članice Sveta Evrope so k temu zavezane na podlagi »skupnih« splošnih načel, ki izhajajo iz Evropske listine lokalne samouprave¹. Že preambula listine upošteva, da imajo državljani in državljanke pravico sodelovati pri opravljanju javnih zadev na lokalni ravni, in da je lokalna samouprava pomemben prispevek k izgradnji Evrope, ki temelji na načelih demokracije in decentralizacije oblasti. Preambula tudi določa obstoj lokalnih oblasti z demokratično izvoljenimi telesi odločanja in z veliko stopnjo avtonomije glede upravnih pristojnosti. Listina sicer ni v celoti obvezujoča za države članice SE, kljub vsemu pa iz nje izhajajo temeljne predpostavke² za urejanje lokalne samouprave v teh državah³.

Izhajajoč iz predpostavk listine in poznavanja obravnavane tematike se mi postavljajo tri temeljna vprašanja. Prvo je vprašanje urejanja lokalne samouprave v ustavi in temeljni zakonodaji v izbranih državah. Kako imajo izbrane države urejeno lokalno samoupravo v ustavi in zakonih? Ali in v čem se bistveno razlikujejo med seboj? Predpostavljam, da imajo države zelo različno urejeno lokalno samoupravo, in da je to pogojeno predvsem z zgodovinsko tradicijo urejanja odnosov znotraj posamezne države. Drugo je vprašanje strukture lokalnih oblasti in

¹ Evropsko listino lokalne samouprave so države članice podpisale 15. oktobra 1985.

² Glej zbornik gradiv »Zakaj v nove občine?«, v katerem je tudi prevod Evropske listine lokalne samouprave, ki vsebuje vse predpostavke za urejanje lokalne samouprave v državah članicah Sveta Evrope.

³ Izmed predpostavk listine je za države SE obvezujočih najmanj deset po lastni izbiri. Predpostavke so delno povzete oziroma citirane po posameznih odstavkih členov listine.

oblasti širših lokalnih skupnosti v izbranih državah. Pri tem moramo vedeti predvsem to, da je struktura lokalne samouprave v posameznih državah nastajala skozi stoletja in se spreminjala celo v zadnjih desetletjih. Torej predpostavljam, da je tudi struktura od države do države različna, podobnosti pa so kvečjemu med državami, ki imajo skupne zgodovinske korenine (npr. Švedska in Norveška). In nazadnje še tretje vprašanje, ki pa zadeva organizacijo lokalne in regionalne uprave in njunih oblasti. Tu pa predpostavljam, da so med izbranimi državami večje podobnosti, saj praktično tudi evropska lokalna demokracija izhaja iz načel predstavniškega sistema in sistema delitve oblasti (na lokalni ravni med posvetovalno in izvršilno na eni ter na lokalno in državno na drugi strani). Nesmiselno pa je trditi, da so organizacijsko vsi lokalni sistemi upravljanja v izbranih državah enaki. Predvsem so razlike med pristojnostmi posameznih lokalnih organov, v številu predstavnikov v lokalnih organih in upravi ter v delitvi pristojnosti med različnimi stopnjami lokalne samouprave.

Ustavni in zakonski temelji za lokalno samoupravo

Avstrija

Avstrijska zvezna ustava⁴ opredeljuje glavne značilnosti lokalne samouprave v 116. členu. Vsaka dežela (Land) je razdeljena na občine (Gemeinden), teritorialne skupnosti, ki imajo pravico do samouprave in so hkrati tudi upravni okraji oziroma izpostave državne uprave. Občina je samostojna ekonomska enota, deluje v skladu z državno in deželno zakonodajo in je upravičena do vseh vrst premoženja, do upravljanja z gospodarskimi podjetji, do vodenja lastnega proračuna v skladu z ustavnimi finančnimi določbami in do pobiranja lokalnih davkov. Občinam z najmanj 20.000 prebivalci se lahko, če seveda niso ogroženi deželni interesi, dodelijo posebne pravice v deželni zakonodaji, vendar je takšna dodelitev pravic možna le ob soglasju zvezne vlade. Mesto s posebnimi pravicami lahko opravlja poleg izvornih upravnih nalog tudi nekatere okrajne naloge. Avstrijske dežele imajo po avstrijski ustavi tudi pravico določiti organiziranost občin in sprejeti dodatne predpise, ki zadevajo lokalne oblasti.

Glede na razdeljenost Avstrije na devet avtonomnih zveznih dežel je bilo sprejetih devet različnih deželnih aktov, ki urejajo zadeve lokalne samouprave. Lokalna samouprava je torej pristojnost dežel. Kljub temu pa obstaja v sosednji Avstriji model za deželne zakonske predpise (Mustergemeindeordnung), ki je bil sprejet kot sporazumni predpis za urejanje lokalnih zadev.

Švica

Tako kot Avstrija je tudi Švica zvezna država, sestavljena iz 20 kantonov in šestih polkantonov, ki pa obsegajo 3.029 občin. Vsak kanton je popolnoma suveren znotraj švicarske (kon)federacije in predpisuje svojo zakonodajo tudi glede lokalnih zadev. Lokalna demokracija v Švici deluje na 26 različnih načinov in vsak kanton ima svoje lastne posebne značilnosti. Zaradi tega je smiselno predstaviti

⁴ Zvezna ustava je bila sprejeta leta 1920 in dopolnjena leta 1929.

dva skrajna primera, in sicer kanton Ženeva (Geneve) kot centralizirane in kanton Neuchatel kot decentralizirane oblike organiziranja lokalne samouprave.

Ustava kantona Ženeva v svojem desetem poglavju (144.–157. člen) opredeljuje organizacijo občin glede omejitev, volitev in volilnih pogojev, delovanja in organiziranosti izvršilnega telesa in (voljene) skupščine. Ustava določa tudi posebne določbe za mesto Ženevo, in sicer predpisuje prisego uradnikov v javnih službah pred voljenimi predstavniki. Posebnost organiziranja v nekaterih kantonih (tudi v Ženevi) so referendumski in tako imenovana ljudska pobuda⁵. Predpisan odstotek volivcev (odvisno od velikosti občine) lahko zahteva ljudsko odločanje o določenem pomembnem vprašanju. Temeljni predpis, ki ureja organizacijo lokalnih oblasti v kantonu Ženeva, pa je t.i. Akt o upravi občin iz leta 1984⁶.

Ustava republike in kantona Neuchatel že v uvodnih členih (4. člen) opredeljuje okraje in občine, v 53. členu pa določa, da delovanje občin nadzira Svet države (kantona). V posebnem poglavju o občinah (64.–69. člen) opredeljuje meje njihovih pristojnosti, metode nadziranja s strani kantona ter organiziranost občin. Temeljni predpis lokalne samouprave v kantonu Neuchatel je t.i. Akt o občinah iz leta 1964⁷. Poleg omenjenega akta so bili sprejeti še nekateri predpisi, in sicer:

- Odlok o amortizaciji popisane državnega (kantonalnega) in občinskega premoženja (1971);
- Akt o političnih pravicah (1984) in spremljajoči predpisi (1985);
- predpisi o financiranju in računovodstvu občin (1992).

Belgija

Posebnost ustavnega urejanja lokalne samouprave je prav gotovo Kraljevina Belgija. Kompleksnost urejanja lokalnih zadev je posledica večstopenjske ureditve države. Belgija je sestavljena najprej iz treh jezikovnih skupnosti (francoska, flamska in nemška), štirih jezikovnih regij (francoska, nizozemska, nemška in dvojezična bruseljska), potem iz treh regij (flamska, valonska in bruseljska), devetih provinc (Antwerpen, Brabant, zahodna in vzhodna Flandrija, Hainault, Liege, Limburg, Luksemburg in Namur) in nazadnje še iz 589 občin. Belgijska ustava v različnih sklopih ureja posamezno stopnjo lokalne (samo)uprave:

a) Lokalne oblasti

Belgijo sestavljajo štiri jezikovne regije. Vsaka občina pripada eni od teh regij. Občine samostojno opravljajo svoje izvorne naloge, vendar morajo biti vsi občinski statuti v skladu z ustavnimi načeli, ki pa so naslednja:

- neposredne volitve članov občinskega sveta;
- urejanje izključno lokalnih zadev v pristojnosti občinskih svetov skladno s postopkom, ki ga določa statut;
- decentralizacija oblasti naklonjena občinam;
- javna zasedanja občinskih svetov znotraj statutarnih določil;
- javna objava občinskega proračuna;
- možnost poseganja nadzorne oziroma zakonodajne veje državne oblasti v lokalne zadeve ob kršitvi zakonov in škodavanju splošnim interesom.

⁵ Referendume opredeljuje 2. podpoglavje 4. poglavja, ljudsko pobudo pa 4. podpoglavje 4. poglavja Ustave kantona Ženeva.

⁶ Akt o upravi občin je bil razglašen 13. aprila 1984, spremljajoči predpisi pa 31. oktobra istega leta.

⁷ Akt o občinah je bil razglašen 21. decembra 1964.

Samo v pristojnosti občin je ugotavljanje rojstev, porok in smrti ter vodenje rojstnih, poročnih in knjig umrlih. Po belgijski ustavi občina tudi nima nikakršne pravice, da obdavči ali kako drugače obremeni svoje občane, razen v primeru, če tako odloči občinski svet.

b) Provincialne oblasti

Belgija je razdeljena na devet provinc, teritorij pa se lahko po potrebi razdeli tudi na več provinc. Province samostojno opravljajo svoje izvirne naloge, vendar morajo biti vsi statuti provinc v skladu z istimi ustavnimi načeli kot pri občinah. Tudi provinca nima nikakršnih pravic obdavčitve oziroma obremenitve svojih prebivalcev, razen če tako odloči svet province.

c) Regionalne in občinske oblasti

Belgijo sestavljajo tri jezikovne skupnosti, vsaka skupnost pa ima posebna pooblastila, določena z belgijsko ustavo in zakonodajo. Vsaka jezikovna skupnost ima svoj svet in izvršilno telo, katerih sestava in funkcioniranje sta določena s statutom. Sveti skupnosti so voljeni in urejajo zadeve, ki spadajo v njihovo pristojnost, in sicer na področjih kulture, izobraževanja in sodelovanja med skupnostmi ter mednarodnega kulturnega sodelovanja. Sveti skupnosti lahko urejajo (vsak za svoje območje) tudi uporabo jezika na teh področjih:

- javna uprava;
- izobraževanje, zagotovljeno v javnih šolah, ki jih ustanovi, subvencionira ali prepozna država;
- odnosi med delodajalci in zaposlenimi v gospodarstvu.

Belgijo sestavljajo tri regije. Regionalni organi so opredeljeni v statutih in so sestavljeni iz voljenih predstavnikov. Statuti morajo biti sprejeti z večino znotraj vsake jezikovne skupine v obeh domovih, in sicer pod pogojem, da je prisotna večina članov vsake skupine in da lahko zagotovi dvotretjinsko podporo v dveh jezikovnih skupinah.

d) Obmestja in zveze občin

Obmestja in zveze občin opredeljuje statut, ki določa njihovo organizacijo in organe v skladu z ustavnimi načeli. Organa tovrstnih lokalnih skupnosti sta praviloma svet in izvršilno telo. Predsednika oziroma predsednico izvršilnega telesa praviloma izvoli svet vsake občine članice takšne zveze, njegovo oziroma njeno izvolitev pa praviloma ratificira tudi belgijska krona. Statut mora opredeljevati tudi poseben organ, v katerem lahko vsako obmestje in najbližje zveze občin tvorno sodelujejo pod določenimi pogoji in skladno z določenim postopkom, in sicer pri reševanju skupnih problemov tehnične narave, ki spadajo v njihovo pristojnost.

Tudi temeljna lokalna zakonodaja se deli glede na lokalne, provincialne, regijske in na oblasti skupnosti ter obmestij in zvez občin. Glede lokalnih oblasti so bili leta 1989 sprejeti novi občinski akt (izboljšan z aktoma že istega leta in leta 1991), odredba flamskega sveta, ki uvede upravno nadzorstvo občin v flamski regiji, ter odredba sveta valonske regije in predpis izvršnega telesa valonske regije, ki uvedeta upravno nadzorstvo občin v valonski regiji. Glede provincialnih oblasti velja še vedno Akt provinc iz leta 1836 z občasnimi izboljšavami. Oblasti skupnosti in regij ureja Akt ustanovnih reform (The Institutional Reform Act) iz leta 1980, izboljšan in dopolnjen leta 1988. Zakonske določbe, ki zadevajo obmestja in zveze občin, so dolgoročno mrtve, saj so bile prvotne zveze razveljavljene leta 1977, uvedeno pa je bilo samo eno obmestje (bruseljsko), ki je bilo postopoma ukinjano, njegove pristojnosti pa so se prenesle na bruseljsko regijo.

Znano je, da Združeno kraljestvo nima pisane ustave, vendar tudi temeljna zakonodaja lokalne zadeve, predvsem strukturo lokalnih oblasti⁸, opredeljuje samo v dveh aktih, in sicer za Anglijo in Wales je to t.i. Akt o lokalni upravi (Local Government Act) iz leta 1972 in leta 1985 in za Škotsko ravno tako Akt o lokalni upravi iz leta 1973 in leta 1975. V omenjenih aktih so zbrani vsi temeljni predpisi, ki urejajo lokalno samoupravo v Veliki Britaniji.

Švedska

Švedska ima štiri ustavne zakone in eden od teh je tudi Listina o upravi iz leta 1974, ki določa ustavno varstvo regionalnih in lokalnih oblasti. Omenjena listina v svojem prvem poglavju v prvem členu opredeljuje, da vsa oblast v državi izhaja iz ljudstva. Ljudska uprava temelji na prosti ureditvi, svobodi mnenj in prepričanja ter splošni volilni pravici in se kaže v predstavniškem in parlamentarnem sistemu upravljanja in lokalni upravi. Na Švedskem obstajajo osnovne enote lokalne uprave (občine) in okrajji (okrajni sveti – landstingkommuner). Pravico do odločanja v občinah in okrajjih omogočajo voljene skupščine oziroma sveti.

Občine in okrajji so opredeljeni v t.i. Aktu o lokalni upravi iz leta 1991, ki določa pripadajoče pristojnosti, organe (voljene predstavnike, občinski in regijski parlament, občinski izvršilni organ, lokalne odbore in regijsko upravo), njihovo organiziranost, soodločanje v organih, finančno upravo in proračun.

Norveška

Norveška ustava iz leta 1814 ne vsebuje nikakršnih predpisov glede lokalne (samo)uprave. Glede temeljnih predpisov pa je imela Norveška do pred kratkim t.i. Akt o lokalni upravi za občine in drugega za okraje (fylkeskommuner). S 1. januarjem 1993 je začel veljati nov akt o lokalni upravi⁹, ki vsebuje tako občine kot okraje in je podlaga za organizacijo lokalne uprave na Norveškem. Novi akt ureja občinsko in okrajno načrtovanje, politično in administrativno organizacijo, različne postopke, pogoje za voljene lokalne predstavnike, financiranje lokalnih oblasti in centralno vodenje. V veljavi je tudi zakonodaja za posamezne sektorje, kot so socialna blaginja, šolstvo, načrtovanje, gradnja ipd. Specialne zakonodaje so morale biti usklajene z novim aktom o lokalni upravi do letošnjega leta.

⁸ Velika Britanija je v bistvu unitarna in centralizirana država, čeprav ima razvito lokalno samoupravo. Centralizirana je na parlamentarni (zakonodajni) ravni, decentralizirana pa je na upravni ravni (dekoncentracija). Celo deli, ki imajo posebne zgodovinske, kulturne in celo jezikovne značilnosti (Škotska, Wales), si niso proročili parlamentarne avtonomije, ampak le upravno dekoncentracijo. To sta npr. dva organa vlade, in sicer Scottish Office in Welsh Office, ki ju vodita ministra vladnega kabineta, ki ju imenuje šef vlade. Poleg politične reprezentance v vladi imata Škotska in Wales v glavnih mestih (Edinburgh, Cardiff) administrativne organe, ki združujejo velik del upravnih služb za ti pokrajini (Šmidovnik, TIP 3–493:205).

⁹ Veljavni Akt o lokalni upravi je bil sprejet 25. septembra 1992.

Avstrija

Avstrija je zvezna država in je sestavljena iz devetih avtonomnih dežel (Lander) in iz 2.301 občine. Tako kot v drugih zahodnoevropskih državah se je od leta 1950 tudi v Avstriji občutno zmanjšalo število občin oziroma so se občine med seboj združevale (leta 1950 je bilo 3.999 občin). Avstrijske zvezne dežele (Gradiščanska, Koroška, Dolnja Avstrija, Zgornja Avstrija, Salzburška, Štajerska, Tirolska, Vorarlberg in Dunaj) so razdeljene na občine s povprečno približno 3.200 prebivalci in povprečno površino 36 kvadratnih kilometrov. Občine v sosednji Avstriji torej po površini spadajo med srednje velike v primerjavi z drugimi evropskimi državami, po številu prebivalcev pa med nekoliko manjše. Zakonodajna in izvršna oblast sta razdeljeni med zvezno državo in deželami. Za opravljanje posebnih nalog so pristojni določeni zvezni organi, medtem ko deželne oblasti poleg nekaterih zveznih opravljajo lastne izvirne naloge. Dežele (in deželni glavarji) imajo ustavno zagotovljeno pravico za izvajanje zveznih zakonov (določenih z ustavo) s svojimi lastnimi organi. Poleg omenjenih lokalnih skupnosti pa je Avstrija razdeljena tudi na državne okraje oziroma t.i. okrajne upravne agencije, ki izvajajo tako zvezne kot deželne naloge, vendar ne delujejo v smislu teritorialnih organov (kot organi občin ali dežel). Kljub temu pa imajo upravne agencije nadzorno funkcijo nad občinami.

Švica

Švicarske občine imajo povprečno nekaj več kot 2.200 prebivalcev in obsegajo povprečno 14 kvadratnih kilometrov – torej spadajo med manjše ožje lokalne skupnosti v Evropi. Kanton Ženeva, ki je visoko centraliziran (vpliv Francije), je razdeljen na 45 občin, katerih število se od leta 1950 v Švici praktično skoraj nič ne spreminja. Omenjeni kanton je imel v letu 1950 le eno občino manj kot leta 1993. Povprečno število prebivalcev je približno 8.500 in je mnogo višje od švicarskega povprečja, kar je posledica tega, da v mestu Ženeva prebiva nekaj manj kot polovica vseh prebivalcev kantona (171.300 – 45 %). Primerljivejše je povprečno število prebivalcev, ki ne vsebuje mesta Ženeva, to pa je 4.800 prebivalcev. Razmeroma majhen kanton Ženeva (282 kvadratnih kilometrov) ima zelo visoko gostoto poseljenosti prebivalstva v skoraj vseh občinah. Najmanjša občina je velika komaj nekaj več kot en kvadratni kilometer (1.32), največja pa 19. Mesto Ženeva ima poseben status. Vodi ga upravni svet petih voljenih predstavnikov, ki izmenično opravljajo tudi funkcijo župana. Teritorialne meje občine so obvezno določene s kantonalnim zakonom. Število občin se v kantonu Ženeva lahko spremeni le z ustavnim amandmajem in predhodnim obveznim referendumom, se pravi z odločanjem prebivalcev tiste občine, ki se razdružuje ali združuje z drugimi občinami. Državo – kanton na lokalni ravni zastopa kantonalno »ministrstvo«¹⁰, ki nadzoruje občinske aktivnosti. Kanton Neuchatel je razdeljen na šest distriktov in na 62 občin (enako kot tudi leta 1950). Občine imajo povprečno približno 2.600 prebivalcev, kar je nekaj več kot je švicarsko povprečje, velike pa so povprečno

¹⁰ Izraz »ministrstvo« (ministry) je uporabljen namesto »oddelka, področja, tudi ministrstva« (department), ki v Švici pomeni del podsistema državne uprave, ki jo zastopa načelnik kot član voljene izvršne oblasti.

11.5 kvadratnih kilometrov. Občine s kantonalno oblastjo sodelujejo na področjih davkarije, socialnega varstva, javnega šolstva, ipd.. Centralna oblast ima v občinah organ zakonske prisile, urad za sodne postopke in stečaje ter trgovski register.

Belgija

Najvišjo raven oblasti v Belgiji predstavljajo centralna država, tri jezikovne skupnosti in tri regije. Vmesna stopnja so province (9), najnižjo raven pa predstavljajo občine in agencije za socialno pomoč (CPAS – Centres Publics d'Aide Sociale), ki se teritorialno pokrivajo z občinami (589). Leta 1950 ni bilo v Belgiji nobene regije, tako da so funkcijo širše lokalne skupnosti opravljale le province (isto število kot danes). Občin in CPAS pa je bilo takrat kar 2.669. Belgijske občine imajo povprečno skoraj 17.000 prebivalcev in obsegajo povprečno 52 kvadratnih kilometrov. Skoraj polovica občin ima med 10.000 in 50.000 prebivalcev, tako da lahko rečemo, da spadajo belgijske občine po prebivalcih med večje v Evropi, glede na teritorialno velikost občin pa med srednje velike (v Belgiji je visoka gostota poseljenosti, celo med največjimi v Evropi – zato ta razlika v razvrstitvi). Najmanjša belgijska občina ima komaj 91, največja pa kar skoraj pol milijona prebivalcev.

Leta 1971 je v Belgiji obstajalo tudi šest zvez občin, ki pa so bile konec leta 1976 že ukinjene, obdržalo pa se je ravno tako leta 1971 ustanovljeno bruseljsko obmestje, ki pa se je v začetku devetdesetih let postopoma ukinjalo. S 1. januarjem 1991 so bili teritorij in prebivalci obmestja vključeni v bruseljsko regijo, vsi zaposleni v obmestni upravi pa so leta 1994 prešli pod regionalno upravo. V začetku leta 1977 je bila v Belgiji izvedena glavna reorganizacija lokalne samouprave. Občine so se združile, njihove meje pa so bile ponovno zarisane. Pri Belgiji moramo ne nazadnje poudariti, da zvezna država in regije na nekaterih področjih skupaj tvorijo najvišjo raven oblasti. Nekatere regionalne storitvene dejavnosti so funkcionalno decentralizirane, tiste, ki so centralizirane, pa so v popolnoma enakih odnosih z lokalnimi in provincialnimi oblastmi kot decentralizirane.

Velika Britanija¹¹

Združeno Kraljestvo ima zelo zapleteno organizirano lokalno in regionalno (samo)upravo. Organizacija lokalnih oblasti se popolnoma razlikuje po »deželah« (Anglija, Wales, Škotska, Severna Irska). Lokalna oblast v Angliji se deli na tri dele:

- London (londonska samoupravna mestna področja in Mesto London);
- šest glavnih obmestij (Greater Manchester, Merseyside, Tyne and Wear, West Yorkshire, South Yorkshire, West Midlands), ki so sestavljena iz (obmestnih (metropolitanskih) distriktov);

¹¹ V zadnjih desetletjih sta v Veliki Britaniji potekali dve veliki reformi lokalne samouprave (v 70. letih devolucija in v 80. letih centralizacija). Reforma iz leta 1973 je predvsem odraz spremembe ekološke strukture angleške družbe. Že leta 1960 je 71.6 % prebivalcev V.B. živelo v mestih z več kot 100.000 prebivalcev (do leta 1968 se odstotek poveča na 80 %). Pod temi pogoji ni bilo več smiselno razlikovati mestnih in vaških lokalnih skupnosti. Vedno večja vloga državnega načrtovanja v gospodarstvu in v razvoju države nasploh in nacionalizacija nekaterih važnejših proizvodnih panog pa je povečevala elemente centralizacije v britanskem državnem sistemu v 80. letih (povzeto po Pusić, 1985:348-349).

– drugi deli Anglije, ki imajo lokalno (samo)upravo razdeljeno na dveh ravneh, in sicer na okraje in distrikte.

Lokalna uprava v Walesu je podobno urejena kot v Angliji, če izvzamemo London in obmestja (dvostopenjska uprava – okraji in distrikti), na Škotskem pa ravno tako dvostopenjsko, vendar s to razliko, da funkcijo okrajev opravljajo regije. Poleg tega na Škotskem obstajajo tudi tri otoške skupnosti (Orkney, Shetland, Western Isles) brez večjih pooblastil. Severna Irska ima samo eno stopnjo lokalne uprave – distrikte. Anglija je torej razdeljena na londonska samoupravna mestna področja (London boroughs – 32), Mesto London, okraje (39), obmestne (metropolitanske) distrikte (36) in distrikte (296). Mesto London je edinstvena in zgodovinska oblika organizacije, ki je odgovorna za upravo na ozkem območju Londona (ožje središče). Wales je razdeljen samo na okraje (8) in distrikte (37), Škotska na regije (9), otoke (3) in distrikte (53) in Severna Irska na 26 distriktov. Poleg tega v Veliki Britaniji deluje še približno 10.000 župnijskih svetov, ki pa imajo minimalne pristojnosti (Šmidovnik, TiP 9–10/93: 888).

Leta 1950 je bila organizacija lokalne uprave v Veliki Britaniji popolnoma drugačna. Anglija je bila razdeljena na londonski okraj, londonska samoupravna obmestna (metropolitanska) področja (28), Mesto London, okraje (61), okrajna samoupravna mesta (83), neokrajna samoupravna mesta (309), urbane (572) in ruralne distrikte (475). Wales je bil razdeljen na okraje (13), okrajna samoupravna mesta (3), neokrajna samoupravna mesta (32), urbane (73) in ruralne distrikte (59). Škotska je spet imela samosvojo lokalno upravo, in sicer je bila razdeljena na okraje mest (4), okraje (33), velika (21) in majhna mesta (176) ter distrikte (196). Velika Britanija ima danes 455 distriktov in mest, ki jih lahko označimo za najožje lokalne enote – občine.

Britanske občine so po številu prebivalstva največje med izbranimi državami, saj imajo povprečno kar 125.420 prebivalcev. Podatek, da ima po številu prebivalstva najmanjši distrikt na Škotskem, kjer je gostota poselitve precej manjša kot v drugih delih Velike Britanije, kar 10.000 prebivalcev, pove, kako megalomanske so najožje lokalne skupnosti.

Državna ministrstva imajo močan vpliv na lokalne oblasti, saj lokalna uprava praktično samo opravlja njihove naloge (dekoncentracija državnih funkcij). Ministrstvo za okolje je v Angliji glavno vladno ministrstvo, ki se ukvarja z lokalnimi zadevami in njihovim financiranjem, druga ministrstva (npr. za šolstvo, zdravstvo, promet in notranje ministrstvo) pa so v lokalnih okoljih prisotna na enem ali nekaj posameznih področjih. Vlada pa ima tudi neposreden vpliv na lokalne oblasti s tem, da zagotavlja svetovanje, izplačuje dotacije, razne subvencije in denarne pomoči, odobrava z zakonom določene programe in nadzoruje glavne naložbe. Vlada tudi določa lokalno porabo in ima pravico zadržati dotacije ali subvencije in druge pomoči ob prekoračitvi določene porabe. Lahko določa tudi zgornje meje lokalnih davkov, če meni, da je določen lokalni proračun pretiran. V Veliki Britaniji obstaja veliko število vladnih regionalnih mrež, v nekaterih primerih celo različnih znotraj posameznega ministrstva (npr. znotraj ministrstva za promet jih je osem).

Ministrstvo za okolje (MO) ima na terenu deset regionalnih uradov (in sicer v Londonu tri, v Nottinghamu, Liverpoolu, Newcastleu, Manchesteru, Bristolu, Birminghamu in Leedsu pa po enega). Regionalni uradi MO obravnavajo urbanistične, stanovanjske in planske pobude, ki se potem uresničujejo v lokalnih okoljih. Primer: lokalne oblasti se obrnejo na MO za denarno pomoč pri stanovanjski gradnji. V regionalnih uradih dela okrog 13 % vseh zaposlenih na MO, vsak od

uradov pa ima svojega direktorja, ki je hkrati (razen v mestnem uradu za London in v Liverpoolu) tudi regionalni direktor ministrstva za promet. Svojo regionalno mrežo ima tudi kraljičin inšpektorat za onesnaževanje (Her Majesty's Inspectorate of Pollution – HMIP), vendar pa omenjena služba spada v nevladni javni sektor in je del okoljevarstvene agencije (The Environment Protection Agency). Glavna funkcija regionalnih uradov MO je pomoč pri uresničevanju urbanistične, stanovanjske in planske politike lokalnih oblasti, poleg tega pa imajo tudi vedno večjo vlogo pri okoljevarstveni politiki. Regionalni uradi tudi svetujejo ministrom glede politike MO v njihovih regijah in predstavljajo MO v odnosu do lokalnih oblasti in zainteresiranih skupin.

Za lokalne upravne zadeve in financiranje je v Walesu odgovoren vladni Urad za Wales (Welsh Office). Državni sekretar za Wales poleg vodenja urada, imenuje tudi dva velška posvetovalna sveta (Welsh Consultative Councils), enega za uresničevanje vladnih načrtov glede reorganizacije lokalne uprave in drugega za njeno financiranje. Sveta sta sestavljena iz vodilnih lokalnih predstavnikov Walesa in delujeta kot pospeševalni člen med centralno in lokalno oblastjo glede zadev skupnega interesa. Za lokalne zadeve na Škotskem (kot so financiranje, plače uradnikov itd.) je pristojen vladni Urad za Škotsko (Scottish Office), znotraj urada pa delujejo še oddelki za izobraževanje, industrijo, notranje zadeve in zdravstvo.

Švedska

Kraljevina Švedska je razdeljena na okraje (24), okrajne svete (23), občine (286) in župnije. Okrajni sveti se v glavnem teritorialno pokrivajo z okraji. Tri občine so povsem samostojne in ločene od okrajev (Goteborg, Malmo in Gotland), poleg tega pa en okraj sestavljata dva okrajna sveta. Župnije so lokalne enote cerkvene uprave. Leta 1950 je bilo na Švedskem 24 okrajev, 25 okrajnih svetov in 2.281 občin. Po površini spadajo švedske občine med največje na svetu, saj so povprečno velike skoraj 1.500 kvadratnih kilometrov (za primerjavo: če bi bile naše občine tako velike, bi imeli v Sloveniji samo 14 občin), največja občina Kiruna na skrajnem severu Švedske pa je skoraj tako velika kot Slovenija. Povprečno imajo švedske občine približno 30.000 prebivalcev (glede na velikost niti ne tako veliko), kar je manj kot npr. v Veliki Britaniji, vendar je zaradi lege in poseljenosti Švedske to povsem razumljivo. Največja občina Stockholm ima več kot 670.000 prebivalcev, najmanjša pa nekaj manj kot 3.000. Kako velike so švedske občine, pove tudi podatek, da jih ima skoraj dve tretjini med 10.000 in 50.000 prebivalcev in le devet manj kot 5.000.

Okrajna administracija deluje na regionalni ravni kot izpostava centralne državne uprave, pristojna pa je tako za načrtovanje kot tudi za upravljanje. Okrajni upravi načeljuje okrajni načelnik (guverner), ki ga imenuje centralna vlada. Štirinajst članov vsake okrajne uprave ravno tako imenuje vlada, vendar na predlog okrajnih svetov. Okrajna uprava opravlja nadzorno funkcijo nad občinami in lahko posreduje zoper odločitve lokalnih oblasti, če so v nasprotju z zakoni. Poleg tega so okrajni prevzeli funkcije vladnih agencij na svojem območju, kjer te nimajo svojih enot. Na Švedskem obstaja še nekaj vladnih izpostav na lokalni ravni, kot npr. lokalni davčni uradi in uradi za socialno zavarovanje.

Norveška ima dvostopejski sistem lokalne samouprave: občine (439) in okrajne občine oziroma okraje (19). Norveške občine so velike povprečno 881 kvadratnih kilometrov in po tem merilu spadajo med večje v Evropi. Tudi po prebivalstvu spadajo med večje, saj imajo povprečno 9.000 prebivalcev. Največja občina je Oslo (ki je hkrati tudi okraj) z več kot 460.000, najmanjša pa jih ima 230. Nekaj več kot polovica občin ima med 1.000 in 5.000 prebivalcev. Državne upravne enote na lokalni in regionalni ravni so:

– okrajni načelnik (guverner), ki je glavni vladni predstavnik v okraju. Njegova naloga je nadzorovanje dejavnosti občinskih oblasti, ki morajo biti v skladu z zakonodajo, proračunskimi in drugimi predpisi. V odnosu do občin in okrajev ima tudi svetovalno in usklajevalno funkcijo. Lahko ima tudi mnogo nadzornih funkcij do občin, ne pa tudi do okrajev;

– inšpektorat za cene (9 regionalnih enot), ki je v glavnem zaposlen s pritožbami glede najemnin;

– 18 okrajnih in 111 lokalnih uradov za delo;

– uradi za registracijo (informacije o bivališčih občanov, informacije tehnične in socialnega sektorja ter občinske blagajne);

– pobiralec davkov (v vsakem okraju), ki nadzira občinsko blagajno in svetuje občinskemu blagajniku;

– ribiška uprava, ki tesno sodeluje tako z okraji kot z občinami zaradi pomembnosti ribolova in predelave rib v razvoju lokalnega gospodarstva;

– lokalni uradi norveške državne obalne uprave;

– policija;

– okrajni ravnatelj šol;

– 8 regionalnih uradov direktorata za priseljence;

– oddelki za kmetijstvo in gozdarstvo;

– okrajni kartografski (geodetski) urad;

– uradi za socialno varstvo;

– okrajni načelnik za zdravstvo.

Organizacija lokalne in regionalne uprave in njihovih oblasti

Avstrija

Avstrijska občina ima posvetovalni in izvršni organ ter političnega predstojnika. Vlogo posvetovalnega organa opravljajo poleg sveta (Gemeinderat), ki odloča, tudi odbori sveta, sestavljeni iz določenega števila članov sveta. Število članov sveta je odvisno od števila prebivalcev posamezne občine in od nekaterih določb zakonskih aktov, ki zadevajo organizacijo občin. Volitve v svete avstrijskih občin so proporcionalne z določenim spodnjim pragom (minimum odstotkov glasov). Sedeži v svetu so razporejeni po političnih strankah po D'Hondtovem sistemu. Nekoliko drugačen proporcionalni sistem volitev pa velja na Dunaju. Izvršno telo občine je občinska uprava. Število občinskih uradnikov je odvisno od števila svetnikov. Volitve v občinsko upravo tako kot v svete temeljijo na proporcionalnem volilnem sistemu. Politični predstojnik občine je župan, ki ga ponekod izmed svojih članov voli občinski svet in je njemu tudi odgovoren, v nekaterih avstrijskih deželah pa so župani izvoljeni na neposrednih volitvah. Župan izvaja odločitve

občinskega sveta. Eno od področij občinskih aktivnosti so dolžnosti in naloge, ki izhajajo iz zveznih in deželnih zakonov. V tem primeru občina oziroma župan opravlja naloge državne uprave.

Švica¹²

Kantona Ženeva in Neuchatel imata popolnoma različno organizacijo lokalnih oblasti. Posvetovalno telo ženevskih občin so občinski sveti, katerih velikost se spreminja glede na število prebivalcev. Svetniki so izvoljeni na neposrednih volitvah vsaka štiri leta, mesec za njimi pa so izvoljeni še župani in t.i. upravni svetniki. Vlogo posvetovalnega telesa v kantonu Neuchatel pa ima splošni (generalni) svet, ki je sestavljen iz voljenih predstavnikov (en sedež na vsakih 50 prebivalcev; 9 svetnikov je minimum, 41 pa maksimum). Volijo lahko tudi tujci, ki imajo v občini stalno prebivališče. Volitve v splošne svete so vsaka štiri leta in so proporcionalne. V občinah z manj kot 750 prebivalcev praviloma volijo svoje predstavnike po večinskem sistemu. O volilnih pravilih in volilnem sistemu odloča splošni svet, za spremembo volilnega sistema pa se odločajo občani na referendumu, vendar do sprememb ne sme priti tri mesece pred volitvami.

Izvršno telo ženevskih občin z manj kot 3.000 prebivalci sestavljajo župan in dva namestnika in so neposredno izvoljeni za štiri leta. V občinah z več kot 3.000 prebivalci pa namesto župana in namestnikov deluje tričlanski (v mestu Ženeva petčlanski) upravni svet. Kanton Neuchatel ima samo eno obliko izvršilnega organa, in sicer tri-, pet- ali sedemčlanski občinski svet, ki ga izvoli splošni svet za štiri leta s tajnim glasovanjem in z absolutno večino.

Župani in namestniki ali upravni sveti imajo v ženevskih občinah tudi politično odgovornost, in sicer za področja:

- občinske uprave (finance, premoženje);
- predlaganja projektov občinskemu svetu (proračun, upravna poročila itd.);
- uresničevanja sklepov občinskega sveta.

Občine so odgovorne tudi za določene naloge, ki so jim dodeljene s kantonalnimi in celo z zveznimi zakoni (npr. matični urad, civilna zaščita). Občinski sveti v občinah kantona Neuchatel zastopajo občino navzven in so odgovorni za vse, kar zadeva občinsko upravo, in kar ni po zakonu ali predpisih prenesena naloga občin s strani splošnega sveta, šolske uprave in drugih. Občinski sveti so torej »politični vrh« občinske uprave.

Belgija

Belgijske regije delujejo delno kot prva in najvišja stopnja oblasti (skupaj s federacijo opravlja nekatere funkcije državne oblasti), zato lahko o lokalnih in regionalnih organih govorimo samo predvsem pri provincih (srednja stopnja oblasti) in občinah (najnižja stopnja).

Posvetovalna telesa provinc so sveti provinc. Velikost svetov se spreminja med

¹² Politično organizacijo švicarskih občin predstavljata temeljni obliki:

- občino predstavlja zakonodajno telo, sestavljeno iz vseh prebivalcev občine (t.i. neposredna demokracija);

- občino predstavlja zakonodajno telo v obliki »občinskega parlamenta« ter izvršilno telo (predvsem v francosko govorečem delu Švice ter v občinah, ki imajo več kot 20.000 prebivalcev (tovrstno obliko organizacije imajo tudi občine izbranih kantonov Ženeva in Neuchatel).

50 svetniki v provincah z manj kot 250.000 prebivalci in 90 v provincah z 1.000.000 in več prebivalci. Sveti provinc so izvoljeni po proporcionalnem sistemu z neposrednimi tajnimi volitvami. Volišča so običajno razdeljena po občinah. Osnova za volitve v svet province so volilni okrajji, ki so sestavljeni z dveh ali več občinskih volilnih območij. Predstavniki v svetu province so voljeni za štiri leta. Občinski sveti variirajo med sedmimi svetniki v občinah z manj kot 1.000 prebivalci in 55 v občinah z 300.000 in več prebivalci. Občinski svetniki so ravno tako voljeni po proporcionalnem volilnem sistemu, v primerjavi s svetniki provinc pa njihov mandat traja šest let.

Izvršilni organi provinc so šestčlanske stalne delegacije, ki jih izvolijo člani svetov provinc izmed sebe. Občinski izvršni organ je t.i. urad župana in občinskih upravnih svetnikov¹³. Število svetnikov v uradu se spet spreminja glede na število prebivalcev občine (med dvema svetnikoma za občine z manj kot 1.000 prebivalci in deset v občinah z najmanj 200.000 prebivalci). Župana običajno imenuje kralj izmed izvoljenih občinskih svetnikov. Upravne svetnike izvolijo izmed sebe občinski svetniki z absolutno večino in tajnim glasovanjem.

Politični telesi province sta svet province (in svetniki) ter guverner (ki ga enako kot župana imenuje kralj), občinski svet (in svetniki) ter župan pa so politični predstavniki občine. Guverner je hkrati predstavnik federacije, skupnosti in regionalne oblasti na ozemlju »svoje« province, župan je na območju občine poleg tega še občinski predstavnik kraljevine in vrhovni načelnik občinske uprave.

Velika Britanija

Lokalne oblasti v Veliki Britaniji so v celoti izvršilna telesa, torej ne obstaja nikakršno posvetovalno telo na ravni lokalne uprave, ki bi odločalo o lokalnih zadevah. Razen izvršilnih funkcij imajo lokalne oblasti do skupnosti konzultativno vlogo (v smislu javnih srečanj) in lahko imenujejo svetovalne odbore z udeležbo zunanjih strokovnjakov na določenem področju. Lokalni sveti so delno sestavljeni tudi iz voljenih svetnikov. Sveti lahko imenujejo odbore, ti pa pododbore z namenom razbremenitve nalog sveta. Odbori in pododbori so sestavljeni iz voljenih članov sveta in zunanjih strokovnih sodelavcev, ki nimajo pravice do glasovanja. Okrajni sveti in sveti londonskih samoupravnih mestnih področij (boroughs) se volijo vsaka štiri leta. Sveti obmestnih (metropolitanskih) distriktov pa se volijo po tretjinah ravno tako vsaka štiri leta. Na Škotskem so lokalne oblasti razdeljene na številna manjša območja, imenovana »volilne enote« v regijah in »volilne okraje« v distriktih, vsaka od teh enot ali okrajev ima podobno upravo in na volitvah izvoli enega svetnika. Člani vseh svetov na Škotskem so voljeni hkrati za štiri leta, volitve za svete distriktov pa so v dvoletnih presledkih.

Glavna politična figura sveta je predsednik sveta, običajno gre za vodjo večinske stranke v svetu, če so svetniki politično opredeljeni. Predsednik sveta je polno odgovoren za politiko sveta in je polnopravni član sveta in njegovih odborov (npr. za šolstvo, načrtovanje, stanovanjske zadeve ipd.), v katere je imenovan. Lokalne oblasti tudi ne opravljajo naloge v imenu države.

¹³ Angleški izraz za urad župana in občinskih upravnih svetnikov je »The Corporation of Mayor and Alderman«.

Posvetovalna telesa v švedskih občinah so občinski sveti, v okrajih pa okrajne skupščine. Vsaka občina ali okraj ima torej en organ odločanja. Vsak svet ali skupščina imata pravico samostojno odločati, koliko svetnikov oziroma delegatov bosta imela. Kljub vsemu pa članov teh organov ne sme biti manj kot 31 (kjer je volivcev manj kot 12.000) in več kot 101 (kjer je volivcev več kot 300.000). Člani svetov in skupščin se volijo vsaka tri leta skupaj z državnimi parlamentarnimi volitvami.

Občinska izvršna uprava in okrajna izvršna uprava sta izvršilni telesi občin in okrajev. Izvršna uprava ima te funkcije:

- upravljanje in usklajevanje dela občinskih oziroma okrajnih organov;
- upravljanje in nadzorovanje različnih odborov (nima pa intervencijske moči zoper njihove aktivnosti);
- odgovorna je za pomembne lokalne oziroma regionalne ekonomske politike (posvetovanje s svetom ali skupščino glede določenih predlogov politike).

Izvršno upravo izvoli svet oziroma skupščina.

Občino vodi načelnik občinske izvršne uprave, okraj pa načelnik okrajne izvršne uprave. Oba načelnika imata ozke pristojnosti glede odločanja. Večina odločitev se sprejema kolektivno v upravah. Občinskega načelnika voli občinski svet, okrajnega pa okrajna skupščina. Občinski in okrajni načelnik in njuni izvršni upravi tudi ne opravljata nikakršnih državnih nalog.

Norveška

Občinski in okrajni svet sta temeljna oblast v občinah in okrajih. Volilni sistem za volitve v svete temelji na večinskem in proporcionalnem sistemu (za številčnejše svete). Vse občine in okraji imajo izvršilno upravo in stalne odbore, ki uresničujejo politiko in sklepe svetov. Izvršna uprava je sestavljena iz najmanj petih svetnikov, stalni odbori pa imajo najmanj tri člane in jih izvoli svet po lastni presoji in po potrebi občine oziroma okraja. Župan je glavna politična figura in zakoniti predstavnik lokalnih in regionalnih oblasti in je hkrati predsednik sveta in vodja izvršne uprave. Sodeluje lahko na sejah vseh občinskih oziroma okrajnih organov. Občinski in okrajni svet lahko pooblastita župana, da odloči o posameznem primeru. Župana izvoli za štiri leta občinski oziroma okrajni svet izmed članov izvršne uprave. Župan nima nikakršnih državnih nalog.

Za vođenje administracije (občinske ali okrajne) imata vsaka občina ali okraj načelnika. Načelnik je vodja celotne administracije in ima pravico dajati napotke vsem zaposlenim na občinski ali okrajni upravi. Sodeluje lahko pri delu vseh organov, razen v nadzornem odboru, ki nadzira upravo, in tudi njegovo delovanje znotraj uprave. Tudi načelnika lahko občinski ali okrajni svet pooblasti, da presoja o posameznih pomembnih zadevah. Svet imenuje načelnika za najmanj šest let.

Sklepi

1. Izbrane države imajo zelo različno urejeno lokalno samoupravo v ustavah in zakonih. Kljub temu so med nekaterimi določene podobnosti. V Avstriji in Švici je pristojnost za lokalno samoupravo prenešana na nižjo raven od države, in sicer

na dežele in kantone, ki popolnoma samostojno urejajo to področje. Avstrija ima urejeno lokalno samoupravo tudi v svoji državni ustavi, ustavni temelji švicarske lokalne samouprave pa so zapisani v kantonalnih ustavah, vendar so ustavne določbe v obeh državah zelo splošne. Belgija ima zelo kompleksno ustavno ureditev lokalne samouprave. Ustava podrobno porazdeli pristojnosti med posameznimi lokalnimi skupnostmi na različnih ravneh (jezikovne skupnosti, jezikovne regije, regije, province in občine). Tudi temeljna zakonodaja se razlikuje odvisno od stopnje lokalne samouprave in skladno s tem različne skupnosti izdajajo samostojne akte, ki urejajo to področje. Velika Britanija je ena od redkih držav na svetu, ki nima pisane ustave, področje lokalne samouprave pa je urejeno le v dveh temeljnih aktih (prvi velja za Anglijo in Wales, drugi pa za Škotsko). Podobno imata lokalno samoupravo urejeno tudi Švedska in Norveška. Obe državi imata posebna akta o lokalni upravi, ustavna urejenost pa se nekoliko razlikuje. Norveška ustava ne vsebuje predpisov o lokalni samoupravi, Švedska pa ima štiri ustavne zakone, med katerimi en opredeljuje upravo (tudi lokalno samoupravo).

2. Tudi glede strukture lokalnih oblasti se države med seboj razlikujejo. Avstrija je zvezna država, sestavljena iz devetih dežel, te pa so razdeljene še na približno 2.300 občin. Švica je prav tako zvezna država (konfederacija) 20 kantonov in 6 polkantonov ter približno 3.000 občin. Belgija je neke vrste federacija jezikovnih regij (francoske, nizozemske, nemške in dvojezične bruseljske), sestavljena iz jezikovnih skupnosti, regij, provinc in 589 občin. Lokalna uprava v Veliki Britaniji se razlikuje po deželah. Večji del Anglije (brez Londona in obmestij), Wales in Škotska so razdeljeni na okraje (Škotska na regije) in distrikte, Severna Irska pa samo na distrikte. Švedska je razdeljena na okraje, okrajne svete in 286 občin, Norveška pa na okraje in 439 občin. Čisti dvostopenjski sistem lokalne samouprave imajo samo Avstrija, Švica in Belgija, zato ker v teh državah dejansko obstaja prava širša lokalna skupnost (v Avstriji dežela, v Švici kanton in v Belgiji provinca). V ostalih primerih (Velika Britanija, Švedska in Norveška) pa so t.i. širše lokalne skupnosti v funkciji države in ne lokalne samouprave. V Veliki Britaniji so celo najožje lokalne skupnosti (distrikti) v funkciji države. Glede teritorialne in demografske strukture (velikost, število prebivalcev) so si lokalne skupnosti prav tako različne od države do države, med izbranimi pa pravzaprav ni nobene, ki bi upoštevala zakonska in strokovna priporočila o najmanjšem številu prebivalcev, kar na nekaterih območjih niti ni smiselno (npr. gorske občine v Avstriji in Švici, redko poseljeni severni predeli Švedske in Norveške).

3. Organizacija lokalnih in regionalnih uprav in njunih organov v izbranih državah ima v primerjavi s predhodnimi predpostavkami več skupnih imenovalcev. Vse lokalne skupnosti razen britanske imajo posvetovalno, izvršilno in politično telo oziroma organ. Britanski lokalni organi (lokalni sveti, odbori in pododbori) so v celoti izvršilna telesa. politično funkcijo pa opravlja kar predsednik sveta. Posvetovalni organi so povsod drugod občinski, okrajni ali sveti provinc. V večini primerov je politična figura občin župan, razen v občinah švicarskega kantona Neuchatel, kjer to funkcijo opravlja kar občinski svet, ki je hkrati tudi izvršilni organ, vlogo posvetovalnega telesa v omenjenem kantonu pa opravlja generalni (splošni) svet. Tudi v kantonu Ženeva je organizacija nekoliko drugačna od običajne, saj vlogo izvršilnega telesa poleg politične funkcije opravlja župan, pri tem pa mu pomagajo namestniki in upravni svet, sestavljen iz občinskih svetnikov. V švedskih občinah in okrajih imajo politično funkcijo načelniki uprav. Vsi politični funkcionarji z izjemo avstrijskih in švicarskih županov so v glavnem brez državnih funkcij oziroma ne opravljajo nobene državne naloge. Poseben politični status pa

imajo guvernerji belgijskih provinc, ki so neposredni predstavniki države in jih imenuje belgijski kralj.

LITERATURA:

PUSIĆ, dr. Eugen, (1985): Upravni sistem I, Grafični zavod Hrvatske, Pravni fakultet u Zagrebu, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb.

ŠMIDOVNIK, dr. Janez, (1993): Regionalizem v Evropi in pri nas, Teorija in praksa, št. 3-4.

ŠMIDOVNIK, dr. Janez, (1993): Širše lokalne samoupravne skupnosti, Teorija in praksa, št. 9-10.

ŠMIDOVNIK, dr. Janez, (1994): Občina - temeljna samoupravna lokalna skupnost, Teorija in praksa, 1-2.

STRUCTURE and Operation of Local and Regional Democracy (primeri: Avstrija, Švica, Belgija, Velika Britanija, Švedska in Norveška), Committee of Local and Regional Authorities of Council of Europe (CDLR), Strasbourg, 1992 - 1993.

ZAKAJ v nove občine?, zbornik gradiv Vládne službe za reformo lokalne samouprave, avtorji: mag. Vljaj, dr. Ribičič, dr. Vrišer, dr. Igljčar, dr. Jerovšek, dr. Gantar, dr. Grad, Tekavčič, dr. Čebulj, dr. Ravbar, dr. Gosar, dr. Verbič, Čokert, Peršak, Ljubljana, 1994.

BRANKO LOBNIKAR

Organizacija, informatika, kadri

(Posvetovanje organizatorjev dela, Portorož, 6. in 7. april 1995)

Fakulteta za organizacijske vede Kranj je 6. in 7. aprila 1995 v Portorožu organizirala tradicionalno 13. posvetovanje organizatorjev dela z naslovom *Organizacija, informatika, kadri; vloga in naloge managementa*. Ob tej priložnosti je založba Moderna organizacija, ki deluje v sestavi FOV, izdala zbornik referatov z istim naslovom, v katerem je na 665 straneh objavljenih 88 referatov 127 avtorjev. Samo posvetovanje je bilo razdeljeno na štiri sekcije, in sicer kadrovsko-izobraževalno, organizacijsko-proizvodno, organizacijsko-informatično sekcijo ter sekcijo, kjer so obravnavali splošne teme s področja menedžmenta. Posvetovanje sta odprla prof. dr. Rado Bohinc, minister za znanost in tehnologijo Vlade Republike Slovenije, ter prof. dr. Ludvik Toplak, rektor Univerze v Mariboru. V nadaljevanju bodo predstavljeni nekateri pomembnejši prispevki iz posameznih sekcij.

V kadrovsko-izobraževalni sekciji so posamezni avtorji obravnavali vprašanja izobraževanja kadrov, njihovega izpopolnjevanja in usposabljanja ter vlogo in pomen kadrov za uspešno in učinkovito delovanje organizacije. Dr. *Andreja Kavar Vidmar* je v svojem prispevku govorila o pravici delavcev do zasebnosti. Avtorica ugotavlja, da obstaja konflikt med pravico delavca do zasebnosti in interesom menedžmenta, da pozna ali želi poznati posamezne podatke o zaposlenih, da delavce nadzoruje in testira ter o njih zbira različne podatke. Sam razvoj organizacijskih ved in različnih oblik menedžmenta je pokazal na odločilni pomen človeškega dejavnika v organizaciji. Medicina, psihologija in druge vede vodstvu orga-

nizacije omogočajo, da spozna delovne sposobnosti, lastnosti in druge značilnosti zaposlenih in kandidatov za zaposlitev. Informacijska tehnologija pa omogoča zbiranje, obdelavo in shranjevanje teh informacij. Postopki kadrovskega menedžmenta tako pogosto pomenijo poseg v posameznikovo pravico do zasebnosti kot eno izmed človekovih pravic, ki so se izoblikovale kot posledica političnih, gospodarskih in kulturnih sprememb. Nastali konflikt med željami menedžmenta, da bi imel čim več podatkov o zaposlenem oz. o kandidatu za zaposlitev ter med varovanjem človekovih pravic in svoboščin, se mnogokrat razrešujejo v sodnem procesu. Avtorica predlaga, da bi to vprašanje lahko reševali tudi preventivno, in sicer z dogovarjanjem med predstavniki delavcev in delodajalcev. Razne predpise in priporočila o varovanju osebnih podatkov bi bilo mogoče uporabiti tudi za reševanje problemov testiranja, opazovanja in nadzorovanja zaposlenih. Avtorica meni, da bi morale biti meje posegom v zasebnost delavcev postavljene s sodelovanjem zaposlenih. Spoštovanje delavca kot človeka, njegove zasebne/osebne sfere, je pokazatelj in podlaga za upoštevanje drugih pravic zaposlenih. Obenem pa je to tudi znak kulture organizacije in pomembendel njene javne podobe. O vprašanih etičnega oz. moralnega ravnanja menedžmenta v podjetjih pa se je ukvarjal tudi prispevek dr. *Milana Pagona in Branka Lobnikarja*, ki sta osvetlila socialno-psihološke in komunikološke vidike (moralnega) ravnanja menedžmenta. Pri tem avtorja ugotavljata, da na premajhno vpetost etike v odločanje in ravnanje menedžerjev vpliva tudi zmotna predstava menedžerjev o smiselnosti in uporabnosti etike, prevladujoč filozofski pristop k vprašanju etike, pomanjkanje etičnega izobraževanja in usposabljanja in pretirani poudarek na makroetičnih vidikih. V prispevku avtorja opozarjata tudi na mikroraven etičnega ravnanja vodstva organizacije in v okviru tega pristopa obravnavata moralne razsežnosti menedžmenta s socialno-psihološkega ter

komunikološkega vidika. Poudarjeno je mnenje, da je v odsotnosti urejenih družbenih razmer, ki bi od zunaj narekovala podjetjem etično ravnanje, najboljše jamstvo za doseg takega ravnanja prav usmerjenost v tako organizacijsko kulturo, ki je prežeta z etičnimi načeli ter bo negovala in zahtevala etično ravnanje. Iz takšnih organizacijskih okolij pa lahko zrastejo menedžerji, socializirani v upoštevanje moralnih načel in poslovne etike.

V sekciji, kjer so obravnavali splošne teme s področja menedžmenta, je dr. *Mitja I. Tavčar* v svojem prispevku prikazal razmerje med lastnikom podjetja in menedžerjem v tem podjetju. Lastninjenje podjetij je vplivalo tudi na zavest, da je smisel lastništva v materialnih in nematerialnih koristih, ki jih prinašajo v podjetje vložena sredstva. Po avtorjevem mnenju je najpomembnejša korist donosnost vloženi sredstev, ta pa je tem večja, čim večja so tveganja. Lastniki podjetij pa poskušajo čim bolj omejiti tveganja na zelene koristi. Ker lastniki nočejo ali pa ne znajo voditi svojih podjetij, prenašajo oblast v podjetju na menedžerje v pričakovanju, da jim bodo poklicni menedžerji s svojim znanjem, izkušnjami in poznanstvi zagotovili zelene koristi. Menedžerji so pri vodenju podjetij praviloma avtonomni. Zato je izbiranje, tekoče usposabljanje in spodbujanje ter tudi nadzorovanje menedžerjev bistveni dejavnik pri omejevanju tveganja lastnikov. Izbiranje, usmerjanje in nadzorovanje, pa tudi razreševanje menedžerjev postaja nadvse zahtevna in odgovorna naloga, ki jo opravljajo bodisi lastniki sami, bodisi njihovi pooblaščenca – skupščina podjetja, nadzorni odbor ipd. Avtor v svojem prispevku poudarja, da so menedžerji nadvse pomemben dejavnik. Izbiranje takšnih vodilnih, da jim lastniki zaupajo oblast v podjetjih, postaja nadvse pomembno in odgovorno delo. Kljub prizadevanjem, da bi izbor in nadzorovanje menedžerjev čim bolj objektivizirali, temelji poverjanje oblasti v podjetju na medsebojnem zaupanju. To zaupanje pa si morajo menedžerji pridobiti z delovanjem in etičnostjo na vseh področjih svojega življenja, tako službenega kakor zasebnega. Od tod tudi nenehen strah menedžerjev v vseh razvitih državah, da ne bi kakor koli, čeprav nenamerno, izgubili dobrega imena. Dr. *Antun Vila* pa je v svojem prispevku osvetlil problem odločanja v

podjetju in vplivu intuicije na odločanje. Pri tem je izhajal iz domneve, da za odločanje na eni strani obstajajo ugodno strukturirani položaji, ki so jasni, opredeljeni in kjer so alternative znane, in nezadostno strukturirani položaji na drugi strani, kjer vodstvo nima zadostnih informacij za odločanje, ali pa so te povsem neznanе ali nedostopne. Pristop k odločanju v ugodno strukturiranih položajih je racionalno-analitičen, v nezadostno strukturiranih položajih pa ustvarjalen. Slednji temelji na spoznavanju položaja, zbiranju podatkov in informacij, njihovi analizi ter opredelitvi možnih idej oz. alternativ. Za ustvarjalni pristop je značilno, da po tej stopnji nastopi inkubacija, ko je treba čakati, da se položaj razbistri, nato pa nastopi inspiracija, nenadni preblisk. Po tej stopnji sta pri ustvarjalnem odločanju potrebni še sinteza ter potrditev inspirirane rešitve glede na zaželeni cilj. Ker razmere za odločanje nikoli niso ugodno strukturirane, odločanje tudi ni optimalno. Avtor prispevka povzema Nobelovega nagrajenca Herberta Simona, ki je v tem smislu govoril o omejeni racionalnosti, iz česar izhaja, da pri odločanju namesto optimalnih odločitev dobimo zadovoljive odločitve, s katerimi dosežemo zadovoljive cilje namesto tistih optimalnih, ki so jih menedžerji hotelidoseči. Pri ustvarjalnem odločanju pa poleg racionalno analitičnih komponent odločno nastopa tudi intuicija, ki jo je Simon opredelil kot sklepanje, pri katerem je nemogoče ugotoviti proces, s katerim je prišlo do takšnega sklepanja. Avtor prispevka povzema tudi raziskave, ki jih je opravil W. Agora, ki je proučeval razmere, kdaj menedžerji največjih ameriških podjetij pri odločanju uporabljajo intuicijo. Ugotovil je, da si menedžerji pomagajo z intuicijo, ko gre za visoko stopnjo negotovosti, ko je malo znanih podobnih primerov od prej, ko posameznih različic ni mogoče znanstveno ugotoviti, ko so dejstva pomanjkljiva ali omejena in ko je treba odločiti v omejenem času in je menedžer pod hudim pritiskom, da sprejme dobro odločitev. Pri intuitivnem odločanju pa nastopajo tudi nekatera tveganja. Med njimi je najbolj znan t.i. katastrofalni duet, ko družno nastopata iluziji menedžmenta, da obvladuje vse dogodke v svojem življenju in da je imun na nesrečo. Avtor meni, da je zaradi situacij, v katerih prihaja do odločanja, pri slednjem nujno potrebno uporabljati

tudi intuicijo. Pri tem pa povzema Petra Druckerja, ki pravi, da je prepričan v intuicijo, če jo menedžer pri odločanju disciplinira, kar pomeni, da mora pri odločanju nadzirati dejstva. Tisti, ki tega ne počnejo, po Druckerjevem mnenju v medicini ubijajo ljudi, v poslovanju pa uničujejo podjetja.

V organizacijsko-informatični sekciji so avtorji obravnavali pomen in uporabo informacijske tehnologije v organizacijah. Dr. Miro Gradišar je v svojem prispevku opozoril na problem varnosti in zaščite informacijskih virov. Pri tem je opredelil nekaj najpogostejših vzrokov za nesreče v zvezi z informacijskimi viri. To so najprej napačno ravnanje človeka s tehničnimi sredstvi, do katerega pride zaradi nepozornosti, neupoštevanja organizacijskih predpisov, dogovorov, pravil ipd. Naslednji vzrok za nesreče so okvare strojne opreme, pri čemer lahko kot posledica nastopi prekinitev delovanja, nevarnejše pa je, da se zaradi okvare strojne opreme računalnik ne ustavi, ampak napačno deluje in daje napačne rezultate. Do nepravilnosti prihaja tudi zaradi napak v programih ter zaradi napak v podatkih, ki jih posamezni program obdeluje. Med vzroki nesreč pri informacijskih sistemih pa po avtorjevem mnenju ne gre zanemariti tudi vplivov iz okolja, saj je računalniška oprema še vedno občutljiva na toploto, vlago in tresljaje, kar se še posebej pokaže ob raznih elementarnih nesrečah, kot so požari, poplave ali potresi. Avtor v svojem prispevku opozori tudi na vedno aktualnejši problem računalniškega kriminala, ki ga opredeli kot kakršno koli uporabo računalniških sistemov pri nezakonitih dejanjih. Storilce računalniškega kriminala avtor razdeli v tri skupine, in sicer zaposlene v podjetju, ljudi zunaj organizacije in računalniške zagnance oz. hekerje. Pri tem storilci računalniškega kriminala računalnik uporabljajo kot kriminalno orodje. Oblike kriminalnih ravnanj, pri katerih je kot orodje uporabljen računalnik, pa je avtor razdelil v tri sklope, in sicer kraje z vnosom goljufivih podatkov o poslovnih dogodkih, kraje s spremembo računalniškega programa ter neposredno kraje podatkov. Dr. Miroljub Kljajić in dr. Robert Leskovar pa sta v svojem prispevku predstavila simulacijski sistem za podporo pri odločanju v poslovnih sistemih. Avtorja sta predstavila simulacijski sistem, ki je nastal v okviru raziskav na Fakulteti za orga-

nizacijske vede v Kranju. Sam projekt obravnava splošno metodologijo simulacijskega sistema, metode priprave eksperimenta in izbire ustreznega scenarija poslovnih politike za model poslovnega sistema, integriranega z ekspertnim sistemom, ki bo sestavljal sistem za podporo pri odločanju. Generiranje scenarijev simulacijskega modela, ki odgovarja delu »kaj če«, temelji na variiranju parametrov baznega scenarija ob ekstrapolaciji preteklega obnašanja in ekspertni presoji razvojnih ciljev z metodo Delfi. Avtorja v svojem prispevku poudarjata, da je cilj projekta nadgradnja klasičnih simulacijskih modelov na podlagi systemske dinamike s količinskimi metodami strokovnih sistemov. Povezava teh metod bo omogočala nov pogled na razmerje med hevrističnim in količinskim pristopom pri reševanju poslovnih problemov.

Na dvodnevem seminarju je bilo vsekakor obravnavano veliko več tem¹ kot jih prikazuje ta zapis. Avtorji iz različnih organizacij, od univerzitetnih do proizvodnih, so obravnavali mnogo vsebin, ki jih lahko uvrščamo pod skupni imenovalec poslovnega uveljavljanja (angl. Business Administration). Značilnost skoraj vseh referatov pa je bila povezava teoretičnih znanj z njihovo praktično uporabo, kar se v poslovnem upravljanju kaže kot zahteva za nadaljnje delovanje strokovnjakov s področja organizacije dela.

¹ Več o obravnavanih vsebinah lahko zainteresirani bralec najde v zborniku referatov Pavlin, Nace ur. (1995): Organizacija, informatika, kadri, Moderna organizacija, Kranj.

GIANFRANCO POGGI

Lo Stato, natura, sviluppo, prospettive

(Universale Paperbacks, Il Mulino, Bologna 1992)

Gre za knjigo uveljavljenega italijanskega avtorja (roj. 1934 v Modeni), ki trenutno poučuje na univerzi Charlottesville v Virginiji, ZDA. Avtorjeva bibliografija med drugim obsega dela, kot so *Immagini della società* (1973), *La vicenda dello stato moderno* (1978), *Calvinismo e spirito del capitalismo* (1984).

Vsaj dve zunajtekstualni opombi sta potrebni za to, da bi se branja Poggijevega bestselerja, ki meri na državo, lahko lotili kolikor toliko »pripravljeni«. Prvič, knjiga je pisana predvsem za angleško govoreči trg, na katerem avtor že nekaj časa poučuje. Ta podatek nam takoj odpre dvojno problematiko: najprej vidik »manka pojma države« (D'Entreves) v anglosaški tradiciji, ki sega tja do nedodelane kategorialne aparature političnega, kot tudi to, da se je avtor, ki prihaja iz drugačnega političnega okolja, v svojem delu odločil podati tematiko države najširšim množicam ravno v okolju, ki ga krasijo nasprotni lastnosti. Posledice tega paradoksalnega »izhodiščnega položaja« so številne in srečamo jih lahko na vsaki strani knjige, še posebej, če poznamo avtorjevo delo iz njegovih prejšnjih, manj »soft« in »pop« obdobjih. Med pomembnejšimi posledicami lahko naštejemo vsaj nekatere. Knjiga je pisana nekje na meji med učbenikom in lažje berljivo kriminalko. Slog značilno ameriškega »lahkotnega podajanja« je seveda narekoval prenekatero poenostavitev, predvsem pa preskakovanje številnih zagatnih in »problematičnih mest«, ki jih je »teorija države« po definicijah polna. Gre za berilo, ki ga lahko imamo za inventuro šolskega družboslovnega vedenja na območju države,

ki se samovzpostavlja ravno na promociji kategorij iz orbite družbenega in na hkratnem zavračanju oz. vsaj zapostavljanju tiste iz orbite političnega, med katere nemara sodi tudi sama država. Problem, s katerim se je Poggi srečal, je bil vsaj dvojen: spregovoriti je moral o državi v dvojno protipolitičnem občilu: v okolju in pa v kategorijah, ki so temu podjetju nenaklonjene. Iz pristavljenih bibliografskih enot, ki so na koncu vsakega poglavja, je razvidno, da se je avtor trdno držal družboslovnega (in ne političnega!) koncepta države in se seveda na koncu tudi srečal s problemom samega »manka« le-te. Problematizacijam in teoretskim zastavkom se je izogibal, za glavne reference je imel sociološko (ponekod tudi starejšo, vsekakor pa »klasično«) literaturo. Na površju to pomeni predvsem kombinacija Weber-Parsons-Luhmann, dejansko – ker pač pri državi gre za »nerodno«, »mejno« področje družboslovja, kjer se izkažejo vse njegove neštete zagate – pa seveda kontroverzni Carl Schmitt. Kot se spodobi, slednji seveda ni nikjer omenjen, nosilna »metafizična dimenzija« knjige pa le poteka v njegovih kategorijah »politične enote«, le da se tukaj imenuje »politični« in »socialni procesi« in da je nekoliko bolj prilagojena amerišskemu trgu (»parsonizirana« in »hobbesizirana«).

Družbena moč

Arhimedova točka, iz katere štarta Gianfranco Poggi, je klasično vprašanje družbene moči in njene politične oblike. Avtor pravi, da izhaja iz »najosnovnejšega in najbolj razširjenega sociološkega koncepta, se pravi koncepta družbene moči« (11). Ta koncept (seveda a priori) predpostavlja obstoj tako Družbe kot družb skozi vso zgodovino, saj Poggi v svojem najpogostejšem izrazoslovju dokaj neomajano rabi simptomatično sintagma »v vseh družbah« (in tutte le società). Problem, ki se avtorju zastavlja pri tem, ni vprašljivost same kategorije družbene moči,

pač pa to, »na kakšen način« se ta udejanja, kako »deluje« (ibidem).

Izhajajoč iz Bobbijevega ločevanja med tremi »velikimi razredi« (Dizionario di Politica, opredelitev Politica), Poggi loči tri oblike družbene moči in sicer: ekonomsko, ideološko in politično. Tovrstno privzemanje treh oblik moči pod splošno obliko, ki da je »družbena«, se zgodi tudi zahvaljujoč razumevanju notranjih »motorjev« teh treh oblik družbene moči. To so delo (za ekonomsko), ideje (za ideološko) ter fizična prisila (la forza fisica) oz. instrumenti, ko gre za tretjo obliko družbene moči (politično). Ne nazadnje je sestavina tega družboslovnega konceptualnega zastavka, ki družbi podreja politično in ideološko skupaj z ekonomskim ta, da ločitve med političnim, politiko in državo preprosto ni moč zaznati, kaj šele izpeljati. Bistvo postavitve, pri kateri se Poggi sklicuje na Webera, je da imajo vse tri omenjene oblike moči isti objekt, to pa je »zmožnost kontrole nastajanja in naraščanja virov najbolj socialne dejavnosti vseh, dejavnosti individuov«. Tisto, kar bi naj po definiciji bilo politično (dejavnost individuov), je tukaj prevedeno kot družbeno, ki ga je treba postaviti pod »kontrolno«.

Ko se Poggi vpraša, čemu in do kod politična moč, se sicer začne krajše filozofsko razglabljanje (problematizacijo), ki pa se žal poleže že po nekaj straneh. V tem delu srečamo kot nosilno ime Thomasa Hobbesa z njegovo koncepcijo »narave človeka«, ki je, kot vemo iz literature pred Poggijem, teorija »volčjega človeka«, če uporabimo tukaj popularno opredelitev. Osrčje tega družbenega (in ne političnega) problema je v tem, da je na delu neki »specifični vidik moči, razmerje med komando in uboganjem«. Ravno to je tisto, kar vzpostavlja »vertikalno dimenzijo izkustva«, iz katere je izpeljivo, da »politična moč neposredno sledi iz človeške narave«. Poleg Popitza je tukaj omenjen tudi Marx, ki mu je prisojeno, da »izpeljuje politično moč iz razredne delitve«, v končni instanci pa kajpak iz »ekonomije« (25). Ko se Poggi vpraša, do kod naj bi segala ta po definiciji divja in nasilna politična moč (ali politika, reducirana na nasilje), se seveda pojavi kategorija države.

Narava moderne države

V drugem delu, ki je nekoliko manj naseben in aprioren, se država pojavi »kot organizacija«, ki »nadzira«, ki se »loči od drugih«, ki je »avtonomna« in je »centralizirana« (povzetek Tillyja). Osrčje Tillyjeve postavitve, ki jo Poggi tukaj ponavlja, je dejansko nek prastari teorem, ki pravzaprav sodi v šestnajsto stoletje in je govoril o državi (takrat je bila država kvečjemu napoved upora zoper cerkev, o čemer Poggi molči) kot o »stroju« (la macchina), kar lahko najdemo tudi pri avtorju Leviathana. Ko Poggi »razdeluje« ta državni stroj, vpelje naslednje analitične elemente, ki naj bi bistveno (na ravni koncepta) določali sodobno državo (35–42). To so: a) notranja diferenciacija, pri čemer je osrčje argumenta »ločitev med državo in civilno družbo); b) (z)možnost nasilne kontrole; c) suverenost, č) teritorij (element, ki bo posebej pomemben v sklepnem poglavju); d) centralizacija; e) formalna koordinacija delov; f) obstoj sistema držav (denimo različnih regij, pokrajin, republik . . .) ter g) država sama v podobi »Modernosti« države, pri katerem Poggi vendarle opozori, da je govorjenje o »moderni državi« pravzaprav pleonazem par excellence. Kajti pred »modernostjo« države pravzaprav ni bilo. Poleg elementov, ki jih je moč najti v razmeroma davni preteklosti, med sodobnejšimi faktorji, ki »konstituirajo« to, kar imenujemo država, Poggi našteva in obdeluje še a) nacionalnost/nacijo; b) demokratično legitimnost; c) državljanstvo; č) pravo oz. razmerje države do prava; d) birokracijo; e) stopnjo institucionalizacije nasploh.

Zgodovina države

V tretjem poglavju, ki je naslovljen z »Razvoj moderne države I«, se Poggi loti izdelave skice nastajanja »moderne države«. Najprej se ustavi pri t.i. fevdalni ureditvi, pri kateri se posebej osredotoči na problem »fevdalne entropije«, na vlogo stanov, na vprašanje absolutizma, na vlogo monarha in njegovega dvora. Dalje, govori tudi o tako imenovanem »administrativnem patrimonializmu« ter – nekoliko presenetljivo – o »pruskem absolutizmu«. Pravim presenetljivo, kajti, ko se izkaže poskus nasebne izpe-

ljave države iz »logične« konstrukcije t.i. družbene moči kot neuspešen in ko avtorja pusti na cedilu poskus izpeljave »državnega fenomena« iz t.i. »splošne zgodovine« (se pravi iz nekega splošnega »poteka« evropskih dogodkov!), smo priče razmeroma čudnemu prijemu. Med različne absolutizme in patriarhalizme se namreč naenkrat vplete neko neskončno bolj konkretno, časovno nepovpljivo in prostorsko omejeno bitje t.i. »pruski absolutizem«, ki naj prispeva svoj delež k zapolnitvi nastale »teoretske« zagate. Toda, za »opis« »teorije« t.i. moderne države je treba še več. Četrto poglavje, ki ima naslov »Razvoj moderne države II«, se napoti proti »anglosaškim izkušnjam«. Gre za to, da Poggi v svoj prikaz (ne pa teorijo) pobere koristne prispevke iz različnih krajev in časovnih izsekov vsepovsod po Evropi, od koder gradi konstrukcijo splošnega pojava, nekakšne sodobne države. Pri tem posebej podčrta prispevek »konstitucionalizma« oz. tega, kar naslovi z »angleški prispevek«. Ravno iz te tradicije se v prikazu Poggija pojavita tako »liberalna država« kot »liberalna demokracija«, ki bosta odločilna pojava za osrednja dva dela knjige.

Toda preden se loti liberalne demokracije in njej ustrezne liberalne države, skuša avtor vzpostaviti osnove »vrednotenja«. Pri tem avtor govori o različnih parametrih in načinih vrednotenja. Za ene pravi, da so »za« (»potrebujejo« državo in argumentirajo v njen prid). To naj bi bili: poskusi »intenzifikacije in udomačitve organizirane moči prisiljevanja«; koncepti razširitve področja državne akcije in njene redukcije na vlogo arbitra; poskusi koncentracije moči in razširitve družbene participacije. Drugo veliko skupino interpretacij Poggi naslavlja kot skupino, ki je »kontra« glede na državo. Tukaj govori o kritiki države kot nečesa »artificialnega«, »neomejenega« (pragmatičnega), pri čemer loči radikalne od konzervativnih kritikov države oz. različnih antidržavnih, bolj ali manj teoritičnih pozicij. Pri tem ko poskuša izdelati sumarni pregled različnih razlag oz. svojevrstni zgodovinski prikaz (epohalnih) sprememb stališč do države. Prva je evolucionistična razlaga države. Drugi primer imenuje »konstrukcija države kot modernizacije«, pri čemer posebej poudarja, da gre pri državi za dosti bolj abstraktne reči, kot so tiste v biologiji, kajti tukaj so na delu – navaja Durkheima –

»manieres d'agir et de penser«, kar pomeni, da so človeške strukture v svoji »naravi institucionalne«. V tej interpretaciji naj bi bila vidna pozicija, da se država razvija in da je vsaka sodobnejša forma naprednejša v primerjavi s prejšnjo. Tretja podoba, o kateri govori Poggi, ne meri več na razvoj in modernizacijo, ampak na »krepitev racionalnosti« ter na »sekularizacijo države«, ki je v tem smislu implicitno ali eksplicitno izpeljana iz religiozne sfere. Pri marksistični razlagi gre bolj za ukinitve kot za pojasnitev, saj je država dojeta kot nekakšen »upravni odbor buržoazije. V oddelku, ki bi ga lahko imeli za poskus avtorjevega neposrednega nastopa, ki se – kot pravi – razlikuje tako »od marksističnega kot od funkcionalističnega« – govori Poggi o »državocentričnosti«. Osrednje je to, da je država »družbena kompleksnost«, ki sloni na »naraščajoči diferenciaciji in kompleksnosti«, kar ponazori s številnimi primeri: od vprašanja vojne do kompleksnosti sodobnih davčnih sistemov. V »končni instanci« pa bi lahko trdili, da Poggijeva teza »družbene kompleksnosti« sloni na postavki, da je država sicer nekakšna »politična moč«, da pa sledi iz »družbenega procesa« in da je potemtakem družbena.

Liberalna država

V nadaljevanju, kjer govori o liberalno-demokraciji državi v dvajsetem stoletju, gre predsem za dokazovanje »naraščanja« in »razširitve« države. Plastični dokaz sloni na naraščanju britanske javne porabe v zadnjem stoletju.

Poggi deleže dojema splošno, in sicer kot »država v vzponu«. Z že omenjeno »diferenciacijo« pa meri na naslednjih pet »državnih aktivnosti«: ureditev odnosov med »nacionalno družbo« in drugimi nacionalnimi družbami; ureditev odnosov med individualnimi in kolektivnimi subjekti znotraj (nacionalne) družbe; ureditev politično administrativnega sistema; omogočanje zadovoljevanja kolektivnih potreb ter »družbeni razvoj«. Seveda pri tem naštevanju in opisovanju gre za t.i. welfare state. Med pomembnejše dejavnike »razraščanja države« vsekakor šteje še input totalne vojne, ki je bistveno prispevala k temu, kar avtor imenuje »ponudba in povpraševanje po državni akciji«. Med »nekatero razloge vzpona« in

razraščanja države avtor šteje še obstoj razmeroma številnega stratuma državnih uslužbencev, nekatere »močnejše ekonomske skupine« (predvsem delodajalci), vlogo države v razvitem industrijskem kapitalizmu, ki jo terja sam ta razvoj ter »zahteva po družbeni regulaciji«, ki je postala tako naravna in običajna v obdobju po drugi svetovni vojni. Med druge ali dodatne razloge za vzpon in razraščanje države avtor šteje naravo »uslužnostne države«, ki ji še pravi, da je »vsiljiva«. Dalje, sem sodijo še diferenciacija in avtoreferenčnost tovrstne države, čedalje boljša in hitrejša državna ponudba. Ko analizira evropsko državo blaginje po drugi svetovni vojni, Poggi ugotavlja, da gre za nekakšno »novo dinamiko državne mašinerije«, ki proizvaja nove in nove dejavnosti, nove in nove kategorije uslužbencev oz. »državnih odvisnežev« ter ne nazadnje tudi nova in nova pričakovanja. Bohotenju »nove šole«, »novih komunalnih enot«, zdravstvenega, socialnega, pokojninske in podobnih podsisemskih ureditev pravzaprav ni videti konca in ne kraja, pravi Poggi. Zdi se, da avtor vidi višek tovrstnega razvoja v nečem, kar bi nemara lahko imenovali država-podjetje in kar Poggi plastično upodobi z ameriškim primerom iz časa Kennedyja, ko je predsednik Forda John McNamara postal obrambni minister države.

V osmem poglavju, Liberalno demokratska država v dvajsetem stoletju II, se Poggi sprašuje o vprašanjih »avtonomizacije administrativne ureditve« ter o tem, zakaj se je javna administracija tako močno razrasla. Pri tem se v glavnem osredotoča na argument, da je država postala osrednji element »družbenega procesa« ter tega, da smo priče trendu »zniževanja politične kontrole nad administracijo. Od tod se pribije do postavitev »birokratske države«, ki mu je nekakšen »izid« ločevanja med »politics and policy«. K trendom razraščanja države, ki vzbujajo skrb, pristavi še fenomen »okultnih sil«. Med razloge za tovrstne procese avtor šteje izginjanje sfere javnosti (mediji jo ekskomunicirajo) ter vlogo političnih strank, ki čedalje bolj birokratsko ravnajo s političnim prostorom. Eden osrednjih argumentov, ki ima po avtorju značilno eksplanatorno vrednost, je tudi »ekonomizacija politike«. Tu se osredotoča na znane analitične težave, identificirane na točki »znanosti in tehnologije«. Ne nazadnje je tu še poudarkek na politizaciji in

»državljskih pravicah« ter na pojavu neokorporatizma, ki pa ga omenja zgolj bežno.

Celotno deveto poglavje knjige je posvečeno poskusu analitike »države-stranke« ali države-partije, ki jo imenuje tudi »država drugačne vrste«. Fenomen države-stranke izpeljuje predvsem iz analiz Viktorja Zaslavskega in pa t.i. sovjetskega modela. Poggi govori o zgodovinskih virih sovjetske države-partije in o strukturi države sovjetskega tipa, pri tem pa ne pove kaj prida novega. Omeniti je treba poskus razlikovanja med »komunistično« in »fašistično državo«: fašistom naj ne bi šlo za spremembo »ekonomskega reda« starega režima, medtem ko bi naj pri komunistični različici šlo ravno za to.

Država v odmiranju

Sklepno poglavje ima naslov »vprašljiva« država. Avtor najprej pretresa problem »jedske revolucije«. Sledi »kriza teritorialnosti«, ki jo je na začetku opredelil kot pomemben element nastajanja države nasploh. Po Poggijevi presoji smo prišli do točke, ko se izkaže, da »ves kompleks ekonomskih tehnoloških, ekoloških in kulturnih struktur in procesov ter njihovih posledic učinkuje na planetarni ravni ali pa imajo neki svoj razlog delovanja, ki ignorira teritorialno dimenzijo obstoječih držav« (267). Razlogi za to so seveda različni in številni. Najprej govori o globalizaciji vojaških vprašanj ter o pojavu treh različnih tipov oborožitve in načinov sodobnega vojskovanja: obstoj velesil in njihova dinamika, ki delujejo na ravni planeta, vpliv konvencionalnega orožja, ki deluje na regionalnih ravneh ter, ne nazadnje, nevarna dejavnost terorističnih in gverilskih skupin, ki delujejo na lokalnih ravneh in ki vsaka na svoj način negirajo nekdanjo osrednjost teritorialnega elementa države. Na drugem mestu so tukaj mednarodne korporacije, sledijo pa sistemi telekomunikacij (sateliti) in splošen razmah vseh vrst prometa, ki se giblje čedalje manj v odvisnosti od državno-teritorialnih meril. Ne nazadnje so tu ekološke spremembe, ki seveda ne poznajo državno-teritorialnih meja, kot je značilno za jezike, različne družbene vzorce obnašanja, norme, pravice... Ravno v tem kontekstu se po Poggiju postavljajo tri »fundamentalna vprašanja«,

ki grejo bistveno »mimo« države, dojete in uveljavljene na dosedanje načine. Danes ne gre za to, na katerem ozemlju ljudje živijo, pač pa za to, kaj ti ljudje vedo oz. mislijo, da vedo; za to, kako se zabavajo; in tretjič, za to, kako se odločajo pri aktiviranju svojih lastnih zmožnosti. Zmožnosti seveda ne pomenijo zgolj denarnih zmožnosti, pač pa gre za to, kako aktivirajo svoj čas in ne nazadnje svoje »moralne energije«. V nastalem položaju, ki je značilen po številnih oblikah radikalne relativizacije obstoječih predstav, norm in institucij, Poggi vidi možnosti za pojavljanje številnih »fundamentalizmov«, religioznih in temu ustreznih vizij razvoja, pri čemer posebej omenja islamski in kristjanski (katoliški) fundamentalizem – kajpada našeto v zahodnjaško simptomatičnem vrstnem redu.

Ko se razkadi avtorjeva (ponekod celo neokonzervativna) argumentacija »razraščanja« države blaginje, bi lahko dejali, da je ravno »izguba enotnosti« države postala osrednja poteza »izginjajoče države«, s katero so Poggi ukvarja v zadnjem poglavju in jo skuša reševati. Težave in možnost razreševanja položaja, v katerem se je znašla »sodobna država«, Poggi vidi na štirih ravneh. Prvo možnost vidi v povezavi s »poznim absolutizmom«, kjer je poudarek na pravu in na elementu suverenosti. Druga možnost reševanja problema je liberalni obrazec, ki stavi na »mnenja«. Tretjo možnost imenuje »kibernetsko«, pri kateri naj biveljalo, da se »država odpre na vseh ravneh«, da se poda v zadovoljevanje in multipliciranje različnih potreb in interesov. Četrta različica pa je »tehnokratska«, ki naj stavi na »osnovo znanstvenih in tehničnih kriterijev«. Kot je razvidno že na prvi pogled, so vsi ti »možni scenariji« pravzaprav scenariji, ki jih je zgodovina v samorazvoju ponudila, danes pa ne ustrezajo več položaju, v katerem se je država znašla. Zato lahko rečemo, da »sodobna država gre skozi serijo kriz« in da ni jasno, ali se bo iz njih izvlekla, še manj pa, kako bo to storila. Potem ko smo bili priče razmeroma dolgim tiradom proti »razraščanju države«, se zdi, da bi več kot zaskrbljen sklepni Poggijev pogled na čudno državno napravo lahko še najbolje ubesedili z nekoliko nietzschejansko obarvanim sklepom: »vse države so zle, vendar pa je največje zlo ravno manko države« (295).

Tonči Kuzmanič

R. J. CRAMPTON:

Eastern Europe in the twentieth century

(Routledge; London and New York; 1994; 475 strani)

Proučevanje zgodovin izbranih zemljepisnih predelov, zemljepisno »zaokroženih« območij sveta se že na samem začetku srečuje z dvema povezanimi problemoma. Prvi se nanaša na odnos tega dela do širše celote, celine ali vsega sveta: je obravnavano območje res nekaj, kar je mogoče izločiti od preostalega? Oziroma po katerih merilih je to mogoče, kaj je in od kdaj obstaja tisto, kar naredi del celine drugačen od drugih? Raziskovalci se morajo ogibati nevarnostim arbitrarnosti ali ekskluzivizma ob drobljenju širših zemljepisno-kulturnih celot; prav tako pa pogostim mitologizacijam, ki različnost negativno ali pozitivno ovrednotijo, povzdigujejo ali ponižujejo. Delitve sveta praviloma spremljajo povsem vrednostne konotacije, poenostavljene, apriorne, celo »pregovorne« etikete, »večnostne« opredelitve, ki z dejanskostjo nimajo kaj dosti skupnega.

Drugi problem pri historičnem preučevanju nekega določenega zemljepisno zamejenega območja obstaja znotraj njega samega, v njegovi strukturi. Zastavlja se vprašanje, ali lahko vse države znotraj njega zares in dokončno spravimo pod isto razlagalni dežnik; ali vse determinirajo iste lastnosti in družbeni, politični, zgodovinski, kulturni ali religijski procesi? Jih obvladuje podobna, enaka ali ista logika razvoja? Kako velik, pomen je pri tem nepojasnjeni preostanek, torej tiste značilnosti, ki ostanejo znotraj njenega obnebjja nerazjasnjene? So različnosti znotraj in podobnosti z zunanostjo dovolj šibke, da pristanejo na ujetost v predpisani okvir, saj ta poudarja predvsem podobnost navznoter in izključenost navven? Zgodovinska analiza vsakega obravnavanega območja mora stalno upoštevati navedeni dilemi, raziskovalna problema, in sproti preverjati vse razsežnosti aktualnih umestitev.

R. J. Crampton, oksfordski profesor za vzhodnoevropsko zgodovino v tej svoji knjigi poveže pas držav od Baltika do Sredo-

zemskega morja v *Vzhodno Evropo* zgolj na podlagi merila politične zgodovine 20. stoletja. Treba je priznati, da je ta vidik zares izvrstno obdelan, podprt s številnimi podatki in pronicljivimi primerjavami: študija si glede tega zasluži več kot priznanje. S tega stališča jo lahko primerjamo z odlično knjigo Antonina Šnejdareka in Casimire Muzarowe-Chateau *La nouvelle Europe centrale*. Toda zgodovinska veda se ne sme ustaviti le na izolirani politični perspektivi, čeprav je ta – za nekatere družboslovce, med katere sodi tudi Crampton – njen najzanimivejši del. Avtor poleg izčrpne, a obenem jedrnate kronologije dogodkov in procesov sicer naredi korak v smer raziskovanja družbenih razsežnosti dobe in področja, zlasti v poglavju o ideoloških tokovih v medvojnem obdobju in v razlagi realsocialističnega sistema.

Tukaj lahko ponovim vprašanje, s katerim je francoski zgodovinar iz skupine Analocev Jacques le Goff naslovil enega svojih esejev, namreč *ali je politična zgodovina še vedno hrbtnica zgodovine?* Tej študiji manjkata širše ozadje in umestitev obravnavanega področja in časa, ki bi bila lahko tudi zgolj na kratko, pregledno obdelana. Družbenokulturni, mentalitetni, idejni, umetnostni, znanstveni, gospodarski ali religijski vidiki so namreč vseskozi v povezavi s političnim; pogosto tudi kot njegov del, opravičilo ali sredstvo. Po drugi strani pa bi zgodovinska analiza, ki bi podobno enostransko upoštevala le katerega od omenjenih vidikov, tudi drugače opredelila, zamenjala zemljepisno območje. V *kulturni* ali *družbeni* zgodovini 20. stoletja se prav gotovo ne bi znašle skupaj iste države kot v Cramptonovi *politični*. Avtor je namreč v politično Vzhodno Evropo prištel baltiške države, države današnje višegrajske četverice, države nekdanje Jugoslavije ter balkanske države Albanijo, Romunijo in Bolgarijo.

Toda če pogledamo nekoliko širše, z več različnih razlagalnih vidikov, postane taka umestitev problematična. Razlike znotraj *Vzhoda* postanejo prevelike, da bi lahko upravičili uporabo tega krovnega pojma za vse (npr. med baltiško trojico in omenjenimi balkanskimi državami ali med Poljsko ter Češko in Albanijo). Hkrati pa so zveze in podobnosti z okoliškimi področji premočne, da bi jih lahko mirno ločili (npr. Avstrije z deželami nekdanje avstroogrške monarhije,

Bolgarije z Rusijo, Dalmacije z Italijo, Češke z Nemčijo, Srbije z Grčijo ali južnega Balkana s Turčijo). Vzhodna Evropa ni neka homogena, ločena celota znotraj naše celine, saj jo ob politični po eni strani prečijo tudi druge ločitvene črte, tako kot jo po drugi strani povezujejo podobnosti, npr. kulturna, zgodovinska, nacionalna, družbena, religijska gospodarska, vojaška itn.

Zgolj v obdobju 20. stoletja in zgolj na področju politične zgodovine lahko pogojno govorimo o podobni usodi držav Vzhodne Evrope. Na začetku stoletja so na balkanskem polotoku že obstajale samostojne države, sicer majhne in medsebojno skregane, toda dovolj močne, da so bile trn v peti okoliškim zahajajočim imperijem. Drugi narodi so bili vključeni v širše državne tvorbe. Po prvi svetovni vojni so te razpadle in nastale so nove države, ki so jih obremenjevali mnogi stari spori in novi problemi, grožnje velikih in iskanje zavezništev. Razen na Češkoslovaškem, kjer so poznali parlamentarno demokracijo do nemške zasedbe, so tod kmalu prevladali avtoritarni, diktatorski, celo fašistoidni politični režimi. Do tega je prihajalo delno zaradi notranjih razmer (pomanjkanje politične tradicije, slabe gospodarske in socialne razmere, zakoreninjeni antisemitizem), delno zaradi mednarodne razporeditve moči (obramba pred izvozom boljševiške revolucije iz Sovjetske zveze, revanšizem Nemčije, vplivi drugih evropskih sil ipd.).

V drugi svetovni vojni so bila najbližji cilj nemške in sovjetske ekspanzije. V mnogih vzhodnoevropskih državah je bila vojna tudi ugodna priložnost za obračunavanje z notranjimi političnimi in ideološkimi sovražniki. Počasi, ponekod tudi s pomočjo ruskih tankov je rasel vpliv komunističnih strank, ki ga je do leta 1948 kronal prevzem oblasti oz. *socialistična revolucija*, kot so jo imenovali zmagovalci. Crampton piše, da je do tega prihajalo postopno: najprej s splošno koalicio antifašističnih strank; potem z *nepravo koalicio*, v kateri so komunisti postopno nevtralizirali tiste, ki niso hoteli sprejeti njihovega vodstva; in končno s popolno prevlado komunistov in nastankom nove stranke. Pohod na oblast je bil v vsaki državi specifičen, spremljali pa so ga različni notranji in zunanji dejavniki. Med slednjimi je gotovo najusodnejša hladna vojna, ki je sredi stare celine umetno postavila politični in ideološki

zid: prejšnje množstvo kulturnih, družbenih, nacionalnih, zgodovinskih in drugih delitev in povezav je zreducirala le na tisto od Rostocka do Trsta.

Tudi brisanje ločnice je potekalo postopoma in v različnih vzhodnoevropskih državah različno. Poljski družboslovec Jerzy J. Wiatr pravi, da so bili v novih zunanjepolitičnih razmerah – spremembah v sovjetski strategiji – glavni notranji dejavniki zatona in dokončnega padca socializma na teh področjih zlasti neučinkovit gospodarski sistem, ki je ustvarjal gospodarsko krizo; rast politične opozicije; in »dekomunizacija« komunističnih partij, znotraj katerih je prihajalo do vse večje demokratizacije, pluralizacije, pragmatizma, do opuščanja ideološke dogmatičnosti in do krepitve nacionalističnih teženj. Sodobnost teh držav na prehodu je zaradi tega znova na usodnem razpotju smeri, ki lahko vodijo tako v mirno prihodnost in blaginjo ter v nove načine vladavine demokracije kot v krize, nestrpnosti, nove totalitarizme in celo v vojne spopade.

Odgovori na ta odprta vprašanja bodo obenem pomenili oblikovanje novih zemljepisno zaokroženih celot na stari celini. Seveda ob nujnem upoštevanju družbenih, kulturnih, umetnostnih, religijskih in drugih meril.

Mitja Velikonja

MARJAN SVETLIČIČ

Teorije mednarodne proizvodnje

Avtor se je lotil področja, ki postaja vsako leto v večjem deležu steber mednarodne menjave. Pri tem moramo vedeti, da je pojav transnacionalnih družb, ki postavljajo svoje proizvodne obrate v raznih državah po nagibih, ki jih vodijo, zelo različni, nepregledni in težko sprejemljivi razlogi in interesi, zelo mlad, saj je doživel splošen razvoj komaj v osemdesetih letih našega stoletja. Zato se je tudi ekonomska veda tega fenomena lotila z raziskavami zelo pozno – kot vedno v znanosti, kot ugotavlja sam avtor v

začetku svojega dela, ko le bolj sledi temu, kar se v realnem življenju zgodi in pojasni za nazaj ter tako deloma kaže tudi na možne smeri prihodnjih gibanj.

Tuje neposredne naložbe so se z največjim razmahom pričele po ustanovitvi skupnega evropskega trga, ko so zlasti ameriške družbe, pa tudi druge, tekmoval, kdo bo v Evropi prvi postavil svoje podružnice. Pri tem je pričel poleg oprijemljivega, čvrstega kapitala prevladovati neoprijemljivi kapital, kot so znanje, patenti in nove tehnologije. Tehnologije so bile torej osnova, na kateri so se odvijali ekonomski pojavi.

Z mednarodno proizvodnjo so povezani tudi mednarodni in dvostranski politični odnosi. Razviden je prevladujoči vpliv vladne ureditve, ki je lahko prijazna transnacionalnim podjetjem ali bolj ali manj sovražna, za kar so vzrok notranji razlogi domačega kapitala. Glede na vse te in druge dejavnike je avtor razvrstil teorije mednarodne proizvodnje, ki si sledijo kronološko glede na vse bolj globalno in interdisciplinarno vključevanje raznih področij. To so mlade teorije, kakor je ekonomija multinacionalnih podjetij nova. Pri tem ima raziskovalec v Sloveniji veliko prednost, ker ni veliko kasnitve ter se lahko pridruži raziskavam s svojo raziskavo posebnih vidikov, npr. s stališča majhen države z razmeroma visoko razvitenostjo – ali mlade države po odcepitvi od velikega trga, na katerem je imela monopolni položaj, ter si šele ustvarja svoj nastop na tujih trgih, hkrati pa jo skrbijo njena neodvisnost in kulturni pogledi, nacionalne identitete z jezikom ter z vrsto nacionalnih predhodkov pred vse večjim vplivom tujega kapitala.

Avtor je prav zato ob pravem času začel z raziskavo vseh teorij mednarodne proizvodnje. Njegovo delo je bilo zato pionirsko in zelo zahtevno. Na tem področju namreč ni nobenih slovenskih nastavkov ali del. To področje se nekako izmika ekonomistom, ker leži na vmesnem področju med poslovnimi vedami in industrijsko organizacijo. Izhod so našli ekonomisti v povezavi obeh področij, kar je izpeljal avtor z velikim obsegom svojega znanja. Za to mu je treba dati vse priznanje. Pohvaliti je treba zelo velik intelektualni trud, ki ga je vložil v študij obširne svetovne literature ter v njeno pregledno razvrstitev. Delo je že zaradi majhnega obsega zahtevalo jasno definicijo krat-

kega opisa vsake teorije,¹ njenega bistva ter povezave z drugimi teorijami, iz katerih izhaja ter jih ali spreminja ali dopolnjuje. Pri tem je zanimivo, da se vsaka teorija lahko prilagodi malo pred nastankom ustreznemu dogajanju v ekonomski praksi. Empirična raziskovanja, ki so osnova teorije, so bila na teh področjih zelo temeljita ter so utirala pot oblikovanju vse bolj kompleksnim teorijam, ki so obsegale vse nastopajoče dejavnike.

Obseg skript je terjal racionalizacijo podajanja v zelo skrčeni in zgoščeni obliki. Da ne bi bila prikrajšana njena jasnost, je avtor podajal zelo pravilno bralcu prepotrebna pojasnila z opombami pod črto. Pomen njegovega dela je v tem, da lahko iz posameznih teorij posnamemo tiste dejavnike, ki odločilno vplivajo na odločitve za tuje neposredne naložbe, kar je lahko kot navodilo vladi, kje s politiko vplivati na oblikovanje teh dejavnikov ter s tem pospešiti gospodarsko rast s tujimi sredstvi. Skripta so zato pomembne tudi za nosilce politično-gospodarskih odločitev in za preverjanje pravilnosti politike glede na prihodnji razvoj.

Pri empiričnih raziskavah o MTP bi moral avtor vključiti izsledke nordijskih držav, zbrane v knjigi *Technology and International Business* (1992), ki so jo izdali O. Granstrand, L. Hakanson in S. Sjolander, pri čemer so sodelovali tudi J. H. Dunning, P. Patel, K. Pavitt, J. Cantwell in R. D. Pearce, torej zelo znana imena, ki nastopajo v zadnjem času na tem področju, kot jih navaja tudi avtor.

Pri tem primeru se lahko tudi vprašamo, kaj sta bistvo in težišče prenašanja nekega dela znanja študentom: ali samo posredovanje znanja, bolj ali manj sistematiziranega – ali posredovanje pregleda nad znanjem, pri čemer podajamo komentar o pomanjkljivostih in prednostih teorije ter o poti k vse večji popolnosti v smislu dovršenosti, večje kompleksnosti in zato veljavnosti. Takšno pot je ubral avtor. To omogoča bralcu odpreti boljši vpogled v notranjo vrednost raznih teorij. Seveda pa je takšno delo zelo zahtevno, neprimerno težje in napornejše kot samo nizanje dejstev in podatkov. Takšno delo, kot je avtorjevo delo, ki je pred vami, je zato avtorsko s polnim pečatom osebnosti.

Marko Kos

¹ Skripta so osnova za izdajo obvezujoče knjige, ki naj bi predvidoma izšla leta 1996.

MILICA BERGANT

Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja

/Znanstveni inštitut FF, Ljubljana 1994, str. 239)

Znanstveni inštitut FF v Ljubljani je v letu 1994 izdal delo z naslovom *Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja*. Avtorica izdanega dela je dr. Milica Bergant. Avtoričino delo je s svojim izborom in obravnavo vsebinskih sklopov še posebej aktualno za strokovnjaka, ki se ukvarja s preučevanjem znanstvene vede, imenovane Sociologija vzgoje. Pa ne le zanj. Izdano delo je lahko tudi nadvse zanimivo za branje še za druge strokovne profile: pedagoge, psihologe, sociologe, antropologe, filzofe. Skratka, gre za izdajo dela, ki lahko ima (bo imelo) zelo širok krog uporabnikov. Ti so navsezadnje lahko prav vsi, ki jih kakor koli zanima problematika razvoja našega šolstva. Tako v preteklosti, danes in tudi v prihodnje. In kar velja še posebej pridati, je: delo je lahko nadvse zanimivo za branje za mladino samo. Še posebej, kjer je govor o tematiki – Mladina v krizi identitete. Mladina se danes v obdobju pluralne socializacije srečuje z novimi problemi. S pridom lahko delo uporabi tudi profesor sociologije pri tematizaciji mnogih socioloških vsebin. Še posebej tistih, ki zadevajo mlade, njihovo identiteto, šolanje, socializacijo, vzgojo, vrednotno bogatitev itd.

Da je vse uvodno res veljavno, poskusimo v nadaljevanju dokazati s prikazom nekaterih avtoričinih razmislekov, vsebovanih v delu.

Avtorica opozarja na današnje srečevanje s spremembami intenzivne pluralne civilizacije. Zato je vse težja vključitev mladih v družbeno življenje. Pa tudi njihovo pedagoško oblikovanje. Ne gre pozabiti dejstva, ki je danes predvsem vidno v razvitih državah sveta, da imamo opraviti z najbolj izobraženo in razgledano mlado generacijo. »Dejstvo, vidno predvsem v razvitih državah sve-

ta, je odsev današnjega stanja, v katerem imamo opraviti z najbolj izobraženo in razgledano mlado generacijo, kar jih je do zdaj poznala zgodovina. Obenem pa je to znak dinamike sodobnih družbenih sprememb« (str. 46). In prav ta razgledana in izobražena mlada generacija si povsem upravičeno zastavlja pomembna vprašanja. Vprašanja kot: kdo je ona? V kakšnem okolju živi? Kaj pravzaprav hoče? Komu in čemu naj verjame? Kako naj si najde lastno pot v življenje? Seveda si zelo težko najde odgovore na zastavljena vprašanja (tudi) zaradi zmede, ki valda na vrednotnem področju. Vrednote, zlasti civilizacijske, pa so zelo pomembne urejevalke družbenih odnosov. Zelo težko si danes mlada generacija tudi najde svoje identifikacijske vzorce. Ker pa je tudi to pri njej prisotno, jo obsegajo mnogi nevarni pojavi, kot so: alkoholizem, samomor, mamila, notranja praznina, hlad, pretirana narcisoidnost itd. Nastop omenjenih pojavov je pri njej lahko še posebej nevaren v adolescenci. »Med odraščanjem in v adolescenci torej mladostnik kritično pregleda vsebino naukov in vrednot, ki jih je dotlej dobil od družine, šole ali prijateljskih skupin ter poizkuša do njih zavzeti svoj lastni odnos ter jih soočiti z realnim dogajanjem« (str. 50).

In kaj lahko v takšnem družbenem kontekstu stori za mladega človeka šola? Kako naj ga socializira? Avtorica opozarja na velik pomen potrebnega uresničevanja družbeno skrbno in domišljeno široko zasnovane socializacije mladih danes. Nujno je (bo) preseči staro šolo, ki si je zanimivo pridobila ime »šola brez otroka«. Kot že dokazuje njeno takšno ime, je to šola, ki ne upošteva otrokove identiete. Ali, izrečeno natančneje: le-to upošteva toliko, kolikor jo potiska v podrejeni, pasivni položaj. V takšni šoli prevladujejo monološki učni pristopi namesto

dialoških. Stara šola bo morala zapustiti mesto novi šoli, v kateri pa je (bo) vloga učitelja, tega nadvse pomembnega socializatorja, bistveno spremenjena. Bistveno je (bo) spremenjena njegova avtoriteta. To je treba različevati od avtoritarnosti. »Posebno učiteljem je težko zapustiti nekdanje zelo udobno pozicijsko avtoriteto, ki jo je predstavljal kateder, prevzeti novo enakopravnejšo pozicijo med učenci v obliki sproščenega pogovora in usklajevanja mnenj. Od njega se zahteva, da sprejme pobude tudi od učencev, da usklajuje skupaj zasnovane akcije, da vzbuja iniciativo gojencev, razdeljuje odgovornosti ter da ne kritizira sam, temveč je sposoben sprejemati tudi sam kritiko od učencev ter iskati kompromise med različnimi pobudami, stališči« (str. 98). V novi šoli se mora učitelj uveljaviti med učenci s svojimi strokovnimi in voditeljskimi sposobnostmi. Ni nepomembno pa tudi opozorilo novi šoli, da se mora le-ta zavedati, da se bodo morali ljudje v prihodnje sami kreirati, si izmisliti svoja delovna mesta, zaupati vase, se boriti za svoje uveljavljanje, si razvijati estetske sposobnosti itd. Prav za vse takšne raznolike zapletene dejavnosti jih mora (bo morala) usposobiti nova šola. To je šola, osebno bi jo poimenovali z uporabo pojma Rousseauja, konkretnega otroka.

Ob koncu bi izrekla: danes se zaradi hitrega znanstvenega razvoja upravičeno srečujemo z opozorili, da si mora učitelj nenehno spopolnjevati svoje znanje, kaj narediti za svoj osebostni profesionalni razvoj, se seznanjati z novostmi. In med slednje (knjižne) sodi tudi delo dr. Bergantove, ki smo ga predstavili. (Tudi) učitelji družboslovnih ter drugih humanističnih predmetnih področij morajo (moramo) poznati avtoričino delo.

Alojzija Židan

nove knjige

OSREDNJA DRUŽBOSLOVNA KNJIŽNICA JOŽETA GORIČARJA
JULIJ-AVGUST 1995

0 ZNANOST. KULTURA. DOKUMENTACIJA.
KNJIŽNIČARSTVO. ČASNIKI. NOVINARSTVO

ANDERSON, Rob: The conversation of journalism : communication, community, and news / Bob Anderson, Robert Dardenne, and George M. Killenberg. - Westport ; London : Praeger, 1994
II 17891

BOWLES, Dorothy A.: Creative editing for print media / Dorothy A. Bowles, Diane L. Borden, William Rivers. - Belmont, California : Wadsworth, 1993
IV 3007

DIJK, Teun A. van: News as discourse / Teun A. van Dijk. - Hillsdale, New Jersey ; Hove ; London : L. Erlbaum Associates, 1988. - (Communication)
ČU II 17902

FOX, Walter: Writing the news : a guide for print journalists / Walter Fox. - Ames : Iowa State University Press, 1993
II 17895

GARRISON, Bruce: Sports reporting / Bruce Garrison with Mark Sabljak. - Ames : Iowa State University Press, 1993
II 17894

GOODWIN, Gene: Groping for ethics in journalism / Gene Goodwin and Ron F. Smith. - Ames : Iowa State University Press, 1994
II 17780 a

HARTLEY, John: Understanding news / John Hartley. - London ; New York : Routledge, 1989. - (Studies in communication)
17969

HAWS, Dick: Touring the newsroom : an inside look at newspapers / Dick Haws. - Ames : Iowa State University Press, 1993
17976

SCHUMACHER, Michael: The writer's complete guide to conducting interviews / Michael Schumacher. - Cincinnati : Writer's Digest Books, 1993
II 17691 a

1 FILOZOFIJA. PSIHOLOGIJA

BORSTNER, Bojan: Problemi realizma : možnosti realizma v filozofiji znanosti / Bojan Borstner. - Maribor : Katedra, 1995
17964

DOVER, Kenneth James: Grška homoseksualnost / K. J. Dover. - Ljubljana : Krtina, 1995. - (Knjižna zbirka Krt)
U S 16384 - 93

HRIBAR, Tine: Fenomenologija. Heidegger, Levinas,

Lacan, Derrida / Tine Hribar. - V Ljubljani : Slovenska matica, 1995 U II 17170 - 2 a, b
ČU II 17170 - 2

PLATO: Država / Platon. - [Ljubljana] : Mihelač, 1995. - (Zbirka Svetovni klasiki)
U 17965 - 40

SRUK, Vlado: Filozofija / [napisal Vlado Sruk]. - Ljubljana : Cankarjeva založba, 1995. - (Leksikoni Cankarjeve založbe)
Č 17961

STREHOVEC, Janez: Demonsko estetsko : od filozofske teorije umetnosti k estetiki kot teoriji estetizacij / Janez Strehovec. - V Ljubljani : Slovenska matica, 1995
II 17861 a

2 VERSTVO. TEOLOGIJA

CARTER, Stephen L.: The culture of disbelief : how American law and politics trivialize religious devotion / Stephen L. Carter. - New York : Basic Books, 1993
II 17883

DEBELJAK, Aleš: Oblike religiozne imaginacije / Aleš Debeljak. - Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1995. - (Sophia)
ČU 17870 - 1/95

JOHNSON, Julian: Pot mojstrov : znanost o surat šabd jogi : joga slišnega življenjskega toka / Julian Johnson. - Tržič : Radha Soami Satsang Beas Slovenija, 1994
III 3834

3 DRUŽBENE VEDE - SPLOŠNO

GORDON, Scott: The history and philosophy of social science / Scott Gordon. - London ; New York : Routledge, 1993
II 17863

311/314 STATISTIKA. DEMOGRAFIJA

FERLIGOJ, Anuška: Osnove statistike na prosojnicah / Anuška Ferligoj. - Ljubljana : samozal. Z. Batagelj, 1994
U II 17854 a, b
ČU II 17854

LUKER, Kristin: Abortion and the politics of motherhood / Kristin Luker. - Berkeley [etc.] : University of California Press, 1985. - (California series on social choice and political economy)
17970

HAMILTON, Malcolm B.: The sociology of religion : theoretical and comparative perspectives / Malcolm B. Hamilton. - London ; New York : Routledge, 1995
II 17878

HARALAMBOS, Michael: Uvod u sociologiju / Michael Haralambos i Robin Heald. - Zagreb : Globus, 1994.
- (Biblioteka Posebna izdanja)
U III 3830 a
ČU III 3830 b

JAMBREK, Peter: Uvod v sociologijo / Peter Jambreč. - Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1992
U 17658 a-c, d
ČU 17658

MOORE, Stephen: Sociologija : ključni pojmi in dejstva / Stephen Moore. - Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1994
U 17973 a

PAVIČEVIĆ, Vuko: Sociologija religije : sa elementima filozofije religije / Vuko Pavičević. - Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1988. - (Filozofska biblioteka. Posebna izdanja)
17972

RADCLIFFE-Brown, Alfred Reginald: Struktura in funkcija v primitivni družbi / Alfred Reginald Radcliffe-Brown. - Ljubljana : Škuc : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994. - (Studia humanitatis)
17974 a

316.3/.6 DRUŽBA. DRUŽBENA STRUKTURA,
PROCESI, VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA

PEČJAK, Vid: Psihologija množice / Vid Pečjak. - Ljubljana : samozal., 1994
U II 17250 a-c
ČU II 17250

VOLLMER, Antje: Heisser Frieden : uber Gewalt, Macht und das Geheimnis der Zivilisation / Antje Vollmer. - Koln : Kiepenheuer & Witsch, 1995
II 17868

316.7 KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA
ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ

BARNOUW, Victor: Culture and personality / Victor Barnouw. - Belmont : Wadsworth Publishing Company, 1985
U III 3841

COMMUNICATION and democracy / edited by Slavko Splichal and Janet Wasko. - Norwood : Ablex, 1993. - (The communication and information science series)
ČU II 17893

CULTURAL studies / edited, and with an introduction, by Lawrence Grossberg, Cary Nelson, Paula A. Treichler. - New York ; London : Routledge, 1992
III 3827

DEFINING media studies : reflections on the future of the

field / edited by Mark R. Levy and Michael Gurevitch. - New York ; Oxford : Oxford University Press, 1994
III 3831

FISHER, Robert: Getting to yes : negotiating agreement without giving in / by Roger Fisher and William Ury. - London : Random Century, 1992
17966

FISKE, John: Introduction to communication studies / John Fiske. - London ; New York : Routledge, 1994. - (Studies in culture and communication)
U II 17900 a
ČU II 17900

SEELYE, H. Ned: Culture clash : [managing in a multicultural world] / H. Ned Seelye and Alan Seelye-James. - Lincolnwood : NTC Business Books, 1995
II 17859

STRINATI, Dominic: An introduction to theories of popular culture / Dominic Strinati. - London ; New York : Routledge, 1995
II 17867

WILLIS, Jim: The age of multimedia and turbonews / Jim Willis. - Westport ; London : Praeger, 1994
II 17892

32 POLITIČNE VEDE. POLITIČNE ORGANIZACIJE.
NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA

The 1992 presidential campaign : a communication perspective / edited by Robert E. Denton, Jr. - Westport ; London : Praeger, 1994. - (Praeger series in political communication)
II 17897

BREZOVŠEK, Marjan: Federalizem in decentralizacija : politološki vidiki položaja in vloge federalnih enot / Marjan Brezovšek. - Ljubljana : Karantanija, 1994
U II 17508 a, b
ČU II 17508

EUROPEAN community decision making : models, applications, and comparisons / edited by Bruce Bueno de Mesquita and Frans N. Stokman. - New Haven ; London : Yale University Press, 1994
III 3835

JACOBS, Francis: The European parliament / by Francis Jacobs, Richard Corbett and Michael Shackleton. - Harlow : Longman, 1992. - (Longman current affairs)
II 17890

JANDA, Kenneth: The challenge of democracy : government in America / Kenneth Janda, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman. - Boston [etc.] : Houghton Mifflin, 1992
U III 3838 a, b
ČU III 3838

KLAVORA, Mitja: ZDRS / Mitja Klavora. - Ljubljana : DZS, 1995
17967 a

POLITOLOŠKI dnevi (1995 ; Portorož) : Interesna združenja in lobiranje : zbornik referatov / Politološki dnevi, Portorož, 26. in 27. maj 1995. - Ljubljana : Slovensko politološko društvo, 1995
U 17948 a-c, d, e
ČU 17948

- SHIVELY, W. Phillips: Power and choice : an introduction to political science / W. Phillips Shively. - New York [etc.] : McGraw-Hill, 1995
II 17864
- ŠTUDIJE o etnonacionalizmu : zbornik / izbral in uredil Rudi Rizman. - Ljubljana : Knjižnica revolucionarne teorije, 1991. - (Krt)
U S 16384 - 79 a
ČU S 16384 - 79
- VOLITVE in politika po slovensko : ocene, razprave, napovedi : zbornik / [urednik zbornika Frane Adam]. - Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1993. - (Forum. 1993)
U 17666 - 293 a-c, d
ČU 17666 - 293
- WESTLAKE, Martin: The commission and the parliament : partners and rivals in the European policy-making process / Martin Westlake. - London ; Dublin ; Edinburgh : Butterworths, 1994
III 3837
- 327 MEDNARODNI ODNOSI. ZUNANJA POLITIKA
- ARAH, Metka: Evropska unija : vizija političnega združevanja / Metka Arah. - Ljubljana : Arah Consulting, 1995. - (Zbirka Preobrazbe)
U II 17838 a
ČU II 17838
- The DIPLOMATIC record 1989-1990 / edited by David D. Newsom. - Boulder ; San Francisco ; Oxford : Westview Press, 1991
III 3832
- HAMILTON, Keith: The practice of diplomacy : its evolution, theory and administration / Keith Hamilton and Richard Langhorne. - London ; New York : Routledge, 1995
II 17877
- HOFFMANN, Stanley: The European sisyphus : essays on Europe, 1964-1994 / Stanley Hoffmann. - Boulder ; San Francisco ; Oxford : Westview, 1995. - (The new Europe : interdisciplinary perspectives)
II 17888
- NATO: NATO handbook. - Brussels : NATO office of information and press, 1995
17968 a-c
- NICOLSON, Harold George: Diplomacy / Harold Nicolson. - Washington : Institute for the study of diplomacy, 1988
II 17876
- ONE world, many voices : global perspectives on political issues / edited by Glenn Hastedt. - Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1995
- 33 GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST
- JEROVŠEK, Janez: Delovne organizacije, veliki sistemi in gospodarski razvoj / Janez Jerovšek. - Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1986
U 17007 b, c, d-f
ČU 17007 a
- TOWARDS global localization : the computing and telecommunications industries in Britain and France / Philip Cooke... [et al.]. - London : UCL, 1992
III 3839
- WILDAVSKY, Aaron B.: The new politics of the budgetary process / Aaron Wildavsky. - New York : Harper-Collins, 1992
17971
- 339 MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI
- ECONOMIC and political integration in Europe : international dynamics and global context / edited by Simon Bulmer and Andrew Scott. - Oxford, UK ; Cambridge, USA : Blackwell, 1995
II 17899
- JONES, R. J. Barry: Globalisation and interdependence in the international political economy : rhetoric and reality / R. J. Barry Jones. - London ; New York : Pinter, 1995
II 17860
- The RESULTS of the Uruguay round of multilateral trade negotiations : the legal texts / GATT Secretariat. - Geneva : GATT, 1994
III 3836
- 34/35 PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA
- BLAU, Robert: The cop shop : true crime on the streets of Chicago / Robert Blau. - Reading, Mass. [etc.] : Addison-Wesley, 1993. - (A William Patrick book)
III 3842
- CHALLENGES to the United Nations : building a safer world / edited by Erskine Childers. - London : CIIR ; New York : St. Martin's Press, 1995
II 17886
- The CONSTITUTIONAL foundations of world peace / edited by Richard A. Falk, Robert C. Johansen, Samuel S. Kim. - Albany : State University of New York Press, 1993. - (SUNY series in global conflict and peace education)
II 17887
- The FUTURE of European security / edited by Christoph Bluth, Emil Kirchner, James Sperling. - Aldershot... [etc.] : Dartmouth, 1995
II 17885
- HOWARD, Philip K.: The death of common sense : how law is suffocating America / Philip K. Howard. - New York : Random House, 1995
II 17884
- PERENIČ, Anton: Pravo / Anton Perenič. - Ljubljana : DZS, 1995
II 17881 a
- SLOVENIJA. Zakoni: Predpisi o notariatu / s predgovorom Andreja Škrka, uvodnimi pojasnili Jožeta Tratnika in zgodovinskim orisom Jožeta Dernovška. - Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1995
I 1314
- SUBDUING sovereignty : sovereignty and the right to

- intervene / edited by Marianne Heiberg. – London : Pinter, 1994
17915 a
- UNITED Nations, divided world : the UN's roles in international relations / edited by Adam Roberts and Benedict Kingsbury. – Oxford : Clarendon Press, 1993
II 17875
- 355 VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE
- GERŠAK, Teodor: NATO – njegova preobrazba in Slovenija / Teodor Geršak. – Ljubljana : Defensor, 1995
II 17901
- KEEGAN, John: A history of warfare / John Keegan. – London : Hutchinson, 1993
III 3840
- KLANJŠČEK, Zdravko: Gradivo za vojaško zgodovino / Zdravko Klanjšček. – Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Katedra za obramboslovje, 1994
U IV 2996 a-c
ČU IV 2996
- 37 VZGOJA. ŠOLSTVO. IZOBRAŽEVANJE. POUK
- CVETEK, Slavko: Visokošolski kurikulum : strategija načrtovanja, izvedbe in evalvacije študijskih programov / Slavko Cvetek. – Maribor : Dialog, 1993
II 17862
- 5 NARAVOSLOVNE VEDE. EKOLOGIJA.
MATEMATIKA. ANTROPOLOGIJA
- JAMNIK, Rajko: Matematika / Rajko Jamnik. – Ljubljana : Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, 1994. – (Matematika-fizika : zbirka univerzitetnih učbenikov in monografij)
U II 16768 – 16 D a
ČU II 16768 – 16 D
- LEVI-Strauss, Claude: Rasa in zgodovina : Totemizem danes / Claude Levi-Strauss. – Ljubljana : Škuc : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994. – (Studia humanitatis)
17891 a, b
- 6 UPORABNE ZNANOSTI. TEHNIKA.
RAČUNALNIKI. INFORMACIJSKA TEHNOLOGIJA
- ENCIKLOPEDIJA orožja : orožje skozi sedem tisočletij / [prevedli Janez J. Švajncar ... [et al.]. – Ljubljana : DZS : Defensor, 1995
Č IV 3004
- 65 TEORIJA ORGANIZACIJE IN POSLOVANJA.
UPRAVLJANJE
- ACHROL, Ravi: Enchancing knowledge development marketing / edited by Ravi Achrol and Andrew Mitchell. – Chicago : American Marketing Association, 1994. – (AMA educator's proceedings)
IV 3006
- ALBRECHT, Karl: The Northbound train : finding the purpose, setting the direction, shaping the destiny of your organization / Karl Albrecht. – New York [etc.] : Amacom, 1994
II 17857
- CARR, Clay: The competitive power of constant creativity / Clay Carr. – New York [etc.] : Amacom, 1994
II 17870
- CATHELAT, Bernard: Socio-lifestyles marketing : the new science of identifying, classifying and targeting consumers worldwide / Bernard Cathelat. – Chicago ; Cambridge : Probus, 1993
II 17872
- DICTIONARY of marketing terms / Peter D. Bennett, editor. – Chicago : American Marketing Association ; Lincolnwood : NTC Business Books, 1995
Č II 17858
- GRUENWALD, George: New product development : [responding to market demands] / George Gruenwald. – Lincolnwood : NTC Business Books, 1992. – (Crain Books)
III 3825
- MAGRATH, Allan J.: Marketing strategies for growth in uncertain times / Allan J. Magrath. – Chicago : American Marketing Association ; Lincolnwood : NTC Business Books, 1995
II 17855
- NIELSEN Marketing Research: Category management : positioning the organization to win / Nielsen Marketing Research. – Lincolnwood : NTC Business Books, 1992
II 17871
- ROUSSEL, Philip A.: Third generation R&D : managing the link to corporate strategy / Philip A. Roussel, Kamal N. Saad, Tamara J. Erickson. – Boston : Harvard Business School Press, 1991
II 17856
- SCHULTZ, Don E.: Sales promotion essentials : the 10 basic sales promotion techniques ... and how to use them / Don E. Schultz, William A. Robinson, Lisa A. Petrisson. – Lincolnwood : NTC Business Books, 1993
III 3829
- SPARLING, Keith: How to evaluate and improve your marketing department / Keith Sparling and Gerald W. Earls. – Lincolnwood : NTC Business Books, 1992
IV 3005
- VERNON-Wortzel, Heidi: Business and society : a managerial approach / Heidi Vernon-Wortzel. – Burr Ridge ; Boston ; Sydney : Irwin, 1994
II 17865
- WALLACE, Thomas F.: Customer-driven strategy : winning through operational excellence / Thomas F. Wallace. – Essex Junction : Omneo, 1992
II 17873

GREGORY, James R.: Marketing corporate image : the company as your number one product / James R. Gregory with Jack G. Wiechmann. – Lincolnwood : NTC Business Books, 1995
II 17869

HUNT, Todd: Tehnike odnosov z javnostmi / Todd Hunt, James E. Grunig. – Ljubljana : DZS, 1995
U II 17880 a
ČU II 17880

PULITZER prize editorials : America's best editorial writing, 1917–1993 / [compiled by] WM. David Sloan, Laird B. Anderson. – Ames : Iowa State University Press, 1994
II 17896

RITCHIE, Michael: Please stand by : a prehistory of television / Michael Ritchie. – Woodstock : Overlook, 1994
II 17898

SEIB, Philip: Campaigns and conscience : the ethics of political journalism / Philip Seib. – Westport : London : Praeger, 1994. – (Praeger series in political communication)
II 17760 a

SHERLOCK, Paul: Rethinking business to business marketing / Paul Sherlock. – New York [etc.] : The Free Press : Macmillan : Maxwell Macmillan International : Toronto : Collier Macmillan Canada, 1991
III 3833 a

SRIČA, Velimir: Informacijski sistemi / Velimir Sriča, Sonja Treven, Mile Pavlič. – Ljubljana : Gospodarski vestnik, 1995. – (Zbirka Manager)
17960

VITALE, Joe: AMA complete guide to small business advertising / Joe Vitale. – Lincolnwood : NTC Business Books, 1995
III 3828

7 UMETNOST. ARHITEKTURA. FOTOGRAFIJA

LEYDI, Roberto: Druga godba : etnomuzikologija / Roberto Leydi. – Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995. – (Studia humanitatis)
17962 a, b

PANOFSKY, Erwin: Pomen v likovni umetnosti / Erwin Panofsky. – Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994. – (Studia humanitatis)
17890 a, b

SHUKER, Roy: Understanding popular music / Roy Shuker. – London ; New York : Routledge, 1994
II 17866

8 JEZIKOSLOVJE. KNJIŽEVNOST

BORGES, Jorge Luis: Druge raziskave / Jorge Luis Borges. – Ljubljana : Literatura, 1995. – (Zbirka Labirint)
17963

DEBENJAK, Doris: Veliki slovensko-nemški slovar = Grosses slowenisch-deutsches Wörterbuch / sestavili Doris, Božidar in Primož Debenjak. – Ljubljana : DZS, 1995. – (Slovarji DZS)
ČU III 3824 a

FOWLER, Roger: Language in the news : discourse and ideology in the press / Roger Fowler. – London ; New York : Routledge, 1991
U II 16711 a
ČU II 16711

MASCULL, Bill: Collins Cobuild key words in the media / Bill Mascull. – London : HarperCollins, 1995. – (The Cobuild series from the Bank of English)
Č II 17882

9 DOMOZNASTVO. ZEMLJEPIS. BIOGRAFIJE. ZGODOVINA

KRAJEVNI leksikon Slovenije / [priprava in urejanje] Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Drago Kladnik. – Ljubljana : DZS, 1995
Č VI 242

MAKAROVIČ, Gorazd: Slovenci in čas : odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja / Gorazd Makarovič. – Ljubljana : Krtina, 1995. – (Knjižna zbirka Krt)
U S 16384 – 94 a

MALI atlas Slovenije [Kartografsko građivo] / priprava in urejanje Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko. – Ljubljana : DZS, 1995
Č VI 243

ROTHSCHILD, Joseph: Return to diversity : a political history of East Central Europe since world war II / Joseph Rothschild. – Oxford [etc.] : Oxford University Press, 1993
17975

SLOVENSKA krajevna imena / Franc Jakopin, Tomo Korošec, Tine Logar, Jakob Rigler, Roman Savnik, Stane Suhadolnik. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1985. – (Leksikoni Cankarjeve založbe)
Č S 14250 – 6 a-c

ŠAVLI, Jožko: Slovenija, podoba evropskega naroda / Jožko Šavli. – Bilje : Studio Ro, Založba Humar, 1995
III 3826

**ŠKERLEP, mag. Andrej: MATURANA PRED LUHMANNOM: KOGNICIJA, SOCI-
ALNI SISTEMI IN KOMUNIKACIJA**

Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, št. 9-10, str. 770

Članek prikazuje temeljne poteze teorije Humberta Maturane, v okviru katere je razvil pojem avtopoietičnih sistemov. Maturana je definirala pojem sistemov na 3 ravneh: na ravni celice, organizma in socialnih sistemov, pri čemer je opredelil kot avtopoietične sisteme samo celice in organizme, socialnih sistemov pa ne. V prvem delu je prikazana Maturanina interpretacija avtopoiesisa v kontekstu strukture, organizacije in evolucijskega razvoja organizmov. V drugem delu je predstavljeno Maturanino stališče, da je kognicija temeljna operacija vseh živih organizmov, ter temeljna teza njegove epistemologije, da zaznava sveta ni enostavna odsljikava objektivne resničnosti, temveč avtonomen proizvod kognicije, ki je operacija nevronske mreže živčnega sistema. V tej zvezi je posebej izpostavljena njegova misel, da so organizmi na kognitivni ravni samoreferencialno zaprti, možgani pa na temelju zaznanih dražljajev sami proizvedejo informacijo. Tretji razdelek je usmerjen na vprašanje socialnih sistemov, ki jih opredeljuje kot konsenzualno področje, ki se razvije v ponavljajočih interakcijah organizmov, s čemer se Maturana izogne nevarnosti solipsizma, ki izhaja iz njegove teorije kognicije. V zadnjem razdelku je predstavljena njegova koncepcija jezika in komunikacije, prek katerih v njegovi interpretaciji poteka konstrukcija družbenega sveta. Na koncu članka je nakazano Maturanino nestrinjanje z aplikacijo pojma avtopoiesisa na socialne sisteme, ki jo je napravil znameniti nemški sociolog Niklas Luhmann.

UDC:165:316.33:316.77

**ŠKERLEP, Andrej, M.A.: Maturana before Luhmann: Cognition, Social Systems and
Communication**

Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 9-10, pg. 770

Basic outlines of the theory of Humbert Maturana are presented in the article. In his theory Maturana developed the concept of autopoietic systems, defining the idea of these systems on three levels: on cellular level, organism level and on social systems' level. Of the three levels Maturana defined only the first two as autopoietic and not the third. His interpretation of autopoietics in context of structure organisation and evolutive development of organisms is also presented. Furthermore, his views about cognition being the fundamental operation of all living organisms, the basic thesis of his epistemology stating that perception of the world is not a simple reflection of objective reality, but an autonomous product of cognition which is the function of the neuronc nervous system network, are presented. Regarding this, his idea is put forward which states that on the cognitive level organisms are self-referentially closed, while the brain produces information on the basis of the perceived stimuli. The question of social systems is also pointed out, which are, according to Montana, defined as a consensual field developing by repeated interactions of organisms. With this idea he avoids the danger of solipsism ensuing from his theory on cognition. Finally, the article presents his idea of language and communication, through which, by his interpretation, the construction of the social world is performed. The article ends by pointing to Montana's disagreement with the application of the concept of autopoiesis on social systems performed by the famous German sociologist Niklas Luhmann.

UDK:130.2:930-1

**ZADNIKAR, dr. Darij: Filozofija zgodovine kot teorija evolucije
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, št. 9–10, str. 785**

Članek analizira značilnosti teoretskega premika od Marxove filozofije zgodovine do Habermasove teorije evolucije. Pri tem opredeli socialne in teoretske okoliščine Marxove »produkcijske paradigme« in vzroke Habermasovega prehoda k »jezikovno-komunikativni paradigmi«. Teorija evolucije se pri Habermasu opira na koncept racionalizacije podob sveta /Weltbilder/, ki pa po mnenju kritikov poudarja izključno normativno sestavino družbenosti. S tem Habermasova teorija zapade značilnemu kategorialnodihotomnemu razumevanju družbe (npr. delo nasproti interakciji), ki mu manjka sodobna posredovalna kategorija družbene prakse, ki bi se ne omejevala izključno na sestavino produkcije.

UDC: 130.2:930-1

**ZADNIKAR, Darij, PhD.: Philosophy of History as a Theory of Evolution
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 9–10, pg. 785**

The article analyses the characteristics of the theoretical shift from Marx's philosophy of history towards Habermas's theory of evolution. Social and theoretical circumstances of Marx's "production paradigm" and the reasons for Habermas's transition to the "language – communicative paradigm" are defined in the article. The theory of evolution, according to Habermas, is based on the concept of rationalisation of images of the world (Weltbilder) but which, according to critics, stresses solely the normative component of society. By this the Habermas theory falls under a characteristic category–dichotomous understanding of society (eg. work vs. interaction) which lacks a contemporary intermediary category of social praxis that would not be limited solely to the production component.

UDK 001.811:167.2

MALI dr. Franc, JUG, mag. Janez: Scientometrika in analiza znanstvenih citatov
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, št. 9-10, str. 812

Avtorja se v prispevku ukvarjata z vprašanjem uporabe in zlorabe scientometrike v znanstveni politiki. Opozarjata, da se kvantitativni kazalci kot mera znanstvenega outputa uporabljajo zunaj stroke dokaj poljubno. Dejansko je od akterjev znanstvene politike težko pričakovati pravilno uporabo kvantitativnih podatkov, če celo scientometrija sama ni razvila ustreznega teoretskega okvira za preučevanje danega pojava. Podan je tudi pregled nekaterih možnih pristranosti pri uporabi indeksa znanstvenih citatov kot mere znanstvenega outputa. V zaključku avtorja pledirata za razvijanjem metodoloških, kvalitativnih in eksperimentalnih raziskovanj, ki naj bi v večji meri razkrivala konceptualne dileme kvantitativnih indikatorjev znanosti.

UDK: 001.811:167.2

MALI, Franc, PhD., JUG, Janez, M.A.: Scientometrics and citation analysis
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 9-10, pg. 812

The article deals with questions of use and misuse of scientometrics in science policy. The authors of the article call attention to the unsuitable use of quantitative indicators as a measure of scientific output outside the profession. It is difficult to expect from the actors of science policy to adequately use those indicators, if even scientometrics as such didn't develop a suitable theoretical frame for the interpretation of quantitative data. The authors also analyse the possible biases in the practical use of the science citation index as a measure of scientific output. Finally, they plead for the development of methodological, qualitative and experimental investigations, which would give more attention to the conceptual dilemmas of quantitative scientific indicators.

UDK 351.83:314.4-056.26

VODOVNIK, Zvone, mag.: Med invalidi in delodajalci
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, št. 9-10, str. 847

V slovenski pravni ureditvi problem humanega pristopa k urejanju pravnega položaja manj zmognih oseb ni prezrt. Mnoge kategorije iz kroga omenjenih oseb imajo zagotovljeno posebno varstvo tako po delovnopravnih predpisih kot tudi po predpisih s področja socialnih zavarovanj. Hkrati pa nam analiza teh predpisov kaže, da vse možnosti še niso izrabljene in da bi bilo treba še naprej intenzivno ter stalno iskati nove izboljšave. Opazna točka za to tezo so medicinska ter psihološka spoznanja o »celostni rehabilitaciji« fizično ali psihično prizadetih oseb iz najrazličnejših razlogov. Dokazano je, da je organiziranje interdisciplinarne analize stanja posameznika ter temu ustreznega ukrepanja ekonomsko sprejemljivo, če upošteva-mo koristne učinke, ki jih prinaša osebi, njenemu delodajalcu in širšemu okolju, v katerem oseba živi. To izhodišče bi kazalo upoštevati v vseh strokah, med drugimi tudi v delovno-pravni stroki in regulativi, kjer obstajajo možnosti za koristne dopolnitve in popravke, kot to kaže tudi ta analiza.

UDK 351.83:314.4-056.26

VODOVNIK, Zvone, M.A.: Between the Handicapped and the Employers
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 9-10, pg. 847

Slovene legislature has not overlooked the problem of a humane approach in dealing with the legal position of disabled, or less able persons. Several categories of the disabled enjoy special protection in frame of work regulations, as well as regulations from the social insurance field. At the same time analysing these regulations shows that all the possibilities have as yet not been exhausted and that further intensive and lasting search for improvement should continue. Medical and psychological findings on complete rehabilitation of the physically or mentally handicapped gives a basis for this thesis. Proof exists that it is economically sound to perform an interdisciplinary analysis of a persons state of health (i.e. disability) on the basis of which suitable treatment is then prescribed, if we take into consideration the advantageous effects on the person, on his (her) employer and on his (her) broader life environment. This starting point should be considered in various branches, including the work legislature field and regulations, where opportunities exist for usefull additions and corrections which even the analysis points to.

UDK: 351.74(497.12)

ANŽIČ, dr. Andrej: Združenje Sever – vojni veterani v slovenski policiji
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, let. XXXII, št. 9–10, str. 859

Avtor v svojem prispevku obravnava določene procese, ki se odvijajo v slovenski policiji in so emotivno, lobistično ali kako drugače ožje interesno motivirani. Pojavna oblika tega procesa je združenje delavcev organov za notranje zadeve, sodelujočih pri osamosvajanju Republike Slovenije, ali krajše: Združenje Sever. Z vidika delovanja policije in njenega sistema, zlasti pri izvajanju zadev javne varnosti, njene učinkovitosti, prizadevanju za ponovno pridobitev ugleda v javnosti, njenega delovanja ter njene evropske usmeritve je Združenje vojnih veteranov tem prizadevanjem prej ovira kot spodbuda. Treba je ločiti čustva od stroke. Slednja pa »bojevniških« kompleksov v policiji ne bi smela upoštevati in tolerirati. Zato bi bilo smiselno, da bi Združenje Sever takoj prenehalo s svojo dejavnostjo. Vse zastavljene naloge in cilje združenja (domoljubne, družabne itd.) naj prevzamejo tiste sestavine, ki v slovenski policiji uspešno delujejo: policijske šole z izobraževalnimi programi, raziskovalni inštitut (enota) in policijski sindikat.

UDC:351.74(497.12)

ANŽIČ, Andrej, PhD.: Association "North" – War Veterans of the Slovene Police Force
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Vol. XXXII, No. 9–10, pg. 859

Certain processes occurring in the Slovene police force that are emotionally, lobbyistically or otherwise more narrowly interest motivated, are presented in the article. The phenomenon of this processes is an association of the employees of the police, who had participated in attaining Slovenia's independence, or shorter: Association North. From the view of police work and system, especially regarding matters of public security, efficiency, striving for a good reputation, functioning and European orientation, the association of war veterans turns out to be more an impediment than an incentive. It is essential to separate emotions from the profession. The former should not tolerate or take into account the Bolshevik complexes in the police force. Therefore it would be sound for the Association North to cease its activities. All tasks and goals of the Association (patriotic, social, etc.) should be passed onto those actors in the Slovene police which are successful in their work: police schools with their education programmes, research institutes (units) and the Police Union.

UDK: 504.06:352

OGORELEC, mag. Breda: Urejanje prostora in varstvo okolja v novih občinah
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, št. 9-10, str. 868

Članek opisuje začasno ureditev v novih občinah ter jo komentira oz. kritično analizira. Obravnavan je vidik urejanja prostora ter varstva okolja. Svoje pristojnosti ter organizacijo občinskih svetov in uprave je doslej uredilo 31 občin (to je petina od skupno 147 občin), od tega so štiri mestne občine (od skupno 11 mestnih občin). Pregled je pokazal, da mnoge »nove« občine – vsaj glede na pristojnosti in naloge, kot so si jih doslej določile na področju urejanja prostora – ostajajo pravzaprav »stare« občine, saj opravljajo iste funkcije, le na manjšem ozemlju. Varstvo okolja v občinskih upravah še vedno ostaja zapostavljeno in občine pravzaprav ne vedo, kako to področje upravno urediti. Urejanje prostora sodi med prioritete naloge novih občin, saj ga večina obravnavanih občin navaja med svojimi pristojnostmi in/ali ga upošteva pri organizaciji občinske uprave. V več primerih so občine določile ureditev, ki je v nasprotju z veljavnimi zakoni, zlasti se upirajo težnjam centralizacije oblasti in poskušajo doseči večjo fleksibilnost planiranja.

UDC 504.06:352

OGORELEC, Breda, M.A.: Spatial planning and environmental protection in the reorganized local authorities
Teorija in praksa, Ljubljana 1995, Let. XXXII, No. 9-10, pg. 868

This article looks at Slovenia's new structure of local government and critically comments, from the point of view of physical planning and environmental protection. In 1994, elections were held for 147 new local authorities. The elections have been completed, but the legal status of only 31 has been resolved; this includes only 4 out of 11 municipal authorities. The new authorities which represent much smaller communities than their predecessors still retain most of the responsibilities of their forebearers, only on a smaller scale.

Environmental protection in the local authorities remains neglected and the new authorities do not know how to respond. Spatial planning is clearly recognized by the new local authorities as a major issue. This survey shows that most of them put spatial planning as a target for institutional development. In general, the new authorities are seeking to ensure their historical independence and are reacting against new national legislation which is centralising power, sometimes to the extent of defying it.

<i>Introduction</i> (Igor Lukšič)	758
<i>Articles, Discussions</i>	
France Vreg: Communication (Im)potency of language	759
Andrej Škerlep: Maturana before Luhmann: Cognition, social systems and communication	770
Darij Zadnikar: Philosophy of history as a theory of evolution	785
Sonja Drobnič: Nonstandard forms of employment in Middle and Eastern Europe	796
Franc Mali, Janez Jug: Scientometrics and citations analysis	812
Albin Igličar: Judicature in the function of conflict resolving and legitimacy of the authorities	821
Niko Toš, Brina Malnar: The Slovene Public Opinion Project – case of the infrastructural data basis of Slovene sociology	835
Zvone Vodovnik: Between the handicapped and employers	847
Andrej Anžič: Association North – War veterans of the Slovene police force	859
Breda Ogorelec: Spatial regulation and environment protection in new communities	868
<i>Current Interview</i>	
Darko Bratina: Minorities in multinational space (Miran Komac)	878
<i>Views, Commentaries</i>	
Miran Komac: Identity on no account!	886
<i>Students Research</i>	
Matej Košir: Some angles of local selfmanagement in certain countries	889
<i>Scientific and Expert Meetings</i>	
Branko Lobnikar: Organisation, informatics, cadres (Work organisers conference, Portorož 1995)	904
<i>Presentations, Reviews</i>	
Gianfranco Poggi: Lo Stato, natura, sviluppo, prospettive (Tonči Kuzmanič)	907
R. J. Crampton: Eastern Europe in the Twentieth Century (Mitja Velikonja)	911
Marjan Svetličič: Theories of international production (Marko Kos)	913
Milica Bergant: New themes of pedagogic sociology and the sociology of school reform (Alojzija Židan)	914
<i>New Books</i>	
<i>Authors' synopses</i>	916
	921

Nove knjige založbe
ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE

KOMEDIJA IN MEŠANE DRAMSKE ZVRSTI

Denis Poniž, dr.literarnih ved, Ljubljana
Prva pregledna in izčrpna zgodovina in teorija komedije v slovenskem jeziku: izvori komedije, opisi prvih komedij in sorodnih zvrsti, razvoj komedije skozi srednjeveške oblike vse do moderne komedije, dela velikih komediografov...

okrog 180 str., 140×205 mm, broš., ilustracije.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

BIL JE HORUK V NOVE ČASE

Tisočdevetstopeništirideseto na naših tleh v brušenem ogledalu takratnega slovenskega pisanja

Viktor Konjar, publicist, Ljubljana
Znani raziskovalec slovenske literarne preteklosti barvito, s številnimi navedbami in citati slika vzdušje v slovenskem tisku, literaturi idr., kakor se je kazalo v pisani besedi v mesecih po osvoboditvi leta 1945.
okrog 300 str., 170×240 mm, broš. izid: november 1995.

Predprodajna cena: 1.600,00 SIT

EVROPA – ROJSTVO IDEJE

Denys Hay, prof.zgodovine, Velika Britanija
Prevod: Seta Knop

Spremna študija: dr.Tomaž Mastnak
Izčrpen prikaz izvora in razvoja pojma Evropa od antičnih časov do njegove polne uveljavitve v srednjeveški krščanski Evropi, analiza pogledov takratnih najimenoitnejših mislecev o Evropi ter političnih in idejnih sprememb v tem času.

okrog 180 str., 140×205 mm, broš., ilustracije in zemljevidi, izid: november 1995.

Predprodajna cena: 1.400,00 SIT

PODJETNIK IN PODJETNIŠTVO

Helena in Tadeja Plut, mag. ekonomije,
Ljubljana

Predgovor: dr. Stane Možina

Priročnik za sedanje in bodoče podjetnike
razlaga: kaj je podjetništvo in kdo je podjetnik,
značilnosti podjetja in kako ga ustanoviti, testi
in vprašalniki za analizo osebnega
podjetniškega profila in prikaz slovenskih
podjetniških lastnosti.

1995, 176 str., 170×240mm, broš., tabele, testi

Cena: 2.310,00 SIT

Za vas: 1.850,00 SIT

DRŽAVE IN TRGI

Susan Strange, prof. ekonomije mednarodnih
odnosov, Velika Britanija
Prevod: dr. Matija Rojec, dr. Marjan Svetličič,
dr. Franjo Štiblar

Knjiga raziskuje strukturo in delovanje
svetovnega gospodarstva, zlasti mednarodno
moč držav, odnos oblast-trg, spremembe, ki
so se v zadnjih desetletjih dogodile v
varnostni, finančni, proizvodni strukturi in v
strukturi znanja, z nizom primerov iz
evropske, ameriške in japonske prakse.

1995, 240 str., 160×240 mm, broš., skice in
grafi.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

SLOVENSKO KMETIJSTVO IN EVROPA

Danica Fink Hafner, dr. političnih znanosti,
Ljubljana

Opis stanja in dogajanja v Evropski
uniji/skupnosti, posebej v kmetijski politiki v
navezavi na razmere v slovenskem kmetijstvu,
ki ga primerja z izbranimi evropskimi
državami in ocenjuje njegove možnosti v
Evropski uniji.

1995, 188 str., 160×240 mm, broš., tabele in
sheme.

Cena: 2.310,00 SIT

Za vas: 1.850,00 SIT

INDIJANSKIH PET STOLETIJ

Matjaž Jančar, dipl.pravnik, Ljubljana

Spremna beseda: dr.Zmago Šmitek

Kdo so bili severno-ameriški Indijanci, od kod so prišli, kako so živeli pred stikom z belo civilizacijo, kako so se bojevali za svoj obstoj, se prilagajali in razvijali, kdo so bili slavni indijanski poglavarji, kakšne so bile indijanske poroke in drugi običaji, koliko jih je in kako živijo danes v ZDA in Kanadi... 1995, 220 str., 170×240 mm, broš., fotografije in zemljevidi.

Cena: 2.100,00 SIT

Za vas: 1.680,00 SIT

SLOVENCİ PADAJO V NEBO

99 razlag tisočletnih sanj

Vlado Miheljak, dr.psihologije, Ljubljana

Predgovor: Jaša L.Zlobec

Ilustracije: Mladina – Diareja

Eden najbolj branih slovenskih kolumnistov mlajše generacije je zbral eseje o slovenskem političnem dogajanju, kot se je kazalo zadnjih osem let, ko se je Slovenija osamosvojila, se iztrgala iz enostrankarskega sistema in vzpostavila parlamentarno demokracijo. 1995, 220 str., 152×240 mm, broš.

Cena: 2.100,00 SIT

Za vas: 1.680,00 SIT

OBLIKE RELIGIOZNE IMAGINACIJE

Aleš Debeljak, dr.sociologije, Ljubljana

Pesnik, esejist in profesor sociologije kulture predstavlja aktualne razmisleke o krščanstvu in islamu, s poudarkom na problematiki fundamentalizma. Posebej analizira prispevek teorij Maxa Webra in Mircea Eliadeja k filozofiji in sociologiji religije. 1995, 178 str., 140×205 mm, broš.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

ČAROVNICE

Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah

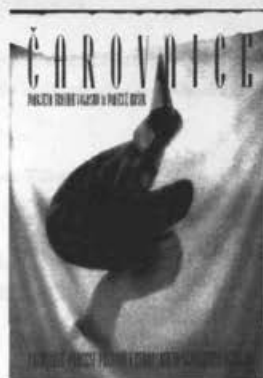
Marjeta Tratnik Volasko, dipl. sociologinja, Ljubljana; Matevž Košir, dipl. zgodovinar, Ljubljana

Predgovor: dr. Alenka Goljevšček

Barvita slika čarovništva od prvih predstav v evropski mitologiji do preganjanja čarovnic v evropskih državah od srednjega veka do razstvetljenega 18. stoletja. Za slovenske dežele dodaja celovito kroniko čarovniških procesov, ki opisuje več kot 500 procesov. 1995, 272 str., 170×240 mm, broš., ilustracije.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

SPOMINI

Klic svobode

Rudolf Hribernik – Svarun, Bled

Legendarni partizanski komandant in general opisuje svojo življenjsko pot od mladosti prek štiriletnih bojov za svobodo do povojnega dogajanja v Sloveniji in Jugoslaviji.

1995, 296 str., 170×240 mm, broš., fotografije.

Cena: 2.520,00 SIT

Za vas: 2.000,00 SIT

DESNICA IN LEVICA

Norberto Bobbio, prof. filozofije, Torino

Prevod in predgovor: Marjan Sedmak

Svetovno znani italijanski filozof razmišlja o

izvorih in značilnostih politične delitve na

desnico in levo v moderni evropski

zgodovini in ponuja izvirne poglede na

najnovjše politične delitve v Evropi, zlasti na

italijanskem političnem prizorišču.

1995, 116 str., 125×205, broš.

Cena: 1.470,00 SIT

Za vas 1.180,00 SIT

Desnica
in
Levica

Za bralce TEORIJE IN PRAKSE veljajo nižje oz. predprodajne cene, in sicer za naročila, z oznako »naročila prek TIP«, prispela do 31.12.1995. Cene vključujejo 5% prometni davek in stroške poštnine.

Naročila sprejemamo na naslov:

ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE

Beethovnova 2, P.P. 625

61000 LJUBLJANA

ali po faksu št. 061/1261-105.

NAVODILA ZA PISANJE ČLANKOV V TEORIJI IN PRAKSI

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

- 1) Prispevke s povzetkom pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana v dveh izvodih in na disketi (WW ali WS6).
- 2) Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.
- 3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.
- 4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in v angleščini.
- 5) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.
- 6) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:
 - a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.
 - b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70-86.
 - c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj, v: Kregar Peter et.al., Neformalno delo, Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33-82.
- 7) Vključevanje reference v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).
- 8) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Uredništvo avtorja seznanj z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.
- 9) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

FRANCE ČERNE: Kritičnost v družboslovju in v družbi – toda kakšna?

JANEZ JUHANT: Pomen drugega vatičanskega

LEV KREFT: Kritična misel in marksizem

MARJAN MERIAR: Kaj je kritična misel danes?

ANTON STRES: Ob 30. letnici II. vatičanskega koncila: vzpon »predkon-

cijskega duha« v rimskokatoliških cerkvah postkomunističnih dežel

ALOJZIJ ŠUŠTAR: II. vatičanski vesoljni cerkveni zbor – prelomnica v l-

TEORIJA IN PRAKSA
DRUŽBOSLOVNA REVILJA
LETNIK XXXII
9-10/1995